Region Stockholm

Kulturförvaltningen
Avdelningen för strategisk samordning

TJÄNSTEUTLÅTANDE
2020-09-01

*Diarienummer:*
KN 2020/629

*Handläggare:*
Eleonor Åberg

# Remissvar – Betänkandet Sveriges museum om Förintelsen (SOU 2020:21)

## Ärendebeskrivning

Ärendet är ett svar på remiss av betänkandet *Sveriges museum om förintelsen (SOU 2020:21)* och det förslag på hur ett museum bör inrättas för att bevara och föra minnet av Förintelsen vidare. Kulturnämnden ansvarar för kulturfrågor i Region Stockholm och svarar på betänkandet för regionens räkning.

## Beslutsunderlag

Föreliggande tjänsteutlåtande, KN 2020/629
Kulturnämndens yttrande, KN 2020/629

## Förslag till beslut

Kulturnämnden beslutar följande

1. Kulturnämnden beslutar att anta förslaget till remissyttrande och uppdrar åt förvaltningen att sända in yttrandet till kulturdepartementet
2. Omedelbar justering

## Kulturförvaltningens förslag och motivering

*Sammanfattning*

Region Stockholm ser positivt på det omfattande arbete som genomförts i anslutning till arbetet med betänkandet, men uttrycker tveksamhet till flera av de slutsatser som dragits. Snarare än betänkandets huvudförslag, som består i att inrätta ett museum i form av en ny, fristående myndighet anser Region Stockholm att museet bör inrättas inom ramen för Forum för levande historias uppdrag. Region Stockholm vill, oaktat slutligt beslut i frågan, betona vikten av samverkan inom såväl museisidan som forskarsidan. Bland museerna har länsmuseerna en stark ställning att nå ut till en bred publik när det gäller såväl

Bilagor: Kulturnämndens yttrande Remissbrev och Betänkandet Sveriges museum om Förintelsen (SOU 2020:21)

berättelser som insamling av föremål, och strukturen av länsmuseer kan med fördel nyttjas i denna fråga.

Nedanstående punkter utgör en kort sammanfattning av yttrandet utifrån Region Stockholms perspektiv:

- Snarare än inrättandet av en ny myndighet förordas ett omformulerat uppdrag och en utveckling av Forum för levande historia.
- Att nyttja och utveckla samverkan mellan befintliga forsknings- och utbildningsinstitutioner istället för att skapa nya är att föredra
- Samverkan med befintliga aktörer i Stockholms län som Judiska museet, Judisk kultur samt övriga verksamma intresseorganisationer bör beaktas.
- Än mer samverkan med landets länsmuseer samt större andel medel än de 2 miljoner som planeras är önskvärt.
- Ett utökat digitalt fokus i det kommande arbetet, särskilt vad det gäller föremålsinsamlingen som kräver digitalisering och kanske rent fysiskt kan finnas på andra orter.

*Bakgrund*

Region Stockholms har fått betänkandet Sveriges museum om Förintelsen (SOU 2020:21) på remiss. I betänkandet lämnar utredaren förslag på hur ett museum ska inrättas för att bevara och föra minnet av Förintelsen vidare. I uppdraget ingick också att utreda verksamhetens lokalbehov men inte placeringsort.

## Ekonomiska konsekvenser av beslutet

Beslutet ger inga övriga ekonomiska konsekvenser för kulturnämnden

## Beslutsexpediering

Kulturdepartementet

Eva Bergquist
Förvaltningschef

Catharina Fogelström
Avdelningschef

Region Stockholm

Avdelning

YTTRANDE
2020-09-01

*Diarienummer:*
KN 2020/629

# Remissvar – Betänkandet Sveriges museum om Förintelsen (SOU 2020:21)

Kulturnämnden ansvarar för kulturfrågor i Region Stockholm och svarar på betänkandet för regionens räkning.

## Sammanfattning

Region Stockholm ser positivt på det omfattande arbete som genomförts i anslutning till arbetet med betänkandet, men uttrycker tveksamhet till flera av de slutsatser som dragits. Snarare än betänkandets huvudförslag, som består i att inrätta ett museum i form av en ny, fristående myndighet anser Region Stockholm att museet bör inrättas inom ramen för Forum för levande historias uppdrag. Region Stockholm vill, oaktat slutligt beslut i frågan, betona vikten av samverkan inom såväl museisidan som forskarsidan. Bland museerna har länsmuseerna en stark ställning att nå ut till en bred publik när det gäller såväl berättelser som insamling av föremål, och strukturen av länsmuseer kan med fördel nyttjas i denna fråga.

Nedanstående punkter utgör en kort sammanfattning av yttrandet utifrån Region Stockholms perspektiv:

- Snarare än inrättandet av en ny myndighet förordas ett omformulerat uppdrag och en utveckling av Forum för levande historia.
- Att nyttja och utveckla samverkan mellan befintliga forsknings- och utbildningsinstitutioner istället för att skapa nya är att föredra
- Samverkan med befintliga aktörer i Stockholms län som Judiska museet, Judisk kultur samt övriga verksamma intresseorganisationer bör beaktas.
- Än mer samverkan med landets länsmuseer samt större andel medel än de 2 miljoner som planeras är önskvärt.
- Ett utökat digitalt fokus i det kommande arbetet, särskilt vad det gäller föremålsinsamlingen som kräver digitalisering och kanske rent fysiskt kan finnas på andra orter.

## Kapitel 5 Museets inriktning och uppdrag

### 5.3.2 Publik verksamhet och förmedling

En mycket traditionell bild målas här upp av museal verksamhet medan vi just nu befinner oss i en tid där det digitala behovet är större än någonsin och

Bilagor:

digitala lösningar för att nå ut i till exempel klassrummen utan fysiska besök efterfrågas starkt. Region Stockholm vill påtala att det digitala behovet är mer omfattande än det som framgår i utredningen. Placeringen av museet ska inte bli avgörande för om det går att ta del av dess innehåll. Ett utvecklat samarbete med regionala och lokala museer återkommer som en röd tråd i detta remissvar och poängteras även här.

## Kapitel 6 Verksamhetens organisation och lokalbehov

### 6.3.2 Uppdrag att påbörja insamling

Här bör länsmuseerna i landet ses som en resurs att ta tillvara och använda för att få ut frågan till hela landet. De olika regionala särdragen med koppling till Förintelsen kan på så sätt också belysas. En omfördelning av medel behöver i så fall göras så att länsmuseerna tillförs extra medel för detta. Att digitalisera och tillgängliggöra materialet skulle i så fall bli huvuduppdraget för den museimyndighet som blir utsedd att stötta i insamlingsarbetet.

### 6.4.2 Förändring av Forum för levande historia

Region Stockholms förordar att Forum för levande historia (FLH) får en ändrad instruktion. Avseende att bygga upp egna samlingar bör det utredas om detta kan göras i nära samverkan med länsmuseerna och att den samling som byggs upp blir i en digital form som kan komma alla till del. Att utgå från en befintlig fungerande verksamhet och utveckla denna är att föredra, inte minst då befintliga nätverk och den upparbetade och omfattande pedagogiska verksamhet som bedrivs hos FLH är en bra grund att bygga vidare på.

### 6.6 Lokalbehov och lokalernas publika tilltal

Region Stockholms ställer sig tveksam till att uppföra en ny byggnad utan förordar istället att medel används till pedagogiska digitala verktyg för att nå ut till breda målgrupper i hela landet.

Vandringsutställningar kopplade till detta som kan visas på museer i hela landet är också att föredra liksom inlån av utställningar från andra Förintelsemuseer som kan kompletteras och problematiseras utifrån svenska förhållanden.

## Kapitel 7 Samlingar, samverkan och forskning

### 7.2 Behov av insamling och tillgängliggörande av föremål och arkivmaterial

Här är det önskvärt med tydligare formuleringar kring ett digitalt och samlande uppdrag där det nya museet blir en ny samlande digital nod som tillgängliggör material från hela landet. Att också koppla på fler internationella databaser och arkiv till detta är en självklarhet som behöver framgå tydligare.

### 7.3.1 Samverkan med länsmuseerna

En samverkan med landets regionala och lokala museer ska inte ses som ett projekt utan vara en integrerad del i den löpande verksamheten. Att avsätta 2 miljoner årligen i förhållande till de ca 50-60 miljoner i årligt anslag som uppskattats är en underestimering och visar på att ytterligare utredning kring samverkan behövs.

### 7.3.2 Samverkan med Judiska museet

Region Stockholm ser positivt på att en samverkan med Judiska museet särskilt lyfts och att ett årligt anslag för samverkan kopplas till detta.

Regeringskansliet

Remiss

2020-05-14
Ku2020/01036/KL

Ankom
Region Stockholm
2020 -05- 25
Dnr RS 2020-0466

**Kulturdepartementet**
Enheten för kulturarv och livsmiljö

# Betänkandet Sveriges museum om Förintelsen (SOU 2020:21)

## Remissinstanser

Amnesty International
Antidiskrimineringsbyråer
Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
Arbetsgivarverket
Barnombudsmannen
Bohusläns museum
Brottsförebyggande rådet
Civil rights defenders
Delegationen mot segregation
Diskrimineringsombudsmannen
É Romani Glinda
Folkbildningsrådet
Forum för levande historia
Folklivsarkivet i Lund
Föreningen Förintelsens Överlevande
Föreningen Zikaron
Göteborgs kommun
Göteborgs stadsmuseum
Göteborgs universitet
HandikappHistoriska föreningen
Historieläraranas förening
Institutet för språk- och folkminnen
Judisk kultur i Sverige
Judiska Centralrådet i Sverige
Judiska ungdomsförbundet i Sverige

Telefonväxel: 08-405 10 00

Webb: www.regeringen.se

Postadress: 103 33 Stockholm
Besöksadress: Drottninggatan 16
E-post: ku.registrator@regeringskansliet.se

Jönköpings kommun
Kalmar läns museum
Karlstad kommun
Kommittén för Demokratin 100 år
Kulturgruppen för resandefolket
Kulturen i Lund - Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige
Kultur Skåne
Kungliga biblioteket
Landsorganisationen i Sverige
Linköpings universitet
Lunds universitet
Länsmuseernas Samarbetsråd
Länsstyrelsen i Jönköping
Länsstyrelsen i Stockholm
Länsstyrelsen i Östergötland
Lärarnas riksförbund
Lärarförbundet
Malmö kommun
Malmö Museer
Malmö stadsarkiv
Malmö universitet
Micael Bindefelds Stiftelse till minne av Förintelsen
Myndigheten för delaktighet
Myndigheten för kulturanalys
Myndigheten för stöd till trossamfund
Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor
Mångkulturellt Centrum Botkyrka
Norrköpings kommun
Paideia – The European Institute for Jewish Studies in Sweden
Polismyndigheten
Raoul Wallenberg Academy
Region Jönköpings län
Region Stockholm
Region Skåne
Region Värmland
Region Västerbotten
Region Östergötland
Region Skånes kulturförvaltning
Regionarkivet i Göteborg

Riksantikvarieämbetet
Riksarkivet
Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL)
Riksförbundet Romer i Europa
Riksrevisionen
Romano Pasos Research Centre
Romernas riksförbund
Romska Ungdomsförbundet
Rörelsernas museum
SACO-förbundet DIK
Säkerhetspolisen
Specialpedagogiska skolmyndigheten
Statens fastighetsverk
Statens försvarshistoriska museer
Statens historiska museer
Statskontoret
Statens kulturråd
Statens museer för världskultur
Statens skolverk
Stiftelsen Expo
Stiftelsen Högskolan i Jönköping
Stiftelsen Judiska Museet i Stockholm
Stiftelsen Nordiska museet
Stockholms läns museum
Stockholms kommun
Stockholms stadsmuseum
Stockholms universitet
Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA)
Svenska kyrkan
Svenska Röda Korset
Sveriges akademikers centralorganisation
Sveriges Kommuner och Regioner
Sveriges Museer
Södertörns högskola
Teskedsordern
Tjänstemännens centralorganisation
Umeå kommun
Uppsala universitet
Vetenskapsrådet

Västra Götalandsregionen
Värmlands Museum
Örebro universitet

Remissvaren ska ha kommit in till Kulturdepartementet **senast den 17 augusti 2020**. Svaren bör lämnas i bearbetningsbar form (t.ex. Wordformat) per e-post till ku.remissvar@regeringskansliet.se och med kopia till Ku.KL@regeringskansliet.se. Ange diarienummer Ku2020/01036/KL och remissinstansens namn i ämnesraden på e-postmeddelandet. Remissinstansens namn ska även anges i dokumentnamnet.

Remissvaren kommer att publiceras på regeringens webbplats.

I remissen ligger att regeringen vill ha synpunkter på förslagen eller materialet i betänkandet. Om remissen är begränsad till en viss del av betänkandet, anges detta inom parentes efter remissinstansens namn i remisslistan. En sådan begränsning hindrar givetvis inte att remissinstansen lämnar synpunkter också på övriga delar.

**Myndigheter under regeringen** är skyldiga att svara på remissen. En myndighet avgör dock på eget ansvar om den har några synpunkter att redovisa i ett svar. Om myndigheten inte har några synpunkter, räcker det att svaret ger besked om detta.

För **andra remissinstanser** innebär remissen en inbjudan att lämna synpunkter.

Betänkandet kan dessutom laddas ned från Regeringskansliets webbplats www.regeringen.se.

Remissinstanserna kan utan kostnad beställa två exemplar av betänkandet. Exemplaren beställs hos Norstedts Juridik, kundservice, 106 47 Stockholm. Telefon 08-598 191 90, e-post kundservice@nj.se. Ange vid beställning att exemplaren är avsedda för remissändamål.

Råd om hur remissyttranden utformas finns i Statsrådsberedningens promemoria Svara på remiss – hur och varför (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02). Den kan laddas ner från Regeringskansliets webbplats www.regeringen.se.

Maria Fjellman Lundqvist
Tf. expeditions- och rättschef

Kopia till

Norstedts Juridik, kundservice, 106 47 Stockholm

RS 2020-0466

# Sveriges museum om Förintelsen

*Betänkande av Utredningen om ett museum om Förintelsen*

*Stockholm 2020*

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

**SOU 2020:21**

SOU och Ds kan köpas från Norstedts Juridiks kundservice.
Beställningsadress: Norstedts Juridik, Kundservice, 106 47 Stockholm
Ordertelefon: 08-598 191 90
E-post: kundservice@nj.se
Webbadress: www.nj.se/offentligapublikationer

För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Norstedts Juridik AB
på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.
*Svara på remiss – hur och varför*
*Statsrådsberedningen, SB PM 2003:2 (reviderad 2009-05-02).*
En kort handledning för dem som ska svara på remiss.
Häftet är gratis och kan laddas ner som pdf från eller beställas på regeringen.se/remisser

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet
Omslag: Elanders Sverige AB
Tryck: Elanders Sverige AB, Stockholm 2020

ISBN 978-91-38-25044-0
ISSN 0375-250X

# Till statsrådet och chefen för Kulturdepartementet

Regeringen beslutade den 4 juli 2019 att tillsätta en utredning om hur ett museum för att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen ska inrättas (dir. 2019:36). Enligt utredningens direktiv skulle uppdraget redovisas senast den 31 mars 2020.

Som särskild utredare förordnades den 14 augusti 2019 professor Birgitta Svensson.

Som experter i utredningen förordnades fr.o.m. den 1 oktober 2019 Lars M. Andersson, universitetslektor i historia Uppsala universitet, Diana Chafik, antikvarie och projektledare Sörmlands museum, Lars-Erik Jönsson, professor i etnologi Lunds universitet, Susanne Nylund Skog, docent Institutet för språk och folkminnen, Isak Reichel, generalsekreterare Judiska Centralrådet, Tommy Ringart, ordförande Föreningen Förintelsens Överlevande, Fred Taikon, ordförande kulturföreningen É Romani Glinda, Malin Thor Tureby, biträdande professor i historia Linköpings universitet, Elisabeth Åsbrink, författare, Alexandra Folkeryd, departementssekreterare, och Jakob Kihlberg, kansliråd.

Som sekreterare anställdes Karin Kvist Geverts, filosofie doktor, från den 9 september 2019, Klara Liliedahl, kulturgeograf, från den 9 september till den 31 december 2019, och Niclas Järvklo, departementssekreterare, från den 30 september 2019. Som biträdande sekreterare anställdes Mia Kuritzén Löwengart, filosofie doktor, från den 1 januari till den 15 februari 2020.

Utredningen har antagit namnet Utredningen om ett museum om Förintelsen och överlämnar härmed sitt betänkande *Sveriges museum om Förintelsen* (SOU 2020:21).

Uppdraget är därmed slutfört.

Stockholm i mars 2020

Birgitta Svensson

/Niclas Järvklo
Karin Kvist Geverts

# Innehåll

**Sammanfattning** ..... **9**

**Summary** ..... **13**

**1 Inledning** ..... **17**

1.1 Utredningens uppdrag ..... 17

1.2 Tidigare utredningar ..... 17

1.3 Utredningens arbetsformer ..... 18

1.4 Betänkandets disposition ..... 20

**2 Bakgrund** ..... **21**

2.1 Att minnas och förstå Förintelsen ..... 21

2.2 Tidigare insatser för att bevara minnet av Förintelsen ..... 23

2.3 Motiv till att utreda en museiverksamhet ..... 25

2.4 Regeringens politik för museiområdet ..... 25

2.5 International Holocaust Remembrance Alliance ..... 28

2.6 Förändringar i synen på behovet av ett museum ..... 31

**3 Befintliga verksamheter och inkomna synpunkter** ..... **33**

3.1 Kapitlets innehåll ..... 33

3.2 Verksamheter i Sverige ..... 33

3.3 Museer i andra länder ..... 66

**4 Forskningsperspektiv ..... 83**

4.1 Perspektiv och synpunkter från forskarsamhället ..... 83

4.2 Utredningens forskarseminarier ..... 83
4.2.1 Synpunkter på ett museum i Sverige ..... 84
4.2.2 Vikten av forskning och forskningsresurser ..... 86
4.2.3 Förståelsen av begreppet Förintelsen ..... 88

4.3 Utredningens internationella konferens ..... 88
4.3.1 Om vittnesmål och berättelser ..... 89
4.3.2 Om missbruk och förvrängning av Förintelsen .... 90
4.3.3 Om begreppet Förintelsen och att ”get the history right” ..... 91
4.3.4 Hur skapa ett Förintelsemuseum i ett land utan ”killing sites”? ..... 92
4.3.5 Vilka berättelser och vilka överlevande? ..... 93
4.3.6 Om byggnaden, narrativet och kopplingen till platsen ..... 96
4.3.7 Forskning om Sverige och Förintelsen ..... 98
4.3.8 Att skapa ett museum i Sverige ..... 100

**5 Museets inriktning och uppdrag ..... 101**

5.1 Utgångspunkter ..... 101

5.2 Museets inriktning ..... 102
5.2.1 Förmedla kunskap om Förintelsens historia ..... 103
5.2.2 Berättelser från överlevande med anknytning till Sverige ..... 104
5.2.3 Kunskap om Förintelsen i en bred historisk kontext ..... 107
5.2.4 Sveriges agerande ..... 110
5.2.5 Samtidsrelaterade frågor ..... 112
5.2.6 Kritisk granskning av hur minnet av Förintelsen kan förvrängas ..... 113

5.3 Förslag på uppdrag ..... 114
5.3.1 Föremålsförvaltning och dokumentation ..... 115
5.3.2 Publik verksamhet och förmedling ..... 117
5.3.3 Kunskapsuppbyggnad och forskning ..... 119
5.3.4 Samverkan och övriga uppdrag ..... 120

**6 Verksamhetens organisation och lokalbehov ..... 121**

6.1 Utgångspunkter ..... 121

6.2 Överväganden ..... 122
6.2.1 Förutsättningar för ett museum om Förintelsen ..... 122
6.2.2 Möjliga organisationsformer ..... 128

6.3 Huvudförslag på organisationsform ..... 136
6.3.1 En ny fristående myndighet ..... 136
6.3.2 Uppdrag att påbörja insamling ..... 140

6.4 Alternativa organisatoriska förslag ..... 141
6.4.1 Del i en befintlig museimyndighet ..... 142
6.4.2 Förändring av Forum för levande historia ..... 145

6.5 Verksamhetens resursbehov ..... 149

6.6 Lokalbehov och lokalernas publika tilltal ..... 154

6.7 Bedömning rörande frågan om lokalisering ..... 157

**7 Samlingar, samverkan och forskning ..... 159**

7.1 Utgångspunkter ..... 159

7.2 Behov av insamling och tillgängliggörande av föremål och arkivmaterial ..... 160
7.2.1 Inventering av samlingar i Sverige ..... 161
7.2.2 Ytterligare insamling av berättelser från överlevande och annat material ..... 163

7.3 Särskilda samarbeten om samlingar, utställningsverksamhet och dokumentation ..... 164
7.3.1 Samverkan med länsmuseerna ..... 165
7.3.2 Samverkan med Judiska museet ..... 166
7.3.3 Samverkan med universitet eller högskola och romska organisationer ..... 167

7.4 Museets forskningsanknytning ..... 168
7.4.1 Forskningens roll i museiverksamhet ..... 169
7.4.2 Forskning och insamling ..... 171

7.4.3 Bygga en forskningsmiljö och inrätta en professur ... 171
7.4.4 Erfarenheter av att bygga forskningsmiljöer ... 173
7.4.5 Inrätta ett forskningsråd ... 174
7.5 Internationell samverkan och nätverk ... 175

**8 Konsekvensbeskrivning ... 177**

8.1 Konsekvenser av utredningens förslag ... 177
8.1.1 Ekonomiska förslag och uppskattade kostnader ... 178

**Referenser ... 183**

**Bilagor**

Bilaga 1 Kommittédirektiv 2019:36 ... 187

Bilaga 2 Samlingar med relevans för ett museum om Förintelsen ... 193

Bilaga 3 Källor till Förintelsens historia i svenska arkiv ... 243

Bilaga 4 PM om museum om Förintelsen 1998 och 2019 ... 277

Bilaga 5 Förteckning över deltagare vid utredningens forskarseminarier och internationella konferens ... 307

# Sammanfattning

I utredningen föreslås hur ett museum för att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen kan inrättas i Sverige.

Inrättandet av ett museum markerar att Förintelsen, även om den inte genomfördes på svensk mark, hänger ihop med Sveriges historia och att berättelser från överlevande med anknytning till Sverige är en del av Sveriges kulturarv. Ett museum syftar till att fördjupa, bibehålla och utveckla kunskaperna om hur Förintelsen möjliggjordes, vad som skedde i Europa under andra världskriget och hur Sverige agerade. Förintelsen är en avgörande händelse i Europas historia, inte bara för de miljoner som förföljdes och mördades utan även för efterkrigstidens syn på humanism och etik. Ett fokus ska ligga på hur samhället och historien förändrats och fortfarande påverkas av Förintelsen. Museets inriktning föreslås vara att utveckla och förmedla kunskap och forskning om Förintelsen som historiskt skeende och lyfta fram berättelser från överlevande med anknytning till Sverige.

Förintelsen bör behandlas i en bred historisk kontext och olika grupper som föll offer för nazismen uppmärksammas. Därtill bör Sveriges agerande i relation till Förintelsen och Nazityskland belysas på ett fördjupat och problematiserande sätt. Museet bör vidare i tillfälliga utställningar och programverksamhet kunna diskutera andra historiska och samtidsorienterade frågor som relaterar till museets verksamhetsområde. Museet bör även kritiskt diskutera hur minnet av Förintelsen riskerar att missbrukas och förvrängas både i Sverige och internationellt samt uppmärksamma olika former av förnekelse av Förintelsen och historierevisionism.

En förutsättning för detta är bland annat att dokumentation från överlevande – berättelser och vittnesmål, dokument, fotografier, föremål och annat material – bevaras och tillgängliggörs så materialet kan användas för forskning och förmedling till allmänheten. Det inbegriper kunskap om och dokumentation av vad som hände offren för nazis-

men både innan, under och efter kriget, då många började om sina liv i Sverige. Det kräver även kunskap om och dokumentation av hur Sverige och svenska medborgare handlade i relation till Förintelsen och nazismen.

Museets uppdrag bör omfatta att: främja kunskap om Förintelsen och Sveriges relation till Förintelsen i en bred historisk kontext samt bevara och förmedla berättelser från överlevande med anknytning till Sverige; bygga upp och förvalta en samling bestående av berättelser, föremål och dokument samt vetenskapligt bearbeta samlingen; bedriva utställningsverksamhet och annan pedagogisk verksamhet; bedriva forskning i samverkan med universitet och högskolor samt förmedla kunskap grundad på forskning inom sitt verksamhetsområde; stödja regionala och lokala museer, arkiv och bibliotek inom sitt verksamhetsområde; samverka med myndigheter och andra aktörer, inklusive det civila samhällets organisationer samt bedriva internationellt samarbete.

Utredningen har samlat in synpunkter och kunskap från en lång rad berörda myndigheter, organisationer och representanter från forskarsamhället i Sverige. Internationella erfarenheter har inhämtats dels genom studiebesök vid utländska museer, dels genom en internationell konferens som utredningen arrangerat. Den sammanlagda kunskapsinhämtningen ligger till grund för utredningens förslag.

Huvudförslaget är att museet inrättas i form av en ny, fristående myndighet. Motivet till detta är bland annat att myndighetsformen ger bäst möjlighet för verksamheten att kunna utformas utifrån egna prioriteringar och långsiktiga strategiska målsättningar. Därtill är en myndighet den lämpligaste lösningen med tanke på den interna styrningen och uppföljningen. Utredningen konstaterar vidare att det internationellt är vanligast att museer om Förintelsen organisatoriskt är inrättade som egna verksamheter och att detta gynnar möjligheten att bygga upp undervisnings- och framför allt forskningsverksamhet kopplad till museet.

Myndigheten bör ha en styrelse med fullt ansvar, för att stärka museets oberoende och legitimitet.

Utredningen föreslår att regeringen tillsätter en organisationskommitté från och med den 1 januari 2021 med uppdrag att förbereda och genomföra inrättandet av myndigheten. Museet bör kunna inleda sin verksamhet från och med 1 januari 2022 och kan därefter utvecklas vidare under en uppbyggnadsfas. I förslaget ingår att viss

verksamhet som i dag utförs av Forum för levande historia och som rör information om Förintelsen, samt relaterade uppdrag, överförs till den nya myndigheten.

Som alternativ bedömer utredningen att museet kan inrättas inom en befintlig museimyndighet, förslagsvis inom Statens försvarshistoriska museer eller Statens historiska museer. Båda dessa myndigheter har museikompetens som kan komma till nytta i uppbyggnaden av det nya museet, särskilt när det gäller att samla in, dokumentera och förvalta föremål och arkivmaterial.

Ett ytterligare alternativ är att museet inrättas inom Forum för levande historia, som redan bedriver bland annat pedagogisk verksamhet om Förintelsen. Detta kräver dock att myndigheten omorganiseras och ges ett förändrat och mer renodlat uppdrag, där den museala verksamheten utgör grunden.

Utredningen har bedömt museets resurs- och lokalbehov och föreslår att en ny museibyggnad uppförs för museet. En ny byggnad motiveras bland annat av att en sådan kan utformas på ett sätt som kan stärka den publika verksamheten och bidra till intresset för att besöka museet. Vad gäller frågan om lokalisering lämnar utredningen inget förslag. Dock anser utredningen att regeringen bör överväga att förlägga museet på en plats med en i sammanhanget historisk betydelse. Det är också viktigt att det finns närhet till akademiska institutioner för museet att samverka med liksom att museet kan ha en hög publiktillströmning, inte minst av skolelever. I det fall regeringen inrättar museet i en befintlig myndighet konstaterar utredningen att museet alltjämt kan lokaliseras i en annan stad än den där huvudmyndigheten är förlagd.

Utredningen har kartlagt samarbetspartners nationellt och internationellt och inventerat föremålssamlingar och arkivmaterial i Sverige som kan vara relevanta för museet.

Utredningen föreslår att insamling av berättelser, föremål och annat material från överlevande med anknytning till Sverige ska inledas skyndsamt med tanke på den höga åldern bland kvarvarande överlevande. Därför bör insamling ske i samverkan med ett lämpligt museum under tiden organisationskommittén förbereder inrättandet av museet. Därtill ska insamling ske i samverkan med forskare och civilsamhällesorganisationer, bland annat judiska och romska organisationer.

Museet bör även upprätta särskilda former för samverkan om samlingar, utställningar och dokumentation med länsmuseerna och Judiska museet. Denna samverkan föreslås finansieras med särskilda medel. Därtill föreslås att regeringen ger museet medel för att inventera och samla in dokumentation av romska överlevande i samverkan med ett lämpligt universitet eller högskola och romska kulturorganisationer.

Att museet har en gedigen forskningsanknytning är fundamentalt för verksamheten. Utredningen föreslår därför att museet ges medel för att initiera samverkan med ett eller flera lärosäten och att museet och lärosätena gemensamt finansierar en forskningsmiljö, samt att en professur inrättas som en del av detta samarbete och att professorn kan tjänstgöra som forskningschef vid museet. Det är därtill av central betydelse att museet har ett forskningsråd.

Avslutningsvis lämnas en samlad redogörelse för ekonomiska och andra konsekvenser av förslagen. Utredningen bedömer att museets totala anslag efter en uppbyggnadsfas bör vara cirka 63 miljoner kronor, givet huvudförslaget, men kan bli mindre om museet inrättas inom en befintlig museimyndighet, cirka 54 miljoner kronor. I alternativet som rör Forum för levande historia kan myndighetens befintliga anslag ligga till grund för verksamheten, men tillskott av medel krävs så att verksamhetens anslag hamnar på minst samma nivå som för huvudförslaget.

# Summary

The report of the inquiry presents how a museum to preserve and pass on the memory of the Holocaust could be established in Sweden.

The establishment of a Holocaust museum in Sweden marks that the Holocaust, is an integral part of Swedish history and that testimonies from Holocaust survivors with a connection to Sweden belong to Sweden's cultural heritage even though the genocide was not carried out on Swedish ground. The purpose of a museum is to preserve, deepen and develop knowledge about the Holocaust, what happened in Europe during the Second World War and how Sweden acted. The Holocaust is a decisive event in European history, not only for the millions persecuted and murdered, but also for how post-war society has come to view ethics and humanism. The impact of the Holocaust historically as well as how it affects today's society should be emphasized. The museum should develop research and communicate knowledge and research results on the Holocaust as a historical event and present testimonies from survivors with a connection to Sweden.

The Holocaust should be framed in a broad historical context and the different groups that fell victim to Nazism should be given attention. In addition, Swedish actions in relation to Nazi Germany should be highlighted. Furthermore, the museum should be able to address other historical and contemporary issues related to its field of expertise. This could be done through temporary exhibitions and public events. The museum should also critically discuss the risks of abuse and distortion of the memory of the Holocaust, both in Sweden and internationally, and pay attention to different forms of Holocaust denial and revisionism.

A prerequisite for these activities is that documentation from survivors – stories, testimonies, documents, photographs, artefacts and other material – is preserved and made available for research and

the public at large. This includes documentation of the fate of the victims of Nazism before, during and after the war, when many started a new life in Sweden. It also requires knowledge and documentation of the actions of Sweden and Swedish citizens in relation to Nazism, the Holocaust and the victims of Nazi persecution.

The mission of the museum should be to: promote knowledge of the Holocaust and Sweden's relation to the Holocaust in a broad historical context, as well as preserve and make available stories from survivors with a connection to Sweden; establish and develop a collection of stories, artefacts and documents as well as research the collection; produce exhibitions and other pedagogical activities; conduct research in collaboration with universities and convey knowledge based on scholarly research within its field of expertise; support regional and local museums, archives and libraries within its field of expertise; cooperate with government agencies and other actors, including organizations within civil society, and pursue international cooperation.

The inquiry has gathered information and knowledge from a wide range of government agencies, organizations and members of the scholarly community in Sweden. Furthermore, the inquiry has consulted international experts, visited Holocaust museums abroad, and arranged an international research conference. The information gathered through all these channels forms the basis for the proposal of the inquiry.

The main proposal advocated by the inquiry is to establish the museum as an independent government agency. A new and separate government agency offers the best conditions for purposefully designed activities based upon the priorities and long-term strategies of the museum. A separate government agency is also the best solution for internal governance and performance review. Furthermore, internationally, Holocaust museums are most often independent institutions, and this has proven to be beneficial for the establishment of educational and research activities connected to the museum.

The government agency should have a governing board with full responsibility, in order to strengthen the independence and legitimacy of the museum.

The inquiry proposes that the government appoints an organizational committee from January 1st 2021, with the task to prepare and implement the establishment of the new government agency. The

museum should be able to start its activities from January 1st 2022 and could thereafter expand and evolve during a construction phase. The proposal also entails that some activities regarding information about the Holocaust, and related tasks, currently carried out by the Swedish Living History Forum should be transferred to the new government agency.

As an alternative the inquiry also considers the establishment of the museum in an already existing government agency, e.g. an existing museum, for example the National Swedish Museums of Military History or the National Historical Museums. Both these agencies have museum competence that could be useful in establishing the new museum, especially when it comes to collection, documentation and preservation of artefacts and archival material.

Another option could be to construct the museum as a part of the Living History Forum, that already has the task to organize for example pedagogical activities about the Holocaust. A prerequisite for this model is a re-organization and altered and specified aims for the agency, where museum specific activities should form the basis.

The inquiry has considered the need for resources and premises and proposes the construction of a new building to host the museum. A new building is warranted because it can be designed in a way that facilitates the public activities and contributes to the interest in visiting the museum. The inquiry does not propose any specific location of the museum. However, the inquiry suggests that the government considers locating the museum in a place with historical meaning in this context. It is also important that the museum can establish co-operation with academic institutions, and reach a large audience, not least school pupils. Should the government decide to create the museum within an already existing government agency, the inquiry notes that it is still possible to locate the museum in a city other than the one where the original government agency is located.

The inquiry has mapped possible partners for the museum to cooperate with, both on a national and an international level, and have made an inventory of collections of artefacts and archive material in Sweden of relevance to the museum.

The inquiry proposes that the collection of stories, artefacts and other material from survivors with a connection to Sweden should start as soon as possible considering the age of the few remaining survivors. Therefore, the collecting should commence already during

the initial phase when the organizational committee prepares the establishment of the future museum, in co-operation with a suitable existing museum. In addition, the collecting should be undertaken in cooperation with scholars and organizations from civil society, such as Jewish and Roma organizations.

The new Holocaust museum should also collaborate with the regional museums in Sweden regarding collections, exhibitions and documentation as well as with the Jewish Museum in Stockholm. The inquiry proposes that special funding should be allocated for this collaboration. Additionally, the inquiry proposes that the government should make funds available for the museum to make an inventory of and collect documentation regarding survivors with a Roma background, in cooperation with suitable university institutions and with Roma organizations.

The inquiry stresses that it is vital that the museum has a close connection to research in its field. The inquiry therefore proposes specific funding to initiate collaboration with one or several academic institutions, and that the museum and the academic institutions should co-finance a research center, and that a chair in the field should be established as a part of this collaboration. The Professor holding the chair should be able to serve as the Head of Research at the Museum. In addition, it is of central importance that the museum has an advisory research board.

Finally, the inquiry addresses the economic and other consequences of the proposals. The inquiry estimates the total annual cost of the museum to 63 million SEK, after the preparatory phase, following the main proposal, but less if the museum should be created within an already existing government museum, approximately 54 million SEK. In the case the museum would be created within the Living History Forum, the current funding could form the basis of activities, but additional funding would be required, resulting in, at least, the same total annual cost as the main proposal.

# 1 Inledning

## 1.1 Utredningens uppdrag

Utredningen har regeringens uppdrag att lämna förslag om hur ett museum för att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen ska inrättas. En utgångspunkt är att berättelser från överlevande med anknytning till Sverige ska stå i centrum för verksamheten.

Utredaren ska:

- föreslå inriktning och uppdrag för verksamheten,
- föreslå hur verksamheten ska organiseras,
- bedöma verksamhetens lokalbehov, och
- kartlägga relevanta samarbetsparter.

Utredningens direktiv (dir. 2019:36) finns som bilaga 1 till betänkandet.

## 1.2 Tidigare utredningar

Det finns inga nu aktuella utredningar som behandlar frågor som rör utredningens uppdrag. I kapitel 2 redogörs för äldre utredningar som lämnat förslag rörande verksamhet för hågkomst av Förintelsen. Det handlar om den utredning som genomfördes i samband med etablerandet av Forum för Levande historia (SOU 2001:5), samt den utredning som 1998 genomfördes av de dåvarande s.k. ansvarsmuseerna, Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet och Riksutställningar om en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer (Ku 98/1859/Ka). I kapitel 2 redogörs även för tidigare utredningar som rör regeringens kulturarvspolitik och särskilt den museilag som trädde i kraft i juli 2017.

## 1.3 Utredningens arbetsformer

Att föreslå hur ett museum om Förintelsen ska utformas är ett omfattande uppdrag som kräver kunskaper inom flera fält. Det har därför varit av stor vikt för utredningen att inhämta synpunkter och ha dialog med berörda myndigheter, organisationer och aktörer med sakkunskap på flera olika områden.

Utredningen har bland annat inhämtat synpunkter från Forum för levande historia, Statens historiska museer, Stiftelsen Nordiska museet, Uppsala universitet (Hugo Valentin-centrum), Stiftelsen Judiska Museet i Stockholm, Föreningen Förintelsens Överlevande, Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA), Handikapphistoriska föreningen, Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL), Raoul Wallenberg Academy, Judisk kultur i Sverige, Segerstedtinstitutet, Sveriges Försvarshistoriska museer, Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige och Länsmuseernas samarbetsråd. Synpunkter har inhämtats dels genom möten, dels genom en utskickad frågeenkät. Utredningen har även samrått med flera judiska och romska organisationer i Sverige. Vidare har utredningen kontaktats av och träffat företrädare från Malmö stad och flera organisationer och verksamheter i Skåne samt därefter inhämtat synpunkter från Region Skånes kulturförvaltning. Utredningen redogör i kapitel 3 för de myndigheter, organisationer och aktörer som nämns ovan och deras synpunkter.

Det finns många värdefulla erfarenheter och kunskaper att hämta från existerande museer som arbetar med minnet av Förintelsen runt om i världen. Utredaren och utredningens sekretariat har sedan tidigare kunskap om flera sådana museer och utredningen har även under arbetet genomfört ett antal internationella studiebesök. Följande museer har besökts: Ravensbrückmuseet i Fürstenberg och Judiska museet i Berlin, HL-Senteret i Oslo, Dansk Jødisk Museum i Köpenhamn, samt Yad Vashem, Ghetto Fighters museum och Massuah museum i Israel. Utredningen har även haft möte med företrädare för USC Shoah Foundation och därtill haft dialog med United States Holocaust Memorial Museum, Imperial War Museum i London samt träffat företrädare för National Holocaust Museum i Amsterdam. Utredningen redogör för ovan nämnda utländska museer, samt ett antal ytterligare utländska museer i kapitel 3.

Museet ska arbeta med dokumentation och samlingar. För att påbörja en kartläggning av förekomsten av svenskt arkivmaterial och svenska samlingar som kan vara relevanta för ett museum om Förintelsen har utredningen skickat ut en enkät till ett urval svenska myndigheter, museer, arkiv och universitetsbibliotek. En sammanställning av informationen från enkätsvaren återfinns som bilaga 2 till betänkandet. Utredningen har även låtit historikern Pontus Rudberg, vid Historiska institutionen och Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet, göra en kommenterad sammanställning av svenskt arkivmaterial med relevans för det kommande museet. Denna återfinns som bilaga 3.

Utredningen har vidare låtit professor Lars-Eric Jönsson, en av utredningens experter, skriva en PM som jämför bakgrund och inriktning för 1998 års utredning om att inrätta en permanent utställning om Förintelsen, där Jönsson var sekreterare, med föreliggande utredning, samt behandlar hur synen på bland annat kulturarv, museiverksamhet och minnesarbete om Förintelsen utvecklats över tid i Sverige. PM:n återfinns som bilaga 4.

Forskningsanknytning kommer vara en viktig del i ett framtida museum och forskningsperspektiv är därför betydelsefulla för utredningens arbete. Utredningen arrangerade ett svenskt forskarseminarium i utredningens lokaler i Stockholm den 9 december 2019. Ytterligare ett forskarseminarium genomfördes i samarbete med Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet, den 9 januari 2020. En förteckning över deltagarna vid seminarierna återfinns som bilaga 5. Dessutom anordnade utredningen, i enlighet med direktivet, en internationell forskarkonferens. Konferensen genomfördes i Stockholm den 12–13 februari 2020. Innehållet och synpunkterna från seminarierna och konferensen sammanfattas i kapitel 4.

Utredningen publicerar, vid sidan av betänkandet, en antologi ”Holocaust Remembrance and Representation. Documentation from a Research Conference” (2020) på engelska som innehåller dokumentation från panelsamtal och artiklar från de medverkande vid den internationella konferensen.

Utredningen har haft stor nytta av den kunskap som återfinns hos utredningens förordnade experter och löpande stämt av arbetet med betänkandet med expertgruppen.

## 1.4 Betänkandets disposition

Kapitel 2 utgör ett bakgrundskapitel som kortfattat berör frågan om att minnas och förstå Förintelsen, tidigare insatser för att bevara minnet av Förintelsen och motiv till att utreda en museiverksamhet. Därtill redogör kapitlet för regeringens politik för museiområdet, bestämmelser i museilagen, det internationella samarbetet i organisationen International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) och slutligen för förändringar i synen på behovet av ett museum om Förintelsen.

I kapitel 3 beskrivs existerande svenska verksamheter som på olika sätt hanterar minnet av Förintelsen, samt inriktning och uppdrag hos viktigare museer internationellt. Därtill redovisas synpunkter på utredningens uppdrag från de myndigheter, organisationer och aktörer som utredningen träffat.

I kapitel 4 redogörs för de synpunkter som framfördes vid utredningens forskarseminarier och den vetenskapliga konferensen.

I kapitel 5 lämnar utredningen förslag på och redogör för överväganden om museets inriktning och uppdrag.

I kapitel 6 lämnar utredningen förslag på och redogör för överväganden om museets organisation, resurs- och lokalbehov.

I kapitel 7 diskuterar utredningen existerande svenska samlingar och frågor om insamling till museet och lämnar förslag på särskilda former för samverkan rörande insamling, utställningar och dokumentation. Därtill lämnas förslag på hur museet kan arbeta med forskning och bygga upp en forskningssamverkan med ett eller flera lärosäten. Slutligen bedömer utredningen hur museet kan samarbeta internationellt.

Kapitel 8 innehåller en redogörelse för ekonomiska konsekvenser av utredningens förslag.

# 2 Bakgrund

## 2.1 Att minnas och förstå Förintelsen

Folkmordet på de europeiska judarna, på romerna och på andra grupper, genomfört av tyska nazister och deras kollaboratörer, under det andra världskriget, måste förbli i Sveriges och i världens kollektiva minne. Varje generation ska ha tillgång till fakta och kunskap om vad som gjorde detta möjligt.

För att orden ”aldrig mer” ska förverkligas, har Sverige tillsammans med andra länder åtagit sig att kontinuerligt främja utbildning, högkomst och forskning om Förintelsen. Det handlar om att upprätthålla och utveckla kunskapen om Förintelsen, det systematiska folkmordet på cirka sex miljoner av Europas judar, liksom nazisternas folkmord på romer och massmord och förföljelser av andra grupper.[1] Den historiska kunskapen behövs både i dagens samhälle och för kommande generationer. En förutsättning för detta är att dokumentation från överlevande – berättelser och vittnesmål, dokument, fotografier, föremål och annat material – bevaras och tillgängliggörs så att de kan användas för forskning och för att förmedla vad som skedde före, under och efter Förintelsen.

År 2020 är det 75 år sedan krigsslutet och befrielsen av koncentrations- och förintelselägren. Allt färre överlevande finns kvar och de kommer snart inte längre själva kunna berätta om vad de utsattes för. Inom en snar framtid kommer det inte heller längre finnas överlevande som kan delta i minnesdagar eller besöka skolor och tala med svenska elever. Det innebär en brytningstid för arbetet med att minnas Förintelsen och det ökar behovet av en svensk museiinstitution som kan bevara och förmedla minnet och kunskapen samt utveckla forskningen om de brott som begicks.

[1] Se deklarationen från Stockholms Internationella Forum om Förintelsen (Stockholmsdeklarationen) från 2000, samt IHRA:s Ministerial Declaration från 2020.

Sedan slutet av 1990-talet har Sverige tagit flera initiativ för att stärka kunskapen om vad som skedde, bland annat genom att inrätta myndigheten Forum för levande historia, men till skillnad från i många andra länder finns inget museum om Förintelsen i Sverige. Vittnesmål och föremål är i dag utspridda på en rad olika museer och arkiv och även hos privatpersoner. Det finns därför ett behov av att samla in föremål, dokumentera och skapa en överblick över existerande svenska och internationella samlingar. Ett nytt museum behövs dessutom för att kunna inrätta en fast utställning baserad på svenska samlingar och inte minst för att bidra till forskning med utgångspunkt i tillgänglig dokumentation.

Ett museum syftar till att fördjupa, bibehålla och utveckla kunskaperna om hur Förintelsen möjliggjordes och vad som skedde: hur ett av Europas ledande kulturländer inom loppet av några år kunde omstöpas och genomföra historiens mest systematiska folkmord. Det kan även visa hur omvärlden förhöll sig till information om förföljelserna.

Inrättandet av ett nytt museum markerar också att Förintelsen, även om den inte genomfördes på svensk mark, är en del av Sveriges historia och att berättelser från överlevande med anknytning till Sverige är en del av Sveriges kulturarv. Det inbegriper kunskap om vad som hände offren för nazismen både före, under och efter kriget, då många började om sina liv i Sverige eller passerade Sverige för att bosätta sig i andra länder. Det inbegriper även erfarenheterna hos senare generationer, barn och barnbarn till överlevande i Sverige.

Ett museum har unika möjligheter att förmedla och fördjupa kunskapen om hur Sverige och enskilda individer i Sverige agerade i relation till Förintelsen och nazismen. Här finns flera inslag som står ut i ett internationellt perspektiv. Särskilt märks mottagandet av de danska judarna, Raoul Wallenbergs insatser i Budapest tillsammans med Per Anger och Nina och Valdemar Langlet, Röda korsexpeditionen med de vita bussarna, engagemanget i de många olika flyktinghjälpsorganisationerna på såväl lokal som nationell nivå och det omfattande mottagandet och rehabiliteringen av förintelseöverlevande i krigets slutskede och under den omedelbara efterkrigstiden. Men Sveriges historia innehåller även andra inslag, som antisemitism, diskriminering av judiska flyktingar som ansökte om uppehållstillstånd i Sverige före och under kriget, SS-frivilliga som stred för Hitler, samt eftergiftspolitiken gentemot Nazityskland.

## 2.2 Tidigare insatser för att bevara minnet av Förintelsen

Insatser för att dokumentera nazisternas förföljelser och massmord har på olika sätt genomförts under hela efterkrigstiden, internationellt men även i Sverige.

Angående den mer specifika bakgrunden till denna utredning bör ett antal svenska statliga insatser som inleddes under slutet av 1990-talet nämnas. 1997 uppmärksammade en rapport från dåvarande Centrum för invandringsforskning (CEIFO) vid Stockholms universitet och Brottsförebyggande rådet (BRÅ) att kunskapen om Förintelsen var låg bland svenska ungdomar. Regeringen beslutade därför samma år, på statsminister Göran Perssons initiativ, om informationssatsningen Levande historia som inbegrep politiska manifestationer, information till föräldrar och allmänhet, insatser riktade till skolan, och insatser för att stödja forskning och undervisning i högskolan.[2] En av delarna i satsningen var boken *… om detta må ni berätta … En bok om Förintelsen i Europa under åren 1933–1945* författad av Stéphane Bruchfeld och Paul A. Levine, som gavs ut 1998 och delades ut till familjer med barn i grundskolan och som fortsatt att spridas alltsedan dess.[3]

1998 tog den svenska regeringen även initiativ till ett internationellt samarbete om Förintelsen. Sverige bjöd in till en internationell konferens om utbildning och information om Förintelsen i maj 1998 och Sverige bildade tillsammans med USA och Storbritannien en samverkansgrupp: Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research. Samverkansgruppen utvecklades till det internationella samarbetet International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA). År 2000 arrangerades konferensen Stockholm International Forum on the Holocaust där den s.k. Stockholmsdeklarationen antogs vilken lades till grund för arbetet inom IHRA och där medlemsstaterna åtog sig att främja utbildning, hågkomst och forskning om Förintelsen.

Under samma period tillsatte regeringen även en utredning i syfte att permanenta informationssatsningen Levande historia (dir. 1999:75). Därtill fick de dåvarande så kallade ansvarsmuseerna, Riksantikvarie-

[2] Regeringen tillsatte 1997 även Kommission om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget, se SOU 1999:20.

[3] *… om detta må ni berätta* ... distribueras av Forum för levande historia och reviderades senast 2015. Boken har översatts till ett stort antal språk och tryckts i mer än en och en halv miljon exemplar.

ämbetet, Riksarkivet och Riksutställningar i januari 1998 regeringens uppdrag att utreda förutsättningarna för att ordna en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer. Utredningsgruppen redovisade sitt förslag i promemorian *Museum om Förintelsen* (Ku 98/1859/Ka) i september samma år, men förslaget följdes inte upp. Däremot gick regeringen vidare med förslaget från utredningen om ett forum för levande historia, som presenterade sitt betänkande 2001 (SOU 2001:5). Som en följd av förslagen i utredningen inrättades 2003 en ny myndighet, Forum för levande historia. Myndigheten har sedan dess arbetat på regeringens uppdrag för att främja arbete med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen.

Regeringen tog även 1999 initiativ till en nationell minnesdag för Förintelsen den 27 januari, årsdagen av befrielsen av koncentrations- och förintelselägret Auschwitz-Birkenau. Sedan 2005 är detta en internationell minnesdag deklarerad av FN. Forum för levande historia har i dag ansvar för att främja högtidlighållandet av Förintelsens minnesdag i Sverige.

Vad gäller särskilda forskningssatsningar initierades vid Uppsala universitet 1998 Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord. Programmet vidareutvecklades senare till Hugo Valentincentrum (HVC) som inrättades 2010. Sedan 2014 sorterar HVC under Historiska institutionen vid Uppsala universitet. Det gjordes även en större satsning på forskning om Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen vid Vetenskapsrådet som startade 2000. Professor Klas Åmark blev utsedd till koordinator för forskningsprogrammet. Denna grupp uppmärksammade bland annat regeringen på att arkivmaterial fortfarande inte var tillgängligt för forskning.[4]

Förutom dessa initiativ har en omfattande verksamhet bedrivits av organisationer inom det civila samhället.

[4] Se Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag 2011).

## 2.3 Motiv till att utreda en museiverksamhet

Utredningens direktiv tar avstamp i samhällets ansvar att minnas den katastrof som Förintelsen innebar. Därtill betonas den särskilda omständighet som infinner sig i dag, 75 år efter kriget, då antalet överlevande som finns kvar och kan berätta om sina upplevelser blir allt färre.

Som motiv till att inrätta ett museum lyfter regeringen i direktivet fram att det finns en stor mängd vittnesmål från överlevande som kommit till Sverige och att berättelser, skriftliga dokument och föremål har bevarats både vid offentliga institutioner och av privatpersoner. Därtill nämns att museer, arkiv och bibliotek sammantaget har en omfattande dokumentation av både statens och det svenska civilsamhällets agerande under krigets olika faser, men att det saknas en nationell museiverksamhet som har till uppgift att genom bland annat insamling av föremål, berättelser, vittnesmål och andra dokument bevara och förmedla dessa minnen av det historiska skeendet. Det betonas därtill att museiverksamheten behöver ha en stark förankring i aktuell forskning.

En utgångspunkt i regeringens direktiv är att berättelser från överlevande med anknytning till Sverige ska stå i centrum för verksamheten. En bakgrund till utredningen är att överlevande själva har uttalat önskemål om att kunna donera föremål och samlingar till ett museum. I sitt anförande på Förintelsens minnesdag 27 januari 2019 berättade statsminister Stefan Löfven hur han kontaktats av Max Safir, överlevande med ett långt engagemang av att föreläsa i skolor, som föreslagit att Sverige borde instifta ett museum för att bevara de överlevandes minnen för kommande generationer.[5] Samma önskemål har framförts av Föreningen Förintelsens Överlevande.

## 2.4 Regeringens politik för museiområdet

Utredningens förslag ska enligt direktivet ta sin utgångspunkt i regeringens kulturarvspolitik som den uttryckts i propositionen Kulturarvspolitik (prop. 2016/17:116) och särskilt i bestämmelserna i museilagen (2017:563), som trädde i kraft i juli 2017.

[5] Se https://www.regeringen.se/tal/20192/01/tal-pa-forintelsens-minnesdag-2019/.

I den kulturarvspolitiska propositionen diskuteras bland annat begreppet kulturarv och regeringen framhåller att detta kan förstås som alla de spår och uttryck från det förflutna som tillskrivs värde eller används i samtiden. Kulturarvet är det förflutnas spår i samtiden som skapas och omskapas löpande i legitimerande och institutionaliserande processer. Regeringen framhåller dock att samtidigt som det är viktigt att se hur kulturarvet – som begrepp och praktik – har förändrats över tid är det centralt att inte därför tro att vi med detta som redskap kan skriva om historien på sätt som skulle vara mer tilltalande i dag (se prop. 2016/17:116, avsnitt 5.2). Centralt i detta sammanhang är att begreppet kulturarv alltså inte heller bör uppfattas som avgränsat till det som vi som samhälle vill minnas, utan kan lika väl innefatta de smärtsamma berättelserna och de oförrätter som begåtts av tidigare generationer.

De övergripande prioriteringar för kulturarvspolitiken som regeringen presenterade i den kulturarvspolitiska propositionen (prop. 2016/17:116, avsnitt 5.4) innebär bland annat att det gemensamma kulturarvet ska vara en angelägenhet för alla, att det offentliga samtalet ska vidgas och fördjupas, samt att medskapande och engagemang ska främjas.

Vidare betonas forskningens betydelse. För att det kulturarv som det offentliga ansvarar för ska kunna vara en resurs för kunskap och bildning är det avgörande att kulturarvsinstitutionerna står i kontinuerlig dialog med vetenskaplig forskning. Det innebär inte att kulturarvsinstitutionerna måste bedriva forskning på egen hand, även om flera av dem gör det, utan det primära är att institutionerna kan upprätthålla och utveckla en nära koppling till relevant forskning. Forskarutbildad personal är en förutsättning för detta. För att kunna göra verksamheten angelägen i dag krävs att institutionerna har tillgång till och kan tillgodogöra sig forskning som lyfter fram olika perspektiv, både på det förflutna generellt och på specifika samlingar. Kulturarvsinstitutionerna behöver därmed såväl själva bedriva egen kunskapsuppbyggnad, som följa aktuell forskning, och utifrån sin verksamhet identifiera relevanta forskningsbehov som forskarsamhället kan ta tillvara. Kulturarvsinstitutionernas samlingar är en viktig resurs för högre utbildning och forskning.

Vad gäller museiverksamhet innehåller regeringens kulturarvsproposition riktlinjer för en förnyad museipolitik som i större utsträckning än tidigare betonar museernas självständighet som kun-

skapsinstitutioner (prop. 2016/17:116, avsnitt 6). Utgångspunkten är att museerna just som fria kunskapsinstitutioner har potential att bli en angelägenhet för alla och att det är som sådana de har en central roll att spela i samhällslivet. I propositionen föreslogs mot denna bakgrund bland annat att det skulle införas en särskild museilag.

Museilagen (2017:563) omfattar det allmänna museiväsendet, det vill säga statliga museer, regionala museer, kommunala museer och museer i vars styrelse eller motsvarande ledningsorgan mer än hälften av antalet ledamöter är utsedda av det allmänna. Med museum avses i lagen en institution som är öppen för allmänheten och som förvärvar, bevarar, undersöker, förmedlar och ställer ut materiella och immateriella vittnesbörd om människan och människans omvärld. Lagen slår bland annat fast att museerna i det allmänna museiväsendet i viktiga delar av sin verksamhet måste stå fria från politiska avgöranden. Lagen formulerar även museernas övergripande ändamål: museerna i det allmänna museiväsendet ska, utifrån sina ämnesområden, bidra till samhället och dess utveckling genom att främja kunskap, kulturupplevelser och fri åsiktsbildning.

Vidare fastslås att utställningar och annan publik verksamhet vid museerna i det allmänna museiväsendet ska vara kunskapsbaserad och präglas av allsidighet och öppenhet, samt att utställningar och annan publik verksamhet vid museerna ska vara tillgänglig för alla och anpassas till användarnas olika förutsättningar. Därtill innehåller lagen bland annat bestämmelser om att museerna ska bidra till forskning och annan kunskapsuppbyggnad, ha hög kompetens inom sina ämnesområden och aktivt förvalta sina samlingar.

Förutom den nya museilagen behandlar regeringens kulturarvsproposition även frågor om museisektorns struktur och organisation. Det framhålls att den svenska museisektorns struktur kan behöva vidareutvecklas bland annat för att skapa bättre effektivitet då kulturområdet ur förvaltningspolitiskt perspektiv präglats av oproportionerligt många små myndigheter. Regeringen framhåller att det är centralt att säkerställa att befintliga organisationer uppfyller sådana krav på effektivitet och flexibilitet att de kan arbeta på ett ändamålsenligt sätt med sina kärnuppgifter. Organisatoriska förändringar bör därför löpande övervägas om de kan bidra till dessa målsättningar. Syftet bör dock inte enbart vara att effektivisera eller förenkla styrningen – många av de enkla effektiviseringsvinster som kunnat uppnås genom ökad administrativ samordning har redan

förverkligats – utan framför allt att stärka museerna i deras kärnverksamhet. Som ett led i detta föreslogs i propositionen bland annat att myndigheten Livrustkammaren med Hallwylska museet och Skoklosters Slott skulle integreras i myndigheten Statens historiska museer, och att övergripande myndighetsuppgifter som rör museisektorn skulle ges till Riksantikvarieämbetet i ett nytt och vidgat uppdrag. Dessa organisationsförändringar har sedan också genomförts.

## 2.5 International Holocaust Remembrance Alliance

Sverige är, som nämnts, ett av grundarländerna i den mellanstatliga organisationen International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) som från början kallades Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research (ITF).

IHRA består av 34 medlemsländer och samlar politiker och experter i det gemensamma målet att stärka, utveckla och främja utbildning, forskning och hågkomst av Förintelsen och att upprätthålla Stockholmsdeklarationen. Deklarationen var resultatet av The Stockholm International Forum on the Holocaust som dåvarande statsministern Göran Persson tog initiativ till och stod värd för i januari 2000. Vid mötet antogs Stockholmsdeklarationen som består av åtta punkter som bland annat definierar vad Förintelsen (Shoah) innebär. Genom deklarationen fastslår medlemmarna att:

1. Förintelsen (Shoah) skakade vår civilisation i grunden. Förintelsen saknar motstycke i historien men kommer för alltid att ha en universell betydelse. Efter ett halvt århundrade ligger denna händelse fortfarande tillräckligt nära i tiden för att dess överlevande skall kunna vittna om de fasor som hemsökte det judiska folket. Det fruktansvärda lidande som drabbade de miljontals övriga offren för nazismen har dessutom lämnat ett outplånligt ärr över Europa.
2. Omfattningen av Förintelsen, planerad och genomförd av nazisterna, är för alltid inpräntad i vårt kollektiva minne liksom minnet av dem som osjälviskt uppoffrade sig och vågade stå emot, ibland med livet som insats. Måtte kunskapen om både ondskans avgrund och de hjältemodigas styrka vägleda oss att förstå människans förmåga till ont och till gott.

3. Vår samtid är fortfarande märkt av folkmord, etnisk rensning, rasism, antisemitism och främlingsfientlighet. Det internationella samfundet delar därför ett djupt och viktigt ansvar att bekämpa sådan ondska. Tillsammans måste vi hålla sanningen om Förintelsen levande gentemot dem som förnekar den. Vi måste stärka våra folks moraliska engagemang och våra regeringars politiska åtagande att säkerställa kommande generationers kunskap om orsakerna till Förintelsen och förmåga att begrunda dess följder.
4. Vi åtar oss att öka våra ansträngningar att främja utbildning, hågkomst och forskning om Förintelsen, såväl de av oss som redan påbörjat detta och de som nu väljer att göra gemensam sak med de länder som redan initierat sådant arbete.
5. Vi delar åtagandet att främja studier av Förintelsen i alla dess dimensioner. Vi kommer att främja undervisning om Förintelsen på våra skolor och universitet och andra institutioner, samt i våra samhällen i övrigt.
6. Vi delar åtagandet att högtidlighålla minnet av Förintelsens offer och att hedra dem som stod emot. Vi kommer i våra länder att uppmuntra lämpliga former att hålla minnet av Förintelsen levande, inbegripet en årsdag till minne av Förintelsen.
7. Vi delar åtagandet att sprida ljus över de mörka outforskade fläckar som ännu finns i Förintelsens historia. Vi kommer att vidta alla nödvändiga åtgärder för att underlätta öppnandet av arkiv för att säkerställa att dokument som har samband med Förintelsen görs tillgängliga för forskare.
8. Vi som deltar i denna, det nya årtusendets första större internationella konferens, uttrycker vår vilja att så frön till en bättre framtid i en jord genomsyrad av ett mörkt förflutet. Vi känner empati med offrens lidande men också inspiration från deras kamp. Vårt åtagande innebär att minnas de offer som gick under, respektera de överlevande som ännu är med oss och på nytt bekräfta mänskligheten gemensamma strävan efter alla människors rätt till rättvisa och ömsesidig förståelse.

I Stockholmsdeklarationen gavs romska offer inte någon specifik uppmärksamhet, detta har dock förändrats övertid och IHRA pekar numera tydligt ut Roma Genocide som ett särskilt fokusområde.

Detta framgår bland annat genom den ministerdeklaration som IHRA antog 2020 och som bekräftar åtagandena från Stockholmsdeklarationen. Där fastlås bland annat i punkt 4 att medlemsstaterna ska ”Remember the genocide of the Roma. We acknowledge with concern that the neglect of this genocide has contributed to the prejudice and discrimination that many Roma communities still experience today”.

Inom IHRA bedrivs arbetet i olika arbetsgrupper där frågor bereds innan de tas upp för beslut i organisationen, exempelvis finns arbetsgrupper för forskare, museiutövare och de som arbetar med utbildning.

Forum för levande historia har sedan myndigheten inrättades uppdraget att företräda Sverige i IHRA. Myndigheten har också sedan dess aktivt deltagit i arbetet i IHRA:s arbetsgrupper.

Sedan några år tillbaka leder UD:s ambassadör för mänskliga rättigheter, demokrati och rättsstatens principer den svenska delegationen till IHRA, som i övrigt utgörs av experter från Forum för levande historia. Kulturdepartementets demokratienhet är instruktionsgivande.

IHRA har även deltagit i utarbetandet av en ”International Memorial Museums Charter” som antogs 2012, och som, i linje med de etiska riktlinjerna inom International Council of Museums (ICOM), formulerar principer för ”memorial museums”. Där betonas att sådana museer är ansvariga för att skydda offrens värdighet från alla former av exploatering och för att säkerställa att tolkningen av politiska händelser inspirerar till kritiskt, oberoende tänkande om det förflutna. Bland annat fastslås att sådana museer har en skyldighet att bidra till humanitär och medborgerlig utbildning och att arbetet vid museerna ska vara oberoende och grundat i forskning. Därtill poängteras att museerna ska behandla förövarna och deras intentioner, samt medlöpare och ”bystanders”. Även om ett svenskt museum om Förintelsen inte betraktas som en minnesplats bör riktlinjerna i International Memorial Museums Charter beaktas.

## 2.6 Förändringar i synen på behovet av ett museum

I den PM som utredningen låtit professor Lars-Eric Jönsson skriva jämförs 1998 års utredning om ett museum om Förintelsen med 2019 års utredning.[6] Där framkommer både likheter och skillnader i den samhällskontext som omgärdat utredningsinitiativen. Bägge initiativen hade antisemitism, rasism och främlingsfientlighet som utgångspunkter. Det går dock att se hur dessa frågor delvis ändrat karaktär. Under de drygt 20 år som har gått mellan de två utredningarna har till exempel nazismen och den politiska extremhögern förändrats. Under 1990-talet fick nynazism, skinnskallar och förintelseförnekelse uppmärksamhet. 2019 har högerextremismen delvis tagit nya former. Vår tids sociala medier medger också att förhållandevis små grupperingar snabbt kan kommunicera inbördes men också brett med sin omgivning. 2019 är antisemitism dessutom inte endast knuten till rasideologi utan även till bland annat islamistiska grupper.

Att dra lärdom av Förintelsen och uppmärksamma vittnesmål från överlevande har varit centralt för båda utredningsinitiativen. En förändring är att de dryga tjugo åren som har gått mellan de båda utredningarna har inneburit att det finns allt färre vittnen till Förintelsen. Det var bråttom att samla in vittnesmål 1998 och det har också gjorts flera insamlingsinsatser sedan dess. 2019 är det ännu mer brådskande att genomföra nya intervjuer med överlevande.

Sverige har också (2000) erkänt fem nationella minoriteter – judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar – vilket bland annat medför skydd mot diskriminering på grund av etnicitet och tillhörighet till nationell minoritet. För ett museum om Förintelsen i Sverige är det givetvis viktiga förutsättningar att ta hänsyn till.

Även synen på museer och kulturarv har utvecklats över perioden. I stället för det museum som föreslogs 1998 inrättades ett kunskapscentrum – Forum för levande historia. Detta kan ses som uttryck för att museer vid denna tid av vissa uppfattades som gammaldags och delvis problematiska med sitt fokus på samlingar. Därtill låg betoningen då starkt på att lära av Förintelsen i syfte att främja demokrati och tolerans, det mer instrumentella syftet, snarare än att samla in och bevara föremål och berättelser samt utveckla kunskaperna om det historiska skeendet. I 2019 års utredningsdirektiv ses däremot behovet av ett museum som givet och som ett nödvändigt komple-

[6] Bilaga 4 ”PM om museum om Förintelsen 1998 och 2019”.

ment till den pedagogiska verksamhet som sedan 2000-talets början bedrivits av Forum för levande historia.

Vad gäller begreppet kulturarv så har det fått en mer tydlig definition och användning inom kulturpolitiken och forskningen. Jönsson påpekar att begreppet kulturarv fokuserar på hur historien används i samtiden och därmed har täta bindningar till vad som kallas instrumentalisering. Han menar vidare att begreppet kulturarv inte är helt nödvändigt för att beskriva museets verksamhet, då ordets koppling till politiska ändamål är besvärlig. Att ha en politisk vilja att lära sig av Förintelsen är inte fel, utan en given utgångspunkt. Däremot bedömer Jönsson att det kan hävdas att en alltför instrumentell inriktning kan vara kontraproduktiv, och att pedagogisering av historia och kulturarv behöver komma i andra hand vid ett museum. Forskning och kunskapsutveckling om det förflutna bör prioriteras och måste inte omedelbart ta sikte på hur kunskap ska pedagogiseras. Snarare går det att argumentera för att forskning och kunskapsutveckling ska få utvecklas i frihet med god distans till hur nyvunnen kunskap i en framtid ska användas i pedagogiska och förmedlande syften.

# 3 Befintliga verksamheter och inkomna synpunkter

## 3.1 Kapitlets innehåll

Utredningen ska som nämnts inhämta synpunkter från berörda myndigheter och organisationer. Därtill ingår det i uppdraget att kartlägga relevanta samarbetsparter för ett nytt museum.

I kapitlet presenteras befintliga svenska verksamheter som utredningen bedömer är relevanta för ett museum om Förintelsen. Därtill redovisas de övergripande synpunkter som dessa myndigheter och organisationer lämnat till utredningen.

För att inhämta kunskap om hur ett svenskt museum om Förintelsen kan inriktas och organiseras har utredningen även vänt blicken utomlands och genomfört studiebesök vid ett antal utländska museer samt haft dialog med ytterligare ett antal. Den senare delen av kapitlet redogör för dessa museer och deras verksamhet.

## 3.2 Verksamheter i Sverige

Utredningen har inhämtat synpunkter från följande berörda myndigheter, organisationer och aktörer:

- Forum för levande historia,
- Statens historiska museer,
- Sveriges försvarshistoriska museer,
- Stiftelsen Nordiska museet,
- Hugo Valentin-centrum (Uppsala universitet),
- Stiftelsen Judiska Museet i Stockholm,

- Föreningen Förintelsens Överlevande,
- Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA),
- Handikapphistoriska föreningen,
- Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL),
- Raoul Wallenberg Academy,
- Segerstedtinstitutet (Göteborgs universitet),
- Judiska Centralrådet,
- Föreningen Zikaron,
- Judisk kultur i Sverige,
- É Romani Glinda,
- Romska riksorganisationer,
- Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige,
- Malmö museer,
- Malmö stadsarkiv,
- Region Skånes kulturförvaltning, samt
- Länsmuseernas samarbetsråd.

Ovanstående organisationer och myndigheter har beretts möjlighet att svara på ett antal frågor från utredningen dels via en enkät, dels genom möten med utredningen. De frågor som ställts rör hur de tillfrågade ser på behovet av en framtida museiverksamhet, inriktning för en ny museiverksamhet och hur dess uppdrag bör vara utformat, hur museiverksamheten bör organiseras, behovet av samverkan i Sverige och internationellt, samt behovet av forskningsanknytning. Därtill har verksamheterna tillfrågats om vilka eventuella samlingar de har som kan ha relevans för utredningen och hur dessa samlingar använts. Svaren har legat till grund för utredningens överväganden och förslag.

Sammanfattningsvis finns en stor samsyn bland de tillfrågade vad gäller ambitionen att lägga ytterligare fokus på Förintelsens historia och att samhället behöver främja undervisning, hågkomst och forskning om Förintelsen. Därtill understryks genomgående ambitionen

att behandla Sveriges särskilda roll. Flertalet instanser betonar relevansen i detta i förhållande till samtida utmaningar vad gäller främlingsfientlighet och antidemokratiska krafter, samt antisemitism. Ett antal institutioner betonar även bland annat samtida antiziganism. Det finns också en samsyn i att verksamhet som rör Förintelsen bör ha nära kopplingar till forskning på området och ingå i internationella samarbeten. Det finns dock en spridning i synpunkterna vad gäller hur ett museum ska organiseras.

Nedan ges kortfattade beskrivningar av verksamheterna vid de berörda institutionerna och organisationerna och sammanfattningar av innehållet i deras synpunkter, utöver det som nämnts ovan. I redogörelsen ingår i viss utsträckning information om vilka typer av samlingar som återfinns hos myndigheter och organisationer. En fullständig redogörelse för myndigheternas och organisationernas svar angående vad i deras samlingar som kan vara relevant för ett museum om Förintelsen återfinns dock i bilaga 2, tillsammans med svar från en rad ytterligare arkivbildare, såsom universitet och bibliotek som fått frågor om vilka samlingar de har som har relevans för ett framtida museum.

## Forum för levande historia (FLH)

Forum för levande historia är en myndighet under Kulturdepartementet med uppdrag att vara ett nationellt forum som ska främja arbete med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen. Myndigheten har särskilt till uppgift att informera om Förintelsen och kommunistiska regimers brott mot mänskligheten, samt att sträva efter att stärka människors vilja att aktivt verka för alla människors lika värde. Myndigheten ska bedriva utåtriktad verksamhet med inriktning på kunskap, kultur och utbildning. Verksamheten ska bedrivas i nära kontakt med pågående forskning, andra kultur- och utbildningsinstitutioner samt myndigheter, organisationer och föreningar vars verksamhet rör liknande frågor. Myndigheten ska verka för ökad kunskap grundad på forskning och samverkan med andra, exempelvis universitet och högskolor, och förmedla kunskap inom sitt verksamhetsområde. FLH har även uppdraget att främja högtidlighållandet av Förintelsens minnesdag över hela Sverige samt ansvarar för att ett pris för humanitära och

demokratifrämjande insatser enligt förordningen (2004:1024) om pris till Per Angers minne delas ut och högtidlighålls. Vidare företräder FLH Sverige i International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA).

2019 arbetade 41 personer på myndigheten, vilket motsvarade 33 årsarbetskrafter. Myndighetens lokaler ligger på Stora Nygatan i Gamla stan i Stockholm. FLH arbetar med utställningar, utbildning och fortbildning, programaktiviteter, digital kommunikation, kunskapsuppbyggnad och internationellt samarbete. Dessutom har FLH en omfattande pedagogisk verksamhet, primärt riktad mot skolor.

Myndigheten har under åren fått flera regeringsuppdrag. De senaste två åren har myndigheten haft fyra uppdrag, vilka motsvarar cirka 20 procent av budgeten. Det mest omfattande uppdraget är att under 2016–2019 samordna och följa upp regeringens nationella plan mot rasism samt att genomföra utbildningsinsatser om rasism i historien och i dag för skolpersonal och offentligt anställda. FLH har även under 2018–2019 haft ett särskilt regeringsuppdrag om att stärka demokratins motståndskraft med utgångspunkt i historien och i dag samt att stärka förutsättningarna för studieresor till Förintelsens minnesplatser.

I årsredovisningen för 2019 beskrivs att myndighetens huvudmålgrupp är lärare och elever i skolan samt att FLH kontinuerligt arbetar med att nå fler målgrupper inom civilsamhället, bland offentliganställda samt ur allmänheten. FLH verkar i hela landet och samverkar med en rad lokala aktörer regionalt. Bland annat turnerar FLH:s utställningar på olika orter. 2019 var det nio olika utställningar som visades på 40 platser runt om i Sverige. Myndigheten genomför också kurser och seminarier för lärare och offentliganställda på olika orter om frågor som relaterar till Förintelsen. Myndigheten tillgängliggör faktamaterial, övningar, filmer, poddar och utbildningar via myndighetens webbplats.

Myndigheten har olika tematiska arbeten utifrån sin instruktion. År 2018 inleddes ett arbete med temat ”Prata rasism” och det beslutades även att under 2019 inleda ett tema med fokus på demokrati. Nytt tema under 2020 är Sverige och Förintelsen. Under 2020 producerar FLH två nya utställningar om olika aspekter kopplade till Förintelsen. Utställningen ”Jag kom ensam – Judiska flyktingbarn” i Sverige handlar om mottagandet av flyktingbarn i Sverige via ”*Kindertransport*” (barntransporten) åren 1938–1939. En ytterligare utställning ska handla om Sveriges relation till Förintelsen. Sedan

myndighetens start har FLH totalt producerat omkring 50 utställningar, alla har någon koppling till Förintelsen.

Myndigheten inrättades 2003 mot bakgrund av regeringens insatser inom informationsprojektet Levande historia samt det internationella arbetet med Stockholmsdeklarationen (se vidare kapitel 2). Myndighetens verksamhet och inriktning föreslogs i slutbetänkandet av kommittén Forum för levande historia (SOU 2001:5) och uppdraget att etablera myndigheten gavs genom tilläggsdirektiv till kommittén Levande historia – utåtriktad verksamhet (Ku 2001:1).

I slutbetänkandet (SOU 2001:5) föreslogs inte någon museiverksamhet med insamling av föremål utan i stället betonades att forumet skulle skapa en mötesplats för samtal och diskussion. Forum för Levande historia skulle enligt utredningen bedriva en bred verksamhet, vidare än den som tidigare bedrivits inom informationssatsningen Levande historia. Forumet skulle med utgångspunkt i Förintelsen huvudsakligen behandla problem och frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter, redan inträffade folkmord och risken för nya folkmord, historiska perspektiv och historiemedvetande samt grundläggande mänskliga värden. När det gällde målgrupp för myndigheten betonades att det var särskilt viktigt att nå barn och ungdom, samt lärare och andra vuxna i barns och ungdomars närmiljö.

FLH har inkommit med svar på frågor från Utredningen om ett museum om Förintelsen. Myndigheten framhåller att den ser mycket positivt på regeringens ambition att lägga ytterligare fokus på Förintelsens historia och att ytterligare resurser tillförs detta ändamål. Myndigheten poängterar att avsaknaden av en mer eller mindre fast utställning om Förintelsen återkommande diskuterats inom organisationen, men att myndighetens begränsade lokaler gjort att dessa tankar lagts åt sidan till förmån för temporära utställningar som på olika sätt kopplat till Förintelsens historia.

Myndigheten framhåller att ett framtida museum om Förintelsen med nödvändighet måste ha en verksamhet som till stora delar är den verksamhet som i dag bedrivs av FLH i form av seminarier, pedagogisk verksamhet, fortbildningar och forskarrapporter inom ämnesområdet. FLH skulle välkomna ett uppdrag att inom den egna verksamheten bedriva mer forskning och forskarrelaterad verksamhet, och framhåller sin mångåriga erfarenhet av verksamhet på området. Myndigheten lyfter även fram att den under senare år i allt högre grad initierat undersökningar och producerat rapporter i samarbete

med forskarsamhället. Därtill betonas att FLH sedan myndighetens start arbetat med vittnesmål. Redan under kommittétiden (Kommittén för levande historia) samlades ett 100-tal intervjuer in som gav vittnesmål från överlevande som kom till Sverige i samband med krigsslutet. Vittnesmål utgör en viktig resurs i myndighetens arbete med utbildningsmaterial. Myndigheten har nyligen också skapat en webbsida med syfte att vara en guide för alla som söker efter vittnesmål eller samlingar av vittnesmål från Förintelsen.

FLH har långvarig erfarenhet av i första hand pedagogisk utställningsproduktion inom ämnet Förintelsen riktad mot skolelever. Myndigheten framhåller därtill att FLH har kunskap om de föremåls-, arkiv- och vittnesmålsamlingar som finns inom området. Myndigheten har även, som tidigare nämnts, utvecklat en pedagogik som utifrån beprövad erfarenhet och forskning knyter lärdomar från Förintelsen till frågor i samtiden. FLH är sedan 2003 Sveriges företrädare och representant i International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) och har ett brett internationellt nätverk och samarbete med andra institutioner och museer som har fokus på Förintelsens historia.

Statskontoret genomförde en myndighetsanalys av verksamheten 2017.[1] Statskontoret bedömde att Forum för levande historia i allt väsentligt fullgör sitt övergripande uppdrag, och att myndighetens uppföljningar i allmänhet visar på goda resultat och att verksamheten uppskattas hos målgruppen. Statskontoret bedömde dock att Forum för levande historia stod inför utmaningar, då myndigheten under senare år fått fler och mer omfattande regeringsuppdrag än tidigare vilket inneburit breddade målgrupper och lett till att myndigheten fått problem att bibehålla fokus och långsiktighet. Efter rapporten har myndigheten genomfört en omorganisation för att skapa bättre långsiktighet vad gäller regeringsuppdrag och bland annat inlett tematiska arbeten för ett tydligare fokus.

### Statens historiska museer (SHM)

Statens historiska museer är en statlig myndighet som sedan den 1 januari 2018 omfattar Stiftelsen Hallwylska museet, Historiska museet, Kungl. Myntkabinettet, Livrustkammaren, Skoklosters slott

[1] Statskontoret 2017:8, *Myndighetsanalys av Forum för levande historia*.

och museiverksamheten vid Tumba bruksmuseum samt Arkeologerna. Myndigheten har enligt sin instruktion till uppgift att främja kunskapen om och intresset för Sveriges historia och att bevara och utveckla det kulturarv som myndigheten förvaltar.

Myndigheten är främst relevant för utredningen genom sitt arbete med utställningen *Speaking Memories – Förintelsens sista vittnen*, som myndigheten producerat på initiativ av och tillsammans med föreningen Judisk kultur i Sverige, i samarbete med USC Shoah Foundation – The Institute for Visual History and Education i USA, samt med Auschwitz-Birkenau State Museum vad gäller inlån av föremål. Utställningen, som visades på Historiska museet under 2019, fokuserar på vittnesmål från överlevande med anknytning till Sverige. I utställningen ingår även den interaktiva installationen *Dimensions in Testimony*, där besökare kan samtala, på engelska, med två överlevande, Pinchas Gutter och Eva Schloss, genom förinspelade videointervjuer.

Utställningen på Historiska museet gav även tillgång till USC Shoah Foundations videoarkiv med över 55 000 vittnesmål från överlevande och vittnen till Förintelsen och andra folkmord.

Utställningen har inbegripit samarbete med Föreningen Förintelsens överlevande samt med Forum för levande historia. SHM har fått stor uppmärksamhet för utställningen och mött stort gensvar från civilsamhällesorganisationer och överlevande i Sverige.

SHM har, genom en PM till Kulturdepartementet (Ku2019/01674/KL), uppmärksammat regeringen på möjligheten att ta tillvara erfarenheterna och de samarbeten myndigheten ingått inom ramen för projektet och utställningen *Speaking Memories – Förintelsens sista vittnen*. Myndigheten har då även påtalat behovet av att inventera svenska vittnesmål i utländska arkiv och därtill påbörja insamling av föremål från svenska överlevande eller släktingar till överlevande som är villiga att donera föremål. Myndigheten påtalade även behovet av och möjligheten att ta fram en svensk version av den interaktiva installationen *Dimensions in Testimony*, med svenskspråkiga överlevande i Sverige. I februari 2020 fick myndigheten regeringens uppdrag att under året ta fram en sådan svensk version av installationen.

Myndigheten framhåller i sitt svar till utredningen vikten av att ett nytt museum samverkar nära och strukturerat med intressentgrupper i civilsamhället, att utbyte sker med internationellt ledande

organisationer samt att museet kan ta emot donationer och föremål som finns till exempel i de överlevandes familjer.

Myndigheten framhåller vidare att en framtida museiverksamhet med fokus på hågkomst av Förintelsen är mycket angelägen, samt att det är just i form av en museiverksamhet som samlingar, lärande och kunskapsuppbyggnad kan kombineras.

Myndigheten anser att uppdraget för ett nytt museum bör vara utformat med utgångspunkt i hågkomst av Förintelsen och med brett perspektiv på lärande om tiden och genom vilka olika steg samhället förändrades på vägen mot Förintelsen. Det framhålls att det finns många olika slags material: vittnesmål, dagböcker, officiella skrivelser, föremål, fotografier, film, arkivhandlingar, platser med mera. Ett museum behöver inte med nödvändighet samla alla dessa, men måste samordna kunskapen om och tillgången till dessa material, akademiska ämnen och forskning oavsett var i landet de finns.

SHM ser att det finns flera möjliga organisationsformer för ett nytt museum, men att museet måste få ett tydligt och självständigt uppdrag samt öronmärkta och tillräckliga ekonomiska resurser. SHM ser att ett alternativ är att inrätta en helt ny institution, en myndighet eller en stiftelse. En möjlig nackdel med en sådan lösning ser dock SHM i att en liten organisation är sårbar för ekonomiska svängningar och hur huvudmannen styr verksamheten, samt att det tar lång tid och kräver stora resurser att bygga upp ett museum helt från grunden med både magasin, utställningslokaler och den kompetensbredd som krävs inom museiverksamhetens alla professioner. Ett alternativ är därför enligt myndigheten att inordna ett nytt museum i en befintlig museiorganisation som redan samlar flera olika museer, på olika platser, till exempel i en museimyndighet. Fördelen skulle vara att strukturer och fysiska förutsättningar i form av magasin och personal redan finns i en uppbyggnadsfas, vilket kan effektivisera uppbyggnaden av ett nytt museum.

### Sveriges Försvarshistoriska museer (SFHM)

Statens försvarshistoriska museers uppdrag är att öka kunskapen om det svenska försvaret genom tiderna och om dess roll i samhällsutvecklingen. Det innebär att SFHM ska se till att alla som vill, ska kunna lära sig mer om Sveriges försvar, både i äldre tider och i dag.

SFHM ska också berätta om hur krig påverkar, och har påverkat, människor och samhället.

SFHM driver två museer, Armémuseum i Stockholm, som skildrar Sveriges historia från 1500-tal till nutid, med fokus på hur människor har påverkats av krig och konflikter, samt Flygvapenmuseum i Linköping. SFHM har även ett museinätverk med cirka 60 museer runt om i Sverige.

Arbetet med Förintelsen vid myndigheten drivs i första hand vid Armémuseum, och är en integrerad del i museets utbud sedan lång tid tillbaka. En viktig utgångspunkt i arbetet är de brott mot mänskligheten som präglade 1900-talet. SFHM ser därför frågan om ett Förintelsemuseum som mycket angelägen och myndigheten ser stora möjligheter till samverkan.

Inte minst Armémuseum har stora samlingar kopplade till beredskapstiden och den svenska historiska kontext mot vilken de svenska erfarenheterna av Förintelsen bör sättas. Museet har även ett antal föremål som kommer från Nazityskland, eller från verksamhet kopplad till Tyskland under mellankrigstiden och andra världskriget, som används i temporära utställningar. En del av de permanenta utställningarna handlar särskilt om Förintelsen, och visar bland annat föremål som fokuserar på räddningsaktionen med de vita bussarna, en annan del handlar om Raoul Wallenberg och ytterligare andra personer som var behjälpliga i arbetet med att rädda människor undan Förintelsen. Museet har även berättelser från tre överlevande från Förintelsen.

Kopplat till dessa utställningar finns även ett antal visningar för framför allt skolan, exempelvis visningen ”Sverige, Förintelsen och Raoul Wallenberg”, som hanterar medmänskliga skyldigheter och den enskilde individens möjligheter att påverka och ta ställning, samt ”Främling i folkhemmet” som diskuterar nationell identitet, rasism, värderingar och folkhemsbygget.

Museet uppmärksammar minnesdagen av Raoul Wallenbergs försvinnande i samarbete med överlevande från Förintelsen som inbegriper besök från skolelever och överlevande från Ungern.

Myndigheten betonar i sina synpunkter till utredningen vikten av att museet får en gedigen forskningsanknytning och lyfter fram goda erfarenheter från den egna verksamheten liksom dess medarbetares erfarenheter av att bygga upp ämnesspecifika forskningscentra i samverkan med universitet.

Myndigheten framhöll i samtal med utredningen vikten av att museet, om det ska inrättas under en befintlig myndighet, inrättas vid ett statligt museum. Detta då det finns ett stort värde i att kunna samordna de kunskaper och resurser ett befintligt museum har vad gäller föremåls- och samlingshantering samt övriga museirelaterade kompetenser ett nytt museum behöver.

### Stiftelsen Nordiska museet (NM)

Nordiska museet är en stiftelse och av stadgarna framgår att museet har till uppgift att bevara och levandegöra minnet av liv och arbete i Sverige, företrädesvis för tiden efter 1520. Det är stiftelsens styrelse, Nordiska museets nämnd, som svarar för att stiftelseförordnandet följs. Chef för museet är styresmannen. Verksamheten finanserias i dag till knappt 70 procent av statsanslag.

Vad gäller utredningens uppdrag instämmer NM i behovet av att samhället främjar utbildning, hågkomst och forskning om Förintelsen, särskild i en tid av ökad antisemitism och antiziganism. Det instämmer också i att Sveriges roll och hållning under andra världskriget och under 1930-talet bör få en tydligare belysning. Däremot är museet tveksamt till om det behöver inrättas ett helt nytt museum med egna samlingar. Utgångspunkten skulle i stället kunna vara att utvidga en redan befintlig institutions uppdrag genom att ge den ett tydligt samverkansuppdrag. Det kan annars finnas en risk för att en ny museiinstitution tas till intäkt för att Förintelsen inte behöver tas upp i eller integreras i utställningar vid redan befintliga museer.

Om ett nytt museum ska inrättas anser NM att det bör ha till uppgift att framför allt samverka med redan befintliga museer. Ett alternativ till ett nytt museum skulle kunna vara att Forum för levande historias ges ett uppdrag att samordna och bistå museerna med överblick över redan befintliga samlingar, liksom att bidra med kunskap och forskning om Förintelsen. Att samla arkivmaterial och föremål vid en enda institution kan vidare innebära en risk för materialet, alltså öka dess sårbarhet. Det kan också finnas något positivt i att samlingar som speglar Förintelsen och den samhällsutveckling som ledde fram till den, förvaras vid flera museer. Dessa samlingar behöver hanteras i ett större perspektiv för att de ska bli begripliga.

NM anser därtill att om regeringen inrättar ett museum borde stiftelseformen övervägas för det nya museet, för att minska risken för framtida politisk påverkan på verksamheten.

I övrigt instämmer museet med det som står i utredningens direktiv vad gäller att förmedlingen av berättelser från överlevande från Förintelsen ska stå i centrum. Museet ser även behov av att den andra och tredje generationens erfarenheter tas med. Därtill håller museet med om att Förintelsen bör beskrivas i en bred historisk kontext, och att detta inbegriper exempelvis att antisemitismens utveckling under 1920- och 1930-talen uppmärksammas och hur det påverkade både politik och vardagsliv. NM vill även poängtera att uppdraget bör vara att belysa judiska och romska erfarenheter av Förintelsen liksom även andra utsatta gruppers erfarenheter. Därtill anser museet att utredningsdirektivets formulering gällande behovet av forskningsanknytning är synnerligen viktig.

NM har omfattande samlingar som rör Förintelsen och Sveriges roll. Samlingen Judiska minnen samlades in 1994–1998 som ett projekt vid museet. Projektet inriktades mot levnadsskildringar som beskriver erfarenheter från tiden före, under och efter andra världskriget. Samlingen innehåller intervjuer, och drygt 400 självbiografiska levnadsberättelser från överlevande från Förintelsen. Därtill finns ett stort antal brev och fotografier samt föremål såsom pass med J-stämpel och även exempel på slöjd- och terapiarbeten tillkomna efter kriget vid institutioner i Sverige som tog emot överlevande. I museets samlingar finns föremål som på olika sätt belyser nazismen och nazistiska rörelser i Sverige på 1930- och 1940-talen. Museet har även en omfattande samling av K. W. Gullers fotografier där det finns ett antal bilder tagna i samband med att de Vita bussarna anlände till Malmö våren 1945 med överlevande från Förintelsen, samt bilder från flyktingförläggningar.

Material från Judiska minnen är för närvarande utlånat till Judiska museet i Stockholm, och till en kommande utställning på Forum för levande historia. Materialet är också tillgängligt för forskning och har använts av ett antal forskare.

## Hugo Valentin-centrum (HVC)

Hugo Valentin-centrum inrättades 1998 som Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet som ett led i informationskampanjen Levande historia. Programmet hade gemensam administration med Centrum för multietnisk forskning och låg vid Gamla Torget i Uppsala. Det nuvarande Hugo Valentin-centrum inrättades 2010 som en sammanslagning av Centrum och Programmet. Hösten 2014 beslutade historisk-filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet att lägga HVC under Historiska institutionen, men HVC har en separat budget och en egen styrelse. Vid Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord fanns tidigare en lektor i Förintelsens historia och en lektor i folkmordsstudier. Efter att båda lektorerna slutade utlystes två lektorat i Förintelse- och folkmordsstudier år 2016, en med historisk-filosofisk och en med samhällsvetenskaplig inriktning. Centret har ingen egen professor i ämnet.

HVC är i huvudsak ett forskningscentrum men bedriver även undervisning i form av en masterutbildning. Den är tvärvetenskaplig och ges på engelska. Studenterna kommer i huvudsak från EU, men också från USA och Asien. HVC har externfinansierade forskare och postdoktorer, och beskriver sig själva som internationellt ledande när det gäller forskning om massvåld och Förintelsen på Balkan. HVC har även nätverk inom minoritetsstudier, exempelvis Forum för judiska studier och nätverket Judarna i Sverige.

Sedan 2001 arrangerar HVC varje år den så kallade Hugo Valentin-föreläsningen där en internationellt erkänd forskare inom Förintelse- och folkmordsstudier utses. HVC anordnar även konferenser och seminarier. HVC har inget eget bibliotek men i den ursprungliga instruktionen till Programmet ingick det att skapa en samling och ett bibliotek. Den instruktionen har nu tagits bort och biblioteket är i dag införlivat som en separat sektion inom Karin Boye-biblioteket vid Uppsala universitetsbibliotek. HVC har samverkat med Forum för levande historia genom åren men man menar att samarbetet har haft flera svagheter, bland annat eftersom det varit mer på individnivå och inte har haft formen av ett långsiktigt institutionellt samarbete.

De forskare vid HVC som utredningen haft dialog med välkomnar att ett museum om Förintelsen i Sverige ansluter sig till Stockholmsdeklarationens definition av ”Shoah”, alltså det som nazisterna själva refererade till såsom ”den slutgiltiga lösningen på den judiska frågan”, samtidigt som deklarationen framhåller att nazisternas brott även drabbade ”andra offer”, som alltså inte ingår i det dessa forskare menar med Förintelsen. De menar att distinktionen är viktig och skapar klarhet, men möjliggör också att man inom ramen för verksamheten belyser det våld och den förföljelse som drabbade andra grupper, under förutsättning att man tydliggör att detta inte utgör en del av Förintelsen.

Forskarna menar vidare att utgångspunkten för museet bör vara att på vetenskaplig grund beskriva och förklara Förintelsen. I det sammanhanget kan vittnesmål från överlevande förvisso belysa upplevelser på det individuella planet och därmed ge narrativet en personlig dimension, men de är inte sällan problematiska som historiska källor. Utgångspunkten måste vara att förklara Förintelsen utifrån det som forskarna vet i dag.

Vidare är det rimligt att ett svenskt museum om Förintelsen skall behandla Sveriges förhållande till folkmordet på Europas judar, men eftersom massmördandet inte ägde rum i Sverige finns en risk att det ger en ofullständig bild om man i varje läge skall fokusera på svenska perspektiv. Sveriges förhållande till Förintelsen bör därför kompletteras med ett internationellt perspektiv så att Förintelsen kan beskrivas och förklaras i en bredare europeisk kontext. Medarbetarna vid HVC skulle kunna bidra i det arbetet utifrån den expertis som de besitter.

Forskarna menar också att genom att kombinera Sveriges förhållande till vidare internationella perspektiv skulle museet kunna spela en viktig roll som forskningsinstitution och förmedlare av oberoende forskning av högsta internationella kvalitet.

Slutligen vill forskarna framhålla att när det gäller forskningsresurser är det viktigt att det finns grundanslag för att bedriva självständig forskning. Resurstilldelningen bör dessutom möjliggöra finansieringen av tidsbestämda postdoc-tjänster eller ”fellowships”, och det är viktigt att dessa knyts till en forskarmiljö vid ett universitet.

### Stiftelsen Judiska Museet i Stockholm (JM)

Judiska museet har mer än 30 års erfarenhet av att förmedla kunskap om judisk historia och judendom. Det nya museet är beläget på Själagårdsgatan i Stockholm, i lokaler som fram till 1870 hyste Stockholms äldsta synagoga, och öppnade på Sveriges nationaldag den 6 juni 2019.

Förintelsen är en av grundpelarna eller kapitlen som museet valt att belysa i sin nya basutställning. JM växte fram i skuggan av Förintelsen och kan ses som ett av de första initiativ som togs i Sverige för att återigen börja manifestera och visa upp den judiska kultur som slagits i spillror under Förintelsen. Museet har valt att skildra Förintelsen med fokus på träffytorna mellan judiska flyktingar och svensk flyktingpolitik under perioden. Det innehåll museet valt att skildra skiljer sig därmed i viss mån från den gängse historieskrivningen, som ofta lyft fram det heroiska Sverige, med exempel som Raoul Wallenberg, de vita bussarna och 1945 års räddade.

I sitt svar till utredningen uppmärksammar museet att ett nytt museum om Förintelsen behöver beakta redan befintlig verksamhet och att Judiska museet spelar en viktig roll i sammanhanget. Det har i sin utställning strävat efter att bredda bilden av den judiska historien bortom Förintelsen och slår vakt om att den ambitionen kan bibehållas, så att historien om judiskt liv i Sverige inte reduceras till att enbart kretsa kring lärdomarna från Förintelsen. Ett svenskt museum om Förintelsen riskerar, menar museet, att bli kontraproduktivt, utan ett betydande judiskt museum. Påståendet underbyggs med hänvisning till att många museer om Förintelsen internationellt ofta inramas av judisk historia, till exempel Judiska museet i Berlin. JM konstaterar att det är rimligt att parallellt lyfta fram båda dessa centrala berättelser, den om Förintelsen och den om judisk historia.

Museet understryker vidare att ett välfungerande judiskt museum blir än viktigare när ett museum etableras som mer specifikt är riktat mot att belysa Förintelsen, Förintelsens överlevande och specifika frågor relaterade till svensk historia. Därför föreslås att utredningen beaktar möjligheter till samverkan mellan de två institutionerna. Det kan röra sig om pedagogiska upplägg, gemensamma utställningar och ett långtgående samarbete vad gäller samlingar. JM har en samling med material av direkt relevans för det nya museet.

Museet framhåller därtill betydelsen av forskningsanknytning samt understryker behovet av pedagogiskt arbete och menar att detta kräver omsorg om hur man förhåller sig till det faktiska skeendet och vilka paralleller man drar och vilka lärdomar som ska föras vidare. JM tar även upp frågor om museets placering och poängterar att flera redan existerande institutioner som hanterar Förintelsen är centraliserade till Stockholm samtidigt som det över hela landet, via det så kallade 27 januari-nätverket, pågår omfattande arbete om Förintelsen ur olika perspektiv. Att bygga vidare på detta omfattande nationella arbete bör vara en viktig utgångspunkt för det nya museet.

### Föreningen Förintelsens Överlevande (FFÖ)

Föreningen Förintelsens Överlevande finns i Stockholm och har sedan 1990-talet arbetat mot antisemitism, hatbrott och med att undervisa om Förintelsen.

FFÖ betonar som motiv till en museiverksamhet att främlingsfientliga, antidemokratiska och antisemitiska krafter breder ut sig i Europa och i Sverige. Judar i Sverige har upplevt flera konkreta händelser som resulterat i behov av skyddsåtgärder vid synagogor och institutioner. Barnbarn till överlevande, som arbetar med att föra sina mor- och farföräldrars historia vidare genom föredrag i skolor, har därtill erfarenhet av att det är svårt att komma in i skolor i vissa av förorter, därför att skolan inte kan garantera säkerheten. Ett museum om Förintelsen skulle, menar FFÖ, förhoppningsvis kunna motverka dessa mörka krafter genom att vara en samlingsplats för kunskap och upplysning om Förintelsen.

Ett specifikt motiv till museet är även att många av de överlevande har gått bort och att det därför är synnerligen viktigt, när inga överlevande finns kvar, att samhället utifrån deras berättelser och vittnesmål kan hålla minnet vid liv.

FFÖ ser det som avgörande att museet har sin utgångspunkt i etablerad historieforskning om Förintelsen och den unika händelse i den moderna historien som Förintelsen utgör. Ett museum ska även utan skygglappar berätta om Förintelsen och om hur världens nationer reagerade före, under och efter Förintelsen och det gäller även Sverige.

FFÖ anser i första hand att målgruppen bör vara ungdomar, men även allmänhet och forskarsamhället. Här ser FFÖ att museet kan spela en viktig roll i att stötta den obligatoriska undervisningen i skolan om Förintelsen. Museet kan också, menar man, utgöra en naturlig referenspunkt för de skolklasser och andra som besöker lägren i Polen. Det innebär i sin tur att det kommer finnas behov av samlingssalar och seminarierum.

FFÖ anser att det är centralt att museet är självständigt, i enlighet med museilagen, och står fritt från politisk påverkan. I museets styrelse eller motsvarande bör kompetens från såväl museiverksamhet som historievetenskap finnas. Expertkunskap om Förintelsen och erfarenhet att förmedla kunskap om Förintelsen bör vara en utgångspunkt för styrelsens sammansättning. Det är viktigt att hela verksamheten präglas av en professionell och vetenskaplig utgångspunkt, snarare än en (dags)politisk. Även överlevande eller deras anhöriga liksom skola/utbildningssverige bör vara representerade i styrelsen. FFÖ tycker också att det är viktigt att museet, i en styrgrupp, styrelse eller motsvarande, men på ett sätt som har direkt inflytande över verksamheten, knyter till sig ett antal internationellt erkända forskare inom området. Det är även viktigt att se till att den kompetensen finns tillgänglig under ett uppbyggnadsskede.

Föreningen är även gärna behjälplig med att samla in dokument och artefakter hos överlevande, och anser att det är viktigt att det arbetet kan komma igång så snart som möjligt.

### Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA)

Svenska kommittén mot antisemitism, SKMA, bildades 1983. Initiativet togs mot bakgrund av den våg av antisemitism som kom till uttryck i början av 1980-talet. SKMA är en religiöst och politiskt obunden organisation som har till syfte att motverka och sprida kunskap om antisemitism och andra former av rasism. SKMA erhåller inget kontinuerligt statligt eller kommunalt stöd, utom för enstaka utbildningssatsningar och verksamheten finansieras huvudsakligen med frivilliga bidrag. SKMA bevakar kontinuerligt samhällsdebatt och massmedier och bemöter antisemitiska och rasistiska yttringar.

Sedan början av 1990-talet anordnar SKMA regelbundna utbildningar och kurser om antisemitism och andra former av rasism, liksom om nazism och Förintelsen. Organisationens seminarier riktar sig bland annat till lärare, skolledare, ungdomsledare, rättsväsende, journalister och politiker. SKMA publicerar också undervisningsmaterial och arrangerar fortbildningar för lärare och andra yrkeskategorier samt elevresor till Förintelsens minnesplatser.

Organisationen har sedan 1999 byggt upp ett nätverk av lärare som genomgått utbildningar. Sedan ett tiotal år tillbaka är det formaliserat i *Holocaust Education Network* (HEN) som drivs i samarbete med Forum för levande historia. Syftet är att erbjuda fortbildning för lärare och minst ett till två arrangemang per år. Förutom detta nätverk har de lärare som genomgått olika utbildningar själva skapat egna nätverk och har informella kontakter efter en genomförd resa.

SKMA har genomfört guideutbildningar för lärare till Förintelsens minnesplatser sedan 2001 och sedan 2007 har man genomfört elevresor. Organisationen har haft två stora regeringsuppdrag, dels en ettårig satsning omfattande 5 miljoner kronor där 408 elever och 81 lärare från 84 olika högstadieskolor runt om i Sverige deltagit (2014–2016), dels en flerårig satsning om 12,8 miljoner kronor som pågår 2018–2020 och ska omfatta drygt 700 elever och 100 lärare. Syftet med resorna är öka deltagarnas kunskaper om innebörden och konsekvenserna av rasistiska och antidemokratiska idéer och fördjupa förståelsen för demokratin och dess grundläggande värderingar.

Organisationen har också skapat digitala lärarmaterial, exempelvis *Antisemitism då och nu* (tillsammans med Forum för levande historia) och webbplattformen *Eternal echoes* som är ett projekt för att bevara och återge överlevandes vittnesmål samt skapa ett undervisningsmaterial om Förintelsen. Webbplatsen har finansierats som ett EU-projekt med stöd från Erasmus+ och tagits fram i samarbete med Polin Museum, Northern Transylvania Holocaust Memorial Museum, Zachor Foundation, Institute of Tolerance, Klagenfurt University och Vilnius Yiddish Institute.

SKMA samarbetar med en rad nationella och internationella utbildnings- och forskningscentra, till exempel Hugo Valentin-centrum vid Uppsala universitet, lärarutbildningen vid Karlstad universitet, Malmö stad, samt institutioner i Polen, Nederländerna Ukraina, Ungern och med Yad Vashem i Israel. SKMA samarbetar kontinuer-

ligt med Forum för levande historia och den antirasistiska organisationen EXPO.

Organisationen har inte velat lämna några specifika synpunkter på utredningens uppdrag eller angående inriktning och organisering av ett museum om Förintelsen.

SKMA har arkivmaterial med relevans för ett museum om Förintelsen, handlingar från Lisellska huset, som SKMA överlämnat till Riksarkivet och som organisationen kan bevilja tillstånd till. Arkivet innehåller register som den svenske nazisten Erik Walles upprättade över judar och politiska motståndare i Sverige, framför allt omkring 1940.

### Handikapphistoriska föreningen (Hhf)

Handikapphistoriska föreningen bildades i november 1987. Den består av enskilda medlemmar och organisationer som alla har ett intresse av att dokumentera och för framtiden bevara historien om hur människor med funktionsnedsättningar levt sina liv, vad som påverkat deras levnadsvillkor och vilka insatser samhället erbjudit. Hhf anser att personer med funktionsnedsättning ska ingå i den historiska beskrivningen av Förintelsen. Föreningen ser det som en viktig pusselbit i förståelsen av Förintelsen och anser därför att redogörelser för nazisternas behandling av personer med funktionsnedsättning bör ingå i museets verksamhet som en integrerad del. Vidare menar föreningen att forskning, insamling och annan pedagogisk verksamhet som lyfter fram detta område bör initieras. Förutom detta betonar föreningen att det nya museet redan på planeringsstadiet bör beakta ”universell utformning” som innebär att alla människor ska inkluderas i användandet av museet.

Hhf verkar för insamling, bevarande och bearbetning av funktionshinderhistoriskt material och muntliga källor som belyser levnadsförhållanden och samhällets syn på människor med funktionsnedsättning i ett historiskt perspektiv. Föreningen samarbetar bland annat med funktionshinderorganisationer, universitet och högskolor, folkhögskolor, museer och arkiv.

Hhf har inte några egna samlingar men har de senaste åren drivit två projekt tillsammans med museer som har genererat material av och om personer med funktionsnedsättning. Bägge projekten finan-

sierades av Allmänna arvsfonden. Vad gäller möjligt material som kan kopplas till Förintelsen påtalar Hhf att livsvillkor för personer med funktionsnedsättning och deras historia sällan har berättats och att det säkerligen finns material som hittills inte har uppmärksammats. Hhf menar att det skulle behöva göras en särskild satsning inom området och att det är svårt att veta hur mycket material det finns i dag som behandlar erfarenheter från personer med funktionsnedsättning kopplat till Förintelsen i Sverige. Hhf har bidragit till den information som Forum för levande historia har på sin hemsida om nazisternas Aktion T4.

### Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL)

Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners, queeras och intersexpersoners rättigheter är en ideell organisation som grundades 1950. Dess målsättning är att samma rättigheter, möjligheter och skyldigheter ska gälla för hbtqi-personer som för alla andra i samhället. Förbundet samverkar bland annat med Forum för levande historia avseende kunskapsproduktion om hbtq-frågor. RFSL har inte verksamhet som relaterar till Förintelsen eller arkiv som rör exempelvis förföljelser av homosexuella i Tyskland under kriget. Däremot kan RFSL bistå när det gäller kunskapsproduktion om hur homosexualitet betraktades och hanterades i 1930- och 1940-talets samhälle.

RFSL instämmer i att utbildning, hågkomst och forskning om Förintelsen behöver främjas och att samhället har ett åtagande att verka för att ständigt påminna om Förintelsens brott mot mänskligheten. RFSL framhåller att en form för denna påminnelse skulle kunna vara en separat museiverksamhet. RFSL hade dock även instämt om det i direktivet hade framförts att samhället har ett åtagande att främja utbildning, hågkomst och forskning generellt om folkmord och brott mot mänskligheten. En invändning som RFSL förmodar kommer att framföras mot ett museum om Förintelsen är att det i närtid, under 1900-talet, skett andra planlagda folkmord i stor skala.

RFSL vill särskilt understryka vikten av att belysa i vilken omfattning Sverige agerade, genom exempelvis utvisande av flyktingar, på ett sätt som direkt ledde till att individer kunde mördas av Nazi-

tyskland samt vikten av att belysa hur dåtidens värdegrund i det svenska samhället, där rasbiologi understöddes, kunde användas som motiv till och försvar för Sveriges agerande.

RFSL vill också framföra att det vid skapandet av en museiverksamhet är av central betydelse att fastslå att alla de grupper som blev offer för nazisternas förföljelser, det vill säga judar, romer, andra folkgrupper, homosexuella, transpersoner, funktionshindrade och politiska och religiösa motståndare till nazismen, ges likvärdig uppmärksamhet. Förbundet använder i sitt svar termen Förintelsen avseende samtliga förföljelser.

RFSL tillägger att det också kommer vara centralt för legitimiteten för ett framtida museum om Förintelsen att det kan etablera goda samarbetsformer med intresseorganisationer som företräder grupper som var Förintelsens offer. RFSL vill föreslå att det i direktiv för hur ett framtida museums styrelse ska utses ingår att en eller flera platser i styrelsen avsätts till företrädare för intresseorganisationer som företräder grupper som var Förintelsens offer.

### Raoul Wallenberg Academy (RWA)

Raoul Wallenberg Academy är en svensk ideell insamlingsstiftelse och organisation som arbetar med att rusta unga att agera med civilkurage i Raoul Wallenbergs anda för ett medmänskligt samhälle fritt från rasism och främlingsfientlighet. Organisationen genomför utbildningar i självledarskap, skolprogram i mänskliga rättigheter och uppmärksammar Raoul Wallenbergs dag. Organisationen delar även ut Raoul Wallenbergpriset till en person som agerar i Raoul Wallenbergs anda.

RWA har föreslagit inrättandet av ett Raoul Wallenberg Center (RWC) och tagit fram en omfattande förstudie, med uppdraget att undersöka förutsättningarna för och utvecklandet av ett RWC i Stockholm. Förstudien har RWA skickat till regeringen, till dåvarande kultur- och demokratiminister Alice Bah Kuhnke.[2] Förstudien har även lämnats till utredningen om ett museum om Förintelsen.

RWA föreslår att museet om Förintelsen antingen utformas i linje med förslaget om ett RWC alternativt att det upprättas ett samarbete/samlokalisering av ett RWC, ett Förintelsemuseum och till

[2] Dnr KU 2017/01622/disk.

exempel Forum för levande historia. Denna trojka av enheter anser RWA skulle kunna innebära en kraftsamling som på allvar sätter Förintelsen på kartan i Sverige. Det skulle underlätta att attrahera besökare liksom ge lägre kostnader då det skulle finnas goda möjligheter att dela på gemensamma kostnader.

RWC anser att det finns ett stort behov av att inrikta verksamhet om Förintelsen på uppgiften att förebygga likande brott mot mänskligheten i framtiden, det vill säga att institutionen får en framåtblickande och samtidsorienterad inriktning, i och med att kunskap i sig om Förintelsen inte hindrar att nya folkmord genomförs. RWC påpekar att i dag vet de flesta vad som skedde under Förintelsen. I dag syns dessutom illavarslande tecken på att fascism och nazism återigen är på frammarsch. Att fokusera på Raoul Wallenberg är motiverat mot bakgrund av den särställning han haft i historien och då han bedöms vara den privatperson som räddade allra flest människor, sannolikt 10 000-tals, undan Förintelsen. RWC ser behov av pedagogisk verksamhet och ett center som kan inspirera besökarna att agera och ta ställning. RWA ser också stora möjligheter att samarrangera utbildningar och visningar för elever och lärare med andra aktörer såsom Forum för levande historia och aktörer från civilsamhället som arbetar med dessa frågor. I dag har RWA ingen egen fysisk plats att hålla kurser och utbildningar.

När det gäller målgrupp anser RWA att yngre människor (16–28 år) bör vara den prioriterade målgruppen för ett Förintelsemuseum/RWC. Prioriteringen motiveras med hänvisning till att det är i ungdomen värderingar formas och att det är ungdomarna som skapar morgondagens samhälle. RWA ser även stora möjligheter för ett Förintelsemuseum/RWC att samverka med skolvärlden, sprida lärarhandledningar, skolmaterial och arrangera visningar för skolklasser. Här vill RWA också belysa vikten av att arbeta med ny teknik och innovativa metoder för att nå den unga generationen. RWA har erfarenhet av att driva tekniska projekt och använda ny teknik.

### Segerstedtinstitutet

Segerstedtinstitutet är ett nationellt resurscentrum som har till uppdrag att bidra till ökad kunskap om förebyggande arbete mot våldsutövande ideologier, våldsutövande strukturer samt rasistiska

organisationer. I detta arbete ska institutet samverka med offentliga institutioner och civilsamhällets organisationer. Institutet inrättades vid Göteborgs universitet 1 juli 2015.

Bakgrunden till Segerstedtinstitutet var det arbete som bedrivits inom det så kallade Toleransprojektet på svenska skolor sedan 1999, med start i Kungälv. Toleransprojektet drivs numera vid institutet. Projektet har syftat till att – genom att undervisa elever om Nazityskland och antisemitism samt relatera detta till samtiden – skapa en plattform för förebyggande verksamhet. Toleransprojektet avslutas vanligtvis med en resa till Förintelsens minnesplatser. Segerstedtinstitutet bygger därmed vidare på en tjugoårig erfarenhet av exkursionspedagogiskt arbete med både lärare och elever till Förintelsens minnesplatser i Baltikum, Tyskland och Polen. Sedan hösten 2017 har fyra omgångar av kursen ”Historiografi, exkursionspedagogik och Förintelsens minnesplatser” genomförts vid Göteborgs universitet i samverkan med Forum för levande historia. I samband med exkursionsresorna har Segerstedtinstitutet utvecklat ett kontaktnät med museiinstitutioner i framför allt Polen, däribland det statliga museet Auschwitz-Birkenau i Oświęcim. Segerstedtinstitutet har formaliserad samverkan med Yad Vashem i Israel.

Segerstedtinstitutet ser ett stort behov av att det inrättas ett museum om Förintelsen i Sverige, och påpekar att det är viktigt att precisera definitionen av Förintelsen samt museets inriktning. I jämförelse med inriktningen hos Forum för levande historia, där samtidskopplingen står i centrum och där fokus ligger på olika folkmord och brott mot mänskligheten, menar institutet att museet bör fokusera på minnet av det förflutna. Därtill bör museets uppdrag i enlighet med utredningsdirektivet ta som utgångspunkt svenska överlevandes berättelser, vilket innebär ytterligare en insnävning av uppdraget jämfört med Forum för levande historia.

Institutet menar vidare att museet bör fokusera på en relativt snäv tidsperiod kopplad till Förintelsen, exempelvis med start i juli 1938 då Eviankonferensen slutligen bekräftar att judar i Tyskland inte kommer att tas emot av andra länder. Konferensen är också, framhåller institutet, en lämplig startpunkt för just Sveriges förhållande till det som kom att bli Förintelsen, det sistnämnda en aspekt som särskilt understryks i direktiven.

Därtill menar institutet att museet bör göra en tydlig distinktion mellan offergrupperna för den nazityska politiken och de som föll offer för folkmord. Det innebär att judar men också romer blir föremål för minnet av Förintelsen. Med hänsyn tagen till svenska överlevande blir emellertid romernas plats liten, då enbart två romska överlevande anlände till Sverige omedelbart efter kriget, vad man känner till. Att romer inte beviljades tillstånd att resa in i Sverige förrän 1954 blir en viktig uppgift för museet att upplysa om. Institutet fastslår att det faktum att judar var Nazitysklands primära inbillade fiende och offergrupp är en självklar utgångspunkt och bör genomsyra museets koncept. Institutet ser det därtill som centralt att antisemitismens historia behandlas i museet.

Institutet ser även en risk med att för starkt betona utbildningsverksamhetens betydelse vid museet, vilket kan riskera att överflygla själva museiverksamheten. Institutet lyfter i sitt frågesvar upp betydelsen av artefakternas, föremålens, betydelse och menar att vikten av museiföremål som grund för lärande och kunskapsförmedling kommer att öka i framtiden, inte minst i relation till en ökande digitalisering.

Utifrån institutets erfarenhet från att ha arbetat med stort antal museer och minnesplatser relaterade till Förintelsen, vill institutet framhålla att det svenska museets arkitektoniska utformning är av central betydelse för de intryck som besökarna får, inte minst eftersom pedagogers och guiders arbete till stor del bestäms av rumsliga aspekter. Upplevelsen av autenticitet är även av stor betydelse, vilket aktualiserar frågan om det svenska museets placering. Institutet betonar att det är en fördel om lokaliseringen sker på en plats som på historiska grunder har en koppling till Förintelsen.

## Judiska Centralrådet

Judiska Centralrådet bildades den 29 november 1953 av de mosaiska församlingarna i Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping. Judiska Centralrådet anser att det finns ett stort behov av ett förintelsemuseum i Sverige och att Förintelsen som historisk händelse har präglat dagens Sverige och Europa som få andra händelser. Centralrådet påpekar att det saknas ett museum som kan fungera som ett centrum för alla de berättelser och vittnesmål samt dokument med

koppling till Förintelsen och Förintelseöverlevande som finns på olika institutioner.

Centralrådet anser även att det framtida museet ska belysa Sveriges roll före, under och efter andra världskriget. Därtill poängteras att ett museum om Förintelsen även har en viktig roll att fylla i arbetet för att motverka antisemitism och främlingsfientlighet och råda bot på bristande kunskap om Förintelsen. Judiska centralrådet anser att direktiven till utredningen överlag är goda och att det är viktigt att det kommande museet har sin grund i forskning och därigenom garanteras viss självständighet. Centralrådet anser även att det är viktigt att museet får ett tydligt pedagogiskt uppdrag så att kunskapen i museet når ut till ungdomar. Det framhålls även att de överlevande inte bara bör skildras som offer, utan också som människor sprungna ur en unik och rik kultur och språk, inte minst jiddisch.

Vad gäller samlingar har Judiska församlingar omfattande arkiv med relevant information från åren runt Förintelsen. Holocaust Memorial Museum i Washington tillsammans med Yad Vashem i Israel håller förnäravarande på att digitalisera Judiska församlingens i Stockholm arkiv. Centralrådet känner även till att det finns enskilda personer, som har objekt, fotografier och dokument sparade.

Judiska centralrådet anser att museet bör ha en självständig ställning och en egen instruktion och inte bli en del av en annan institution. Därtill bör museet få en egen byggnad. Det är även, enligt Centralrådet, viktigt att de organisationer och föreningar i Sverige som för de överlevandes berättelser vidare får möjlighet att påverka museets verksamhet. Judiska centralrådet anser även att det är viktigt att museet inte ska ha andra mer allmänna uppdrag rörande exempelvis mänskliga rättigheter då det riskerar att urholka det viktiga uppdraget om Förintelsen.

### Föreningen Zikaron

Föreningen Zikaron bildades 2013 och arbetar med att undervisa ungdomar om Förintelsen. Zikaron betyder minne på hebreiska och syftet med verksamheten är att Förintelsen aldrig ska glömmas bort och att okunskap som leder till antisemitism och andra typer av främlingsfientlighet ska bekämpas. Föreningen erbjuder gymnasie- och högstadieskolor kostnadsfria föreläsningar om Förintelsen från

judiska ungdomar i 18–30-årsåldern. Detta är ett sätt att ta över från de överlevande som inte längre har möjlighet att gå ut i skolorna. Föreläsarna tar sina släktingars historia och för den vidare genom föreläsningar.

Zikaron ser ett behov av att ytterligare förstärka minnet av Förintelsen då föreningen upplever att kunskapen bland skolelever är för låg. Ett museum kan vara ett av flera olika sätt att säkerställa att minnet förs vidare och kan som institution och fysisk plats långsiktigt säkra att kunskapen finns tillgänglig.

Enligt föreningens mening bör museet rikta sig till alla, men ha särskilt fokus på skolelever från högstadiet och uppåt. Museet bör vidare fokusera på hela det historiska förloppet från hur det var före kriget, upptrappning, under Förintelsen och sedan vägen till Sverige och hur överlevande etablerade sig i landet. Huvudfrågan i museet bör vara hur det kunde hända och hur det kunde gå så långt. Dessutom menar föreningen att museet bör fokusera på de olika stegen i förintelseprocessen: ghetton, deportation, koncentrations- och förintelseläger (inkl. förhållandena i lägren), dödsmarscher och sedan befrielsen. Föreningen menar därtill att museet ska beskriva de enskilda människoödena i relation till den större processen. Genom det individuella ödet blir det ofattbara mer greppbart och berör besökaren. Därför är det lämpligt att museet fokuserar på historier från överlevande som kom till Sverige, men även på deras släktingar som inte överlevde Förintelsen. En annan viktig aspekt att beröra är Sveriges hållning och roll under kriget och hur det såg ut när de överlevande sedan kom till Sverige.

Föreningen har ingen särskild synpunkt på hur museet bör organiseras annat än att det ska vara permanent och ha fritt inträde. Museet bör även ha ett nära samarbete med andra organisationer som arbetar för att bevara Förintelsens minne såsom Forum för levande historia, Svenska kommittén mot antisemitism och Zikaron. Därför bör en grupp för samverkan inrättas som inkluderar museet. Dessutom framhåller Zikaron att internationell samverkan med andra Förintelsemuseer och i synnerhet Yad Vashem i Israel skulle stärka det svenska museet.

Zikaron nämner även att många överlevande eller deras familjer bland annat har dokument som visar på exempelvis inresetillstånd i Sverige. Dessutom har de ett fåtal familjebilder från tiden före Förintelsen. Allt detta material torde vara av relevans för museet.

## Judisk kultur i Sverige

Föreningen för Judisk kultur i Sverige är en oberoende, opolitisk, icke-konfessionell och icke vinstdrivande organisation med syfte att initiera och genomföra kulturarrangemang som knyter an till det judiska kulturarvet och judiskt tänkande. Judisk kultur i Sverige har under lång tid deltagit i den pågående diskussionen om hur man möter utmaningarna med att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen till kommande generationer efter det att de överlevande försvunnit. Judisk kultur har bland annat ett samarbete med Föreningen Förintelsens överlevande.

Judisk kultur har initierat och genomfört flera programverksamheter kopplade till Förintelsen, som: internationella symposier, seminarier, workshops, filmvisningar, konserter och installationer. Nyligen initierade och samproducerade Judisk kultur projektet och utställningen: *Speaking Memories – Förintelsens sista vittnen*, i samarbete med Historiska museet, inklusive installationen *Dimensions in Testimony* (DiT). Judisk kultur anser att utställningens olika komponenter bör bli grunden för det framtida Förintelsemuseet i Sverige.

Judisk kultur betonar att organisationen ser det som nödvändigt att museet fokuserar på att samla, presentera och tillgängliggöra forskningsmaterial om Nazitysklands industriella och systematiska mord på sex miljoner judar i Europa. Museet behöver en permanent utställning, med en historisk tidslinje, relaterat material, vittnesmålsarkiv och personliga föremål. Judisk kultur konstaterar att det finns ett behov av ett Förintelsemuseum, som direkt handlar om utrotandet av det judiska folket, inte en institution där Förintelsen blir en aspekt vid sidan av andra ämnen som demokrati, tolerans, jämställdhet, medborgerliga rättigheter etc.

Det framtida Förintelsemuseet bör vidare presentera svensk historia, ge information om Sverige under andra världskriget och lyfta fram de judiska överlevande som kom till Sverige som flyktingar och byggde sina liv och hem i Sverige. Judisk kultur anser att det är nödvändigt att arbetet med att bygga museet börjar utan dröjsmål med tanke på de kvarvarande överlevandes höga ålder.

Judisk kultur föreslår att Historiska museet i Stockholm fortsätter att tillgängliggöra det vittnesmålsarkiv som ingår i utställningen *Speaking Memories* samt installationen *Dimensions in Testimony* (och möjliggör en svensk version av DiT), samt presenterar den svensk-

judiska berättelsen, samtidigt som man samlar in och bevarar relevanta dokument och artefakter. Dessutom anser Judisk kultur att det nya museet bör placeras i Stockholm.

## É Romani Glinda

É Romani Glinda (”Den Romska Spegeln”) är en ideell romsk organisation med syfte att förbättra romernas levnadsvillkor i Sverige och i Europa genom en rad olika insatser. Organisationen arbetar med att förmedla kunskap om hur romer bemötts av svenska myndigheter och majoritetssamhället, organiserar romska kulturdagar och annan programverksamhet. Organisationen har i 20 års tid gett ut tidningen *È Romani Glinda* men upphör nu med sin verksamhet på grund av minskat tidskriftsstöd.

Organisationen har under lång tid bistått i arbetet med hågkomst och kunskapsspridning om nazisternas förbrytelser under andra världskriget, bland annat i samband med Förintelsens minnesdag, samt minnesdagen den 2 augusti som är den europeiska minnesdagen för Förintelsen av europeiska romer.[3] Organisationen delar tillsammans med företrädare för flera andra romska organisationer synpunkten att romerna fortsatt och mer tydligt bör inkluderas i verksamhet som rör kunskapsförmedling och hågkomst, samt anser att det bör tydliggöras att romers öde under andra världskriget är en del av det som benämns Förintelsen. Romska organisationer och företrädare har under lång tid lyft frågan om att Romers historiska erfarenheter ifrågasatts och exkluderats, samt att begreppet romernas Förintelse ska erkännas.

É Romani Glinda, samt andra romska organisationer efterlyser att Förintelsemuseet tydligt inkluderar romernas historiska erfarenheter under kriget och använder begreppet romernas Förintelse i enlighet med ovan nämnda önskemål, samt att museet bidrar till forskning på området och att detta sker i samverkan med romska företrädare. Utredningen har även inhämtat dessa synpunkter från möten med bland annat företrädare för romska verksamheter i Malmö.

[3] Europaparlamentet förklarade år 2015 den 2 augusti som den europeiska minnesdagen för förintelsen av europeiska romer till hågkomst av de uppskattningsvis 500 000 romer som mördades i Nazi-Europa.

É Romani Glinda, samt andra romska organisationer, vill uppmärksamma att det saknas tillräckligt stöd från staten för att säkerställa att romer och romska organisationer har möjligheter att delta i att utveckla verksamhet om hågkomst och kunskapsproduktion angående Förintelsen. Neddragningen av medel till strategin för romsk inkludering har fått till följd att dessa möjligheter inskränkts.

È Romani Glinda anser att museet därtill tydligt bör tematisera att romer inte hade möjlighet att invandra till Sverige efter kriget, och att detta bidragit till att det funnits få överlevande romer med svensk anknytning. Därför bör vittnesmål från överlevande romer hämtas in till museet från länder utanför Sverige.

## Romska riksorganisationer

Utredningen genomförde den 31 januari 2020 ett samrådsmöte med romska riksorganisationer på Kulturdepartementet. Urvalet av organisationer skedde i samråd med Kulturdepartementet och till mötet inbjöds: Romska ungdomsförbundet, Riksförbundet Romer i Europa, Frantzwagner Sällskapet, Romano Paso, Internationella Romska Evangeliska Missionen, samt Sveriges Romerförbund. Organisationerna fick även möjlighet att besvara den frågeenkät utredningen skickat till andra berörda myndigheter och organisationer.

Vid mötet delgavs utredningen en skrivelse från organisationerna till ansvariga ministrar som innehöll synpunkter och krav inför den kommande Förintelsekonferensen i oktober 2020 och det kommande inrättandet av ett museum om Förintelsen. Riksorganisationerna kräver att Förintelsen av romer behandlas med samma dignitet och samma satsningar som Förintelsen av judar. Kraven specificerades som följer: Att de som anser att romerna inte utsattes för Förintelsen på samma sätt som judar kommer med underlag och visar på vilka grunder de baserar en sådan slutsats; att Stockholmsdeklarationen revideras, då den utesluter och förminskar Förintelsen av romer och antiziganism under andra världskriget; att det finns en tydlig strategi för hur Regeringskansliet ämnar involvera den romska Förintelsen i etablerandet av Förintelsemuseet; samt att regeringen tillsätter en romsk delegation som får plats i talarstolen under Förintelsekonferensen för att tala om antiziganism och den romska För-

intelsen. Skrivelsen hänvisar även till den debattartikel som publicerats i ämnet i *Expressen* den 27 december 2019.

Vid mötet diskuterades bland annat behovet av insamling och dokumentation av berättelser och vittnesmål från romer som överlevt Förintelsen. De närvarande organisationerna beskrev för utredningen hur sådan insamling och dokumentation kan initieras och genomföras, samt utmaningarna som finns för ett sådant projekt.

### Kulturen – Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige

Kulturen, vars formella namn är Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, är en ideell förening stiftad 1882 med i dag cirka 3 500 medlemmar. Kulturen i Lund är ett regionalt museum och erhåller årligt verksamhetsbidrag från Region Skåne med utgångspunkt från den regionala kulturplanen. Kulturens verksamhet är anpassad till kulturpolitiska mål på nationell, regional och kommunal nivå. Huvuddelen av den publika verksamheten utförs på museet Kulturen i Lund.

Kulturen förvaltar Ravensbrücksamlingen, en unik samling av föremål i Sverige från överlevande från nazisternas folkmord med direkt koppling till Sveriges insatser och räddningsaktionen med de vita bussarna. Samlingen skapades av konsthistorikern Zygmunt Lakocinski som var verksam i Lund under 1930-talet och som under kriget arbetade, på uppdrag av den polska exilregeringen i London, med att dokumentera Nazitysklands övergrepp i Polen och övriga Europa. Lakocinski samlade in föremålen 1945 när de vita bussarna kom till Sverige i samband med att han arbetade med att tolka och dokumentera flyktingarnas vittnesmål. Samlingen av föremål deponerades 1966 och skänktes till Kulturen år 2004 av efterlevande till Lakocinski.

Samlingen består av drygt 200 föremål som använts och tillverkats i koncentrationsläger, små, för innehavaren viktiga, föremål som skapats av de material som stod till buds. Dessutom ingår ett antal fångdräkter, fångmärken och ett omfattande arkivmaterial i samlingen. I Kulturens arkiv finns intervjuer med överlevande och deras släktingar, föremål med anknytning till de vita bussarna samt material från judiska flyktingar. Dessutom innehåller arkivet material från flyktingförläggningar utanför Lund och minnesföremål från senare tid. Skulpturer, som en tidigare fånge tillverkat senare som ett sätt

att bearbeta de traumatiska upplevelserna, utgör ett komplement till samlingen.

Samlingarna är permanent utställda i utställningen ”att överleva – röster från Ravensbrück”. Med utställningen som utgångspunkt bedrivs programverksamhet, skolverksamhet och annan form av förmedlingsverksamhet. Kulturen bedömer att samlingarna och utställningen har betydelse för många människor i regionen som är ättlingar till Förintelseöverlevare.

Kulturens generella synpunkter angående inrättandet av ett nytt museum är att det är viktigt att belysa Förintelsen som historiskt skeende och att det därmed också är viktigt att samla och bevara föremål och annan dokumentation av Förintelsen samt att bedriva förmedlingsverksamhet med utgångspunkt från dessa samlingar. Kulturen delar dock inte utredningsdirektivens beskrivning av att det i dag saknas en museiverksamhet som har till uppgift att genom bland annat insamling av föremål bevara och förmedla dessa minnen av det historiska skeendet.

Kulturen anser att grundstrukturen i Sveriges museisystem med de stora centralmuseerna och de regionala museerna har just denna uppgift. Vidare anser museets företrädare att behovet av en museiverksamhet som rör Förintelsen kan fullgöras och redan fullgörs inom den befintliga museistrukturen. Kulturen har exempelvis samlat in föremål med koppling till Förintelsen och fortsätter att samla in sådana.

### Malmö museer

Malmö Museer är ett kommunalt och regionalt museum. Museet visar utställningar om teknik, sjöfart, naturhistoria och historia. Utställningarna visas primärt på Slottsholmen. Själva museibyggnaden, Malmö slott, är en historisk minnesplats kopplad till överlevande från Förintelsen. 1945 beslutade museichefen Ernst Fisher att stänga sin verksamhet för att använda lokalerna för flyktingmottagning och öppnade museet för överlevande från koncentrationslägren som kom med de vita bussarna.

Museet har stora samlingar kopplade till mottagandet och i dag ställs en av de kvarvarande vita bussarna ut vid entrén. Museet är en internationell europeisk minnesplats och får många besökare som

har anknytning till överlevande som vistats på museet då det var flyktingförläggning.

År 2015 öppnades tre utställningar om vad som hände på slottet 1945, bland annat en basutställning för skolklasser och andra besökare, samt en digitalt distribuerad utställning, ”Välkommen till Sverige”. Museet gjorde en publik insamling av föremål, och fick in många sådana i samband med utställningen. Museet samarbetar utifrån samlingarna och utställningarna både internationellt och nationellt bland annat med Statens historiska museer. Museet har därtill omfattande samarbeten med skolor och i pedagogisk verksamhet.

### Malmö stadsarkiv

Malmös stadsarkiv innehåller en rad olika arkiv med handlingar, fotografier, intervjuer och i vissa fall föremål som rör flyktingar som kommit till Sverige efter andra världskriget och Förintelsen. Materialet har tillkommit såväl genom olika kommunala verksamheter som genom privatpersoners insamlingar.

Stadsarkivet hade 2019 cirka 30 000 besök och arbetar brett för att vara relevanta i Malmö och tillgängliggöra sina arkiv och samlingar. Stadsarkivet har ett omfattande och värdefullt material med relevans för museet. Under lång tid har man tagit hand om den judiska församlingens arkiv. Arkivet ”Flykten över sundet” innehåller bland annat personlistor, intervjumaterial och bilder. ”Hoppets hamn” är ett arkiv över alla som kom till Malmö fram till 1946, passagerarlistor från vita bussarna med mera. Arkivets passagerarlistor för åren 1943–1945 är ofta den enda dokumentationen som finns över var flyktingar och överlevande ursprungligen kom ifrån och är ett internationellt unikt material. Stadsarkivet har därtill ett stort digitaliserat bildarkiv och samlingar som rör flyktingar från Polen och Ungern under 1950- och 1960-talen. Dessutom har Stadsarkivet Davit Isakbiblioteket och berättelser om flyktingmottagandet i Sverige 2015.

Samlingarna används för att hjälpa människor från hela världen att spåra sina judiska släktingar. De används även av forskare samt i arkivets arkivpedagogiska verksamhet. Arkiven har varit underlag till böcker och filmer om Förintelsen.[4] Under de senaste åren har Stadsarkivet gett ut boken *På gränsen mellan krig och fred, minnesbilder*

[4] Exempelvis Magnus Gerttens dokumentärfilm *Hoppets hamn* (2011).

*från Malmö 1939–1945* utgiven av Malmö stadsarkiv 2015. Stadsarkivet samverkar med andra arkiv och institutioner internationellt på områden som rör Förintelsen.

Stadsarkivet ser gärna ett nytt museum i Malmö med fokus på Förintelsen och kan bidra till samverkan med museet.

## Region Skånes kulturförvaltning

Region Skåne har efter önskemål getts möjlighet att ge synpunkter på utredningen uppdrag. Regionens kulturförvaltning menar att det finns ett stort behov av att samla, bevara och visa minnen som anknyter till Förintelsen, men framhåller samtidigt att frågan måste ha ett bredare anslag eftersom det är fler verksamheter som berörs än ett museum.

Region Skåne menar att bildandet av ett museum för Förintelsen är en betydande uppgift för hela ABM-sektorn (Arkiv, Bibliotek, Museer) och att ett uppdrag till hela ABM-sektorn skulle ge fler och större möjligheter att samordna verksamheter med befintliga nätverk och driva ett/en museum/mötesplats med inriktning på minnesförmedling om Förintelsen på nationell nivå. Region Skåne menar vidare att uppdraget bör riktas till ABM-sektorn som i samarbete med bland andra universitet och högskolor har rätt kompetens och kunskap att förmedla Förintelsens berättelser för att nå både en bred publik och specifika målgrupper.

Region Skånes förslag är att skapa ett centrum för det de kallar för ”förintelsefrågor” där verksamheten använder sig av ABM-sektorns kompetens för att förmedla berättelser kopplade till Förintelsen. Digital kompetens kommer att vara av stor betydelse inom alla funktioner för det framtida centrat. Det bör dessutom finnas en publik verksamhet med möjlighet att bygga vandringsutställningar.

Region Skåne menar också att det är viktigt att verksamheterna organiseras som en opolitisk stiftelse för att kunna agera i enlighet med museilagens intentioner. Som regionalt utvecklingsansvarig aktör inom kulturarvs- och museiområdet ser kulturförvaltningen mycket positivt på en eventuell placering av centrumet i Skåne och betonar att de tagit del av synpunkter som lämnats av Kulturen i Lund och Malmö stadsmuseum.

### Länsmuseernas samarbetsråd

Utredningen har haft dialog med Länsmuseernas samarbetsråd, som inkommit med synpunkter på utredningens uppdrag. Länsmuseernas samarbetsråd understryker vikten av att Sverige främjar kunskapen, minnet och forskningen om Förintelsen, särskilt då allt färre överlevande finns kvar i livet som själva kan berätta.

Länsmuseernas samarbetsråd avråder dock ifrån att skapa ett traditionellt myndighetsmuseum och förordar i stället att ge länsmuseerna hela eller delar av ett nationellt ansvar för att uppmärksamma Förintelsen. Ett motiv till detta är att säkerställa att hela landets befolkning ges samma förutsättningar att ta del av verksamheten. Dessutom finns berättelser, vittnesmål, föremål och platser som rör Förintelsen, den judiska befolkningens liv och historia, antisemitism och flyktingmottagandet efter andra världskriget, utspridda i hela landet. Ett väl genomfört lokalt arbete och perspektiv har stor potential att fånga allmänhetens intresse.

Flera argument för att införa en museiverksamhet genom uppdrag till länsmuseerna framhålls bland annat att:

- Länsmuseerna sammantaget är Sveriges största museum vilket skapar möjligheter till synergier och samverkan mellan länsmuseernas olika samlingar och utställningskompetenser, samt att Länsmuseerna är självständiga verksamheter som har en väl utbyggd museal infrastruktur i hela landet.
- Länsmuseerna når ut till en stor del av befolkningen och därmed lättare kan nå kulturpolitikens mål om breddat deltagande.
- Länsmuseerna möter redan i dag de flesta barn och skolelever och har stor erfarenhet av att bedriva pedagogiska program i nära samarbete med skolor och lärare. Det finns dessutom möjligheter att koppla samman detta med de resor som ungdomar och andra grupper gör från länen till europeiska minnesplatser.
- Länsmuseerna har i sina samlingar och arkiv, föremål och dokumentation om Förintelsen och judiskt liv i Sverige. Länsmuseerna skulle med fördel kunna ta ansvar för regionalt insamlande av nya föremål.

- Länsmuseerna har redan i dag stor erfarenhet av att uppmärksamma Förintelsen. Här nämns bland annat Kulturen i Lund och dess permanenta utställning ”Att överleva – Röster från Ravensbrück” samt att Värmlands museum visar utställningen *Speaking Memories – Förintelsens sista vittnen*.
- Länsmuseerna utgör ofta navet för planering och genomförande av aktiviteter i samband med Förintelsens minnesdag, och har därtill ett utvecklat kontaktnät med civilsamhällets olika aktörer.

Länsmuseernas samarbetsråd föreslår att ett uppdrag att bedriva museiverksamhet kan genomföras genom att staten ingår en överenskommelse med Sveriges kommuner och regioner (SKR) om uppdrag, omfattning och ekonomi. Alternativt kan staten ingå individuella överenskommelser med varje länsmuseum som bygger på ett grundavtal som staten och Länsmuseernas samarbetsråd har kommit överens om, eller genom ett avtal direkt med branschföreningen Länsmuseernas samarbetsråd. Till detta föreslås vidare en samordnande funktion på nationell nivå för att koordinera det regionala arbetet, bygga nätverk, stå för en nationell kunskapsinhämtning, ha överblick över relevanta föremål i museernas samlingar, initiera och producera gemensamma utställningar med mera.

## 3.3 Museer i andra länder

Utredningen besökte hösten 2019 ett antal museer och andra institutioner som arbetar med hågkomst och forskning om Förintelsen. Dessa var Ravensbrückmuseet i Fürstenberg, Judiska museet i Berlin, HL-Senteret i Oslo, Dansk Jødisk Museum i Köpenhamn, Yad Vashem, Ghetto Fighters museum och Massuah museum i Israel.

Utredningen har även haft möte med företrädare för USC Shoah Foundation och National Holocaust Museum i Amsterdam samt haft dialog med United States Holocaust Memorial Museum i Washington och Imperial War Museum i London.

Samtliga ovan nämnda museer bedömer utredningen är möjliga samarbetspartners för ett svenskt museum om Förintelsen, inte minst vad gäller inlån av föremål, dokumentation och forskning. Det finns därutöver en lång rad museer internationellt som arbetar med

Förintelsen och som kan vara aktuella att samarbeta med.[5] Utredningen presenterar i slutet på kapitlet ett antal av dessa museer.

## Senter för studier av Holocaust och livssynsminoriteter (Norge)

Senter för studier av Holocaust och livssynsminoriteter (HL-Senteret) är ett norskt forsknings-, dokumentations- och förmedlingscenter med fokus på Förintelsen och andra folkmord, samt på minoriteters villkor i det moderna samhället. HL-Senteret etablerades 2001 som ett resultat av en lång process kopplad till utredningen om kompensation för de norska judarnas behandling under andra världskriget. Sedan 2005 ligger HL-Senteret i Villa Grande på Bygdøy utanför Oslo. Detta är en historisk plats då Vidkun Quisling som var Norges regeringschef 1942–1945 under den tyska ockupationen då bodde i huset. HL-Senteret framhäver betydelsen av dess lokalisering och den symboliska dimensionen av att huset nu hyser ett Holocaustmuseum samt forskning, utbildning och programverksamhet som syftar till att öka kunskapen om Förintelsen och bidra i arbetet för mänskliga rättigheter och demokrati. HL-Senteret är en oberoende ideell stiftelse kopplad till Oslo universitet.

HL-Senteret har en utställningsverksamhet med både en permanent och tillfälliga utställningar samt en minnesplats över offer. De har påbörjat en utbyggnad för ökad utställningsverksamhet.

HL-Senteret har en egen forskningsavdelning, med ett antal fast anställda forskare och söker regelbundet extern finansiering för olika forskningsprojekt. Forskningen som bedrivs täcker både historisk och modern antisemitism samt folkmord och kränkningar av mänskliga rättigheter. Det finns även fokus på den historiska och nuvarande situationen vad gäller högerextremism och om det mångkulturella samhället. Utöver forskning bedrivs biblioteks- och arkivverksamhet. HL-Senteret hoppas att under kommande år öka antalet internationella samarbeten och ser stora möjligheter till samverkan och samarbeten med ett svenskt museum.

HL-Senteret bedriver även en omfattade och landstäckande utbildningsverksamhet riktad mot både lärare och elever.

[5] IHRA tillhandahåller exempelvis en omfattande databas över museer och minnesplatsinstitutioner som arbetar med Förintelsen, se vidare https://www.holocaustremembrance.com/memorial-museums-database.

## Dansk Jødisk Museum i Köpenhamn

Dansk Jødisk Museum är ett rikstäckande, nationellt museum som hanterar 400 år av dansk-judisk kulturhistoria. Uppdraget är att genom insamling, dokumentation, forskning, bevarande och förmedling verka för bevarandet av Danmarks judiska kulturarv. Museet belyser bland annat diversitet, identitetsfrågor, integration och förhållandet mellan den dansk-judiska minoriteten och det danska majoritetssamhället. Museet samarbetar nationellt och internationellt och är medlem av Association of European Jewish Museums och representerar Danmark i IHRA.

Museet invigdes 2004 och har sina lokaler på Christians Brygge i centrala Köpenhamns så kallade Kulturkvarter – som samlar ett stort antal danska museer. Museets publika lokaler har utformats av Daniel Libeskind. Den konceptuella arkitektoniska utformningen bidrar starkt till museets publiksiffror; enligt uppgift från museet kommer cirka hälften av besökarna på grund av arkitekturen i utställningslokalen.

Museet är relativt litet sett till utställningslokaler och personal. Dess driftskostnad finansieras av Köpenhamns stad och danska staten, därtill stöds museets verksamhet av olika fonder och privata donationer. Trots sin begränsade omfattning framstår museet som starkt vad gäller insamlings- och forskningsprojekt och har värdefulla erfarenheter på området.

Museet har ett forskningsbibliotek och arbetar löpande med att initiera forskningsprojekt. Forskningsprojekt finansieras via externa forskningsansökningar. Museet samarbetar bland annat med Danish Institute for International Studies (DIIS).

Museet har särskilda samlingar om räddningen av de danska judarna 1943 och har producerat utställningar, forskning och publikationer på temat. Bland annat finns en särskild databas *Safe haven database* på museets web-sida. Där återfinns digitaliserade samlingar med uppgifter om personer som sökte tillflykt till Sverige 1943 och åren därefter. Ett av museets tidigare forskningsprojekt och en tidigare utställning var ”Danske jøders krigsoplevelser 1943–45”. Forskningsprojektet initierades 2007. Forsknings- och dokumentationsprojektet inbegrep insamling av material som belyser danska judars liv och villkor före, under och efter andra världskriget. Som ett led i projektet har museet förvärvat 123 vittnesmål från överlevande från

Förintelsen med relation till danska judars krigsupplevelser från USC Holocaust Foundation Institute.

Museet bedriver också utbildningsverksamhet och tar emot skolklasser och har undervisningsprogram för skolelever i olika åldrar om judendom, antisemitism, minoriteter och medborgarskap, samt om räddningen till Sverige av de danska judarna i oktober 1943.

Museet framhåller i samtal med utredningen att det finns goda möjligheter till samverkan med ett svenskt museum vad gäller utställningar, dokumentation och forskning. Därtill betonar museet vikten av att insamling av föremål bör ske utifrån genomtänkta problemområden och tematiska frågeställningar. Det svenska museet uppmanas att överväga en särskild ”samlingsparagraf” som beskriver vilka frågeställningar museets samlingar ska belysa. Museet i Köpenhamn arbetar utifrån specifika frågeställningar inför framtagande av utställningar och i insamlandet av föremål och dessa överensstämmer med museets uppdrag och rör diversitet, identitetsfrågor, integration och förhållandet mellan den dansk-judiska minoriteten och det danska majoritetssamhället.

Museet betonar vidare att forskning och utställningsverksamhet bör inriktas mot nya frågeställningar och nya forskningsområden som inte behandlats tidigare för att på det sättet staka ut en specifik nisch i förhållande till andra etablerade museer på området.

## Yad Vashem (Israel)

Yad Vashem – World Holocaust Remembrance Center, är ett centrum i Jerusalem för dokumentation, forskning, undervisning och utställningar om Förintelsen, grundat 1953 efter beslut i Knesset. Centret arbetar under ”*the Yad Vashem law*” (Martyrs' and Heroes Remembrance Yad Vashem Law 5713–1953). Det har organisatoriskt fyra huvudområden, utbildning, dokumentation, hågkomst och forskning.

I dess arkiv finns över 135 000 vittnesmål och arkivet får omkring 20 000 förfrågningar årligen. Sedan det etablerades har man initierat flera insamlingar i syfte att finna Förintelserelaterade dokument i olika arkiv i Europa och i hela världen.

1993 grundades ”*Yad Vashem International Institute for Holocaust Research*” som en oberoende akademisk forskarenhet med cirka 50 medarbetare. Sedan starten har institutets mål varit att uppmuntra och

stödja världsomspännande vetenskaplig forskning om Förintelsen. Institutet arbetar aktivt för samordning och organisering av internationell forskning, bland annat för att kunna skapa ett internationellt nätverk av forskare.

Yad Vashem lägger stor vikt vid att utbilda ungdomar om Förintelsen och har samarbetsavtal om utbildningsprogram, bland annat om utbildning av lärare, med en rad olika länder, däribland Sverige.

Museet har i utställningarna en betoning av de enskilda offrens upplevelser och visar upp filmade vittnesmål och personliga ägodelar. Det historiska museet är byggt under jorden för att inte störa minnesplatsen på berget. Byggnaden skär genom berget (och ska symboliskt skära genom judisk historia). I museet finns *Hall of Names*, med ett arkiv med bilder och vittnesmål som ett minnesmärke. Museet har även tillfälliga utställningar.

### Massuah (Israel)

Massuah – International Institute for Holocaust Studies, öppnade 1972 och består av en utbildningsavdelning, fasta museiutställningar, ett multimediacentrum, arkiv och konferenslokaler. De sistnämnda används främst för de internat som arrangeras. Massuah finansieras dels från Israels kulturdepartement (museiverksamheten), dels från Israels utbildningsdepartement (utbildningsdelen).

Institutets utbildningsprogram behandlar tre områden: förövarnas roll och funktion (från propaganda till terror); samhället runt omkring (åskådare, förövare och motståndare) samt offrens roll och värld. Detta tillsammans med dialoger om Förintelsens betydelse i samtiden skapar grunden för institutets utbildningsinriktning som betonar vikten av att sätta de historiska händelserna i relation till samtidens utmaningar. Utbildningsinsatserna tar sin utgångspunkt i institutets fasta utställningar.

Utställningarna på museet är utformade som studiecentra i utställningsområdena. Den största utställningen är en fast utställning om Eichmann-rättegången, en händelse som format det israeliska samhällets medvetenhet om Förintelsen. En annan aktuell utställning behandlar hatindustrin på internet och effekterna på samhället i dag, med avhumanisering, antisemitism, rasism och fördomar.

När museet producerar utställningar sker detta i samverkan med forskare och insamlat material och kunskap som inte kommer med i själva utställningen publiceras i bokform.[6]

Arkivet på Massuah inrättades på 1960-talet för att dokumentera judiskt liv under åren mellan världskrigen, judarnas öde under Förintelsen och i dess efterdyningar. Det har genomgått en snabb digitalisering under de senaste åren och många av dess samlingar är tillgängliga på internet.

### Ghetto Fighters House Museum (Israel)

Museet inrättandes år 1949 och är världens första i sitt slag som förmedlar historien om Förintelsen under andra världskriget. Organisatoriskt har det flera delar. Förutom utställningar, föremålssamlingar, arkiv och bibliotek har museet ett ”Center for Humanistic Education” vars syfte är att öka kunskapen och förståelsen för Förintelsen genom dialog och gemensamt lärande. Centret strävar efter att vara en multikulturell mötesplats där diskussioner om Förintelsens allmänmänskliga betydelse kan föras både inom den judiska gruppen och mellan judiska och icke-judiska grupper i det israeliska samhället.

En ytterligare del är barnmuseet, Yad Layeled Childrens Memorial Museum, som öppnades år 1995. Syftet med detta museum är att högtidlighålla minnet av de judiska barn som mördades under Förintelsen genom att låta besökarna bekanta sig med den miljö barnen levde i på ett sätt som är lämpligt för de besökande barnens ålder.

### Judiska museet i Berlin

Judiska museet i Berlin har från starten haft uppdraget att bygga ett museum utifrån samlingar om judiskt liv och historia i Tyskland och de tyskspråkiga områden som fanns före riksbildningen 1871. Det är ett federalt museum, i form av en stiftelse, och får statlig finansiering såväl som finansiering via donationer.

[6] Se museets pedagogiska idéer i Aya Ben-Naftali, ”Between Memory and Commemoration. Holocaust Survivors’ Testimonies as an Educational Theme at the Eichmann Trial Exhibition” (2015).

Museet har en permanent utställning och en museibyggnad, ritad av Daniel Libeskind, som fokuserar på Förintelsen. Libeskinds sätt att arkitektoniskt gestalta och berätta om Förintelsen har väckt stor uppmärksamhet. Arkitekturen har, liksom på judiska museet i Köpenhamn, som också ritats av Libeskind, stor betydelse för museets publiksiffror. Enligt uppgift kommer cirka hälften av besökarna på grund av arkitekturen.

Museet har flera arkiv- och samlingsavdelningar och förvaltar en stor mängd föremål, fotografier, dokument, konstsamlingar med mera. Museet har stora samlingar kopplade till tyska judars öde under Förintelsen och stora mängder material och föremål som kan relateras till Sverige. Museet arbetar aktivt med insamling från privata donatorer.

Museet betonar i samtal med utredningen föremålens betydelse för museets utställningsverksamhet och för att förmedla berättelser om Förintelsen. Den permanenta utställningen har omarbetats och kommer öppna under senhösten 2019. Den nya utställningen kommer att visa cirka 700 föremål.

Museet har också en omfattande utbildningsverksamhet, bland annat ett utbildningsprogram om antisemitism och nazism, som drivs tillsammans med överlevande, och arrangerar utbildningsworkshops som utgår från arkivmaterial och samlingarna. Museet har även ”internships” för forskare och ett utbildningsprogram som arbetar med frågor om bland annat migration och mångfald.

### Ravensbrückmuseet (Tyskland)

Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück, i Fürstenberg, norr om Berlin, är ett museum och en minnesplats för offren från koncentrationslägret Ravensbrück, som främst var ett läger för kvinnor och som var i drift från 1939 till krigsslutet. Totalt passerade 132 000 fångar genom lägret: politiska fångar, judar, romer, Jehovas vittnen med flera, och de kom från många olika länder. Över 90 000 personer dog i Ravensbrück.

Museet är särskilt relevant för Sverige då fångar från lägret hämtades till Sverige genom aktionen med de vita bussarna. Museet har samlingar, material och utställningar som berör denna händelse. Det samarbetar även med svenska institutioner, då främst Kulturen i

Lund som har en fast utställning om överlevande från Ravensbrück (se ovan).

Museet har en omfattande verksamhet med en stor fast utställning samt särskilda utställningar, som tematiserar både de olika offergrupper som fanns i lägret och förövarna. Vidare har det en upparbetad relation till överlevande och deras släktingar och behandlar dessas historia även efter kriget. Museet har därtill arbetat med konst och konstnärlig gestaltning i sina utställningar.

Ravensbrückmuseet har ett omfattande arkiv, med material och dokumentation med anknytning till Sverige. Därtill bedrivs utbildningsprogram, inklusive elevresor till museet, och olika former av forskningsverksamhet.

Vad gäller forskning har Ravensbrückmuseet gett disputerade forskare kortare anställningar eller stipendier för att initiera forskningsprojekt och ansökningar. Museet har även arrangerat sommarskolor för forskare, samt konferenser och seminarier.

### National Holocaust Museum (Nederländerna)

Ett nytt nationellt Förintelsemuseum är under uppbyggnad i Amsterdam, Nederländerna. Inom den befintliga museiorganisationen Jewish Cultural Quarter öppnade 2016 ett temporärt National Holocaust Museum vilket var verksamt fram till 2020. Det permanenta Förintelsemuseet planeras öppna 2022 i nyrenoverade och ombyggda lokaler.

Museet kommer att inhysas i en historiskt betydelsefull byggnad, en tidigare skolbyggnad för lärarstudenter vilken bland annat var bas för olika räddningsaktioner för judiska barn som skulle deporteras i samband med Förintelsen. Denna byggnad ligger i sin tur granne med Hollandsche Schowburg, en teater som fungerade som en uppsamlingsplats för deportationerna och i dag ett monument och en minnesplats över Förintelsens offer. Museet kommer att förena bägge dessa platser.

Nederländernas National Holocaust Museum kommer att behandla hur likgiltighet, diskriminering och segregation möjliggjorde förföljelserna och bjuda in besökarna att reflektera om samtida utmaningar som samtida antisemitism och rasism. Museets roll ska vara att beskriva historien utifrån fördjupning och fakta och relatera

den till samtiden, bland annat genom särskilda utställningar och programverksamheter.

Den permanenta utställningen kommer att presentera en fördjupad skildring av hela det historiska förloppet och Nederländernas roll i Förintelsen, samt ta upp betydelsen Förintelsen fått för efterkrigstidens samhälle, bland annat vad gäller lagstiftning och internationella konventioner.

Sedan 2005 har Jewish Cultural Quarter arbetat med ett digitalt monument – en digital plattform – över de mer än 104 000 judiska offren för Förintelsen från Nederländerna. Detta monument kommer att integreras i det nya museet och består av interaktiva och personliga presentationer av bland annat de 18 000 judiska barn som föll offer. Även artefakter som leksaker, kläder, fotografier med mera visas upp.

Museet kommer även att vara ett center för kunskap och utbildning, bland annat för skolelever och lärare. Museet kommer därtill att samarbeta med en rad internationella museer och kunskapscentra och ser goda möjligheter för samarbete med en svensk institution.

### Imperial War Museum (Förenade kungariket)

I London, i Förenade kungariket (UK), finns Imperial War Museum (IWM), som grundades 1917 i syfte att samla, förvara och visa material om första världskriget, och senare andra världskriget. Särskild uppmärksamhet ägnas åt brott mot mänskligheten, och sedan 2000 har museet en fast utställning om Förintelsen. IWM är ett forskningscentrum och äger ett stort bestånd av böcker och publikationer samt omfattande samlingar av föremål, dokument, ljudupptagningar, fotografier och film.

Frågan om att göra en utställning om nazismens brott väcktes redan 1945 men betraktades då som utanför museets ramar. Inför millennieskiftet beslutade IWM att skapa en fast utställning om Förintelsen. Arbetet inleddes 1996 och utställningen öppnade 2000. Museet beskriver processen som ett omfattande arbete där forskare, utställningsproducenter, dokumentärfilmare, arkitekter, intendenter, pedagoger och arkivarier arbetade tätt tillsammans för att skapa ett koncept för utställningen som också innefattade en policy för insamling av föremål och ett utbildningsprogram.

När det gäller samlingar valde museet medvetet att inte duplicera befintliga samlingar vid USHMM eller Yad Vashem, utan att i stället fokusera på två områden: att samla in föremål och material till utställningen och dokumentation som rörde de tidigare judiska flyktingar som skapat ett hem i Storbritannien. Museet har också ett omfattande samarbete som rör inlån av föremål och konservering. Exempelvis visar museet 800 skor som konfiskerades från män, kvinnor och barn som deporterades till lägret Majdanek, och dessa byts ut och konserveras vart tionde år i samarbete med det statliga museet i Majdanek, i syfte att tillgängliggöra och bevara föremålen.

Syftet med utställningen om Förintelsen är att berätta för besökarna vad som hände och inte att väcka känslor. En grundläggande princip är att enbart visa föremål och material som är samtida med Förintelsen, inte skapa eller bygga upp miljöer som inte är autentiska. Ett undantag gjordes från principen och det är modellen över Auschwitz-Birkenau. En annan grundtanke är att låta utställningens form lyfta fram föremålen och berättelsen, och inte tvärtom.

Utställningen berättar kronologiskt om Förintelsen i 29 olika sektioner med fotografier, dokument, föremål, affischer och film. För att få in det brittiska perspektivet har de valt att lägga in montrar som berättar om hur nyheter om Förintelsen når landet, och hur dessa nyheter tas emot. De har också arbetat med att få in olika individers berättelser. Särskilt lyfts berättelser från 16 överlevande fram och besökaren får följa vad de varit med om.

För att utveckla IWM i London ska utställningarna om andra världskriget och Förintelsen utvidgas och uppdateras, detta för att i större utsträckning presentera Förintelsens berättelse inom ramen för andra världskriget. De nya utställningslokalerna öppnas under 2022.

Till utställningen kopplar museet ett pedagogiskt program som ger lärare möjlighet att förbereda skolelever före, under och efter besöket på museet. Sedan 2004 har de ”*IWM Fellowship in Holocaust Education*” som är en lärarfortbildning som under ett år ger lärare möjlighet att fördjupa sina kunskaper i ämnet. Utbildningen finansieras av organisationen Claims Conference och ges i samarbete med universitet och Yad Vashem, men även med andra minnesplatser. Arbetet har resulterat i ett nätverk av lärare som i sin tur kan fortbilda andra lärare.

Museet har ett omfattande samarbete med universitet, både med forskare och med studenter, vilket resulterat i flera konferenser, och museet var också värd för den första sammankomsten i den numera årligen återkommande konferensserien ”*Beyond Camps and Forced Labour: Current International Research on Survivors of Nazi Persecution*.”

Museet anordnar även publika arrangemang, ofta i samarbete med forskare, men det kan även vara kulturprogram. Eftersom museet valde att inte använda föremål som tillkommit efter Förintelsen finns få konstföremål i utställningen. Museet valde därför att göra konstutställningar, exempelvis ”*Unspeakable: the Artist as Witness to the Holocaust*.” För varje utställning som museet tar fram gör de också ett pedagogiskt program för skolelever.

### United States Holocaust Memorial Museum

I Washington D.C. på *the National Mall* ligger USA:s Holocaust Memorial Museum (USHMM) som är en nationell institution för dokumentation, studier och tolkning av Förintelsen. Museet etablerades av kongressen år 1980 och öppnades 1993. Det fungerar som landets minnesmärke för de miljoner människor som mördades under Förintelsen. Museets främsta uppdrag är att främja och sprida kunskap om Förintelsen, att bevara minnet av dem som drabbades och att få besökarna att reflektera över de moraliska och etiska frågor som uppstått till följd av Förintelsen och fundera över det egna ansvaret som medborgare i en demokrati.

Museet strävar efter att bredda allmänhetens förståelse för Förintelsens historia genom olika typer av verksamheter såsom utställningar, forskning, publikationer, insamling och bevarande av källmaterial av olika slag, liksom av konst och andra artefakter kopplade till Förintelsen. Museet får federalt stöd samt donationer, vilket möjliggör bland annat ett utbildningsprogram. Museet vill på detta sätt fördjupa kunskapen om Förintelsen och om besläktade företeelser, inklusive samtida sådana.

Museet har en stor basutställning och flera tillfälliga utställningar, och även turnerande liksom online-utställningar. Museet har haft 45 miljoner besökare sedan det öppnade 1993, och webbplatsen hade

under år 2018 19,5 miljoner besökare från 238 länder. Förutom det fysiska museet är USHMM också en viktig öppen digital resurs.

USHMM har fyra program som styr museets verksamhet när det gäller forskning, dokumentation och utbildning. ”*The Jack, Joseph and Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies*” syftar till att främja ämnet *Holocaust studies* och bygga nätverk mellan amerikanska och internationella forskare genom ett omfattande program av seminarier och *fellow-in-residence*.

Museets samling av artefakter, dokument, film, fotografier och ljud med mera sköts av programmet ”*the National Institute for Holocaust Documentation*.” Museet har över 22 000 föremål och får in 4–5 nya sådana varje vecka. Vidare har de över 111 miljoner sidor arkivdokument, mer än 113 000 fotografier varav ett betydande antal är digitaliserade och sökbara online som en fri resurs på museets webbplats.

Museet driver också *the Simon-Skjodt Center for the Prevention of Genocide* som har program för politiska ledare och för forskare.

Slutligen har museet *the William Levine Family Institute for Holocaust Education* som bedriver utbildningsprogram för flera olika målgrupper, men framför allt ett *fellowship program* där de utbildar lärare. De har också ledarskapsutbildningar för andra yrkesgrupper, inte minst från militären och rättsväsendet.

I kontakter med utredningen har museet uttryckt sin vilja att på olika sätt bistå det kommande museet.

### Shoah Foundation (University of Southern California)

Shoah Foundation är en ideell organisation, placerad sedan 2006 vid University of Southern California, USA, vars syfte är att främja minnet av Shoah (Förintelsen) och som inrättades för att spela in vittnesmål av överlevande och andra vittnen. Shoah Foundation är inte ett museum utan ett dokumentationsarkiv och utbildningsinstitut. Det grundades år 1994 av filmregissören Steven Spielberg.

Institutet har mer än 55 000 inspelade vittnesmål. Dessa bevaras i *Visual History Archive*, en av de största digitala samlingarna i sitt slag i världen. Inspelningarna är i genomsnitt drygt två timmar långa. De genomfördes i 65 länder på 43 språk. De allra flesta innehåller en

fullständig levnadshistoria, som beskriver livet före, under och efter folkmordet. Arkivet är digitaliserat och fullt sökbart.

Utifrån vittnesmålen i arkivet har institutet utvecklat inlärningsverktyg inriktade på elever i grund- och gymnasieskolor samt mot lärarutbildningsprogram. Institutet har en utbildningssida för lärare och elever som är gratis att använda med material från *Visual History Archive.*

För att nå en större publik har USC Shoah Foundation sitt innehåll på många olika plattformar. Inkluderas exponering i media, TV-sändningar, utställningar på museer, presentationer på konferenser och workshops och sociala medier når verksamheten 15 miljoner människor.

Utredningen har mött företrädare från Shoah Foundation vilka visade stort intresse för ett framtida museum i Sverige och beredskap att samarbeta med en ny svensk institution.

## Viktiga andra museer

*Anne Frank House (Nederländerna)*

I Amsterdam, Nederländerna, ligger Anne Frank House som är ett museum med samlingar inrymt i den fastighet i vilken Anne Frank levde gömd och skrev sin dagbok. Verksamheten drivs av en oberoende organisation. Att förvalta byggnaden och hålla den tillgänglig för allmänheten är ett av organisationens huvudmål. Museet arbetar med utbildningsprogram och publikationer baserade på Anne Franks livshistoria. Till verksamhetens mål hör även de nära besläktade uppgifterna att informera allmänheten om Anne Franks öde och bedriva utbildning.

*Auschwitz-Birkenau memorial and museum (Polen)*

På platsen för det tidigare nazityska koncentrations- och förintelselägret i södra Polen finns i dag en minnesplats och ett museum om Auschwitz-Birkenau. Den fasta utställningen öppnades redan 1955.

Förutom huvudutställningen och andra permanenta utställningar finns det så kallade nationella utställningarna. Idén med sådana har sitt ursprung i de första organisationsplanerna för museet från 1946

och återupplivades i slutet av 1950-talet på initiativ av Internationella Auschwitz-kommittén, som ansåg att information om nazisternas ockupation borde uppmuntras i länder vars medborgare dog i Auschwitz. Detta skulle göras genom att visa sambanden mellan ockupationens – inklusive motståndsrörelsens – historia i ett givet land och Auschwitz historia, liksom historien om motståndsrörelsen.

De utställningar som museet producerat används ofta som ett inslag i utbildningen om Auschwitz och Förintelsen i anslutning till de många resor i utbildningssyfte som görs till Förintelsens minnesplatser från många länder runtom i Europa, från Israel och USA. I Sverige organiseras sådana resor av bland andra Segerstedtinstitutet tillsammans med Forum för levande historia och av Svenska Kommittén mot Antisemitism.

Auschwitz-Birkenau memorial and museum är inte bara ett fysiskt läger med baracker, vakttorn och utställningar. Museet har också omfattande samlingarna med tiotusentals unika föremål, knutna till platsen. Arkiven för Auschwitz samlar in, bevarar och tillgängliggör arkivmaterial som främst är kopplat till platsen men samlar även i viss utsträckning in material från andra koncentrationsläger.

### *POLIN Museum of the History of Polish Jews (Polen)*

I Warszawa, Polen, ligger det historiska museet POLIN. Museets uppdrag och målsättning är att bevara minnet av de polska judarnas historia i syfte att väcka ömsesidig förståelse och respekt bland polacker och judar och ge människor från övriga Europa och världen en bild av den polsk-judiska historien. POLIN inrättades i syfte att skapa ett modernt museum som kan fungera som ett pedagogiskt och kulturellt centrum och utgöra en plattform för samhällelig dialog och samtidigt visa den polsk-judiska historien, berättad på ett nytt sätt.

Museet har uppförts på en symbolisk historisk plats, i stadsdelen Muranów, vars invånare före andra världskriget huvudsakligen var judar och som 1942–1944 låg i det av den tyska ockupationsmakten inrättade Warszawagettot. Museibyggnaden ritades specifikt för museet. Verksamheten öppnade i oktober 2014. Intill museet ligger ett gettomonument. Det är meningen att museet ska sluta cirkeln kring platsens historia: monumentet visar hur de polska judarna dog, museet visar

hur de levde. Den fasta utställningen om judiskt vardagsliv genom tiderna berättas genom historiska föremål, bilder, interaktiva installationer, rekonstruktioner och modeller, videoprojektioner, ljud och texter. Utställningen består av åtta avdelningar i varsitt rum som på en yta av över 4 000 m² berättar om de polska judarnas kultur och historia.

*Mémorial de la Shoah (Frankrike)*

I Paris, Frankrike, ligger sedan år 2005 Förintelsemuseet Mémorial de la Shoah. Museet och minnesplatsen ligger i distriktet Le Marais, i det tredje och fjärde arrondissementet, som hade en stor judisk befolkning i början av andra världskriget.

Inom Mémorial de la Shoah finns flera olika verksamheter. Kärnan är dokumentationscentret som ger information om Förintelsen i allmänhet men särskilt om de franska judarnas historia och öde under andra världskriget. Centret är öppet för alla och har en samling med över en miljon arkivalier, 75 000 foton och 55 000 böcker. Arkivet härrör främst från den tyska administrationen och från Gestapo i Frankrike.

Museet har både en fast och tillfälliga utställningar. Den fasta skildrar judarnas historia i Frankrike under Förintelsen. Utställningen växlar mellan individuella öden och de franska judarnas historia som kollektiv. De tillfälliga utställningarna fungerar som ett komplement till museet och är utformade för att belysa judarnas situation i andra europeiska länder under Förintelsen.

Museet har utbildningsprogram för såväl skolklasser som för vuxna, i synnerhet för lärare. Man bedriver kampanjer i syfte att öka kunskapen och medvetenheten om Förintelsen, dess orsaker och följder i synnerhet för att involvera en yngre publik. Man har även ett multimedia- och inlärningscentrum med arbetsstationer där besökare kan söka information via video, studera referensmaterial om Förintelsen och konsultera *Shoah-encyklopedin*, som är ett multimedieprogram utvecklat av Holocaust Memorial Museum (USHMM) i Washington.

Museet organiserar återkommande besök på minnesplatser och ordnar varje år pedagogiska besök i Auschwitz-Birkenau i Polen, öppna för alla, från skolgrupper till enskilda. Museet ger också hjälp

att organisera projekt knutna till andra Förintelseminnesplatser i Frankrike eller utomlands.

# 4 Forskningsperspektiv

## 4.1 Perspektiv och synpunkter från forskarsamhället

De flesta Förintelsemuseer runt om i världen har forskningsinstitutioner inom ramen för sin verksamhet och/eller ett nära samarbete med ett universitet. I direktivet pekas främjandet av forskning om Förintelsen ut som betydelsefullt. Nödvändigheten i att verksamheten har en stark förankring i aktuell forskning betonas likaså. Där nämns vidare att utredningen ska arrangera en vetenskaplig konferens i syfte att tillvarata internationella erfarenheter. I föreliggande kapitel redogörs för de synpunkter utredningen har hämtat in från forskarsamhället. Insamlingen har skett på flera sätt.

## 4.2 Utredningens forskarseminarier

Utredningen har arrangerat två seminarier med svenska forskare samt haft möten med enskilda forskare och institutioner för att få en bred bild av vilka frågor som svenska forskare ser som viktiga att beakta vid inrättandet av ett museum om Förintelsen.[1] Vid seminariet i Stockholm den 9 december 2019 diskuterades två frågor: vad borde ett svenskt museum om Förintelsen ha för inriktning och vilka behov av forskningsresurser och infrastruktur skulle museet ha? Utredningen deltog även på ett seminarium i samarbete med Institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet den 9 januari 2020 där frågan om museets inriktning diskuterades. Utifrån dessa seminarier samt de enskilda möten som utredningen genomfört har tre övergripande frågor utkristalliserats. De rör inriktningen för ett museum om Förintelsen i Sverige, vikten av forskning och forskningsresurser och slutligen hur begreppet Förintelsen bör definieras.

[1] För en förteckning över vilka forskare som utredningen träffat vid de olika seminarierna och vid enskilda möten, se bilaga 5.

### 4.2.1 Synpunkter på ett museum i Sverige

Nedan redogörs övergripande för synpunkter från seminarierna i Stockholm och i Lund samt från samtal med enskilda forskare. De synpunkter som avhandlas under denna rubrik rör varför ett museum är relevant, museets verksamhet och innehåll, platsens betydelse, hur berättelser från överlevande kan användas, minnet av Förintelsen och de risker som finns om Förintelsen instrumentaliseras, förnekas, förvrängs eller politiseras.

Det rådde i stort sett enighet om att ett museum om Förintelsen i Sverige är ett relevant och viktigt tillskott till den svenska museivärlden. Minnet av Förintelsen är en väsentlig del av Europas historia och det är därför inte konstigt att Förintelsemuseum skapats ute i Europa. Samtidigt framhölls att det heller inte är förvånande att det inte (tidigare) gjorts i neutrala länder som Sverige, där Förintelsen inte betraktats som en självklar del av den egna historien. Nu när de överlevande dör och få finns kvar som själva minns händelsen övergår den till att bli ett kulturellt minne, och det är i sig en viktig anledning till att etablera ett museum. En fråga för museet att ta sig an är hur ett trauma som Förintelsen kan bilda grund för kollektiva minnen.

I stort sett alla menade också att ett museum om Förintelsen i Sverige borde knyta an till den svenska historien. Det är viktigt att det lokala spelar in. Men på vilket sätt ska det göras? Hur är Förintelsen relevant för Sveriges historia och på vilket sätt är Sverige relevant för Förintelsens historia? Några påpekade att historieskrivningen svängt från en heroiserande bild till en anklagande bild, och att det lätt blir svart-vitt och svårt med gråskalorna. Museet bör därför problematisera historieskrivningen och den svenska självbilden i sina utställningar i syfte att öka kunskaperna och förståelsen av Förintelsen och Sveriges roll i det större skeendet. Ett sätt att göra det på vore att belysa Sveriges olika roller som aktör, inte bara som åskådare (*bystander*) och räddare utan också som möjliggörare (*enabler*). På vilka sätt möjliggjorde Sverige Förintelsen genom rasbiologiska idéer, exporten av malm och kullager, transiteringstrafiken, restriktioner mot judiska flyktingar och så vidare? På vilka sätt bistod Sverige offren?

Vidare framhölls att när det kommande museet ska arbeta med innehållet är det viktigt att redan från början inbegripa forskare i det arbetet, och att fundera över vad ett nytt modernt museum skulle kunna vara och varför det behövs. Beroende på vad museet tar som utgångspunkt kommer det att ge helt olika utställningar: Om museet ska utgå från ett offergruppsperspektiv ger det en viss ingång. Om det ska utgå från Förintelsen och förklara händelsen ger det ett annat perspektiv. Det framhölls därför att det vore bra om museet kunde använda olika förklaringsmodeller till Förintelsen.

Flera deltagare betonade att det är viktigt att utgå från de överlevande men att museet också måste ha med förövarna, annars går det inte att förklara varför Förintelsen inträffade. Men på vilket sätt? Och hur kan de överlevande bli delaktiga i processen? Ska de bara användas som objekt eller också som aktiva samarbetspartners? Hur kan museet gå i dialog med de överlevande, som man gjort exempelvis i Kanada?

Museet bör också fundera över autentiska platser. Även om Förintelsen inte skedde på svensk mark och Sverige därför saknar ”killing sites” innebär det inte att Sverige saknar platser av historisk betydelse. Det finns flera sådana, så som flyktingförläggningar, begravningsplatser, gränsstationer, byggnader där utlänningsmyndigheterna eller tyska legationen hade kontor och så vidare, och museets företrädare bör reflektera över hur museet och dess utställningar kan förhålla sig till det. Att kartlägga dessa platser kunde vara ett sätt att skapa ett lokalt engagemang och en förståelse för Sveriges förhållande till Förintelsen.

Plats är också betydelsefullt när det gäller var i landet museet ska placeras. Utredningen ska förvisso inte föreslå en geografisk placering men flera mötesdeltagare betonade att placeringen sänder signaler om hur prestigefylld och prioriterad frågan är: Vilka signaler sänder man genom att lägga ett museum i huvudstaden respektive i en mindre stad? Flera personer utredningen talat med har också påpekat att den geografiska placeringen är relevant inte minst i förhållande till vilka målgrupper museet kan tänkas ha. Flertalet av de forskare som deltog i samtalen betonade också att museet bör ligga i närheten av ett eller flera lärosäten för att möjliggöra samverkan med forskare.

En diskussion rörde frågan om vem museet är till för.[2] Vad händer om vi har barn och ungdomar som prioriterad målgrupp? Riskerar man då att i utställningen filtrera bort frågor om hopplöshet och förtvivlan? Om skolelever ska vara en målgrupp – vad ska de lära sig av att besöka museet? Det påpekades att många skolor och flera organisationer anordnar resor till Förintelsens minnesplatser och att ett museum inte kan ersätta ett besök på en autentisk plats. Däremot skulle ett museum kunna ha en samordnande funktion och ordna utbildningar och uppföljande seminarier före och efter sådana resor.

Flera forskare uppmärksammade den samtida problematiken med att Förintelsen riskerar att instrumentaliseras, relativiseras, missbrukas, förvanskas, förnekas och politiseras, och att det därför är viktigt att museet får en tydlig självständighet. Flera förordade därför att museet bör ha formen av en stiftelse. En person pekade på att det är viktigt att museet inte ses som lösningen på politiska problem i samtiden, som antisemitism exempelvis. En annan kopplade risken för politisering till frågan om huruvida museet bör ha en minnesfunktion i form av ett fysiskt rum. Många internationella Förintelsemuseer är både museum och minnesplatser men för svensk del är detta inte givet. Vem ska minnas och hur? Det hävdades att det kanske vore klokare att ge museet frihet att bygga upp minnesfunktionen i form av arrangemang i samband med minnesdagen den 27 januari.

### 4.2.2 Vikten av forskning och forskningsresurser

De synpunkter som avhandlas nedan handlar om forskningens betydelse som grund för museet, behovet av att bygga upp samlingar och att tillgängliggöra forskning på digitaliserade samlingar, och om hur en forskningsmiljö kan skapas.

En viktig resurs för forskning är att museet bygger en egen samling, och att den tillgängliggörs för forskare. I byggandet av samlingen och i skapandet av policys för dokumentation måste forskare vara involverade. Flera forskare påpekade att det svenska materialet och den samlade svenska forskningen är en central del i det som gör

[2] Forskning i ”*Holocaust education*” menar att man inte bör undervisa om Förintelsen till skolelever i för unga åldrar, och de flesta Förintelsemuseer runt om i världen har också en åldersgräns, ofta från 10–12 år och uppåt. Ett undantag utgörs av *Yad Layeled*, ett museum om Förintelsen vars målgrupp är barn. *Yad Layeled* är en del av Ghetto Fighter’s House Museum i Akko, Israel, men har en egen byggnad och egna pedagogiska program, läs mer på https://www.gfh.org.il/eng/Yad_Layeled.

det viktigt att upprätta museet, både för svensk del och internationellt. Några menade att museet måste ha en rimlig ansats och inse att Sverige kanske inte kan bli en internationellt ledande forskningsnod på detta område. Andra menade att det blir allt viktigare med forskningsnoder där man kan forska på digitaliserade samlingar, och att det svenska museet skulle kunna fungera som en digital nod i Norden för att tillgängliggöra arkiv och samlingar i andra länders museer. På så sätt skulle en forskare i norra Europa kunna åka till Sverige för att forska i samlingarna i Israel, USA, Tyskland, Storbritannien och så vidare, digitalt, förutom att forska i den svenska samlingen (som borde finnas både fysiskt och digitalt).

Det framhölls återkommande att det också är viktigt att tänka på återväxten inom forskningsfältet, alltså på de unga forskarna, och på möjligheten att knyta till sig internationella gästforskare. Om museet genom stipendier, workshops och konferenser återkommande samlar doktorander och forskare kommer det på sikt att ge utdelning i form av ny forskning i ämnet, och det kan komma museet till nytta i form av ämnen för nya utställningar.

Forskning är viktigt i sig men vad kan forskningen tillföra museet? Här restes flera viktiga frågor: Om det uppstår problem kring museets inriktning – är det då forskningen som ska förflytta museets fokus? Hur kan forskningen vara fri om den ska kopplas till museet? Flera personer utredningen talade med menade att det är viktigt att forskningen bedrivs på universitetet och att det är en god idé att skapa en forskningsmiljö som knyter ihop museet med ett lärosäte. Som exempel nämndes CEMAS, Centrum för maritima studier, vid Stockholms universitet som samverkar med Statens maritima museer.

Flera forskare har också påpekat att det i dag inte finns något forskningscentrum som har det nationella ansvaret att samla forskning om Förintelsen, och framhållit att en forskningskoordinator vid museet därför skulle kunna fylla en viktig roll i att samla de forskare som i dag finns utspridda på olika universitet i Sverige.[3]

[3] Tidigare fanns det regeringsstödda Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet (som senare ombildades till Hugo Valentin-centrum). Där bedrivs forskning som är relevant för museet men centret har inte längre riktade statliga medel och inte heller ett nationellt ansvar.

### 4.2.3 Förståelsen av begreppet Förintelsen

De synpunkter som presenteras under denna rubrik handlar om hur begreppet Förintelsen ska förstås och vilka offergrupper som ska inbegripas i begreppet.

Begreppet Förintelsen har i Sverige använts sedan 1970-talets slut, medan det i internationell forskning talas om *Holocaust* eller *Shoah,* alternativt används begreppet inte alls utan i stället hänvisar forskare till förövarnas egna begrepp, exempelvis ”den slutgiltiga lösningen på judefrågan”. Inom forskningen finns det såväl smala som breda definitioner av Förintelsen, men de flesta avser det nazistiska folkmordet på de europeiska judarna. I Sverige definierar huvuddelen av forskarna Förintelsen på det sättet, medan begreppet i den allmänna debatten och bland lärare oftare ges en vidare definition och inrymmer fler offergrupper, exempelvis vid uppmärksammandet av Förintelsens minnesdag den 27 januari. Dessa frågor diskuterades vid seminarierna där de olika sidor som beskrivits ovan kom upp. Några forskare påpekade att det är viktigt att ta med folkmordet på romerna, och menade att det borde inrymmas i begreppet Förintelsen, medan andra framhöll att det är viktigt att se och beskriva både vad som förenade och vad som skilde den nazistiska politiken gentemot de olika grupperna, och därför tala om folkmordet på romer som en företeelse med egna utgångspunkter och Förintelsen som det nazistiska folkmordet på de europeiska judarna som något annat med (delvis) andra utgångspunkter och annan logik. Flera av de forskare utredningen talat med menade att ytterligare forskning om folkmordet på romerna behövs.

## 4.3 Utredningens internationella konferens

I enlighet med direktivet genomförde utredningen konferensen *Holocaust remembrance and representation* den 12–13 februari 2020 i Stockholm. Vid konferensen deltog internationella forskare och museianställda samt svenska forskare och representanter från myndigheter och organisationer. Konferensen hade ett 70-tal deltagare. Syftet var att inhämta kunskap och erfarenheter från internationella forskare och företrädare för Förintelsemuseer, både för utredningens pågående arbete och för att ge en grund för det kommande museet, såväl

vad gäller kunskap som kontakter. Konferensen dokumenterades i form av en antologi.[4]

### 4.3.1 Om vittnesmål och berättelser

Den första föreläsningen gavs av professor Henry ”Hank” Greenspan som medverkade via länk och talade under rubriken *On listening to Holocaust Survivors: Beyond Testimony*. Greenspan är en psykolog, muntlig historiker och dramatiker, verksam vid University of Michigan, i Ann Arbor i USA. Han har intervjuat, undervisat om och skrivit om överlevande efter Förintelsen sedan 1970-talet.

Greenspan menar att vittnesmålsintervjuer sedan 1980-talet har varit det nästan allenarådande sättet att involvera Förintelseöverlevande och samla in deras berättelser. Dock, betonar han, är det viktigt att förstå att vittnesmål endast är en av flera genrer i överlevandes återberättande, och att vittnesmål skiljer sig avsevärt från det som Greenspan förordar, nämligen ”*collaborative conversation*”. Med det sistnämnda avses en metod som innebär ett samtal mellan två personer där båda aktivt deltar och samarbetar.

Ett vittnesmål handlar om att *deklarera* något: ”Detta har jag bevittnat eller genomlevt”. ”*Collaborative conversation*” handlar i stället om att *utforska* något: att tillsammans utveckla och reflektera över frågor. Medan vittnesmål vanligtvis är begränsade till en enstaka intervju, innebär metoden med ”*collaborative conversation*” att den överlevande och dennes samtalspartner träffas vid flera tillfällen, under månader, år, eller till och med i decennier. Medan vittnesmålet i stort sett enbart fokuserar på upplevelserna under Förintelsen, innebär ”*collaborative conversation*” att även den överlevandes liv efter befrielsen inkluderas. Fokus ligger alltså inte bara på vad den överlevande har upplevt. Lika viktiga är de överlevandes reflektioner över meningen (teologisk, filosofisk, politisk) med det de upplevt, men också deras valmöjligheter när det gäller hur och vad de återberättar i olika sammanhang liksom deras bedömning av olika intervjuprojekt, museer, och undervisning och deras upplevelser *som* överlevande och erfarenheten av att (primärt) av omgivningen förstås som en sådan.

[4] Utredningen publicerar förutom betänkandet även antologin *Holocaust Remembrance and Representation. Documentation from a Research Conference* (2020).

Att utgå från metoden ”*collaborative conversation*” kan med överlevanden Ruth Klugers ord beskrivas som att involvera överlevande ”som partners i ett samtal”. Eller uttryckt med en annan överlevande, Agi Rubins, ord ”att lära tillsammans”, vilket också är kärnan i metoden ”*collaborative conversation*”. I sin föreläsning gav Greenspan exempel på hur lärande tillsammans kan ta sig uttryck i praktiken.

### 4.3.2 Om missbruk och förvrängning av Förintelsen

Den andra inledningsföreläsningen gavs av professor Andrea Petö från Central European University i Budapest, Ungern, som specialiserat sig på genus, politik och Förintelsen. Petö talade under rubriken *A Paradigm change in Holocaust memorialization. Lessons to be learned*. Hon argumenterade för att det har skett ett paradigmskifte i minnet av Förintelsen och att det är av avgörande betydelse att analysera detta när ett nytt museum om Förintelsen planeras i Sverige. Ett museum som institution kan, betonade hon med hänvisning till erfarenheterna från dagens Ungern, användas för att missbruka eller instrumentalisera minnet av Förintelsen.

Petö lyfte särskilt fram tre förhållanden. För det första att människor i dag har mer kunskap om Förintelsen än tidigare, samtidigt som okunnigheten om ämnet också ökar. För det andra att antalet våldsamma attacker mot forskare inom ämnet Förintelsestudier ökar och för det tredje att det finns en tendens bland medlemsländer inom EU att inte längre följa de normer och värderingar man tidigare kommit överens om när det gäller hur Förintelsen ska uppmärksammas; i stället skapar stater monument och museer i syfte att rentvå sitt förflutna.

Dessa tre faktorer är, framhöll Petö, oroväckande av flera skäl. Berättelsen om Förintelsen som uppstod efter kalla krigets slut upphöjde den moraliska uppmaningen ”Aldrig mer!” till ett universellt värde och en föreställning om att vi kan lära av det förflutna. I dag råder det inte längre konsensus om den uppfattningen inom EU. De stater som ifrågasätter detta förnekar dock inte Förintelsen. I stället försöker de vrida berättelsen så att den passar deras nationalistiska syften. Dessa stater skriver under på påståendet att Förintelsen är en hittills unik tragedi (*”unprecedented tragedy”)* men de lärdomar de

drar är annorlunda eftersom syftet är att utnyttja Förintelsen på det sätt som gynnar dem.

Detta paradigmskifte tar sig flera olika uttryck:

1. En nationalisering av den transnationella berättelsen om Förintelsen.
2. En av-judaisering av Förintelsen.
3. Etablerandet av konkurrerande offergrupper/berättelser,
4. Ersättandet av kalla krigets sekulära minnespolitik med ett religiöst ramverk för minnet av Förintelsen.
5. Föreställningen att Förintelsen är en händelse i det förflutna som inte har något med samtiden att göra.
6. Etablerandet av egna, nya begrepp och berättelser om Förintelsen.
7. ”*Double-speech*” (att tala med kluven tunga).
8. Anti-intellektualism och underminering av experter.
9. Självcensur av historiker (av rädsla för påtryckningar uppifrån).

### 4.3.3 Om begreppet Förintelsen och att ”get the history right”

Den tredje av de inledande föreläsningarna gavs av idéhistorikern vid Uppsala universitet, Stéphane Bruchfeld, en av författarna till *”… om detta må ni berätta … En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945* (som ges ut av Forum för levande historia). Bruchfeld talade under rubriken *Should ”the Holocaust” be discarded? Holocaust, historiography, memory.*

Han visade när begreppet Förintelsen kom in i det svenska språket och hur det har använts i den svenska offentligheten. Han menade att begreppet är problematiskt eftersom det oftast fungerar som ett paraplybegrepp för flera, eller alla, offergrupper, och att det därför tenderar att sudda ut det specifika i nazisternas politik gentemot varje enskild grupp, och därför inte kan öka vår förståelse för vad som faktiskt hände.Vad kan och bör då ett museum om Förintelsen göra? Bruchfeld pekade på flera olika möjliga strategier för ett kommande museum:

1. Att gå tillbaka till skissbordet och ”get the history right” som historikern Michael Marrus uttrycker det.
2. Att i stället för att använda ett paraplybegrepp undersöka likheter och skillnader mellan politiken gentemot olika grupper, och på så sätt fördjupa vår förståelse av vad som hände.
3. Att använda historikern Tomislav Dulic modell för att jämföra folkmord. Dulic talar om tre delar: ”*conceptualization*”, ”*implementation*” och ”*realization*”.

### 4.3.4 Hur skapa ett Förintelsemuseum i ett land utan ”killing sites”?

Den första sessionen bestod av ett panelsamtal som leddes av professor Guri Hjeltnes, direktör för det norska HL-Senteret. I samtalet deltog professor Henry ”Hank” Greenspan, University of Michigan, MA Richelle Budd Caplan, Yad Vashem, Israel, Fil.dr. David Marwell, tidigare verksam vid USHMM och chef för Museum of Jewish Heritage, USA, och Yigal Cohen, direktör vid Ghetto Fighter’s House Museum, Israel. Panelsamtalet sammanfattades i skrift av Victoria Van Orden Martinez, doktorand vid Linköpings universitet.[5]

Diskussionen fokuserade på tre frågor: Vad är ett Förintelsemuseum? Hur kan ett Förintelsemuseum bli relevant i en kontext som saknar *”killing sites”*? Vad är viktigt att tänka på när man etablerar ett museum om Förintelsen i Sverige?

Det rådde konsensus om att inrättandet av ett nytt museum ger en möjlighet att skapa en institution som inte bara är inspirerad av befintliga internationella institutioner utan också kan utveckla en unik lokal profil. Likaså betonades att ett museum ska vara en plats för att minnas Förintelsen, men också bedriva forskning, utbildning, insamling och stimulera dialog och reflektion: ett museum ska inte bara vara en plats för bevarande utan också för dialog *(”conservation and conversation”*). Samtidigt betonade flera av deltagarna att ett museum inte kan göra allt – det är viktigt att fundera över hur resurserna ska användas. Tre strategier betonades:

[5] Den skriftliga dokumentationen återges i utredningens antologi.

1. Gör Förintelsen ”personlig” för besökaren genom att engagera dem i reflektion och kritiskt tänkande, helst gemensamt och inte bara individuellt. Låt museet börja med många olika röster som besvarar frågan ”Varför har Sverige ett museum om Förintelsen?” i syfte att stimulera besökarna att själva reflektera över frågan.
2. Visa varför Förintelsen är relevant i samtiden. Låt en permanent utställning utgöra basen men våga vara djärv i andra program (filmvisning, boksamtal, konst, debattkvällar osv) och tillfälliga utställningar som kan knyta an till dagsaktuella frågor.
3. Placera de överlevande – deras röster och upplevelser – och deras efterkommande i centrum. Museet bör inte bara fokusera på upplevelserna under Förintelsen utan också de överlevandes liv före och efter Förintelsen.

När det gäller den andra frågan – hur kan ett museum vara relevant i Sverige där det inte finns några ”killing sites”, menade flera panelister att det är viktigt att koppla museet och dess kärnutställning till det lokala sammanhanget, det vill säga till Sverige.

### 4.3.5 Vilka berättelser och vilka överlevande?

Den andra sessionen berörde frågan vilka överlevande och vilka berättelser som museet ska utgå ifrån. Panelen leddes av Lars M. Andersson, historiker vid Uppsala universitet, och hade fyra presentatörer: Boaz Cohen, professor vid Western Galilee College, Israel, Malin Thor Tureby, docent vid Linköpings universitet, Andrej Kotljarchuk, docent vid Södertörns högskola, och Cecilie Felicia Stokholm Banke, seniorforskare vid DIIS, Danmark.

Boaz Cohen talade om *Child rehabilitation after the Holocaust and its relevance for today.* Han utgick från sin forskning inom projektet ”Children of War, Holocaust and Genocide” som just fokuserar på betydelsen av (upplevelser under) andra världskriget och Förintelsen för vår värld i dag. Han framhöll att historiker kan bidra med sin expertis i frågor som rör rehabilitering av barn som har traumatiska upplevelser av krig, exempelvis när det gäller frågor om hur barn har reagerat på krig och folkmord, flykt, familjeåterförening, sexuellt våld, återförening och allmänt om rehabilitering efter traumatiska upplevelser. I projektet sammanförs historiker med praktiker och

det finns många lärdomar att dra av de historiska studierna av hur traumatiserade barn togs emot och behandlades i anslutning till Förintelsen, inte minst om vikten av att lyssna på barnen, att skapa tillit i relationer exempelvis genom tryggheten i att det finns mat på bordet, liksom av betydelsen av särskild träning för personalen som ska ta hand om och arbeta med barnen. Cohen underströk också behovet av att översätta forskningsrapporterna till olika medier och format för att därigenom tillgängliggöra kunskapen.

Malin Thor Tureby talade om *Memories, testimonies and oral history: On collections and research about and with Holocaust survivors in Sweden*. Hon utgick ifrån utredningsdirektivet där det anges att en utgångspunkt är att berättelser från överlevande med anknytning till Sverige ska stå i centrum för verksamheten. Med det i åtanke gjorde Thor Tureby en genomgång av de sex största insamlingarna som gjorts i Sverige under åren 1945–2020. Två insamlingar gjordes redan 1945: dels den insamling som gjordes av Polski Instytut Źródłowy w Lund (PIZ), Polska Källinstitutet i Lund under ledning av Zygmunt Lakocinski och som finns på Lunds universitetsbibliotek, dels Samarbetskommitténs för demokratiskt uppbyggnadsarbete, (SDU) insamling som finns i Gunhild Tegens arkiv på Uppsala universitetsarkiv. År 1972 gjordes en insamling på Stockholms universitet under ledning av Adam Lesniewski, som i dag finns på Riksarkivet (RA). Åren 1989–1991 gjordes Uppsala universitet en insamling i det så kallade Raoul Wallenberg-projektet, där flera historiker som Paul A. Levine och Karl Molin, var inblandade. Arkivet finns på Uppsala universitetsbibliotek. 1994–1998 genomförde Nordiska museet projektet Judiska minnen, där bland annat Ingrid Lomfors och Pia-Kristina Garde var inblandade (arkivet finns på Nordiska museet). Slutligen skapade journalisten och författaren Bernt Hermele tillsammans med fotografen Cato Lein podden och sedermera boken *Överlevarna* under åren 2018–2020. Intervjuerna finns nu på United States Holocuast Memorial Museum (USHMM). Thor Tureby jämförde motiven bakom insamlingarna och redogjorde för vilka som var initiativtagare och hur intervjuerna var gjorda – fanns det intervjuguider eller var de friare och mer semi-strukturerade. Avslutningsvis reflekterade hon över vilka lärdomar som kan dras av detta? Hon konstaterade att få historiker har arbetat med samlingarna som källa men framhöll samtidigt att det är viktigt att dessa berättelser finns dokumenterade. Vidare betonade hon att det kommande museet

förvisso har möjlighet att (och bör) arbeta med och inte minst tillgängliggöra dessa samlingar, men att museet också måste skapa en egen samling och därför omedelbart måste inleda ett samtal med de överlevande och deras efterkommande om detta.

Andrej Kotljarchuk talade om *The Nazi genocide of European Roma. Terminology and recent Nordic research*. Kotljarchuk betonade att varje folkmord är unikt och att det därför behöver ges ett namn. Folkmordet på romer har kallats för *Porrajmos* (”skära upp”/”uppslukande”), *Samudaripen* (”massmord”) och *Kali Traš* (”den svarta faran”). Han framhöll att de olika namnen används av olika romska grupper och att exempelvis *Porrajmos*, är kontroversiellt eftersom det kan syfta på sexuella trakasserier, ett ämne som är tabu bland romer. Han konstaterade också att det inte finns någon stark koppling mellan den romska gruppen och de forskare som studerar ämnet. Kotljarchuk argumenterade för att det är viktigt att ge brottet ett namn och framhöll att praxis inom fältet har förändrats från att benämna folkmordet på romerna *Porrajmos* till att tala om ”*the Roma Holocaust*” (romernas Förintelse). Han konstaterade vidare att eftersom gruppen romer inte har något eget land har det kollektiva traumat blivit viktigt i skapandet av en gemensam identitet som sträcker sig utöver nationsgränser. Kotljarchuk gick vidare igenom nordisk forskning och visade att det numera finns en del skrivet men att det fortfarande är ett så litet fält att alla som är aktiva inom det känner varandra. Han menade därför att mer forskning behövs och att kunskapen om folkmordet på romerna behöver öka hos allmänheten.

Cecilie Felicia Stokholm Banke talade om *Holocaust in the Periphery. Memory Politics in the Nordic Countries*. Stokholm Banke pekade på hur forskningen om Förintelsen har fokuserat på det som Timoty Snyder kallar för ”the Bloodlands”, men att det finns en poäng i att studera Förintelsen i de länder där massmorden inte ägde rum, alltså att studera periferin. Här utgör de nordiska länderna ett intressant exempel eftersom de har väldigt olika öden och minnen av kriget och Förintelsen, trots att länderna i förstone kan tyckas väldigt lika. Den judiska gruppen var liten i alla dessa länder men Förintelsen drabbade dem väldigt olika. Hur kan vi förklara dessa skillnader? Banke pekade på att det kan vara intressant att studera perioden före kriget. Det finns en koppling mellan en restriktiv flyktingpolitik och räddningen av de danska judarna 1943, och den hänger samman med framväxten av välfärdssamhället och med föreställ-

ningen om ”judeproblemet”. Danska och svenska politiker var humanister och exkluderande på en och samma gång. Banke karakteriserade detta som ambivalensen i dansk förintelsehistoria. Det danska exemplet visar också hur olika ett samhälle kan reagera beroende på tidpunkt och kontext: ”There are no straight answers in history”. Banke betonade därför vikten av att föra in lokala aspekter, lokal historia och lokala aktörer, i studiet av Förintelsen för att öka vår förståelse.

### 4.3.6 Om byggnaden, narrativet och kopplingen till platsen

Den tredje sessionen leddes av Birgitta Svensson, professor i etnologi vid Stockholms universitet tillika särskild utredare med ansvar för denna utredning. Sessionen innehöll tre presentationer: Historikern och curatorn Paul Salmons, tidigare föreståndare för *Centre for Holocaust Education* vid University College i London, Storbritannien, Janne Laursen, chef för Dansk Jødisk Museum i Köpenhamn, och Christina Gamstorp, chef för Judiska museet i Sverige.

Paul Salmons talade under rubriken *Exhibiting the Holocaust in countries where it didn´t take place*. Han inledde med att visa en skiss över det planerade minnesmonumentet över Förintelsen som föreslås placeras i Victoria Tower Gardens i Westminster, precis bredvid det brittiska parlamentet. Han menade att det är viktigt att ställa frågor som: Varför vill Storbritannien bygga ett monument över Förintelsen? Varför nu? Varför ska det placeras på denna plats? Salmons menade att placeringen mitt i Storbritanniens politiska centrum hade både för- och nackdelar, men att en uppenbar risk var att den kunde bidra till att förstärka myten om Storbritannien som ett liberalt, demokratiskt och tolerant land. Salmons diskuterade vad som förenar Förintelsemuseer med andra museer, och pekade på att en likhet är betydelsen av artefakter och människors intresse för dessa. Han ställde också frågan: Varför är ett museum om Förintelsen relevant i dag? Han menade att Förintelsen är ett levande minne eftersom händelsen fortfarande är väldigt nära i tid. Förintelsen är också det mest väldokumenterade, mest studerade och bästa exemplet på ett folkmord i mänsklighetens historia. Förintelsen ska inte ses som slutpunkten, utan borde snarast ses som en utgångspunkt för reflektion. Han pekade vidare på riskerna med hur Förintelsen används

och missbrukas i politiska och moraliska syften. Givet att Förintelsen är så närvarande i minnet och i historien, inte minst i Europa, USA och Israel kan man också, menade han, argumentera för att utbildning om Förintelsen är viktig. Det finns annars en risk för ”a lot of memory without learning”. Salmons avslutade med att understryka att det kommande museet måste studera vilka berättelser och myter som vi gärna berättat i Sverige och reflektera över vilka berättelser vi borde berätta.

Janne Laursen talade om *Displaying the narrative of October -43*. Hon pekade på hur minnet av Förintelsen i Danmark präglas av det faktum att majoriteten, 99 procent, av de danska judarna överlevde, och av berättelsen om räddningen av de danska judarna som ”ett ljus i mörkret” i Förintelsens historia. Laursen betonade byggnadens betydelse och framhöll vikten av att ha ett tydligt koncept av det slag museets arkitekt Daniel Libeskind har skapat. Hon visade hur Libeskind gestaltat museet utifrån det hebreiska ordet Mitzvah och hur utformningen ska symbolisera den positiva upplevelse som de danska judarna har och den speciella historia som räddningen utgör. Väggarna inne i museet är gjorda i björk och ska associera till Sverige, medan golvet liknar däckgolvet på skeppen som flyktingarna räddades över sundet i. Laursen talade även om det museala och vikten av samlingar och artefakter. För Dansk Jødisk Museum är det en utmaning att 75 procent av besökarna är turister och inte inhemska besökare.

Christina Gamstorp talade om *Creating a new Jewish Museum in Sweden*. Hon berättade att Judiska museet grundades 1987 av Viola och Aron Neuman, och att det sedan starten har varit inrymt på två olika ställen, men nu i och med nyöppningen på nationaldagen den 6 juni 2019 finns i Sveriges äldsta bevarade synagoga i Gamla Stan. För henne var det viktigt att museet fick en ny lokal för att få en nystart, och att den låg på en plats av betydelse för det svensk-judiska kulturarvet. Museets slogan är ”om en minoritet, för majoriteten” eftersom det, framhöll Gamstorp, är viktigt att det svensk-judiska kulturarvet är till för alla. Gamstorp hävdade med eftertryck att ett Förintelsemuseum inte kan finnas utan ett judiskt museum – de måste ses som två sidor av samma mynt.

### 4.3.7 Forskning om Sverige och Förintelsen

Den fjärde sessionen leddes av docenten Malin Thor Tureby, Linköpings universitet. I den ingick Karin Kvist Geverts, historiker vid Kungliga biblioteket och sekreterare i denna utredning, Oscar Österberg, historiker och forskningssamordnare vid Forum för levande historia, och Ulf Zander, professor i historia vid Lunds universitet. Thor Tureby inledde med att lyfta fram att två historiker som betytt mycket för fälten muntlig historia, Förintelsens historia och ”*Holocaust education*” i Sverige, docent Paul A. Levine och professor Lars ”Lasse” Olsson, som båda nyligen gått ur tiden, och meddelade att sessionen tillägnades dem.

Karin Kvist Geverts talade om *Refugee Policy in Sweden: An overview of Holocaust historiography*. Hon gick igenom hur forskningen om Förintelsen sett ut i Sverige, när den inleddes och vad den handlat om. Hon visade att det skett en tydlig förändring från att historiker studerat Sverige under andra världskriget till ett fokus på Förintelsen och mer moraliska frågor: Hur såg den svenska flyktingpolitiken ut? Kunde Sverige ha gjort annorlunda? Vad har Sverige med Förintelsen att göra? Hon knöt också an till Paul Salmons diskussion om nationella myter och deras betydelse och konstaterade att i Sverige har myten länge handlat om ”det goda Sverige” som räddade flyktingar. Hon framhöll att det också är korrekt att Sverige tog emot många flyktingar under våren 1945 fanns det 185 000 flyktingar i Sverige, dock var de flesta inte judiska flyktingar utan kom från de nordiska grannländerna. Samtidigt betonade hon att det är viktigt att minnas att den svenska flyktingpolitiken till en början var aktivt restriktiv och diskriminerande gentemot judiska flyktingar, på grund av ”ras”. Hur kan vi förstå detta? Kvist Geverts menade att det är viktigt att se till tidpunkt och kontext när den svenska flyktingpolitiken ska tolkas och förklaras, och att inse att det finns flera parallella spår. Samtidigt som den svenska flyktingpolitiken förändrades från diskriminering till storskalig mottagning fortsatte svenska myndigheter att i protokoll märka judiska flyktingar med (m) – en kategorisering som gjordes i enlighet med de nazistiska Nürnberglagarna. Hon menade att vi kan förklara denna praxis på samma sätt som Banke förklarade den danska flyktingpolitiken, som ett uttryck för ambivales, ett flyktingpolitikens janusansikte. Hon menade också att man kan förstå antisemitismen som ett bakgrundsbrus som sågs

som en del av det normala i det svenska samhället, där tjänstemännen inte själva såg att de uttryckte antisemitism. Hon framhöll avslutningsvis att det för det kommande museet blir viktigt att kunna ge en mångfacetterad och komplex bild av Sverige och Förintelsen och att det målet bara kan uppnås genom att tydligt utgå från forskningen.

Oscar Österberg talade om *Teaching and learning about the Holocaust in Sweden*. Han pekade på att Förintelsen och Gulag särskilt lyfts fram i den svenska läroplanen som händelser att undervisa om. Han menade också att det finns särskilda förväntningar på just undervisning om Förintelsen, som inte alls är lika tydliga när det gäller andra ämnen eller andra perioder i historien. Han ställde frågan: Kräver vi för mycket av ämnet? I sitt svar tog han sin utgångspunkt i de samhälleliga förväntningarna på ämnet och refererade till historikern David Cesarani, som framhållit att gapet mellan forskningen och allmänhetens kunskaper tenderar att vidgas med tiden. Han redogjorde därefter för hur svenska lärare använder besök av överlevande i klassrummet och resor till Förintelsens minnesplatser, och underströk att det borde få följder för verksamheten i det kommande museet. Han visade vidare att svenska lärare generellt utgår från en bred definition av Förintelsen som inrymmer flera olika offergrupper, och talade även om tendensen att använda Förintelsen på ett instrumentellt sätt för att motverka rasism och öka tolerans.

Ulf Zander talade om *Holocaust Memory and representation in Sweden*. Han betonade att vi måste börja med att erkänna att vi inte kan skapa en neural berättelse om Sverige och Förintelsen, och att vi därför kan använda denna insikt som en utgångspunkt för att studera minnet av Förintelsen, historiebruket och hur det har förändrats: ”*History will be used, whether we like it or not*”. Ett exempel på en sådan icke-neutral berättelse är berättelsen om Sverige som en utopi, folkhemmet och berättelsen om det goda Sverige. I framställningar av Sverige under andra världskriget finns ofta bilder som visar upp svenskar som ensamma starka soldater, som på framsidan till Leif Björkmans avhandling *Sverige inför Operation Barbarossa. Svensk neutralitetspolitik 1940–1941* (1971). Man kan, framhöll Zander, förledas att tro att bilden visar en svensk soldat beredd att försvara Sverige mot beväpnade tyska soldater i samband med transiteringstrafiken, men så är inte fallet. Bilden visar i själva verket obeväpnade tyska soldater som efter kriget är på väg tillbaka till Tyskland. Med detta och andra exempel ville Zander både understryka vikten av att

vara noggrann i valet av bilder och att reflektera över vilka berättelser som utifrån dessa bör berättas.

### 4.3.8 Att skapa ett museum i Sverige

Den sista sessionen knöt ihop konferensen och flera av deltagarna i den första panelen liksom några ytterligare deltagare var inbjudna att reflektera över vad de såg som viktigt när ett museum om Förintelsen ska skapas i Sverige. I panelen ingick Birgitta Svensson, David Marwell, Huri Hjeltnes, Richelle Budd Caplan, Yigal Cohen, Paul Salmons och Boaz Cohen. Panelen moderades av Karin Kvist Geverts.

Liksom i den första panelen lyftes teman som utbildning, att skapa en plats för samtal, och vikten av att de överlevande placeras i centrum. Richelle Budd Caplan menade att inte bara Kulturdepartementet utan också Utbildningsdepartementet borde vara involverat i museet. Birgitta Svensson och Boaz Cohen betonade forskningens betydelse, och Cohen menade att museet borde ha egna forskare och inte bara samarbeta med forskare vid universitet.

David Marwell betonade att de överlevande inte ska ses som objekt utan som subjekt, och att de därför måste vara delaktiga i processen när museet skapas. Boaz Cohen och Paul Salmons underströk att museet måste se till flera aktörer, inte bara de överlevande utan också förövarna. Salmons betonade också att det är viktigt att fundera över hur man kan integrera förövarnas röster, på ett respektfullt sätt gentemot de överlevande, samtidigt som man inte avhumaniserar dem.

Salmons ställde frågan: Ska det här vara ett svenskt Förintelsemuseum eller ett museum om Sveriges del i det skeende som ledde fram till Förintelsen? Valet av perspektiv får betydelse för vad museet bör fokusera på.

Några panelister menade att museet kunde ha ett bredare fokus på folkmord generellt, medan andra betonade att mer generella frågor om rasism och intolerans riskerade att ta bort fokus från Förintelsen. Det rådde samstämmighet bland panelisterna om att Förintelsen måste stå i centrum för museet och dess uppdrag, att museets namn var av stor betydelse och inte minst att museet bör se till att lägga stor tyngd vid att händelsen, Förintelsen, inte relativiseras eller trivialiseras.

# 5 Museets inriktning och uppdrag

## 5.1 Utgångspunkter

Utredningen ska i enlighet med direktivet föreslå inriktning för en ny museiverksamhet och hur dess uppdrag ska vara utformat, och därtill särskilt beakta vikten av att museet kan beskriva Förintelsen som historiskt skeende i sin helhet samt relationen mellan Sveriges agerande och det större händelseförloppet, och att berättelser från överlevande med anknytning till Sverige ska stå i centrum för verksamheten.

Förslagen ska ha en utgångspunkt i regeringens politik för museiområdet (prop. 2016/17:116, avsnitt 7) och bestämmelserna som finns i museilagen (2017:563), samt Stockholmsdeklarationen. Direktivet betonar även att utredningen ska beakta att den museiverksamhet som föreslås ska kunna arbeta politiskt oberoende och med självständigt kunskapssökande, i linje med rekommendationerna i International Memorial Museums Charter från 2012 som utfärdats av International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA). Detta har redogjorts för i kapitel 2.

I genomförandet av uppgiften att föreslå inriktning och uppdrag för ett svenskt museum om Förintelsen har utredningen beaktat de synpunkter som inhämtats från myndigheter och organisationer i Sverige som arbetar med frågor kopplade till kunskap om Förintelsen liksom den kunskap som inhämtats om verksamheten vid utländska museer som behandlar Förintelsens historia och de synpunkter som framkommit under utredningens forskarseminarium och utredningens internationella konferens. Detta redogjordes för i kapitel 3 och kapitel 4.

I det följande kommer först utredningens bedömning om inriktning för ett svenskt museum om Förintelsen att presenteras. Efter detta avsnitt ges specificerade förslag på museets uppdrag och en

presentation av vilka uppgifter som kommer att behöva täckas av museets möjliga instruktion samt bedömningar avseende museets övergripande uppdragsområden om föremålsförvaltning, publik verksamhet och kunskapsuppbyggnad.

## 5.2 Museets inriktning

**Bedömning:** Museets inriktning bör vara att utveckla och förmedla kunskap och forskning om Förintelsen som historiskt skeende och lyfta fram berättelser från överlevande med anknytning till Sverige. Förintelsen bör behandlas i en bred historisk kontext och olika grupper som föll offer för nazismen uppmärksammas.

Därtill bör Sveriges agerande i relation till Förintelsen och Nazityskland belysas på ett fördjupat och problematiserande sätt.

Museet bör vidare i tillfälliga utställningar och programverksamhet kunna diskutera andra historiska och samtidsorienterade frågor som relaterar till museets verksamhetsområde.

Museet bör även kritiskt diskutera hur minnet av Förintelsen riskerar att missbrukas och förvrängas både i Sverige och internationellt samt uppmärksamma olika former av förnekelse av Förintelsen och historierevisionism.

Frågan om inriktning handlar om museets tematiska inriktning – vad som kan vara övergripande fokus för ett svenskt museum om Förintelsen. Förslaget behandlar behovet av att förmedla kunskap om Förintelsens historia och ta utgångspunkt i berättelser och vittnesmål från överlevande med anknytning till Sverige. Därefter behandlas utredningens syn på hur Förintelsen ska hanteras i en bred historisk kontext och hur museet kan belysa olika grupper som föll offer för Nazitysklands massmord och förföljelser. Sedan beskrivs hur museet bör hantera Sveriges agerande i relation till Förintelsen och Nazityskland och slutligen avhandlas förslaget om att museet bör arbeta med samtidsorienterade frågor, samt kritiskt diskutera aktuella former av historierevisionism och hur minnet av Förintelsen riskerar att förvrängas.

### 5.2.1 Förmedla kunskap om Förintelsens historia

Museets syfte är att utveckla och förmedla kunskap och forskning om Förintelsen som ett historiskt skeende. Genom att inrätta ett museum betonas att Sveriges relation till Förintelsen och minnen och berättelser från överlevande från Förintelsen med anknytning till Sverige är ett kunskapsområde i sin egen rätt. Detta kan framstå som självklart men ska ses i ljuset av att detta inte varit den inriktning som präglat hur Sverige tidigare hanterat studiet av Förintelsen.

Utredningen drar slutsatsen att Sveriges tidigare arbete med att minnas och sprida kunskap om Förintelsen, såsom det utformats genom inriktningen för Forum för levande historia, i stort fokuserat på att lära om Förintelsen i syfte att hantera samtidsrelaterade utmaningar. Det övergripande målet som formulerades för Forum för levande historia var att stärka viljan hos allmänheten, särskilt bland unga, att aktivt verka för alla människors lika värde. Förintelsen har använts främst som en utgångspunkt för arbete med frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter.[1] Samtidigt har detta inte täckt behovet av att främja en fördjupning av kunskapen om Förintelsen som historiskt skeende. Därtill har denna inriktning fokuserat på Förintelsen som ett bland flera folkmord och brott mot mänskligheten, vilket utredningen bedömer emellanåt lett till att Förintelsens särart och faktiska händelseförlopp inte hanterats på ett tillfredställande sätt.

Viljan att pedagogisera Förintelsen får inte ske till priset av att forskning och kunskapsuppbyggnad ställs åt sidan. Gedigen forskning och kunskapsuppbyggnad utifrån historiskt material behöver utgöra grunden för förmedling och annan publik verksamhet.[2] Under utredningens internationella konferens framfördes att ett museum om Förintelsen bör rymma flera delar för att bli framgångsrikt. Det bör i sin basutställning tydligt och fördjupat fokusera på Förintelsen som historiskt skeende. Det bör ha en tydlig plats för berättelser från överlevande och därtill ta utgångspunkt i kopplingen mellan Förintelsen och det land som museet ligger i. Vidare bör det i tillfälliga utställningar eller programverksamhet ge utrymme för andra histo-

[1] Se SOU 2001:5 *Forum för levande historia*.
[2] För en längre diskussion om pedagogisering av historia och kulturarv och relationen till forskning och kunskapsuppbyggnad se Lars-Eric Jönssons PM i bilaga 4.

riska händelser eller samtidsfrågor som går att relatera till Förintelsen och de lärdomar som kan dras från historien.[3]

Utredningen delar denna uppfattning. Det behövs en forskningsbaserad kunskapsförmedling om vad som faktiskt skedde historiskt och hur detta historiska skeende kan förklaras. Sveriges relation till Förintelsen bör utgöra en del av denna forskningsbaserade kunskapsförmedling. Med detta som grund kan museet sedan på olika sätt även knyta an till samtidsrelaterade frågor och visa på den relevans som studiet av Förintelsen har för dagens samhälle.

Förintelsen är en avgörande händelse i Europas historia, inte bara för de miljoner som förföljdes och mördades utan även för efterkrigstidens syn på humanism och etik.[4] Ett fokus för museet ska ligga på hur samhället och historien förändrats och fortfarande påverkas av Förintelsen.

Förintelsens historia är omfattande och komplex. En avgörande fråga för ett museum i Sverige om Förintelsen blir därför att hitta en lämplig avgränsning och ett fokus som bidrar till att verksamheten kan upprätthålla kvalitet, relevans och ge ett tillskott i förhållande till andra befintliga verksamheter, både i Sverige och internationellt. Museet ska tillgängliggöra kunskap om Förintelsen, i en bred historisk kontext, men det behöver kunna fokusera på en specifik inriktning, rimligen hur Förintelsen, även om den inte genomfördes på svensk mark, hänger samman med Sveriges historia. Även om kunskap om vad som skedde i Europa behöver förmedlas, är kopplingen till Sverige en relevant prioritering.

### 5.2.2 Berättelser från överlevande med anknytning till Sverige

Utredningens direktiv lyfter som en primär utgångspunkt fram att förmedling av berättelser från överlevande med anknytning till Sverige ska stå i centrum för verksamheten. Att ha utgångspunkten i överlevandes berättelser är motiverat av flera skäl och betonas också i Stockholmsdeklarationens första paragraf.[5] Då allt färre överlevande

[3] Se kapitel 4 som redogör för utredningens internationella konferens.
[4] Se exempelvis Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust* (Cambridge: Polity, 1989).
[5] Första paragrafen i Stockholmsdeklarationen lyder: ”Förintelsen (Shoah) skakade vår civilisation i grunden. Förintelsen saknar motstycke i historien men kommer för alltid att ha en universell betydelse. Efter ett halvt århundrade ligger denna händelse fortfarande tillräckligt

finns kvar är förvaltandet av deras berättelser av avgörande betydelse. Överlevande i Sverige har, som nämnts, framhållit behovet av ett museum där deras vittnesmål och minnen kan förvaltas för framtiden och bevaras som en del av Sveriges kulturarv.

Eftersom Sverige var neutralt under andra världskriget fanns det en möjlighet att fly till Sverige, eller via Sverige till andra länder. När vi talar om Sveriges koppling till Förintelsen är det rimligt att frågan om flyktingpolitiken och synen på judiska flyktingar och andra förföljda grupper blir central. Också under perioden efter krigsslutet blev Sverige ett land där många kunde starta ett nytt liv, och dit många överlevande kom efter befrielsen av koncentrationslägren. Även ur denna aspekt är vittnesmål från överlevande centrala. Sverige spelade en viktig roll i att upprätta många tidiga vittnesmål och i den tidiga dokumentationen av flyktingar och överlevande från Förintelsen.

Samtidigt finns det problem med att bygga ett museum på vittnesmål från överlevande eftersom de överlevande utgjorde ett undantag. Den överväldigande majoriteten av offren för Förintelsen mördades. Att Sverige diskriminerade judiska flyktingar från Nazityskland före krigsutbrottet, och att många av de som nekades möjlighet att komma till Sverige mördades under Förintelsen, är en sådan aspekt som inte får tappas bort.

Som påpekas i IHRA:s vägledande principer för undervisning om Förintelsen utgör berättelser och vittnesmål från överlevande en av flera källor till kunskap om Förintelsen.[6] De överlevande kan vittna om det de sett och upplevt och vilka följder deras erfarenheter i getton, under transporter och i läger fått, men för att förklara hur Förintelsen kunde genomföras och förstå hur den motiverades och organiserades krävs också att vittnesmålen sätts i ett vidare sammanhang och att man studerar dokument, vittnesmål och andra källor från förövarsidan liksom från andra observatörer. De överlevandes skildringar måste alltså studeras parallellt med uppgifter ur andra källor. Det finns i dag en mycket omfattande forskning som museet kan använda sig av liksom goda exempel från andra museer på hur

nära i tiden för att dess överlevande skall kunna vittna om de fasor som hemsökte det judiska folket. Det fruktansvärda lidande som drabbade de miljontals övriga offren för nazismen har dessutom lämnat ett outplånligt ärr över Europa.”.

[6] Se IHRA guidelines ”Teaching about the Holocaust without survivors” på följande länk https://www.holocaustremembrance.com/educational-materials/teaching-about-holocaust-without-survivors.

forskningsresultat och berättelser från överlevande kan kombineras.[7] Överlevandes berättelser och vittnesmål kan alltså, lika lite som andra typer av källor, ensamma ge en fullständig bild av Förintelsens innebörd och realitet.

Nazisternas folkmord, massmord och förföljelser drabbade flera olika grupper. När det gäller gruppen romer finns få överlevande med anknytning till Sverige. Det finns dokumenterade vittnesmål från ett begränsat antal romer som kom till Sverige och som museet kan förvalta, men det är också önskvärt att kompletterande dokumentation från överlevande romer inhämtas.

En annan aspekt som blir viktig när utgångspunkt tas i överlevandes berättelser är tidsförloppet. Även om erfarenheterna av Förintelsen utgör fokus, bör berättelser om livet innan förföljelserna inleddes och Förintelsen ägde rum samt om tiden efter inkluderas. Detta har påpekats av de internationella Förintelsemuseer som utredningen gjort studiebesök hos, och påpekas också av IHRA.[8] Det finns flera skäl till att göra det – det handlar exempelvis om att ge offren agens och värdighet och skildra överlevande som individer, inte enbart som representanter för en grupp.

Uppmärksamhet bör fästas vid hur livet såg ut före katastrofen, det liv som slogs sönder, och även hur livet sedan blev i Sverige och vilka svårigheter det fanns med att vara överlevande. Att många inte ville berätta för sina barn eller för utomstående om sina erfarenheter är en dimension ett museum behöver belysa. Detta innebär att generationsaspekter behöver kunna lyftas fram i berättelser och dokumentation. I rimlig utsträckning skulle det kunna ingå i museets inriktning att belysa erfarenheterna från den andra och tredje gene-

[7] I förintelseforskningens historia har de överlevandes vittnesmål bedömts på väldigt olika sätt. Raoul Hillberg betonade exempelvis i sitt klassiska arbete *The Destruction of the European Jews* (1961) att analysen av förintelseprocessen måste baseras på förövarnas dokumentation. Andra forskare har gjort andra bedömningar. Martin Gilbert använde genomgående överlevandes vittnesmål i sin *The Holocaust* (1985) liksom dagböcker, brev, memoarer och liknande källor från offren, delvis i polemik mot Hillbergs fokus på förövarna och de källor de producerat. Åter andra forskare, som Hank Greenspan, har systematiskt och under lång tid arbetat med överlevande och deras vittnesmål. För andra exempel där olika materialtyper har använts, se till exempel Christopher Browning, *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (2017); Saul Friedländer, *Tredje riket och judarna. Del 1, Förföljelsens år, 1933–1939* (1999) och *Tredje riket och judarna. Del 2, Utrotningens år, 1939–1945* (2010).

[8] Se IHRA guidelines ”What to teach about the Holocaust”, https://www.holocaustremembrance.com/educational-materials/what-teach-about-holocaust.

rationens överlevande.[9] Många barn till överlevande vittnar om de särskilda omständigheter som följt av att växa upp med föräldrarnas erfarenheter och det trauma Förintelsen innebar.

Förutom att lyfta upp erfarenheterna hos barn och barnbarn till överlevande – och då ta fasta på hur detta präglat deras liv – kan museet även tillgängliggöra den växande memoarlitteratur där barnbarn till överlevande beskriver de överlevandes historia.[10] En relevant organisation i sammanhanget är Zikaron som arbetar med att förmedla överlevandes berättelser via yngre släktingar.

Ytterligare en aspekt rör genus. Internationell forskning visar att förståelsen av överlevandes upplevelser och erfarenheter kan fördjupas genom att anlägga ett genusperspektiv. Även perspektiv på klass, ålder – inte minst barns stora utsatthet och extrema dödlighet – samt geografisk härkomst spelade avgörande roll för offren under Förintelsen.

För att lyfta fram berättelser från överlevande krävs att museet ska kunna bygga upp en egen samling av föremål, dokument och olika typer av vittnesmål, detta diskuteras närmare längre fram när förslag lämnas om att inleda sådan insamling (se avsnitt 5.3.1 och 6.3.2). Förslag om hur museet kan arbeta med insamling ges även i kapitel 7.

### 5.2.3 Kunskap om Förintelsen i en bred historisk kontext

Direktivet tydliggör att museets inriktning ska göra det möjligt att beskriva Förintelsen som sådan i en bred historisk kontext. Direktivet lyfter bland annat fram behovet av att museet ska kunna belysa och diskutera bakomliggande utvecklingslinjer i det tidiga 1900-talets samhälle av både ideologisk, social och ekonomisk art. Kunskapsförmedling om detta baserad på forskning bör utgöra en central inriktning för museet.[11]

[9] Se Anna Sarri Krantz, *Tredje generationens överlevande. En socialantropologisk studie om minne, antisemitism och identitet i spåret av Förintelsen*, (Diss. Lund: Lunds universitet 2018). För ytterligare perspektiv på vittnesmål se bl.a. Hank Greenspans bok *On listening to Holocaust survivors* (Westport, Connecticut: Praeger 1998).

[10] Se Natalie Verständig-Axelius *Det var jag som skulle dö,* (Stockholm: Natur och Kultur 2020), och Helena Trus *Ett kilo socker. Farmor glömmer aldrig priset på sitt liv* (Stockholm: Norstedts 2019). Se även diktsamlingen *Armarna* av Hanna Rajs Lundström (Stockholm: 10tal Bok, 2018).

[11] Se Stockholmsdeklarationen som i artikel 4 pekar ut forskning som en viktig del, se https://www.holocaustremembrance.com/sv/node/17.

Hos existerande internationella museer om Förintelsen täcks exempelvis områden som antisemitismens historia i Europa, rastänkandets historia, nationalsocialismens framväxt och maktövertagande, upptakten till själva Förintelsen likväl som dess efterspel, samt Förintelsens betydelse för efterkrigstiden, bland annat arbetet med internationella konventioner inom FN om mänskliga rättigheter, folkmord och om asylpolitik, och skeendets påverkan på dagens samhälle. Den breda historiska kontexten kan således sträckas ut i tid både före och efter Förintelsen och ha en bredd vad gäller vetenskapliga discipliner. Detta innebär att det kommer att finnas ett behov av en bred dokumentation och kunskap om flera olika relevanta ämnen vid museet. Det innebär vidare att museet behöver tillgängliggöra vetenskaplig kunskap från flera olika fält.

Flertalet av de verksamheter utredningen inhämtat kunskap från ger stöd för uppfattningen att det är lämpligt med en bred inriktning. Samtidigt finns uppfattningar där en snävare fokusering efterfrågas. Exempelvis att begränsa museets inriktning till det specifika förloppet från Eviankonferensen och Novemberpogromen 1938 till och med 1945. En anledning till detta kan vara att fördjupa och fokusera verksamheten för att därmed inte riskera att få ett alltför omfattande uppdrag.

Utredningen bedömer att museets inriktning bör vara att skildra Förintelsen i en bred historisk kontext, men att denna inriktning samtidigt inte bör bli alltför tvingande. Museets inriktning och uppdrag ska tillåta museet att göra urval och det bör betonas att kunskapsförmedling kan utvecklas och varieras över tid på ett sätt som är lämpligt och bidrar till att museets uppdrag blir genomförbart.

Att museet ska kunna skildra Förintelsen i hela dess vidd och i bred historisk kontext på det sätt direktivet tydliggör väcker frågor om hur Förintelsen definieras och frågor om hur offren för nazisternas olika folkmord, massmord och förföljelser ska hanteras. I linje med Stockholmsdeklarationen och även utifrån den huvudsakliga forskningspraxis som finns på området används begreppet Förintelsen med avseende på nazisternas folkmord på Europas judar. Alternativa begrepp är den hebreiska termen ”Shoah” eller förövarnas eget begrepp ”den slutgiltiga lösningen av judefrågan”.[12] I Sverige används

[12] För en diskussion av begreppet Förintelsen se Stéphane Bruchfeld, ”Är det dags att göra sig av med ’Förintelsen’? Reflektioner kring ett begrepp”, i *En problematisk relation. Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*, Lars M. Andersson & Karin Kvist Geverts (red.), (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 2008) s. 31–72.

ofta begreppet Förintelsen i denna snävare betydelse av forskare men i skolundervisning och hos allmänheten ofta i en vidare betydelse som inkluderar alla offergrupper.[13] Detta glapp är viktigt för museet att hantera.

Utredningen bedömer att de definitioner museet gör av Förintelsen tydligt ska vara grundade i den praxis som finns inom forskningen. Utredningen bedömer vidare att nazisternas folkmord på judarna i Europa, har en given särställning och ska vara centralt för museets verksamhet, men även att nazisternas folkmord på romer och massmord och förföljelser av andra grupper tydligt också ska dokumenteras och belysas.

Inriktningen motiveras av antisemitismens centrala ställning i den nazistiska ideologin och av att folkmordet på Europas judar blev en sådan fundamental del av den nazistiska politiken. Intentionen att systematiskt och fullständigt utrota judarna skiljer sig från nazisternas planer för övriga grupper som mördades och förföljdes, så även omfattningen av dödandet och intensiteten i förföljelserna.

Som det framhålls i direktivet till utredningen ska även nazisternas andra folkmord och förföljelser av grupper som betraktades som icke önskvärda dokumenteras och belysas. Det framstår också som praxis bland flera museer för Förintelsens historia att inkludera alla nazismens offer. Det gäller romer och personer med funktionsnedsättning samt polska och sovjetiska medborgare, politiska motståndare, krigsfångar, homosexuella, medlemmar av Jehovas vittnen, frimurare och personer som klassats som oönskade, avvikande eller kriminella. Koncentrationslägersystemets olika beteckningar på fångkategorier lyfts exempelvis fram på många museer på området.[14]

När det gäller begreppsfrågorna och kunskapen om olika grupper av offer konstaterar forskning att intentionerna bakom och genomförandet av förföljelser av olika grupper under nazismen delvis var likartade men också tydligt kunde skilja sig åt. Det kommer att bli viktigt för en ny institution att lyfta fram och diskutera detta, inte

[13] Oscar Österberg, *Uppfattningar om Förintelsen. 20 år efter informationsinsatsen Levande* historia (Stockholm: Forum för levande historia, 2019, kap. 4. Se även Österbergs artikel i utredningens antologi.

[14] Vad gäller relationen mellan folkmordet på judarna och folkmordet på romerna som genomfördes av Nazityskland och dess allierade är det ett område som belyses inom forskarsamhället internationellt. Bland annat framhålls att romernas öde under Förintelsen och andra världskriget tidigare inte fått tillräcklig uppmärksamhet. Ett aktuellt exempel från museiområdet är utställningen ”Forgotten Victims: The Nazi Genocide of the Roma & Sinti” på Wiener Holocaust Library i London.

för att gradera lidande eller förluster, och inte för att ställa olika grupper mot varandra, utan för att fördjupa förståelsen av vad nazisterna ville uppnå och hur de lyckades genomföra sin utrotningspolitik. Att fördjupa förståelsen framstår som en viktig princip för inriktningen för ett museum i Sverige om Förintelsen.

### 5.2.4 Sveriges agerande

Ett ytterligare område som direktivet pekar ut när det gäller museets tematiska inriktning är Sveriges agerande under kriget samt förhållandet till Nazityskland och till offren för nazisternas politik. Direktivet framhåller att museet ska ges möjlighet att hantera Sveriges specifika roll under andra världskriget. Detta rymmer både räddningsaktioner, under den senare delen av kriget, och eftergiftspolitik, flyktingmotstånd och medveten diskriminering under det inledande skedet. En bärande del i museet bör därför vara att behandla och problematisera Sveriges och svenska medborgares agerande. Det inbegriper hur den svenska opinionen såg ut och utvecklades i förhållande till nazismens framväxt, Nazitysklands krigföring samt förföljelserna och själva Förintelsen.

Att Sverige deltog i uppmärksammade räddningsaktioner är ett faktum av stor betydelse och är, inte minst i ett internationellt sammanhang, viktigt att ge särskilt fokus. Mottagandet av judar som flydde från Danmark, de judar som kunde komma över gränsen från Norge, Raoul Wallenberg och Per Angers insatser för de ungerska judarna och Röda korsexpeditionen med ”de vita bussarna” är samtliga exempel på inslag i historien om Förintelsen som med rätta ges stor vikt. Det finns även andra hjälpinsatser i Sverige som fått mindre uppmärksamhet, det rör exempelvis judiska församlingars hjälporganisationer och enskilda aktörer, samt mottagandet av flyktingar och överlevande i svenska familjer under och efter kriget.[15]

Sverige tog emot ett stort antal flyktingar, dels under kriget som i fallet med de danska judarna, dels efter kriget. Malmö och olika städer i Skåne utgjorde oftast den första anhalten för dessa flyktingar och regionen står ut som en historiskt viktig plats i historieskrivningen om Sverige och Förintelsen. Detsamma gäller Värmland dit

[15] Det finns flera aspekter som kan lyftas i sammanhanget exempelvis agerandet bland svenska präster. Ett annat område rör enskilda aktörer som spelat viktiga roller men som fått liten uppmärksamhet såsom exempelvis Nina Langlet samt Asta Nilsson.

många av de norska judarna kom. Ett stort antal överlevande rehabiliterades sedan på en lång rad olika platser i Sverige.

I ljuset av att så få räddningsaktioner genomfördes under kriget och så många lämnades åt sitt öde, har de insatser som ägde rum fått en symbolisk betydelse. De visar att det trots allt var möjligt att försöka undsätta Förintelsens offer. Bland Förintelsemuseer internationellt framhålls betydelsen av att uppmärksamma de hjälpinsatser som genomfördes, bland annat för att dra lärdomar av betydelsen av att ta ställning och försöka agera. Museet bör därför belysa dessa aktioner men också fördjupa och nyansera kunskapen om dessa delar av historien. Räddningsaktionerna var många gånger förknippade med moraliska dilemman – aktionen med de vita bussarna har exempelvis problematiserats inom forskningen.[16] Museet bör vara inriktat på att belysa alla olika aspekter av Sveriges agerande, både positiva och negativa sådana, och att belysa olika aktörer som staten, frivilligorganisationer och enskilda individer liksom verksamheten på olika nivåer, den nationella, den regionala och den lokala.

Sveriges relation till Förintelsen och Nazityskland är dock inte i stort historien om räddningsaktioner. Dessa kan snarare anses vara undantag sett till Sveriges agerande i stort under kriget. Ett svenskt museum om Förintelsen behöver därför behandla den svenska antisemitismen och Sveriges relation till Nazityskland före och under de inledande krigsåren. Det sistnämnda inkluderar bland annat handelsförbindelser, transiteringstrafiken och presscensur.[17]

Att Sverige var neutralt innebar en möjlighet att bli en fristad för flyktingar men neutraliteten kan även kritiseras. Den svenska neutralitetspolitiken och priset för neutraliteten behöver kunna belysas. Även så diskrimineringen av judiska flyktingars ansökningar om uppehållstillstånd i Sverige innan och under kriget. Sveriges bemötande av romer, som fram till 1954 saknade möjlighet att invandra till Sverige trots att de utsatts för nazisternas förföljelser, är en ytterligare en aspekt att ta upp.[18] Utredningen bedömer att det är avgör-

[16] Se Ingrid Lomfors, *Blind fläck. Minne och glömska kring svenska Röda korsets hjälpinsats i Nazityskland 1945* (Stockholm: Atlantis, 2005).
[17] Dessa områden har belysts i de två stora forskningsprojekten, Sverige under andra världskriget (SUAV) under 1970-talet, och Sveriges relation till nazismen, Nazityskland och Förintelsen (SWENAZ) under 2000-talet.
[18] För en historiografisk genomgång av forskning rörande flyktingpolitiken se Karin Kvist Geverts kapitel i utredningens antologi. Se vidare, Lars M Andersson & Karin Kvist Geverts (red.), *En*

ande att museet kan visa upp Sveriges agerande som helhet och hur det utvecklades över tid. Ett ytterligare angeläget område som museet bör kunna behandla rör svenska förövare. Det kan gälla svenska frivilligsoldater som stred för Nazityskland i SS-förband, men även hur svenska nazistsympatisörer organiserat sig både före, under och efter kriget.[19] I Sverige kunde även nazister och nazistsympatisörer söka en tillflyktsort efter kriget, och svenska medborgare har varit betydelsefulla för utvecklingen av efterkrigstidens Förintelseförnekande och för framväxten av nynazismen.[20]

### 5.2.5 Samtidsrelaterade frågor

En rad av de aktörer utredningen inhämtat synpunkter från, inklusive internationella museer, framhåller betydelsen av att ett museum om Förintelsen erbjuder diskussioner och dialog om övriga områden som kan relateras till Förintelsen såsom andra folkmord, eller till andra aktuella samhällspolitiska frågor. Detta kan exempelvis ske genom att museet ges möjlighet att arrangera programverksamhet som inte specifikt behöver fokusera på historien om Sveriges koppling till Förintelsen.

Att bidra till dialog om senare folkmord, krig och konflikter och använda Förintelsen som en grund för att dra lärdomar för samtidens samhälle lyfts ofta fram som en viktig möjlighet, rent av ett syfte för verksamhet som rör kunskap och minne av Förintelsen. Att verksamheten ska bidra till lärdomar som leder till en ökad förståelse för vikten att värna demokrati och mänskliga rättigheter är uppenbar. Dock finns problem med att se museers verksamhet främst i ett alltför instrumentellt perspektiv.

---

*problematisk relation?: Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950* (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 2008).

[19] Se bl.a. Heléne Lööw, *Nazismen i Sverige 1924–1979. Pionjärerna, partierna, propagandan* (Stockholm 2004) Bosse Schön, *Svenskarna som stred för Hitler* (Stockholm: Ordfront, 2000), Lennart Westberg ”Svenska krigsfrivilliga i tyska Waffen-SS 1941–1945” i *Armémusei årsbok 1984–86* (Stockholm: Armémuseum 1986), samt finsk och dansk forskning av Oula Silvennoinen, “Comrades-in-Arms. Finnish Volunteers Among the Scandinavian Members of the Waffen-SS”, *Skandinavien im Zweiten Weltkrieg und die Rettungsaktion Weisse Busse: Ereignisse und Erinnerung*. von Wrochem, O. & Jockheck, L. (red.) (Berlin: Metropol 2012), Claus Bundgård, Niels Bo Poulsen & Peter Scharff Smith, *Waffen-SS. Europas nazistiske soldater*, (Oslo: Dreyers forlag, 2019).

[20] Se bl.a. Stéphane Bruchfeld, *Förnekandet av Förintelsen. Nynazistisk historieförfalskning efter Auschwitz* (Stockholm: Svenska komm. mot antisemitism, 1995), Heléne Lööw, *Nazismen i Sverige 1980–1999: den rasistiska undergroundrörelsen* (Stockholm: Ordfront, 2000), Mats Deland, *Purgatorium: Sverige och andra världskrigets förbrytare* (Stockholm: Atlas, 2010).

Det finns flera exempel på hur museer om Förintelsen internationellt kombinerar en museiverksamhet med att lyfta upp samtidsrelaterade och andra relaterade frågeställningar i olika former av programverksamhet. Sådana exempel är United States Holocaust Memorial Museum som arrangerat program om exempelvis kriget i Syrien och USC Shoah Foundation som arbetat bland annat med folkmordet i Rwanda.

Utredningen ser också en stor potential i att på detta sätt ge museet en möjlighet att inom sin inriktning kunna öppna verksamheten för vidare frågor vilket kan utveckla museets roll i offentligheten och som mötesplats för dialog om samhällsfrågor, och samtidigt bibehålla fokus i kärnuppdraget att förmedla förvalta och bidra till forskning och kunskap om Sveriges relation till Förintelsen och överlevandes vittnesmål. Detta förutsätter dock en gedigen basutställning och en undervisnings- och forskningsverksamhet i övrigt med ett tydligt fokus på Förintelsen.

### 5.2.6 Kritisk granskning av hur minnet av Förintelsen kan förvrängas

En samtida risk som framhölls vid utredningens internationella konferens är att minnesarbete om Förintelsen kan utformas på sätt som förvränger historien.[21] Detta är en pågående trend särskilt i flera länder i östra Europa, men något som även kan förekomma i Sverige och på andra platser när olika länders agerande i relation till Förintelsen diskuteras i offentligheten. Snarare än att rakt av förneka Förintelsen, förvanskas i stället oftare Förintelsens innebörd och olika länders delaktighet i nazisternas folkmord relativiseras, presenteras på tendentiösa sätt eller skyls över. Ett aktuellt perspektiv på detta problem gavs exempelvis av den polsk-kanadensiske historikern professor Jan Grabowski, som var inbjuden till Sverige av Forum för levande historia i samband med Förintelsens minnesdag 2020 och bland annat höll en föreläsning vid Utrikesdepartementet om de senaste årens ökade nationalism, som i vissa länder fört med sig försök att styra historieskrivningen och forskningen om Förintelsen.[22]

[21] Se vidare kapitel 4 samt Andrea Petös kapitel i utredningens antologi.
[22] Professor Jan Grabowski är verksam vid Ottawa University i Kanada.
Se vidare, https://www.regeringen.se/artiklar/2020/01/minnesseminarium-med-anledning-av-75-ar-sedan-befrielsen-av-auschwitz-birkenau/.

Museet behöver därför kunna kritiskt diskutera hur minnet av Förintelsen brukas och politiseras i olika sammanhang och på olika sätt, samt hur oberoende forskning riskerar att ifrågasättas. Sådana tendenser behöver museet uppmärksamma och motverka. Detta ska inbegripa samtida former av historierevisionism och historieförvanskning, men även relaterade frågor som exempelvis antisemitiska konspirationsteorier.

## 5.3 Förslag på uppdrag

**Förslag:** Museets uppdrag bör omfatta att:

- främja kunskap om Förintelsen och Sveriges relation till Förintelsen i en bred historisk kontext samt bevara och förmedla berättelser från överlevande med anknytning till Sverige,
- bygga upp och förvalta en samling bestående av berättelser, föremål och dokument samt vetenskapligt bearbeta samlingen,
- bedriva utställningsverksamhet och annan pedagogisk verksamhet,
- bedriva forskning i samverkan med universitet och högskolor samt förmedla kunskap grundad på forskning inom sitt verksamhetsområde,
- stödja regionala och lokala museer, arkiv och bibliotek inom sitt verksamhetsområde,
- samverka med myndigheter och andra aktörer, inklusive det civila samhällets organisationer, samt
- bedriva internationellt samarbete.

I följande avsnitt presenteras utredningens förslag om museets uppdrag, det vill säga vad som bör ingå i en instruktion för museet.

Ett museum är, som det uttrycks i den svenska museilagen, en institution som är öppen för allmänheten och som förvärvar, bevarar, undersöker, förmedlar och ställer ut materiella och immateriella vittnesbörd om människan och människans omvärld. Museerna har

i huvudsaklig uppgift att arbeta med publik verksamhet, kunskapsuppbyggnad och förvaltning av samlingar.

Givet den inriktning för ett museum om Förintelsen som utredningen föreslagit behöver det uppdrag som museet får i första ledet handla om att främja kunskap om Förintelsen och Sveriges relation till Förintelsen i en bred historisk kontext, samt att bevara och förmedla berättelser från överlevande med anknytning till Sverige. Detta innebär att museet ska förmedla kunskap om Förintelsen som historiskt skeende, och då även beakta bakgrunden till händelseförloppet samt dess efterspel och historiska betydelse, samt att Sveriges agerande och relation till detta ska stå i särskilt fokus. Därtill ska berättelser från överlevande vara en utgångspunkt i museets verksamhet. Här avses i första hand överlevande med anknytning till Sverige, men arbetet bör även kunna inkludera berättelser från andra överlevande för att spegla och dokumentera olika offergrupper.

### 5.3.1 Föremålsförvaltning och dokumentation

Utredningen konstaterar att möjligheten att bygga upp en samling av föremål, dokument och berättelser, intervjuer och vittnesmål kommer vara avgörande för att museiverksamheten ska kunna bli framgångsrik. När utredningen talar om insamling avses alla former av relevant material – förutom ovanstående kan det röra sig om sånger, dikter, konst, teckningar, dagböcker, hantverk, bruksföremål, foto, film med mera. Som direktivet poängterar ska överlevandes berättelser vara ett fokus för verksamheten och i dag finns material och information utspridd på en rad arkiv, bibliotek och museer i landet. En stor mängd berättelser, vittnesmål och annan dokumentation samt föremål finns även i internationella arkiv och museisamlingar.

Utredningen ser att ett svenskt museum både kommer att behöva samla in existerande och om möjligt dokumentera nya berättelser från överlevande samt därtill samla in föremål – inte minst privata föremål. Därtill bör museet göra inlån från andra museer och arkiv. Dessutom behöver museet tillgängliggöra och tillhandahålla en överblick över existerande svenska samlingar och arkiv, samt internationella samlingar med anknytning till Sverige och i möjligaste mån tillgängliggöra dessa. Museet kan därmed utgöra en nod för både forskning och allmänhet som vill få kunskap om förekomsten av

olika arkiv och samlingar. Utredningen har genomfört en översiktlig inventering av vilka samlingar som existerar i Sverige, på myndigheter och hos organisationer. Detta presenteras närmare i kapitel 7 samt i bilaga 2 och 3.

Samlingsområdet för museet bör vara berättelser, föremål och annat material från överlevande som kommit till Sverige, samt i vissa fall från överlevande utan direkt anknytning till Sverige, och material som rör eller relaterar till både den svenska statens och det svenska civilsamhällets agerande under upptakten till Förintelsen samt under och efter Förintelsen.

Museet bör bygga upp en egen samling, samt därefter vårda, förteckna, vetenskapligt bearbeta och genom nyförvärv berika samlingen. För att kunna förmedla kunskap om Förintelsen i en bred historisk kontext, samt för att skildra Förintelsen och nazisternas folkmord i hela dess vidd, krävs därtill att museet använder och hanterar en mångsidig dokumentation och samverkar med relevanta arkivbildare, museimyndigheter samt med forskarsamhället.

Utredningen har identifierat att det finns behov av att skyndsamt inleda en insamling av föremål, särskilt med tanke på de kvarvarande överlevandes höga ålder. Överlevande uttrycker önskemål om att kunna skänka föremål till ett svenskt museum som kan garantera att föremålen bevaras och förvaltas långsiktigt på lämpligt sätt. Utredningen har därför påtalat detta behov till regeringen och föreslagit att uppdrag ges till lämplig myndighet att påbörja sådan insamling så snart som möjligt, i väntan på att ett museum kan beslutas och påbörja sin verksamhet. Det är av största betydelse att de överlevande kan intervjuas av museet och delge både sina berättelser och synpunkter på hur dessa bör framställas i ett museum samt beskriva historier kopplade till de möjliga föremål som överlämnas till museet.

Utredningen lämnar i kapitel 6 ett särskilt förslag om att påbörja insamling i samband med att en organisationskommitté eller myndighet under 2021 ges uppdrag i att förbereda och genomföra inrättandet av museet.

Det är dock avgörande att insamling till museet sker på ett genomtänkt och forskningsbaserat sätt. Museets insamling bör ske i samverkan med forskare och museet bör överväga sätt att styra insamling utifrån tematiska inriktningar eller problemområden. Även om utredningen betonar betydelsen av insamling innebär inte detta att allt tänkbart material nödvändigtvis bör samlas in.

I kapitel 7 beskriver utredningen närmare hur museet kan arbeta med insamling samt lämnar förslag om hur museet kan samverka med relevanta aktörer för att samla in och tillgängliggöra existerande samlingar.

### 5.3.2 Publik verksamhet och förmedling

Förmedling handlar både om att tillgängliggöra föremål, berättelser och annat material ur samlingarna genom utställningar, och att arbeta med pedagogik och lärande gentemot olika målgrupper. En utgångspunkt är att förmedlingen, baserad på samlingar, behöver täcka perioden före, under och efter Förintelsen i enlighet med den inriktning för museet som utredningen föreslagit.

#### Utställningar

Som utredningen nämnt i förslaget till inriktning är det viktigt att museet upprätthåller en fast basutställning där det historiska skeendet, överlevandes berättelser och Sveriges agerande förmedlas på ett fördjupande och problematiserande sätt. Utöver detta bör museet även kunna arbeta med att producera eller låna in tillfälliga utställningar som kan fördjupa vissa relevanta teman. Det kan i detta sammanhang även handla om utställningar på teman som inte direkt fokuserar på Förintelsen men som rör relaterade områden.

Att producera en genomarbetad basutställning kräver tid och resurser. Det är enligt utredningens mening en process som måste ske med eftertanke och som därför behöver få ta tid; basutställningen får inte stressas fram. Processen att ta fram en basutställning bör inbegripa samverkan mellan utställningsproducenter, forskare, arkitekter och ta in internationell expertis, för att beakta erfarenheter från existerande utställningar i andra länder. Processen bör vidare ske i dialog med andra museer och med relevanta civilsamhällesorganisationer. Uppskattningsvis kan det ta två eller tre år att producera en gedigen basutställning.

I kapitel 6 lämnas förslag på museets lokalbehov, där diskuteras närmare tidsaspekter kopplade till inrättandet av ett nytt museum och nya lokaler.

## Undervisningsverksamhet

Museet måste, enligt utredningen, ha kapacitet att ta emot skolklasser och bedriva undervisning om Förintelsen. Museet kan även användas som en resurs för utbildning inom skolväsendet tillsammans med andra aktörer som arbetar med undervisning om Förintelsen eller relaterade frågor såsom att motverka rasism och värna demokratin. Undervisning vid museet kan ske i samverkan med andra myndigheter, inte minst för att nå målgruppen skolelever, samt inbegripa vidareutbildning av lärare. Museet kan även bistå i verksamhet som rör resor till Förintelsens minnesplatser.

Museet ska förmedla kunskap inom sitt verksamhetsområde och det bör inbegripa att tillhandahålla faktaöversikter, relevanta kunskapssammanställningar och fördjupande material digitalt på museets hemsida. Därtill bör museet verka för att kunskap sprids regionalt till relevanta målgrupper och på så sätt kommer till större användning.

Denna typ av kunskapsförmedling om Förintelsen sker i dag genom Forum för levande historia, som även har i uppdrag att sprida boken *… om detta må ni berätta … En bok om Förintelsen i Europa under åren 1933–1945*. Hur en relevant undervisningsverksamhet kan bedrivas vid museet beror delvis på vilken typ av organisation som museet får, vilket diskuteras vidare i kapitel 6. Utredningen bedömer dock att det är lämpligt att undervisning om Förintelsen, utanför skolväsendet, samordnas och att det nya museet får en central roll i detta.

## Programverksamhet

Museet bör anordna olika typer av publika program för att bli en öppen, händelserik och angelägen mötesplats. Programverksamheten bör både kunna röra fördjupande samtal och arrangemang runt aktuell forskning och bok- eller filmutgivning som rör Förintelsen och andra världskriget. Även vidare kulturprogram som musik eller konst bör kunna arrangeras av museet. Denna verksamhet sker lämpligen i samverkan med kunskaps- och kulturorganisationer med erfarenhet av att arbeta med temat Förintelsen och relaterade frågor.

Dessutom bör programverksamheten, som nämnts ovan, kunna inbegripa samtidsorienterade och andra frågor som relaterar till museets verksamhet. Även detta bör ske i samverkan med relevanta kulturorganisationer eller forskningsmiljöer och lärosäten.

### Bibliotek, forskningssal och bokhandel

Museet måste ha lokaler som är öppna för både allmänhet och forskare där det går att söka efter och fördjupa sig i information inom museets kunskapsområde. Detta bör lämpligen inbegripa ett bibliotek och en forskningssal men även en bokhandel med ett specialiserat utbud kring ämnet. Utredningen konstaterar att en sådan bokhandel saknas i Sverige och att det kan inbegripa både forskningslitteratur, biografier och skönlitteratur som behandlar Förintelsen och andra världskriget.

## 5.3.3 Kunskapsuppbyggnad och forskning

Utredningen bedömer, i överensstämmelse med direktivet, att en stark forskningsanknytning är avgörande för att museet ska kunna genomföra sina uppdrag. Förintelsen och andra världskriget utgör mycket omfattande forskningsområden som utvecklas kontinuerligt. Museet behöver därför kompetens som är uppdaterad och som kan säkerställa att museets kunskapsförmedling är relevant och korrekt. Därtill behöver museet kunna bidra till forskning och kunskapsutveckling inom sitt verksamhetsområde. Detta ställer höga krav på att medarbetare har hög kompetens inom sina ämnesområden samt att museet samverkar med svenska och internationella lärosäten.

I kapitel 7 lämnar utredningen förslag om hur museet bör arbeta för att etablera en forskningsmiljö i samverkan med ett eller flera statliga lärosäten och gemensamt med dessa finansiera en sådan forskningsmiljö. Förslaget inbegriper möjligheten att inrätta en professur i samverkan med ett universitet, samt att tillhandahålla medel för postdoktorer och doktorander som kan knytas till museets verksamhet.

### 5.3.4 Samverkan och övriga uppdrag

Förutom att samverka med lärosäten och forskningsinstitutioner bör museet bedriva ett internationellt samarbete, bland annat genom medverkan i IHRA, samt utforma sin verksamhet i dialog med andra museer och myndigheter, och inte minst med civilsamhället. Museet bör även stödja regionala och lokala museer, arkiv och bibliotek inom sitt verksamhetsområde och förslagsvis tillhandahålla medel för samverkan om samlingar och vandringsutställningar. Vad gäller särskilda former för samverkan lämnas förslag på sådan i kapitel 7.

En god samverkan med organisationer för överlevande och släktingar till överlevande från Förintelsen är avgörande för museets legitimitet och kvalitet. Därför krävs en formaliserad samverkan med bland annat judiska och romska organisationer. Förslag om detta presenteras i kapitel 6.

Om regeringen går vidare med utredningens förslag om hur ett nytt museum ska organiseras är det även rimligt att det nya museet, från Forum för levande historia, övertar uppdraget att främja högtidlighållandet av Förintelsens minnesdag. Även detta bör i sådant fall anges i museets instruktion.

# 6 Verksamhetens organisation och lokalbehov

## 6.1 Utgångspunkter

Utredningen ska enligt direktivet föreslå hur museiverksamheten ska organiseras och bedöma verksamhetens lokalbehov. Det tydliggörs i direktivet att utredningen i denna del ska beakta att museet får en självständig ställning och en tydlig egen profil. Utredningen ska överväga om detta bäst uppnås genom inrättandet av en ny fristående myndighet eller genom att ett museum inrättas vid en befintlig statlig myndighet och i sådant fall hur detta bäst kan lösas, exempelvis nämns möjligheten att inrätta särskilda beslutsorgan. Utredningen kan även som del i uppdraget föreslå överföring av verksamhet i delar eller i sin helhet från befintliga myndigheter. Direktivet nämner att självständigheten är viktig för det nya museet men även att verksamheten som föreslås blir av tillräcklig omfattning i förhållande till de krav som ställs på en myndighet vad gäller bland annat kompetensförsörjning och möjlighet till utveckling över tid.

När det gäller förslag på verksamhetens behov av lokaler ska utredningen bedöma detta utifrån vad som är lämpligt givet den inriktning som föreslås för museet och även bedöma om lokalerna bör utformas på särskilt sätt för att kunna bli en del av museets publika tilltal. Däremot ska utredningen varken föreslå i vilka fysiska lokaler verksamheten ska bedrivas eller någon geografisk lokalisering.

Kapitlet inleds med en redogörelse för de överväganden som ligger till grund för förslagen i denna del av uppdraget. Först presenteras olika förutsättningar för museiverksamheten som utredningen anser är viktiga att beakta. Sedan presenteras de huvudsakliga organisationsformer utredningen övervägt, samt några ytterliga möjliga organisationsformer som utredningen inte valt att gå vidare med.

Därefter presenteras utredningens huvudförslag vad gäller organisering av verksamheten, samt två alternativa förslag.

I kapitlet bedömer utredningen även verksamhetens resursbehov samt möjliga personalkostnader och övriga kostnader. Detta följs av bedömningar av verksamhetens lokalbehov, möjliga lokal- och investeringskostnader. Avslutningsvis lämnar utredningen även en bedömning gällande vad regeringen kan beakta när den beslutar om lokalisering av museet. En sammanställning av utredningens uppskattning av museets kostnader under en inledande femårsperiod återfinns i kapitel 8 om Ekonomiska konsekvenser.

## 6.2 Överväganden

### 6.2.1 Förutsättningar för ett museum om Förintelsen

Utredningens resonemang i det följande utgår från synpunkter som inhämtats från berörda myndigheter och organisationer, samt forskarsamhället och den kunskap som inhämtats från internationella museer. Utredningen har identifierat ett antal förutsättningar för en museiverksamhet om Förintelsen som bör vägas in i valet av organisationsform.

#### Behovet av att institutionalisera det kulturella minnet av Förintelsen

En första förutsättning för en sådan museiverksamhet är att organisationen byggs upp med föremålssamlingar och arkiv som bas. Bland de aktörer som utredningen haft dialog med framhålls genomgående att berättelser och föremål från överlevande efter Förintelsen måste bevaras. Det framhålls att framtidens kulturella minne och fortsatta kunskapsuppbyggnad är beroende av samlings- och arkivverksamhet och särskilt att det finns behov av att samordna de överlevandes insamlade berättelser och vittnesmål.

Utredningen konstaterar att en viktig aspekt är att museer institutionaliserar minnen. Museer tar tillvara berättelser och föremål för framtiden och transformerar dessa från individuella minnen till ”kul-

turella minnen”.[1] Museer spelar därmed en viktig roll i samhället när det gäller möjligheten att formulera kollektiva minnen. Etablerandet av ett museum – en minnesinstitution – tydliggör, vilket påtalats tidigare, att minnen från Förintelsen bör ses som en del av Sveriges kulturarv, både i bemärkelsen att Sveriges och svenskars agerande under kriget påverkade det större skeendet och i bemärkelsen att många människor i Sverige, både överlevande och deras familjer, men också andra, påverkats på djupet av vad som hände under kriget.

Erfarenheterna från museer både i Sverige och internationellt visar också att samlingar med autentiska föremål och dokument, liksom nedtecknade eller inspelade berättelser och inte minst fotomaterial, ger unika möjligheter till upplevelser och kunskapsförmedling för en bred allmänhet, inklusive internationella besökare, samt skolungdomar.

Utredningen betonade den centrala roll som insamling och samlingsförvaltning har i förslaget till museets inriktning och uppdrag i kapitel 5.

## Oberoende och legitimitet

En återkommande synpunkt som framförts till utredningen är att ett museum som ska förvalta minnet av Förintelsen behöver ha en fristående ställning för att inte riskera att politiseras, genom politiska beslut om sådant som vilka teoretiska perspektiv som anläggs inom verksamheten. Det finns ett uttalat önskemål från bland annat överlevande i Sverige att museet ska stå så fritt från politisk påverkan som möjligt. Museet ska kunna berätta om Förintelsen och även Sveriges agerande under kriget utan några skygglappar och lyfta upp svåra och komprometterande sidor av både Sveriges och andra länders historia likväl som insatser som varit positiva.

Att inrätta just ett museum är därför väl motiverat. Den svenska museilagen (2017:563) är tydlig med avseende på armlängds avstånd från politiska direktiv och fastslår att museihuvudmannen, i detta fall staten, ska säkerställa att ett museum har ett bestämmande inflytande över verksamhetens innehåll. Museihuvudmannen ska avstå från att fatta beslut som innebär styrning över innehållet i verksamheten, det vill säga i frågor om samlingsförvaltning och utställning-

[1] Aleida Assmann, *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

arnas innehåll, liksom vilka tolkningsperspektiv som anläggs i verksamheten.

Oberoende och legitimitet kan även stärkas på organisatoriska sätt. Att välja myndighetsformen är till exempel rimligt då myndigheter i Sverige, jämfört med andra länder, står relativt fria från politisk styrning i enskildheter. En styrelse eller ett expertråd där representanter från civil- och forskarsamhället ges insyn och möjlighet att påverka inriktningen för verksamheten kan ytterligare stärka oberoendet. Detta skulle kunna bidra till såväl förankring i etablerad kunskap, som dialog med det omgivande civilsamhället.

Oberoende och legitimitet är även viktigt att beakta i det fall museet undersöker möjligheter till extern finansiering.

### Kontinuitet och långsiktig finansiering

En förutsättning för att en museiverksamhet om Förintelsen ska ha ett oberoende, en legitimitet och en tydlighet, är att den kan präglas av kontinuitet och har en säker långsiktig finansiering. Kontinuitet skapas bland annat genom att upprätthålla en fast utställning och genom att bygga upp och utveckla en gedigen kunskapsbas. Detta är samtidigt avhängigt att verksamheten är långsiktigt finansierad och inte riskerar att prioriteras ned över tid, vilket kan vara en risk i fall verksamheten inordnas under en befintlig myndighet utan att denna i sin tur ges tillräckliga resurser och en tydlig uppgift att driva museiverksamheten.

### Forskningsförankring

En återkommande synpunkt som utredningen tagit del av är att en gedigen förankring i aktuell forskning är avgörande för museets legitimitet, trovärdighet och kompetens. För att säkra att kunskap om Förintelsen är hög vid museet framstår det som angeläget att verksamheten vid museet präglas av forskning och samverkan med lärosäten.

Utifrån de erfarenheter rörande forskningsanknytning vid museer som utredningen har inhämtat, framstår det som en god idé att museet har en forskningschef som är anknuten till ett lärosäte och delar sin tid mellan museet och egen forskning och undervisning.

För att bidra till forskningen bör museet arbeta enligt en genomarbetad plan för att etablera en forskningsmiljö i samverkan med ett eller flera lärosäten. Här finns goda exempel att hämta från tidigare och pågående verksamhet vid andra museimyndigheter såsom Statens maritima museer och Nordiska museet. Utredningen specificerar i kapitel 7 rekommendationer och förslag om hur en forskningsmiljö kan byggas upp och samfinansieras av museet och ett eller flera lärosäten.

Därtill bör medarbetare vid museet ha hög utbildningsnivå, gärna vara disputerade i för verksamheten relevanta ämnen, samt ges möjligheter till fortlöpande vidareutbildning och kunskapsinhämtning kring forskningsläget rörande Förintelsen och Sveriges roll under andra världskriget.

### Nationellt och internationellt anseende

Att inrätta ett museum om Förintelsen är ett åtagande som kräver att satsningen genomförs på ett sätt som borgar för att institutionen kan få ett gott anseende både i Sverige och internationellt. Det ställer höga krav på kompetens vad gäller arbetet med samlingar, dokumentation och publik verksamhet, samt att tillräckliga resurser avsätts för dessa ändamål.

Utredningen har i sina kontakter med aktörer både i Sverige och internationellt mött ett stort intresse för den kommande verksamheten. Det finns både i Sverige och internationellt en förväntan på att Sverige, som ett neutralt land under kriget och en ”bystander”, ska etablera en museiinstitution om detta historiska skeende och att detta blir en relativt omfattande institution.

### Möjlighet till tolkning av uppdraget och kritiskt förhållningssätt

Det framstår som viktigt att museet kan etablera sig som en gedigen kunskapsinstitution och att museet självständigt har kompetens och möjlighet att kunna tolka, analysera och problematisera Förintelsen, både som historiskt skeende och begrepp, liksom Sveriges roll före, under och efter kriget.

Kunskap om Förintelsen utvecklas kontinuerligt inom forskningen och museet bör fritt kunna göra de närmare uttolkningar och avgränsningar av verksamhetens inriktning som behövs för att uppnå syftet med verksamheten. Med andra ord får uppdraget från regeringen inte vara alltför detaljerat, utan bör lämna utrymme för en fortsatt utveckling av verksamheten utifrån kunskapsläget på berörda områden.

Även möjligheten att integrera konstnärlig gestaltning framstår som en viktig dimension för ett museum utifrån de kunskaper som utredningen inhämtat genom verksamhetsbesök och dialog med museer i Sverige och internationellt.

Museet behöver, som föreslagits i kapitel 5, kunna kritiskt diskutera hur minnet av Förintelsen brukas och politiseras i olika sammanhang och på olika sätt, samt hur oberoende forskning riskerar att ifrågasättas. Sådana tendenser är framför allt ett aktuellt fenomen i andra länder, bland annat i Östeuropa, men kan även förekomma i Sverige, vilket museet måste kunna uppmärksamma och motverka.

## Byggnaden och platsens betydelse

De internationella museer som utredningen besökt framhåller att museibyggnaden är av avgörande betydelse för besökarna. Enligt uppgift kommer uppemot hälften av besökarna till Judiska museet i Berlin och Judiska museet i Köpenhamn, på grund av dessa museers arkitektur. Båda har konceptuellt utformade museibyggnader ritade av Daniel Libeskind. Utredningen bedömer också att värdet av en märkesbyggnad är viktigt att ta in i bedömningen av lokalernas fysiska utformning.

Att inhysa museet i en för ändamålet uppförd eller ombyggd fristående byggnad stärker också långsiktigheten för verksamheten, exempelvis i det fall ett museum organisatoriskt inordnas under en befintlig myndighet. Själva byggnaden skulle då garantera en långsiktighet för museet och minskar risken att verksamheten över tid reduceras på grund av omorganiseringar inom huvudmyndigheten.

Därtill framhåller flera internationella institutioner platsens betydelse. Att lägga ett museum på en plats med en i sammanhanget historisk betydelse bidrar på ett avgörande sätt till upplevelsen av autenticitet. Det stärker upplevelsen hos besökarna och bidrar till

möjligheter för utställningsproducenter att gå i dialog med den omkringliggande platsen.

Utredningen konstaterar att det finns flera tänkbara platser i Sverige som på olika sätt är kopplade till andra världskriget och Förintelsen. Utredningen kommer i enlighet med direktivet inte att lämna förslag om lokalisering av museet men däremot bedöma aspekter av platsens betydelse. Utredningen kan konstatera att det går att motivera ett museum på olika platser i Sverige varav Stockholm och Malmö är de två städer som oftast lyfts fram i kontakter med utredningen. Även aktörer i Karlstad har skrivit till utredningen och framhållit sitt intresse och Värmlands historiska koppling till mottagande av flyktingar under kriget.[2]

Av de synpunkter och förslag utredningen fått har ett antal aktörer lyft fram Stockholm som en naturlig plats på grund av symboliken i att detta är Sveriges huvudstad samt att staden har störst besöksunderlag. Både andelen besökare från allmänheten och det stora antal skolelever som finns i Stockholmsregionen, eller som reser till Stockholm i olika sammanhang, kan framhållas. I Stockholm finns därtill en rad olika möjligheter att hitta platser av historisk betydelse. Bland flera möjliga platser kan Blasieholmen nämnas, där den tyska legationen låg under kriget.

Andra aktörer betonar att Malmö har en särskild roll som historisk plats kopplad till skeendena i samband med Förintelsen. Inte minst framhålls möjligheterna att utnyttja platser i anslutning till Malmö museer – som fungerade som flyktingmottagning i samband med aktionen med de vita bussarna. Därtill finns Skåneregionens erfarenheter av mottagningen av de danska judarna som kom 1943 och möjligheter att samarbeta med Dansk Jødisk Museum i Köpenhamn. Vad gäller Malmös besöksunderlag framhålls de förhållandevis höga besökssiffrorna vid museer i Skåneregionen (Malmö museer hade till exempel drygt 360 000 besökare under 2017) samt närheten till Köpenhamn och möjligheterna till internationell publik som detta medför.[3]

[2] Vad gäller platsens historiska koppling till Sveriges roll ska det nämnas att flyktingmottagande inte är den enda kopplingen. Sveriges relation till Förintelsen handlar exempelvis i lika hög grad om flyktingmotstånd och om att Sverige avslog ansökningar om att vistas i Sverige, men också om den svenska handeln med Nazityskland, svensk presspolitik med mera.

[3] Därtill får Malmö museer enligt uppgift till utredningen många besökare, inte minst internationella, som är släktingar till överlevande som vistats vid museet då det var flyktingförläggning.

En annan dimension av museets lokalisering som utredningen vill betona handlar om möjligheterna till forskningsanknytning. Museet bör förläggas till en ort med närhet till ett eller flera lärosäten med framstående forskning inom relevanta områden.

### 6.2.2 Möjliga organisationsformer

Utredningen har identifierat och övervägt flera möjliga former av organisation för museet. Det går att resonera kring för- och nackdelar med dessa olika möjligheter utifrån de förutsättningar för en kvalitativ museiverksamhet som redogjorts för ovan. Nedan redogörs för olika möjliga former, därefter avslutas kapitlet med utredningens olika förslag kring organisation och lokalfrågor.

#### Huvudsakliga överväganden

*Fristående myndighet*

Att inrätta museet som en ny myndighet har flera fördelar. Museet får i denna form en självständig roll i förhållande till andra myndigheter och museer och ett tydligt avgränsat uppdrag. En egen museimyndighet kan upprätta en tydlig plan för utveckling och strategiska målsättningar. Myndighetsformen bidrar med tydlighet i förhållande till museets målgrupper och i dess arbete med att upprätta samverkan med olika aktörer i Sverige och utomlands.

Utredningen konstaterar att de internationella museer om Förintelsen som utredningen studerat i regel har en egen fristående organisation. Museer om Förintelsen kan sägas ha en särställning vad gäller uppdrag och inriktning i jämförelse med andra museiverksamheter. Uppdraget för museer om Förintelsen internationellt inbegriper i regel forsknings- och utbildningsverksamhet och tjänar därför på att ha en fristående organisation. Ett avvikande exempel är Imperial War Museum i London, som organiserat sin museiverksamhet om Förintelsen genom en permanent utställning och en specifik avdelning inom museiorganisationen.

En tydlig fördel med en fristående museimyndighet är att den utifrån egna prioriteringar kan utveckla en forskningssamverkan och bygga upp en forskningsmiljö vilket i sin tur kan utveckla undervisningsverksamheten.

En egen instruktion och årliga regleringsbrev underlättar därtill styrning och uppföljning av verksamheten. Ett eget anslag garanterar att de medel som riksdagen avsätter för verksamheten verkligen används för museets ändamål och inte omfördelas för andra ändamål, vilket kan vara en risk i det fall museet skulle inordnas i en befintlig myndighet. Den fristående organisationsformen ger vidare goda möjligheter till insyn i verksamheten.

En fristående myndighet kan inrättas som en styrelsemyndighet eller som en enrådighetsmyndighet. Några aktörer har uppmärksammat utredningen på möjligheten att inrätta museet i form av en stiftelse. En fördel med stiftelseformen är att externa parter kan bidra till museets finansiering, vilket kan minska behovet av offentlig finansiering. En nackdel är emellertid en svagare insyn i verksamheten från samhällets sida, samt att det innebär olika typer av svårigheter för regeringen att inrätta en stiftelse jämfört med att inrätta en myndighet, vilket kan påverka möjligheten att snabbt starta verksamheten.

Nackdelar med att inrätta museet som en egen myndighet är att samordningsvinster vad gäller bland annat kompetensförsörjning, administration, uppföljning, digital infrastruktur och vissa lokalkostnader uteblir, jämfört med om museet inrättas som del i en befintlig myndighet. En fristående, relativt liten myndighet är därtill känsligare för ekonomiska förändringar, jämfört med en större museimyndighet.

Att bygga upp en ny myndighet innebär stora möjligheter att forma en för ändamålet genomtänkt organisation. Dock behöver tidsaspekten vägas in. Att inrätta samtliga funktioner som krävs för en museimyndighet innebär en längre process och kräver större resurser jämfört med en lösning där museet inrättas vid en befintlig myndighet.

En ny fristående museimyndighet skulle behöva inrättas under Kulturdepartementet. Det kunde dock vara motiverat att finansiera delar av verksamhet vid museet, exempelvis forsknings- och utbildningsverksamhet, med medel från Utbildningsdepartementet.

*Museum som del i befintlig statlig museimyndighet*

Ett nytt museum kan också inrättas i en befintlig museimyndighet. Detta skulle i sådana fall ske genom att den befintliga myndigheten i sin instruktion får ett uppdrag att driva museet samt att ansvars- och samlingsområdet för det tillkommande museet specificeras. Det finns flera olika museimyndigheter, som var för sig samlar flera olika museer, som kan vara lämpliga att inrätta det nya museet under.

En sådan lösning innebär en rad fördelar vad gäller möjliga samordningsvinster, vilket nämnts ovan. Museet kan effektiviseras genom att ingå i en större organisation vad gäller styrnings- och ledningsfunktioner, administration med mera. Därtill finns museikompetens och personalresurser som museet kan dra nytta av, inte minst under en uppbyggnadsfas. Lokaler för magasin, konservering, arkiv och andra funktioner kan samutnyttjas och samordnas, inte minst under ett initialt skede. Detta medför en tidsvinst som gör att en museiverksamhet kan starta snabbare än om en helt ny myndighet ska skapas.

Vad gäller museets resurser är det viktigt att dessa på ett tydligt sätt öronmärks om museet inrättas i en befintlig myndighet. Detta är förenat med svårigheter. Det tillkommande museet kommer förmodligen inte ha en egen anslagspost, givet hur styrningen av myndigheter ser ut. Däremot skulle regeringen i anslagsvillkoren kunna öronmärka hur mycket medel som är avsedda för just denna verksamhet. Vidare finns det olika möjligheter att säkerställa transparens i hela museimyndighetens ekonomi och det bör framgå i redovisningen till regeringen att museet tilldelas de medel som avsetts. Museet kan därtill ha ett särskilt utsett expertråd som ges möjlighet att ha insyn i och påverka verksamheten.

Det finns dock flera nackdelar med att inordna museet i en befintlig myndighet. Jämfört med en fristående myndighet kan ett museum som inrättas i en befintlig myndighet få svårare att utveckla verksamheten oberoende av den övergripande myndighetens prioriteringar. Det kan försvåra för museet att utveckla egna samarbeten med civilsamhällesorganisationer, andra museer och med forskarsamhället. Särskilt om målsättningen är att museet ska inbegripa en avskiljbar forskning kan detta skapa problem i relation till värdmyndighetens övriga verksamheter, då forskningssamverkan är ett exempel på verksamhet som ofta samordnas i en befintlig museimyndighet och då rör hela myndighetens samlingar och verksamhetsområde.

Därtill kan den befintliga myndighetens uppdrag och inriktning vara svår att på ett naturligt sätt förena med uppdraget för ett museum om Förintelsen. Detta kan möjligen skapa problem inom den befintliga myndigheten som kan riskera att få ett för splittrat eller omfattande uppdrag då den ges uppdrag att driva ytterligare ett museum. För museets del är det viktigt att den övergripande museimyndigheten har ett uppdrag som ligger så nära museets inriktning som möjligt.

*Samorganisering med Forum för levande historia*

Forum för levande historia (FLH), som har i uppdrag att vara ett nationellt forum som ska främja demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen, är den statliga myndighet som i dag har mest omfattande uppdrag som rör information, undervisning och kunskap om Förintelsen. Myndigheten har dock inte i uppdrag att genom dokumentation och insamling av föremål bevara och förmedla minnen av det historiska skeendet. I och med att det uppdrag utredningen föreslår för museet om Förintelsen delvis överlappar FLH:s verksamhet har utredningen övervägt hur det nya museet och verksamheten vid FLH kan samorganiseras eller samordnas på olika sätt.

Myndigheten bedriver en omfattande undervisningsverksamhet riktad till skolelever, offentliganställda och allmänheten utifrån olika tillfälliga utställningar som tematiserar olika aspekter som antingen fokuserar på eller delvis anknyter till Förintelsen. Dessutom tillgängliggörs fakta om Förintelsen samt en rad andra folkmord och övrig kunskap utifrån myndighetens uppdragsområden. Myndigheten samverkar även nationellt och internationellt med olika aktörer som arbetar med forskning, kunskap och undervisning om Förintelsen och resor till Förintelsens minnesplatser. Myndigheten har en samling med vittnesmål från överlevande, som dock inte är publikt tillgänglig i dagsläget. Myndigheten saknar traditionella föremålssamlingar, en egen forskningsavdelning och större utställningslokaler.

FLH har framhållit för utredningen att det uppdrag myndigheten har i dag bör kunna kombineras med uppdraget att inrätta ett museum, och att detta skulle kunna ske inom ramen för en institution med en

instruktion som kombinerar FLH:s uppdrag med uppdraget att ha mer traditionell museal verksamhet med samlingar.

Utredningens bedömning är att en fördel med en samorganisering av museet och FLH skulle vara att det nya museet inrättas i en myndighet som redan i dag arbetar med kunskapsspridning med en grund i Förintelsen. Samordningsvinster av att samorganisera med FLH är att myndigheten har 20 års erfarenhet av arbete med ämnet samt pedagogisk verksamhet kopplat till detta, och upparbetade samarbeten med en rad relevanta aktörer både i Sverige och internationellt. Exempelvis har FLH erfarenhet av att ta fram klassrumsmaterial till skolor och att nå flera målgrupper som berörs av ämnet. För målgrupperna kan det även vara en fördel att verksamhet som rör minne och kunskap om Förintelsen genomförs av en och samma myndighet.

Det är dock rimligt att anta att samordningsvinsterna är begränsade då FLH saknar mer omfattande erfarenhet av arbete med samlingsförvaltning, arkiv, dokumentation och insamlingsarbete, som skiljer sig från pedagogisk utställningsverksamhet. Myndigheten ska bedriva verksamhet baserad på forskning, men har i dagsläget inte i uppdrag att bedriva egen forskning och därför inte heller erfarenhet av att organisera forskningsprojekt i egen regi. Detta är områden som kommer att vara viktiga i uppbyggnaden av ett nytt museum.

Ett möjligt problem med en samorganisering är också att FLH har ett betydligt bredare uppdrag än enbart att hantera minnet av Förintelsen, exempelvis att informera om kommunismens brott mot mänskligheten. Myndigheten arbetar även med en lång rad frågor om normer, demokrati och rasism. FLH har även haft en rad tillfälliga regeringsuppdrag, något som särskiljer verksamheten från museimyndigheter generellt.

Oavsett vilken organisationsform som regeringen väljer för det nya museet krävs det att relationen mellan museets uppdrag och uppdraget för FLH tydliggörs, då det finns en överlappning. Utredningens förslag i relation till detta presenteras i avsnitt 6.3 till 6.5.

## Ytterligare möjliga organisationsformer

*Uppdrag till länsmuseerna*

Utredningen har haft dialog med Länsmuseernas samarbetsråd vilka inkommit med synpunkter på utredningens uppdrag. Länsmuseernas samarbetsråd understryker vikten av att Sverige främjar kunskapen, minnet och forskningen om Förintelsen, särskilt då allt färre överlevande finns kvar i livet som själva kan berätta.

Länsmuseernas samarbetsråd förordar att länsmuseerna får ett nationellt ansvar för att uppmärksamma Förintelsen. Ett motiv till detta är att säkerställa att hela landets befolkning ges samma förutsättningar att ta del av verksamheten. Dessutom finns berättelser, vittnesmål, föremål och platser som rör Förintelsen, den judiska och romska befolkningens liv och historia, antisemitism och flyktingmottagandet efter andra världskriget, utspridda i hela landet. Ett väl genomfört lokalt arbete och perspektiv har stor potential att fånga allmänhetens intresse, menar man.

Utredningen har i kapitel 3 redogjort för de argument som länsmuseerna framfört som stöd för sitt förslag. Utredningen har dock inte närmare övervägt detta förslag då det finns flera problem i förhållande till utredningens uppdrag om att föreslå ett nytt museum. Ett museum om Förintelsen bör, enligt utredningens bedömning, vara ett nationellt åtagande, inte ett regionalt, och därmed organiseras i form av, eller inom, en statlig museimyndighet. Länsmuseernas förslag innebär även utmaningar i förhållande till de behov utredningen ser av att inrätta en långsiktig och samlad museiverksamhet med en tydlig styrning och forskningsförankring.

Däremot ser utredningen att det finns goda skäl till att ett framtida statligt museum samverkar med länsmuseerna vad gäller exempelvis att inventera museernas samlingar, genomföra gemensamma utställningar med mera och att tillräckliga medel avsetts för sådan samverkan. Utredningen lämnar förslag om detta i kapitel 7.

*Museet samorganiseras med ett Raoul Wallenberg Center*

Raoul Wallenberg Academy (RWA) har framfört ett förslag om att museet om Förintelsen antingen utformas som ett Raoul Wallenberg Center (RWC) alternativt att museet upprättas i samverkan eller

genom en samlokalisering med ett RWC, samt eventuellt även med Forum för levande historia (FLH). Utredningen har redogjort närmare för förslaget i kapitel 3.

Utredningen har inte närmare övervägt detta förslag då direktivet tydligt fokuserar på inrättandet av en museiverksamhet, inte den form av avskild och mer samtidsorienterad verksamhet som föreslås genom inrättandet av ett RWC. Utredningen bedömer därtill att det syfte som påtalas i förslaget till ett RWC – att främja unga människors vilja att ta ställning och vilja agera i dagens samhälle – i stort överensstämmer med det uppdrag som Forum för levande historia redan har. Utredningen ser därmed att ett RWC inte skulle innebära någon specifikt ny dimension utöver redan befintlig pedagogisk verksamhet.

Det finns exempel internationellt som påminner om förslaget att ha pedagogisk verksamhet som inspirerar besökare utifrån förebilder ur historien, som Raoul Wallenberg. Massuah museum i Israel är en sådan institution. Dock baseras verksamheten där på ett tydligt sätt i en museal praktik, vilket framhållits i kapitel 3.

Utredningen bedömer att det pedagogiska arbetet vid det nya museet bör utformas utifrån bred erfarenhet och expertis inom ämnet, och vill inte specificera att detta ska ske i just den riktning som RWA föreslår. Samtidigt ser utredningen stora poänger med att lyfta fram den avgörande insats som Raoul Wallenberg genomförde och även att det finns inslag i den pedagogiska verksamhet som RWA föreslår som kan vara av intresse för det nya museet. Program- och utbildningsverksamhet som utformas vid museet kan på olika sätt utformas så att Wallenbergs gärning uppmärksammas. Här lämnar dock inte utredningen närmare förslag då det rör den framtida organisationens prioriteringar i verksamheten.

Både för en svensk och internationell publik är Wallenberg en viktig symbol och en central historisk gestalt. Möjligheter att uppmärksamma Wallenberg finns i utformandet av det nya museets fasta utställning och lokaler. Hur detta kan ske är däremot en uppgift som utredningen inte kan ta ställning till.

Utredningen ser även möjligheter till att uppmärksamma Wallenberg exempelvis genom inrättandet av en särskild professur, se vidare kapitel 7.

*Museet inrättas vid ett statligt lärosäte*

Det finns möjlighet att driva museer vid en högskola eller ett universitet. Exempel på sådan museiverksamhet är Lunds universitets kultur- och museiverksamheter (LUKOM) som består av Botaniska trädgården, Skissernas museum, Historiska museet och Odeum. Ett annat exempel är Uppsala universitet som driver flera museiverksamheter och tillgängliggör flera av universitetets omfattande samlingar. Ett exempel är Gustavianum som har uppdrag att tillgängliggöra historiska samlingar för universitetets studenter och forskare men också för allmänheten. Även internationellt finns många sådana exempel. I Norge finns till exempel Kulturhistoriska museet vid Oslo universitet, som är ett innehållsrikt museum.

Utredningen har inte närmare övervägt möjligheten att inrätta museet vid ett statligt lärosäte eftersom bedömningen är att det styrningsmässigt är svårt för regeringen att besluta om detta givet att högskolesektorns autonomi ska respekteras, men vill ändå uppmärksamma denna möjlighet. Initiativet skulle i detta fall snarast behöva komma från ett lärosäte. Att inrätta ett museum om Förintelsen vid ett lärosäte skulle kunna gynna möjligheten att bedriva forskningsstyrd verksamhet och etablera forskarsamverkan, samt tillgängliggöra museets samlingar för forskning. Därtill skulle en sådan lösning kunna övervägas i det fall regeringen ser möjligheter till att finansiera museet med medel från de anslag som ingår under Utbildningsdepartementets ansvarsområden. Att inrätta ett nytt och relativt omfattande museum inom ett lärosäte är dock förenat med olika svårigheter, inte minst vad gäller möjligheten att öronmärka medel för verksamheten långsiktigt så att den inte riskerar att reduceras i samband med eventuella framtida besparingsbehov.

Utredningen ser dock stora möjligheter för museet att samverka med ett eller flera lärosäten vad gäller att upprätta en forskningsmiljö och lämnar förslag om detta i kapitel 7.

## 6.3 Huvudförslag på organisationsform

### 6.3.1 En ny fristående myndighet

**Förslag:** Museet inrättas som en ny fristående myndighet med namnet Sveriges museum om Förintelsen. Myndigheten leds av en överintendent som även är myndighetschef. Regeringen bör utse en styrelse till museet med representanter från civilsamhället och forskarsamhället. Myndigheten bör även bygga upp långsiktig samverkan med ett eller flera statliga lärosäten och utse ett forskningsråd.

Till den nya myndigheten överförs viss verksamhet från Forum för levande historia.

**Bedömning:** Den nya myndigheten kan inleda sin verksamhet den 1 januari 2022 och utvecklas därefter vidare under en uppbyggnadsfas. Det årliga anslaget bör efter uppbyggnadsfasen uppgå till cirka 63 miljoner kronor.

Regeringen bör fr.o.m. den 1 januari 2021 tillsätta en organisationskommitté med uppdrag att förbereda och genomföra inrättandet av den nya myndigheten, samt ge Forum för levande historia i uppdrag att förbereda en överflyttning av viss verksamhet till den nya myndigheten.

Utredningens huvudförslag är att museet inrättas som en ny fristående myndighet.

Som redogjorts för i avsnitt 6.2.2 finns det klara fördelar med att inrätta en fristående myndighet. Det gynnar museets profil och ger bäst möjlighet för verksamheten att kunna utformas utifrån egna prioriteringar och långsiktiga strategiska målsättningar. Därtill är en fristående myndighet den mest lämpliga lösningen i förhållande till den interna styrningen och ger en tydlig avgränsning i förhållande till målgruppen och syftet med verksamheten. Inrättandet av en ny myndighet kräver större resurser jämfört med att museet inrättas i en befintlig myndighet, där det går att göra olika samordningsvinster, men det gynnar möjligheten att kunna utveckla en egen självständig organisation som kan upprätta samverkan med relevanta aktörer. Inte minst gynnas möjligheten att etablera en forskningsmiljö och

en utbildningsverksamhet om museet inrättas som en fristående myndighet.

Utredningen bedömer därtill att Sverige bör följa internationella exempel som HL-Senteret i Norge, Yad Vashem, Gettho Fighters' House och Massuah i Israel, United States Holocaust Memorial Museum och flera andra liknande utländska förintelsemuseer, genom att inrätta en egen och fristående verksamhet. Ett svenskt museum kommer ha möjligheter till samverkan med dessa organisationer på bäst sätt om den organiseras som en egen myndighet.

## Museets interna styrning

Myndigheten ska ledas av en överintendent som är myndighetschef. Vidare bör regeringen utse en styrelse för museet, med fullt ansvar, för att stärka museets oberoende och legitimitet. Detta motiveras utifrån det önskemål om museets fristående ställning och möjligheten till inflytande från forskar- och civilsamhälle som utredningen fått ta del av. Även om en statligt utsedd styrelse inte kan ses som en garant för museets självständiga ställning – då regeringen utser styrelsen för museet finns en risk att personer väljs på politiska grunder snarare än utifrån meriter inom sakområdet – är bedömningen ändå att den typ av kollektivt beslutsfattande som en styrelse innebär är att föredra. Styrelseformen ger utrymme för fler perspektiv på verksamheten än vad som blir möjligt inom en enrådighetsmyndighet. För museets legitimitet och för att garantera inflytande från civil- och forskningssamhället bör museets styrelse innehålla representanter för civilsamhälle och forskarsamhälle.

För att säkerställa forskningsförankring av verksamheten bör museet bygga upp långsiktig samverkan med ett eller flera statliga lärosäten och utse ett forskningsråd. I kapitel 7 lämnar utredningen ytterligare förslag om hur detta bör genomföras. Förslaget innebär att museet och ett statligt lärosäte gemensamt finansierar en forskningsmiljö som kan knytas till museets samlingar och verksamhetsområde. Förslaget inbegriper att en professur inrättas vid lärosätet och att professorn tjänstgör på 50 procent vardera vid universitetet respektive vid museet och ges en position som forskningschef vid museet. I kapitel 7 specificeras även förslaget att inrätta ett forskningsråd.

## Överföring av verksamhet från Forum för levande historia

Utredningen bedömer att ett nytt museum behöver byggas utifrån föremålssamlingar, med bland annat minnen i form av berättelser och vittnesmål, och att en egen forskning behöver byggas upp som bas för verksamheten. Det finns också behov av att överföra viss verksamhet från Forum för levande historia (FLH). Att överföra verksamhet till den nya myndigheten är motiverat av flera skäl. Utredningen bedömer att det inte är önskvärt att ha två statliga myndigheter som har uppdrag att hantera minne och kunskap om Förintelsen. Utredningen har även övervägt möjligheten att inrätta ett museum genom att ändra instruktionen för Forum för levande historia och ge myndigheten uppdrag att upprätta samlingar, en permanent utställning, med mera. Detta alternativ beskrivs mer utförligt nedan i avsnitt 6.4 men bedöms vara mindre lämpligt jämfört med att inrätta en ny myndighet.

Utredningen föreslår att den verksamhet som i dag utförs vid FLH och som specifikt rör Förintelsen överförs till den nya museiverksamheten. Det är av stor vikt att den kompetens och erfarenhet som finns hos FLH vad gäller arbete med Förintelsen då tas tillvara. Det handlar om uppdraget att informera om Förintelsen; främja högtidlighållandet av Förintelsens minnesdag; att företräda Sverige i International Holocaust Remembrance Alliance; samt att dela ut ett pris för humanitära och demokratifrämjande insatser enligt förordningen (2004:1024) om pris till Per Angers minne. Därtill bör bland annat den vittnesmålssamling som finns hos FLH samt delar av myndighetens bibliotek överföras. En sådan lösning, bedömer utredningen, innebär att den verksamhet som bedrivs ges möjlighet att vidareutvecklas inom ramen för den nya organisationen.

Efter att verksamhet överflyttats kan regeringen förslagsvis förändra uppdraget för FLH och fokusera detta på att främja och informera om frågor som rör demokrati- och mänskliga rättigheter.

Även om det på en övergripande nivå är lätt att säga att all verksamhet som rör Förintelsen borde samlas på en plats, är verksamheten vid Forum för levande historia dock utformad på ett sådant sätt att kunskapen om Förintelsen utgör grunden för många insatser. Det kommer därför att vara nödvändigt för regeringen att ta ställning till exakt hur omfattande överförandet av verksamhet bör vara. Det gäller även hur FLH:s uppdrag bör utformas efter det att ett

nytt museum inrättats och en flytt av verksamhet skett. Särskilt bör regeringen överväga vilka undervisningsinsatser som ska utföras av det nya museet och av FLH riktat till skolelever och lärare.

Utredningen föreslår att utbildning om Förintelsen samlas i det nya museet, men att avgöra exakt hur mycket detta påverkar den totala utbildningsverksamheten vid FLH har inte varit möjligt att fastställa inom ramen för utredningens arbete.

Överförandet av verksamhet från Forum för levande historia bör ske enligt lämplig tidsplan så att det inte uppstår ett glapp i de utåtriktade verksamheter FLH bedriver, exempelvis bör undervisning av skolelever kunna genomföras utan avbrott, ifall regeringen beslutar i enlighet med detta förslag och sådan verksamhet flyttas över.

## Museets anslag

Det totala anslaget för den nya museimyndigheten bör efter en uppbyggnadsfas ligga på cirka 63 miljoner kronor. Förslaget är baserat på den sammanlagda uppskattning av myndighetens resursbehov inklusive kostnader för investeringar och lokaler som presenteras senare i kapitlet under avsnitt 6.5. En viss del av dessa resurser kan inräknas genom överflytten av verksamhet från Forum för levande historia, men hur mycket det rör sig om har utredningen inte uppskattat.

En bedömning av resursbehovet under de inledande verksamhetsåren för museet återfinns i kapitel 8. Utredningen vill betona att uppskattningen av resursbehov och kostnader är svåra att göra då de är avhängiga flera olika faktorer som kräver ytterligare överväganden och underlag och som lämpligen bör specificeras under det fortsatta arbetet med att förbereda inrättandet av myndigheten.

## Organisationskommitténs uppdrag

Museet ska enligt utredningens förslag kunna inleda sin verksamhet den 1 januari 2022. En organisationskommitté bör tillsättas från och med 1 januari 2021 och innehålla de olika kompetenser som krävs för att förbereda inrättandet. Utredningen bedömer att organisationskommittén behöver knyta till sig kunskap och kompetens om myndighetsstyrning och administration inom museimyndigheter,

samlingsförvaltning, inklusive arkiv och dokumentation, publik verksamhet, bland annat rörande utställningsproduktion, samt om forskning och kunskapsuppbyggnad.

Organisationskommittén bör ta fram ett specificerat budgetförslag för den framtida verksamheten och då närmare överväga de bedömningar av museets resursbehov som utredningen uppskattat.

Det kommer enligt utredningens bedömning inte vara möjligt att den 1 januari 2022 ha ett fullt utbyggt museum. Det bör vid det tillfället finnas en temporär lösning förberedd vad gäller lokaler och möjlighet för museet att starta en verksamhet som sedan kommer att behöva utvecklas över tid. Utredningen bedömer att det därför krävs en form av övergångslösning där det nya museet samverkar med andra museimyndigheter, exempelvis kring dokumentation, insamling och föremålsförvaltning. Organisationskommittén bör därför vidare ge förslag på en tidsplan för uppbyggnadsfasen och hur museet mer konkret ska samverka med andra myndigheter.

Därtill bör organisationskommittén ha i uppdrag att inleda samarbete med sakkunniga vad gäller planering för temporära utställningar samt en kommande fast utställning. I förhållande till utredningens förslag om museets lokalbehov och möjligheten att uppföra en ny museibyggnad bör organisationskommittén därtill samverka med Statens fastighetsverk, se vidare under avsnitt 6.6 om förslag om museets lokalbehov. Detta arbete bör dock utformas med sikte på att ta fram valmöjligheter så att den chef som rekryteras till museet har möjlighet att styra inriktningen då denne är på plats.

### 6.3.2 Uppdrag att påbörja insamling

**Bedömning:** Uppdraget att påbörja insamling under 2021 bör utformas så att organisationskommittén tillsammans med ett befintligt museum ska samverka med relevanta forskare eller lärosäten, samt judiska och romska organisationer.

Det befintliga museet bör ges 5 miljoner kronor för att finansiera kostnader för insamlingen.

Som utredningen tidigare nämnt behöver insamling av föremål, dokument och annat material, samt berättelser från överlevande påbörjas skyndsamt med tanke på de kvarvarande överlevandes höga ålder.

För att avlasta organisationskommittén bör ett uppdrag ges till en lämplig museimyndighet att bistå i detta arbete. En museimyndighet kan använda befintliga arkiv och magasin för ändamålet och har kompetens vad gäller dokumentation, arkivering, konservering, med mera. Insamling bör ske på ett strukturerat och genomtänkt sätt där forskare med erfarenhet från insamlingsarbete deltar för att kunna göra överväganden bland annat kring avgränsningar. Därtill bör insamling ske i samverkan med relevanta civilsamhällesorganisationer. Regeringen bör därför ge uppdrag till ett lämpligt museum att bidra i insamlingsarbetet. Detta museum bör, i samråd med organisationskommittén, kunna upphandla konsulttjänster från forskare vid relevanta lärosäten, samt fördela medel till de judiska och romska organisationer som bör ingå i insamlingsarbetet för kostnader i relation till utåtriktat arbete och insamlingsinsatser. Utredningen bedömer att det valda museet bör ges sammanlagt 5 miljoner kronor för denna verksamhet under 2021.

Utredningen bedömer därtill att insamling av romska föremål och annan dokumentation från romska överlevande kräver särskild uppmärksamhet och särskilda former för insamling. Detta med tanke på att få romska överlevande kom till Sverige direkt efter kriget, och att information och dokumentation behöver eftersökas internationellt. Därför bör regeringen ge uppdrag till det nya museet då det är inrättat att driva ett flerårigt särskilt projekt för insamling och dokumentation av romskt material. Utredningen lämnar ett särskilt förslag angående detta i kapitel 7.

## 6.4 Alternativa organisatoriska förslag

Utredningen presenterar två alternativa organisationsförslag. De alternativa förslagen överensstämmer till del med huvudförslaget, men innebär att myndigheten inrättas i en befintlig museimyndighet eller genom en förändring av Forum för levande historia. För båda dessa alternativa förslag gäller, liksom för huvudförslaget, att museet bör ges namnet Sveriges museum om Förintelsen, samt att museet ska ha en egen museichef, en styrelse med representanter för civilsamhället och forskarsamhället, och bygga upp forskningssamverkan med ett eller flera lärosäten samt utse ett forskningsråd.

### 6.4.1 Del i en befintlig museimyndighet

**Bedömning:** Museet kan inrättas som en del i en befintlig museimyndighet. Myndigheten bör få i uppdrag att inrätta det nya museet och påbörja insamling av berättelser och föremål från överlevande samt få medelstillskott för detta fr.o.m. den 1 januari 2021.

Till myndigheten där museet inrättas överförs viss verksamhet som i dag utförs av Forum för levande historia och inordnas i det nya museet.

Anslaget till värdmyndigheten utökas för kostnader för det nya museet. Dessa kostnader bör efter uppbyggnadsfasen uppgå till cirka 54 miljoner kronor årligen.

Sveriges museum om Förintelsen kan inrättas i Statens försvarshistoriska museer alternativt Statens historiska museer.

Även om huvudförslaget är att inrätta en ny fristående myndighet, bedömer utredningen att vissa faktorer kan tala för att inrätta ett museum om Förintelsen i en existerande museimyndighet.

#### Samordningsvinster men organisatoriska utmaningar

Det finns ett antal fördelar med att bygga upp det nya museet inom ramen för en befintlig myndighet. Verksamhet som rör styrning, personal och administration och övriga funktioner för verksamhetsstöd kan samordnas, och det kommer även att gå att dra nytta, åtminstone till del och särskilt under en uppbyggnadsfas, av existerande magasin, verkstäder och arkiv. Det nya museet kommer dessutom att gynnas av existerande kompetens rörande arbete med föremålssamlingar, dokumentation och arkiv, samt av etablerad kunskap och erfarenhet av utställningsproduktion och övrig publik verksamhet. Förutom att detta bidra till minskade kostnader ger det även en betydande tidsvinst då museet snabbare kan utveckla verksamhet under uppbyggnadsfasen.

Huvudförslaget motiveras av bland annat behovet av en tydlig avgränsad och oberoende verksamhet med en egen profil. Det går dock att betona museets avgränsning och oberoende ställning genom att tydligt skriva fram museets ansvarsområde i den överordnade myndighetens instruktion. Därtill bör museet som i huvudförslaget

kunna ha en styrelse även om den inordnas i en befintlig myndighet. Direktivet pekar ut möjligheten att museet, om den inrättas i en befintlig myndighet, kan ges ett särskilt beslutsorgan. Ett alternativ till en styrelse skulle kunna vara att museet självt utser ett expertråd med representanter för civilsamhälle och forskarsamhälle.

Liksom i huvudförslaget bör museet bygga upp en forskningssamverkan med ett eller flera lärosäten och bedriva forskning inom sitt verksamhetsområde. Detta kan vara en utmaning organisatoriskt om museet inrättas i en befintlig myndighet, som samordnar forskningsverksamhet inom hela myndigheten. Uppdraget att det nya museet ska bedriva egen forskning i samverkan med ett eller flera lärosäten och ha särskilda medel för att finansiera sådan forskningsverksamhet behöver därför betonas i anslagsvillkoren som rör museet.

Museets långsiktiga ställning kan därtill säkerställas genom att en särskild byggnad uppförs för museet, vilket ingår i utredningens förslag nedan avseende lokalfrågor.

Vad gäller överföring av verksamhet från Forum för levande historia bör samma förslag som i utredningens huvudförslag genomföras, även om museet inrättas i en befintlig museimyndighet.

### Statens försvarshistoriska museer och Statens historiska museer

Utredningen bedömer att två befintliga museimyndigheter är bäst lämpade att husera det nya museet om Förintelsen. Statens försvarshistoriska museer (SFHM) har stor erfarenhet av historiskt material från 1900-talet och av att arbeta med frågor om hur samhället och individer påverkas av krig och konflikter. Teman som flykt och förföljelse ligger inom myndighetens kompetensområde. Myndigheten har därtill egna samlingar och utställningar som rör Sveriges relation till Förintelsen, bland annat ingår en fast utställning om Raoul Wallenberg och utbildning kopplat till detta i Armémuseums verksamhet. Att inrätta ett museum om Förintelsen i SFHM kan påminna om den lösning som finns vid Imperial War Museum i London, och dess omfattande permanenta Holocaust-utställning. Det finns goda möjligheter att inhämta erfarenheter från denna institution, särskilt som denna för närvarande genomför en förändring där institutionen bygger om och utökar sin permanenta Holocaust-utställning.

SFHM har även i sin myndighet medarbetare med erfarenhet av att etablera forskningsmiljöer i samverkan med universitet, vilket är kompetens av grundläggande betydelse för det museum som utredningen föreslår. Vad gäller forskning kan SFHM troligen även finna synergier när det kommer till sambandet mellan forskning om andra världskriget och Förintelsen.

Även Statens historiska museer (SHM) skulle kunna vara lämpligt att ges uppdraget, inte minst i och med att det tydligt markerar att Förintelsen på olika sätt är en del av Sveriges historia. Visserligen är SHM i grunden en museimyndighet inriktad på mestadels arkeologi och äldre tiders historia, men myndigheten har samtidigt ett tydligt uppdrag att hantera Sveriges historia i dess helhet. Myndigheten har därtill redan etablerad samverkan med internationella organisationer samt med civilsamhället i Sverige genom producerandet av utställningen *Speaking Memories – Förintelsens sista vittnen*.

Båda dessa myndigheter har den kompetens avseende föremålssamling, konservering, dokumentation och arkivering som det nya museet är betjänt av, särskilt under en uppbyggnadsfas.

Ytterligare museer skulle kunna vara aktuella att överväga, exempelvis Nordiska museet. Utredningen har dock tagit fasta på att Nordiska museet i sitt svar till utredningen ifrågasatt behovet av ett nytt museum, även om museet i samtal med utredningen betonat att det kan se möjligheter till att en museiverksamhet om Förintelsen inrättas som en del i den egna verksamheten samt att museet har pågående planer för ombyggnad som skulle kunna inbegripa plats för museiverksamhet om Förintelsen. Utredningen ser vidare ett problem med Nordiska museets profil och inriktning på Norden, inte enbart Sverige. Detta kan skapa problem i förhållande till uppdraget för ett museum om Förintelsen och dess koppling till Sverige specifikt. Därtill är Nordiska museet en stiftelse vilket komplicerar processen att inrätta en ny och tydligt avgränsad museiverksamhet i organisationen.

Valet av myndighet behöver inte påverka vilken ort som regeringen väljer att lokalisera det nya museet till. SFHM driver Armémuseum i Stockholm och Flygvapenmuseet i Linköping, och har därtill en omfattande regional samverkan med lokala försvarshistoriska museer. SHM driver ett antal museer, däribland Historiska museet i Stockholm och Skokloster slott utanför Stockholm. Det nya museet om Förintelsen kan inrättas vid någon av dessa myndigheter och sedan placeras i nya lokaler i en stad som regeringen finner lämplig.

Det kan dock medföra olika problem om museet skulle inrättas i en befintlig museimyndighet. Det kan vara så att museet om Förintelsen tematiskt trots allt upplevs svårt att inordna i de föreslagna museimyndigheterna. Därtill kan det innebära en påfrestning på en befintlig museiverksamhet att ges uppdrag att inhysa ett nytt museum som kan påverka dess övriga verksamhet.

### Minskade kostnader

Anslaget för den valda myndigheten behöver utökas och ges öronmärkta resurser för det nya museet. Utredningen uppskattar att det sammanlagda resursbehovet för det nya museet efter att det byggts upp hamnar på cirka 54 miljoner kronor. Underlag för denna beräkning återfinns i avsnitt 6.5. Samordningsvinsterna blir därmed 9 miljoner kronor jämfört med uppskattningen för en fristående ny museimyndighet som beräknas kosta 63 miljoner kronor.

Flera faktorer är dock osäkra när det kommer till att uppskatta kostnaderna för det nya museet. Myndigheten bör som en del i uppdraget att inrätta museet därför, på samma sätt som angivits för organisationskommittén i huvudförslaget, utarbeta ett mer specificerat budgetförslag och då närmare bedöma resursbehovet.

Uppdraget att förbereda inrättandet av det nya museet bör vidare utformas på liknande sätt som angetts i huvudförslaget angående uppdraget till organisationskommittén, samt i uppdraget att påbörja insamling.

## 6.4.2 Förändring av Forum för levande historia

**Bedömning:** Uppdraget till Forum för levande historia kan förändras i linje med utredningens förslag på uppdrag till det nya museet om Förintelsen och myndigheten bör då byta namn till Sveriges museum om Förintelsen.

I detta alternativ bör myndigheten få i uppdrag att inrätta det nya museet och starta insamlingsarbete samt medelstillskott för detta fr.o.m. den 1 januari 2021.

Det årliga anslaget bör efter omorganisering och uppbyggnad av museiverksamheten utökats till minst 63 miljoner kronor.

Som nämnts behöver den museiverksamhet utredningen föreslår byggas upp från grunden med föremålssamlingar, dokumentation och berättelser från överlevande, arkiv och forskningssamverkan som bas. Därför ser utredningen fördelar med att museet inrättas i en museimyndighet som har erfarenhet av sådant arbete. Det är dock möjligt att överväga en lösning där uppdraget ges till Forum för levande historia (FLH), men utredningens bedömning är att det i sådana fall kräver en omorganisering av FLH, att myndigheten ges en styrelse i linje med huvudförslaget samt att regeringen gör en genomgripande översyn av myndighetens uppdrag. Fördelen med en sådan lösning är att viktig befintlig verksamhet som i dag är förlagd vid FLH kan tas om hand och vidareutvecklas samt att museet kan bygga vidare på det kontaktnät som FLH upparbetat.

### Behov av nytt uppdrag och ny kompetens

En utgångspunkt för detta alternativ är att myndighetens uppdrag förändras i linje med utredningens förslag i kapitel 5 så att det följer gängse utformning för en museimyndighet. Uppdraget att förvalta samlingar blir därmed en av huvuduppgifterna för verksamheten. Ett ytterligare villkor är att den bredd som präglat uppdraget till FLH begränsas och att fokus styrs mot att förmedla kunskap om Förintelsen som historiskt skeende och Sveriges roll.

Givet detta kan en ny museiverksamhet byggas upp genom att omorganisera FLH och därtill förslagsvis byta namn på myndigheten. Däremot är utredningens bedömning att det inte är lämpligt att behålla det existerande uppdrag FLH har och enbart lägga till uppdrag att införskaffa och förvalta samlingar.

Därtill kommer myndigheten att behöva genomföra personalrekryteringar för att bygga upp föremålsförvaltning, dokumentation, arkivering, konservering, museipedagogik (som skiljer sig från den utbildningsorienterade utställningsverksamhet Forum inriktats på), samt historisk forskningskompetens rörande Förintelsen och Sveriges roll och bygga upp forskningssamverkan med ett eller flera lärosäten samt utse ett forskningsråd.

### Undervisningsverksamhet kan vidareutvecklas

En fördel med detta alternativ är att den nya organisationen kan vidareutveckla den omfattande undervisningsverksamhet som FLH i dag bedriver och fortsätta de befintliga samarbeten myndigheten har på området.

Alternativet att förnya och omorganisera FLH och inrikta verksamheten på Förintelsen som historiskt skeende och Sveriges roll innebär även en möjlighet att förvalta den kunskap myndigheten har av att sätta historien i relation till samtidens utmaningar. Utredningen har sett flera exempel på hur internationella museer om Förintelsen lyckas kombinera en museiverksamhet med utbildnings- och programverksamhet där kunskap om Förintelsen sätts i relation till bredare frågor om demokrati, mänskliga rättigheter och antirasism. Utredningen uppfattar att utgångspunkten dessa museer har i sina föremålssamlingar bidrar till styrkan i denna utbildnings- och programverksamhet, samt att museiorganisationen själv bör ha möjlighet att forma denna del av verksamheten utan direkt politisk styrning.

### Särskilda regeringsuppdrag och viss verksamhet bör upphöra

En ytterligare förutsättning som utredningen tagit upp och som betonas av flera berörda aktörer är att museet har en oberoende ställning och inte får politiseras. FLH har varit mottagare av olika regeringsuppdrag som inte direkt handlat om Förintelsen, exempelvis myndighetens uppdrag att samordna och följa upp arbetet inom ramen för den nationella planen mot rasism, liknande former av fientlighet och hatbrott under perioden 2016–2019 (Ku2016/02633/DISK). Denna typ av uppdragsverksamhet särskiljer, som konstaterats, FLH från museimyndigheter och kan innebära svårigheter om den skulle samorganiseras med en museiverksamhet. De flesta museer har inte denna form av regeringsuppdrag. Sådan verksamhet skulle kunna krocka med museilagens betoning på verksamhetens oberoende och innebära en risk att det uppfattas som att museet används för politiska syften.

Dessa uppdrag har kunnat motiveras i förhållande till det breda uppdrag FLH har i dag, men har samtidigt, enligt utredningens bedömning, resulterat i att verksamhetens fokus på Förintelsen emellanåt inte fått tillräcklig prioritet. Utredningen har märkt av att det

bland vissa berörda aktörer funnits en kritik mot denna styrning av Forum för levande historia.

Om regeringen väljer en lösning där museet inrättas genom en förändring av uppdraget till FLH bör regeringen upphöra med att ge myndigheten denna typ av särskilda regeringsuppdrag. Dessutom bör vissa delar av FLH:s befintliga uppdrag inte ingå i det nya museet. Det handlar specifikt om uppdraget att särskilt informera om kommunismens brott mot mänskligheten. Vad gäller uppdraget att informera om kommunismens brott har utredningen mött invändningar både hos civilsamhällesorganisationer och inom forskarsamhället mot att detta uppdrag blandas samman med uppdrag att informera om Förintelsen och nazismen. Det framhålls att detta riskerar att relativisera kunskapen om Förintelsen. Utredningen bedömer att det finns en uppfattning, bland annat inom institutioner som arbetar med folkmordsfrågor och kunskap om Förintelsen, att ett museum om Förintelsen bör ha ett renodlat uppdrag om Förintelsen, vilket gör det svårt att även ha ett särskilt uppdrag om kommunismens brott mot mänskligheten.[4] Museet är, i enlighet med utredningens förslag om uppdrag och inriktning, inte förhindrat att i programverksamhet eller tillfälliga utställningar behandla exempelvis frågor om brott som begåtts av kommunistiska regimer, men det bör inte vara ett utpekat uppdrag för museet.

## Myndighetens befintliga anslag blir en grund för museet

Det förvaltningsanslag på cirka 49 miljoner kronor FLH har i dag bör användas till den nya museiverksamheten. Myndigheten kommer att behöva ett tillskott av medel för att omorganisera och bygga upp en museiverksamhet i linje med utredningens huvudförslag. Därtill kommer myndigheten behöva flytta till, eller komplettera med större lokaler för att få plats för en basutställning och andra publika ytor, samt hitta en lösning för arkiv och magasin.

Myndigheten bör därför ges tillskott av medel för att täcka bland annat nyrekryteringar och ökade hyreskostnader. Sammantaget kan detta, utifrån de uppskattningar som utredningen gör i avsnitt 6.5, röra sig om 6 miljoner för personalrekryteringar för bland annat kompetens om föremålsförvaltning, arkivering och historisk expert-

[4] Se bland annat synpunkter från Hugo Valentin-centrum och Segerstedtinstitutet i kapitel 3.

kunskap om Förintelsen, och ytterligare 10 miljoner för ökade hyreskostnader, om myndighetens befintliga medel för lokalkostnader räknas in, och investeringar i nya lokaler som kan husera en större basutställning och andra publika verksamheter. Kostnaden för drift och verksamhet bör kunna täckas av myndighetens befintliga anslag. Därtill behöver myndigheten medel för att finansiera forskningssamverkan och projektmedel för samverkan med bland annat länsmuseer på sammantaget 6 miljoner kronor. Detta sammantaget rör sig om möjliga kostnader på 22 miljoner kronor.

Den nya organisationen skulle givet detta behöva ett anslag på 71 miljoner kronor. Dock bör effektiviseringar av verksamheten kunna vara möjliga att göra samtidigt som uppdraget förändras så att den nya organisationen kan drivas med ett anslag på 63 miljoner kronor, i paritet med den beräknade anslagsnivån i utredningens huvudförslag. Oavsett vilket innebär detta organisationsalternativ totalt sett mindre medel än huvudförslaget och alternativet att inrätta museet i en befintlig museimyndighet, då FLH:s befintliga anslag finansierar huvuddelen av verksamheten.

## 6.5 Verksamhetens resursbehov

**Bedömning:** Resurser behövs för styrning och verksamhetsstöd, inklusive kommunikation och marknadsföring, samt för museets centrala verksamhetsområden dvs. arbete med samlingar och berättelser från överlevande, forskning, bibliotek och arkiv, samt arbete med publik verksamhet, vilket inkluderar utställnings-, utbildnings- och programverksamhet.

Utredningen bedömer att museet fullt utbyggt kommer att behöva cirka 22–26 årsarbetskrafter. Övriga drifts- och verksamhetskostnader kommer inbegripa bland annat bevakning.

Den organisationskommitté eller myndighet som regeringen ger uppdrag att genomföra inrättandet av det nya museet bör närmare specificera museets resursbehov och hur museets interna organisation lämpligast utformas, samt påbörja rekrytering av personal.

Utredningen har uppskattat verksamhetens resursbehov och bland annat bedömt museets personalbehov. Utredningen lämnar nedan uppskattningar om möjliga kostnader för personal, verksamhet och övrig drift, lokal- och investeringskostnader.

Kostnaderna för museet är dock svåra att uppskatta då dessa påverkas av ett flertal faktorer bland annat hur verksamheten organiseras internt och hur behovet av driftskostnader, hyra och investeringar kommer att se ut när verksamheten väl börjar byggas upp. Därför har utredningen föreslagit att organisationskommittén, eller den myndighet som ges uppdrag att inrätta museet, tar fram ett specificerat budgetförslag för verksamheten och då bedömer de uppskattningar utredningen gjort. Organisationskommittén bör vidare bestämma hur myndighetens interna organisation ska se ut och undersöka och förbereda inflyttning i lämpliga lokaler, samt påbörja rekrytering av personal.

Utredningen uppskattar att museet sammantaget behöver omkring 26 årsarbetskrafter vilket kan medföra personalkostnader på cirka 22 miljoner kronor. Inordnad i en befintlig myndighet sjunker behoven till omkring 22 årsarbetskrafter och lönekostnaderna till cirka 17,5 miljoner kronor. Utredningen har i bedömningen medvetet eftersträvat att museets resursbehov inte ska behöva vara alltför omfattande utan att verksamheten i stället, om så krävs, ska kunna växa över tid. Därutöver tillkommer uppskattningsvis årliga kostnader på 35 miljoner kronor för drift och verksamhet, hyres- och lokalkostnader samt investeringskostnader. Inordnas museet i en befintlig verksamhet bör dessa kostnader kunna minska till 30 miljoner kronor. Uppförs en ny byggnad för museet kommer lokalkostnaderna öka då museet kan flytta in i en sådan byggnad i framtiden.

Därtill behöver museet ha medel på omkring 4 miljoner kronor för att finansiera forskningssamverkan tillsammans med ett statligt lärosäte, samt omkring 2 miljoner i projektmedel för samverkan med lokala och regionala museer, arkiv och bibliotek (se vidare förslagen i kapitel 7).

I jämförelse hade Myndigheten Forum för levande historia under 2018 33 årsarbetskrafter och cirka 32 miljoner kronor i personalkostnader. Statens försvarshistoriska museer, som driver både Armémuseum i Stockholm, Flygvapenmuseum i Linköping och försvarets traditionsnämnd, hade 2017 65 årsarbetskrafter och personalkostnader på cirka 45 miljoner kronor.

Utredningen har nedan beräknat kostnader för årsarbetskrafter utifrån uppskattade lönelägen för olika personalfunktioner inom museisektorn samt ett lönekostnadspåslag på cirka 55 procent för sociala avgifter med mera. Utredningen vill dock påpeka att lönelägen kan skilja sig åt inom sektorn och att en organisationskommitté har bättre förutsättningar att göra beräkningar av lönekostnader.

### Styrning och verksamhetsstöd

Museet kommer beroende på om det inrättas som del i en befintlig myndighet eller som en fristående myndighet ha olika behov av resurser kopplade till styrning och verksamhetsstöd.

En fristående myndighet behöver en överintendent tillika myndighetschef, med en månadslön på cirka 100 000 kronor, en administrativ chef med en månadslön på cirka 70 000 kronor, samt personal med ansvar för ekonomi, personal samt kommunikation med månadslöner på cirka 50 000 kronor. Därtill behövs två kommunikatörer som även har ansvar för marknadsföring, en registrator och en ledningsgruppsassistent, dessa kan ha månadslöner på cirka 35 000 kronor. Dessa nio årsarbetskrafter medför årliga lönekostnader på cirka 8,5 miljoner kronor.

Som del i en befintlig myndighet krävs i stället upp till fem årsarbetskrafter, uppdelat på museichefen, med en månadslön på cirka 70 000 kronor, en verksamhetsutvecklare med en månadslön på cirka 50 000 kronor, samt två kommunikatörer som även ansvarar för marknadsföring och en administratör med månadslöner på cirka 35 000. Dessa 5 årsarbetskrafter medför årliga lönekostnader på cirka 4,2 miljoner kronor.

### Föremålssamlingar

Det nya museet behöver uppskattningsvis en avdelningschef samt två intendenter som kan ansvara för dokumentation, insamling, och expertisering av museets samlingar. Avdelningschefen kan ha en månadslön på cirka 55 000 kronor och intendenterna cirka 45 000 kronor. Intendenterna behöver arbeta med att bygga upp en ny samling, införskaffa föremål, vittnesmål samt göra inlån och tillhandahålla kunskap om relevanta föremål i externa samlingar. Externa samlingar

finns både hos andra svenska museer och institutioner samt hos utländska institutioner. Samlingar rör både föremål, dokument och vittnesmål. Därtill behöver museet ha en konservator med specialisering på den typ av moderna föremål som är aktuella. Dennes månadslön kan ligga på runt 35 000 kronor. Uppskattningsvis kan dessa 4 årsarbetskrafter medföra personalkostnader på cirka 3,4 miljoner kronor.

### Forskning, bibliotek och arkiv

Museet kommer att behöva en disputerad forskningskoordinator som kan arbeta med att bistå museichefen i att etablera samverkan med ett statligt lärosäte, samt arbeta med museets forskningsverksamhet och relationer till forskarsamhället. Forskningskoordinatorn bör ha en månadslön på cirka 50 000 kronor Därtill behövs uppskattningsvis en arkivarie, som även har bildarkivariekompetens, samt en bibliotekarie, dessa kan ha månadslöner på cirka 35 000 kronor. Sammantaget medför dessa tre årsarbetskrafter lönekostnader på cirka 2,3 miljoner kronor.

Därtill bör museet kunna tillhandahålla 4 miljoner kronor som en grund för att bygga upp en forskningsmiljö i samverkan med ett statligt lärosäte som bidrar till finansieringen. Dessa medel bör tillsammans med medel från lärosätet finansiera en professur samt postdoktorala anställningar och doktorandtjänster. Medlen bör även kunna användas för att arrangera konferenser och seminarier.

Utredningens förslag avseende möjligheterna att bygga upp en forskningsmiljö presenteras närmare i kapitel 7. I förslaget att inrätta en professur ingår att denne professor tjänstgör på 50 procent vid museet och då i egenskap av forskningschef.

### Publik verksamhet

Den publika verksamheten vid museet, utställningar, pedagogisk verksamhet och programverksamhet, kräver olika personella resurser. Det inbegriper en avdelningschef med en månadslön på cirka 55 000 kronor, en utställningsansvarig och tre museipedagoger, samt en programkoordinator, dessa bör ha en månadslön på cirka 45 000 kronor. Därtill behövs tre museivärdar och en assistent för den publika verksamheten med en månadslön på cirka 30 000 kronor. Detta samman-

taget utgör 10 årsarbetskrafter och en årlig lönekostnad på cirka 7,5 miljoner kronor.

### Övriga drifts- och verksamhetskostnader

Kostnader för övrig drift kan inbegripa köp av tjänster och varor som relaterar till bland annat utställningsverksamhet, marknadsföring och kommunikation, publikationer med mera. Därtill kommer kostnader för exempelvis ekonomiadministration, it-drift, registratur och kostnader för städning med mera. En kostnad som bör kunna bli omfattande för ett museum om Förintelsen är bevakning. Drifts och verksamhetskostnader kan variera stort.

En ny museimyndighet kan efter det att myndigheten byggts upp ha relativt höga driftskostnader. Utredningen bedömer att det under museets första år, innan museet är fullt uppbyggt, kan röra sig om 10 miljoner kronor och därefter 20 miljoner kronor årligen. I jämförelse hade Forum för levande historia under 2018 cirka 18 miljoner kronor i övriga driftskostnader, medan Statens försvarshistoriska museer hade övriga driftskostnader på drygt 26 miljoner kronor.

I det fall museet inrättas inom en befintlig museimyndighet kan driftskostnaderna för museet bli lägre till följd av samordning av verksamheten. Utredningen bedömer att drifts- och verksamhetskostnaderna blir 5 miljoner kronor lägre givet en sådan lösning, och då hamnar på 5 miljoner kronor under museets första år och 15 miljoner därefter.

Till detta föreslås i kapitel 7 att museet ska ha projektmedel på omkring 2 miljoner årligen för samverkan med lokala och regionala museer, arkiv och bibliotek.

Utredningen har inte bedömt kostnader eller intäkter som kan relateras till övriga publika verksamheter som butik och restaurangverksamhet.

## 6.6 Lokalbehov och lokalernas publika tilltal

**Bedömning:** Museet kommer att behöva lokaler för utställningar, program- och undervisningsverksamhet, samt kunna husera externa forskare och ta emot allmänhet som vill få tillgång till museets arkiv, bibliotek och samlingar. Därtill behöver museet övriga publika lokaler. Lokalerna ska utformas med tanke på tillgänglighet.

Utredningen bedömer att museet under sina första verksamhetsår behöver huseras i temporära lokaler, samt att en ny museibyggnad bör uppföras och utformas med tanke på att lokalernas publika framtoning ska bidra till intresset hos museibesökarna.

**Förslag:** Statens fastighetsverk bör under 2021 ges ett utredningsuppdrag om hur museets lokaler kan utformas.

Det nya museet kommer att behöva en egen byggnad. Utredningen bedömer att detta är av stor vikt för verksamheten, även om den skulle organiseras inom en befintlig myndighet. Ett museum kräver lokaler för en basutställning, tillfälliga utställningar och för undervisning och övrig programverksamhet som kan handla om filmvisningar, seminarier och konferenser med mera. Väl tilltagna lokaler med tillgång till samlingsutrymmen kommer därmed att vara nödvändiga. Museet behöver därtill magasin och arkiv för sina samlingar liksom en publik läsesal och bibliotek samt arbetsplatser för medarbetarna. Dessutom behövs lokaler för en butik, inklusive bokhandel, och en restaurang eller café.

Lokalerna ska utformas med tanke på tillgänglighet och universell utformning och det är nödvändigt att tänka in tillgänglighetsperspektiv redan från början då lokalerna planeras.

Bevakning och säkerhet är en ytterligare aspekt som särskilt behöver beaktas vid utformandet av museets lokaler, med tanke på den hotbild som kan finnas mot verksamheten. Här kan erfarenheter inhämtas från utformandet av internationella museer om Förintelsen.

Utredningen har inte uppskattat behovet av storlek på lokalerna. Detta sker lämpligen i samband med organisationskommitténs arbete och då genom samverkan med utställningsproducenter och experter från Statens fastighetsverk. Inte minst kommer regeringens beslut

om var i landet som museet ska lokaliseras spela roll i bedömningen av lokalernas möjliga placering och utformning.

När museet inleder sin verksamhet behöver tillfälliga lokaler finnas tillgängliga och inredas för ändamålet. Om museet inrättas i en befintlig myndighet krävs fortfarande nya lokaler för museet men vissa delar, exempelvis arkiv och magasin kan samordnas och minska kostnaderna. Dessutom kan den befintliga myndigheten ha ytterligare möjligheter att utnyttja sina lokaler under museets uppbyggnadsfas.

Utredningen bedömer dock att en särskild museibyggnad bör uppföras, alternativt att en befintlig byggnad byggs om, för att hysa museet. Erfarenheten från internationella museer är tydlig vad gäller att byggnadens utformning har stor betydelse för verksamheten. Som nämnts har exempelvis Judiska museet i Berlin och Dansk judisk museum i Köpenhamn en mycket betydande del av sina besökare på grund av själva museibyggnaderna. Regeringen bör därför överväga att uppföra en märkesbyggnad som kan utformas i dialog med den omkringliggande plats där museet placeras. En sådan process tar dock tid. Utredningen uppskattar att nybyggnation kan ta uppemot åtta år. Kostnaderna för en nybyggnation belastar i huvudsak museet genom hyreskostnaderna för den nya byggnaden.

Utredningen har haft dialog med Statens fastighetsverk och bedömer att Statens fastighetsverk redan under 2021, då organisationskommittén arbetar med inrättandet av museet, bör ges ett initialt utredningsuppdrag för att ta fram underlag för hur museets lokaler kan utformas. Därefter bör Statens fastighetsverk få de uppdrag som behövs för att fortsätta processen med att uppföra en ny byggnad. Detta inbegriper förslagsvis att under 2022 ta fram en förstudie, under 2023 arrangera en arkitekttävling samt från 2024 inleda arbete med ett byggprogram och därefter påbörja projektering och byggfas. Innan det finns kunskap om projektstorlek, lokalisering eller förutsättningar för eventuell detaljplan är det svårt för Statens fastighetsverk att ge en uppskattning av tidsåtgång för byggnation och projektering. Även regeringens beslut inför respektive skede av processen att uppföra en ny byggnad kan ha en stor inverkan på hur snabbt projektet kan drivas framåt. En beräkning av kostnader relaterade till detta återfinns i kapitel 8.

## Lokalkostnader

Utredningen uppskattar att hyreskostnaden för museets temporära lokaler kan vara relativt höga och ligga på 10 miljoner kronor. Hyreskostnader för en nybyggd museibyggnad kan variera stort beroende på hur museet utformas och dess lokalisering. Utredningen bedömer att det kan röra sig om 20 miljoner kronor i hyreskostnad då en ny museibyggnad uppförts.

I jämförelse har Forum för levande historia lokalkostnader på cirka 6,4 miljoner kronor, men dessa lokaler saknar tillräcklig plats för en större basutställning och andra publika programverksamheter. Hyran för det relativt nybyggda Världskulturmuseet i Göteborg var enligt uppgift under 2016 cirka 25 miljoner kronor, medan hyreskostnaden för Etnografiska museet i Stockholm samma år låg på drygt 15 miljoner kronor och cirka 7,5 miljoner för Östasiatiska museet och Medelhavsmuseet i Stockholm (sammantaget hade myndigheten Statens museer för världskultur, hyreskostnader under 2018 på 65 miljoner kronor, då hyra för magasin och ytterligare lokaler räknas in).[5]

## Investeringskostnader

Museet kommer att ha stora investeringskostnader då dess lokaler behöver inredas, inventarier införskaffas och en basutställning, med montrar, digital teknik med mera, ska byggas upp. Museet kommer ha investeringskostnader både i de temporära lokalerna under de första verksamhetsåren och senare om en ny byggnad uppförs.

Investeringar bekostas genom att myndigheten lånar medel. Museets låneram behöver anpassas för detta ändamål. Kostnaderna belastar budgeten genom avskrivningar. Myndigheten gör avskrivningar under en kortare eller längre avskrivningsperiod beroende på förbrukningstiden. Organisationskommittén har lämpligare förutsättningar att bedöma investeringskostnader för den museiverksamhet som regeringen beslutar ska inrättas. Utredningen uppskattar att museet kan behöva göra avskrivningar på cirka 5 miljoner kronor årligen.

[5] Underlag har hämtats från bland annat rapporten ”Förslag till åtgärder för att förbättra Statens museer för världskulturs ekonomiska förutsättningar”, 2016-09-29, från Statens museer för världskultur, samt myndighetens årsredovisning 2019.

## 6.7 Bedömning rörande frågan om lokalisering

**Bedömning:** Regeringen bör överväga att förlägga museet på en plats med historisk betydelse i en sammanhanget.

Regeringen bör vidare inrätta museet i en stad som har närhet till ett universitet som är lämpligt för museet att samverka med samt att museet kan ha en hög publiktillströmning, inte minst av skolelever.

Regeringen bör även överväga en lösning där museet kan bedriva verksamhet i olika städer.

Utan att lämna förslag på lokalisering bedömer utredningen att regeringen bör överväga en plats för museet som knyter an till Sveriges historia i relation till Förintelsen och där museibyggnaden kan uppföras i dialog med den omkringliggande platsen. Sådana platser finns i olika svenska städer, vilket behandlades i avsnitt 6.2.1.

Utredningen ser det som givet att museet placeras i en stad där det finns närhet till ett universitet som museet kan samverka med.

Regeringen kan även överväga en lösning kring lokaliseringen där det nya museet kan bedriva verksamhet i olika städer genom filialer. Museet skulle kunna ha huvudsäte i en stad och samtidigt bedriva viss utställnings och utbildningsverksamhet i andra städer genom en strukturerad samverkan med olika befintliga lokala museer. I fall en sådan lösning väljs och ifall regeringen väljer att lokalisera museet utanför Stockholm, kan regeringen överväga att ha viss museal verksamhet i de lokaler som Forum för levande historia i dag använder eller i ett lämpligt museum. I det fall museet placeras i Stockholm kan samverkan med andra lokala museer övervägas, exempelvis med Malmö museer.

# 7 Samlingar, samverkan och forskning

## 7.1 Utgångspunkter

I enlighet med direktivet ska utredningen undersöka frågor om möjliga samarbeten mellan museet och andra aktörer. Det specificeras att flera museer, arkiv och bibliotek, men även andra institutioner, har samlingar relevanta för det nya museet, och att samlingarna omfattar föremål och dokument från överlevande och även material som rör flyktingmottagandet och Sveriges relationer med Nazityskland. Det är viktigt att museet kan samverka med dessa institutioner om dessa samlingar.

Direktivet lyfter fram att museets framgång och legitimitet är beroende av att museet etablerar goda samarbetsformer med de institutioner, inklusive forskningsmiljöer, som i dag arbetar med angränsande och besläktade frågor. Vidare betonas att möjligheten att etablera internationella nätverk är av central betydelse både inom forskning och med andra museer som är inriktade på Förintelsen.

Det fastlås därför att utredningen ska kartlägga relevanta samarbetsparter i Sverige och internationellt, och vid behov föreslå särskilda former för sådant samarbete. Utredningen har kartlagt relevanta samarbetspartners och presenterat dessa i kapitel 3, och påbörjat en inventering av svenska samlingar och arkiv, som presenteras ytterligare nedan.

I förhållande till denna del av direktivet har utredningen valt att lämna förslag och bedömningar samt information i flera led. Först om hur museet kan arbeta med insamling och tillgängliggörande av föremål och arkivmaterial i samverkan med andra aktörer. Sedan föreslås former för särskild samverkan med vissa specifika aktörer. Därefter lämnas förslag om sätt att utforma en forskningsanknuten

museiverksamhet. Slutligen bedöms möjligheter till internationella samarbeten.

## 7.2 Behov av insamling och tillgängliggörande av föremål och arkivmaterial

**Förslag:** Utöver egen insamling ska museet tillhandahålla en samlad överblick av innehållet i samlingar och arkiv vid andra museer, institutioner och organisationer i Sverige och bistå allmänhet och forskare genom att tillgängliggöra information om innehållet i dessa.

Museet ska bygga upp en egen samling av föremål, dokument och arkivmaterial (se förslag på museets inriktning och uppdrag i kapitel 5). Utredningen vill förtydliga vissa aspekter av hur denna insamling kan ske i samverkan med andra aktörer. Utredningen bedömer att ett svenskt museum utifrån en gedigen dokumentation behöver samla in eget material och föremål – inte minst från privatpersoner – göra inlån från andra museer och arkiv, samt samla in berättelser och vittnesmål. Museet bör därtill tillgängliggöra och tillhandahålla en överblick över existerande svenska samlingar och arkiv, liksom över internationella samlingar och arkiv som innehåller material och information med anknytning till Sverige. Detta kan ske genom att museet skapar en databas eller katalog men det kräver därtill att museet har personal som kan vägleda besökare och forskare i sökandet efter material.

Utredningen har påbörjat en övergripande inventering av material i svenska samlingar och bedömer att det finns gott om föremål och dokument som kan tillgängliggöras i ett kommande museum om Förintelsen. Därtill finns det, baserat på den information utredningen inhämtat från utländska museer, ett stort bestånd av föremål vid dessa museer som har anknytning till Sverige och som skulle kunna vara möjliga att låna in.

Förutom att upprätta egna samlingar och göra inlån bör museet ge samlad information om vad som finns i andra samlingar och arkiv vid institutioner utanför museet och samverka med dessa. För allmänhet och forskare kommer museet på detta sätt att kunna utgöra en nod för kunskap om samlingar och arkivmaterial som rör För-

intelsen och bistå i att tillgängliggöra detta. Det kan till exempel röra tillgång till arkiv och databaser för släktforskning, men även till digitaliserade forskningsarkiv. Sådana finns exempelvis vid Shoa Foundation, Yad Vashem och Wiener Library i London. Detta skulle göra museet attraktivt för forskare både i Sverige, i övriga Norden och övriga delar av norra Europa.

För att möjliggöra detta bör museet skaffa sig tillgång till internationella databaser och digitala arkiv, för att därigenom göra det möjligt för både svenska och internationella forskare och allmänheten att använda museet som en bas för forskningsprojekt avseende både svenskt och utländskt material.

### 7.2.1 Inventering av samlingar i Sverige

Utredningen har kontaktat relevanta myndigheter, bibliotek och arkiv samt organisationer för att samla in information om vilka samlingar som existerar i Sverige och ställt frågor om hur dessa samlingar tidigare har använts. En summering av svaren återfinns i bilaga 2.

Inventeringen är inte fullständig men visar att det finns en betydande mängd föremål och arkivmaterial. Samlingarna innehåller bland annat personliga föremål som överlevande haft med sig till Sverige liksom föremål och ett stort bestånd av arkivmaterial som rör Sveriges roll under andra världskriget. Det finns även ett antal fotoarkiv.

Utredningen har även låtit historikern Pontus Rudberg, postdoktor vid Historiska institutionen och Hugo Valentin-centrum, Uppsala universitet, göra en kommenterad sammanställning av svenskt arkivmaterial med relevans för det kommande museet. Denna återfinns i bilaga 3.

Sammanställningen lyfter fram vilka typer av handlingar som finns i arkiv som upprättats av svenska myndigheter, inklusive museer och universitet, organisationer, däribland judiska församlingar, samt vissa person- och företagsarkiv. Rudberg påpekar att svenska myndigheters arkiv innehåller handlingar som kan berätta om både vilken information som fanns om judarnas situation i olika stadier av de nazistiska förföljelserna samt under folkmordet på Europas judar, och hur såväl de svenska myndigheterna som svenskjudiska organisationer och enskilda agerade i förhållande till dessa händelser. Här finns också källor om mottagandet och behandlingen av flyktingar

och överlevande. Vidare finns flyktingarnas och de överlevandes egna redogörelser i till exempel förhör och ansökningshandlingar i myndighetsarkiven. Vad gäller de svenska judiska församlingarnas arkiv innehåller dessa handlingar som kan åskådliggöra vad svenska judar hade tillgång till för information om de nazistiska förföljelserna av judarna i Europa och Förintelsen, samt hur de agerade i relation till dessa händelser. Det finns också handlingar från ett stort antal andra (judiska och icke-judiska) organisationer som på ett eller annat sätt kom i kontakt med händelserna i Europa och/eller med flyktingar och överlevande, bland annat genom hjälpverksamhet.

Sammantaget ger bilaga 2 och 3 information som kan ligga till grund för museets arbete med att samla in och tillhandahålla information om svenska samlingar och arkiv.

Vad gäller berättelser och vittnesmål från överlevande finns dessa i dag utspridda på en rad arkiv, bibliotek, museer och hos organisationer runt om i landet. Förutom den information som framkommer i utredningens bilagor har Forum för levande historia (FLH) på sin hemsida listat ett antal samlingar av vittnesmål från Förintelsens överlevande som finns både hos svenska och utländska institutioner och organisationer. FLH ger även information om samlingarna och tillhandahåller kontaktuppgifter.[1]

Museet bör samla in vittnesmål och berättelser som i dag är utspridda samt ytterligare inventera befintligt material. Museet bör då utgå från de översikter över vittnesmål och vittnesmålslitteratur som finns tillgängliga och även kunna granska och kritiskt utvärdera de olika insamlingsprojekten och deras resultat.[2]

[1] Forum för levande historia listar svenska vittnesmålssamlingar som finns hos Föreningen Förintelsens Överlevande, Forum för levande historia, Judiska Museet, SKMA (Svenska kommittén mot antisemitism), Intervjuprojektet Överlevarna (podd-serie), Landsarkivet i Lund, Malmö stadsarkiv / Förintelsens ögonvittnen, Nordiska museet, Riksarkivet, Sveriges radio, Universitetsbiblioteket Lund / Röster från Ravensbrück, Uppsala universitet / Gunhild Tegens arkiv, Uppsala Universitet / Raoul Wallenbergs arkiv samt Utbildningsradion. Därtill listas internationella samlingar av vittnesmål hos Ghetto Fighters' House Museum Archive, Shoah Foundation, United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), samt Yad Vashem. Se www.levandehistoria.se/fakta-fordjupning/forintelsen/vittnesmal/vittnesmal-fran-forintelsen.

[2] Se bland annat Malin Thor Turebys bidrag i utredningens antologi för en översikt av tidigare gjorda insamlingar i Sverige.

### 7.2.2 Ytterligare insamling av berättelser från överlevande och annat material

Förutom redan insamlade vittnesmål finns det möjlighet och behov av ytterligare dokumentation. Det framgick vid den internationella konferens som utredningen anordnade 12–13 februari (se kapitel 4 samt utredningens antologi) att det finns goda möjligheter och stor nytta av att inte enbart förhålla sig till redan insamlade berättelser och vittnesmål utan även att upprätta dialog med kvarvarande överlevande för att samla in deras berättelser och synpunkter på hur dessa bör förmedlas och användas i en ny museiverksamhet.

Ett exempel på nyligen insamlade berättelser är intervjuprojektet ”Överlevarna” en podcast med 120 intervjuer insamlade mellan 2017–2019 med personer som överlevde Förintelsen. Podcasten har producerats av journalisten Bernt Hermele, i samarbete med fotografen Cato Lein och även resulterat i en bok som getts ut 2020.[3] Intervjuprojektet visar, genom det stora antalet personer som ställt upp, att det även så här långt efter Förintelsen finns ett intresse och en vilja från överlevande att berätta om sina erfarenheter. Museet bör överväga möjligheten att tillgängliggöra detta material.

Statens historiska museer (SHM) har som en uppföljning av arbetet med utställningen *Speaking Memories – Förintelsens sista vittnen*, uppmärksammat regeringen på möjligheten att genomföra ytterligare dokumentation av överlevandes vittnesmål. I utställningen ingår den interaktiva installationen *Dimensions in Testimony* där besökarna kan ställa frågor till överlevande och få svar genom förinspelade videointervjuer. SHM har i februari 2020 erhållit medel för att kunna möjliggöra en svenskspråkig version av *Dimensions in Testimony* i samarbete med USC Shoah Foundation. Därtill har SHM lämnat förslag angående indexering av svenskspråkiga intervjuer i USC Shoah Archive, samt förslag angående insamling av material från överlevande i Sverige som är intresserade att donera föremål. Utredningen bedömer att dessa förslag är motiverade och utredningen meddelade detta till regeringen under hösten 2019.[4]

[3] Bernt Hermele & Cato Lein, *Överlevarna: röster från Förintelsen* (Stockholm: Ordfront förlag 2020).
[4] Utredningen lämnade en PM 2019-10-30 till Kulturdepartementet samt Utbildningsdepartementet som stödde förslaget från Statens historiska museer angående dokumentation och insamling av material kring minnet av Förintelsen och som regeringen sedan beslutat om.

Det nya museet bör även samla in berättelser och vittnesmål från romska överlevande, samt undersöka om det finns relevanta vittnesmål eller berättelser från andra offergrupper. Det finns vissa vittnesmål från romer insamlade i Sverige men de behöver översättas och alltså kompletteras. För denna verksamhet föreslår utredningen ett särskilt projekt, se nedan under avsnitt 7.3. Museet bör även överväga former för att inventera relevant material som kan röra exempelvis funktionsnedsatta och hbtq-personers historia kopplat till Förintelsen och krigsåren. Detta kan ske i samverkan med Handikapphistoriska föreningen, samt med forskare med historisk sakkunskap om hbtq-frågor.

Museet bör vidare samla in berättelser från släktingar till överlevande, som kan beskriva hur det varit att växa upp som barn till överlevande. Detta lyftes fram av utredningen i kapitel 5 om museets inriktning och uppdrag. Utredningen bedömer att museet bör göra en sådan insamling av berättelser utifrån en avgränsning och form som museet bedömer är lämplig.

Det finns en stor aktuell utgivning av böcker och publikationer om överlevandes historia som museet kan tillgängliggöra. Ett exempel med stor relevans för det nya museet är Dina och Jovan Rajs nyligen publicerade bok *Ting som bär våra minnen* (Bonnier Fakta, 2020) som ger starka och ögonöppnande exempel på hur föremål kan användas för att berätta historien om Förintelsen.

## 7.3 Särskilda samarbeten om samlingar, utställningsverksamhet och dokumentation

Utredningen har i kapitel 3 redogjort för en lång rad relevanta myndigheter och organisationer samt internationella institutioner som museet har möjlighet att samverka med, inte minst vad gäller att samla in och tillgängliggöra samlingar.

Utredningen bedömer att det finns vissa institutioner som museet ska upprätta särskilda samarbeten med och att museet ska ha i uppdrag att finansiera delar av denna samverkan. Detta kan stärka regeringens satsning på museal verksamheten om Förintelsen och Sveriges roll under andra världskriget genom att resurser inte enbart satsas i det nya museet utan kommer en vidare krets av institutioner till del. Utredningen anser att det finns stora vinster i att utveckla sam-

verkan om samlingar, utställningsverksamhet och dokumentation mellan museet och olika befintliga regionala och lokala verksamheter och att denna samverkan bör finansieras för att bli hållbar.

I följande del lämnar därför utredningen förslag på vissa specifika samarbetsmöjligheter som bedöms vara strategiskt viktiga för museets arbete, inte minst under dess uppstartsfas.

### 7.3.1 Samverkan med länsmuseerna

**Förslag:** Regeringen bör avsätta medel för en nationell satsning på lokal museiverksamhet rörande samlingar och utställningar om Förintelsen. Museet bör för detta ändamål ha projektmedel för samverkan med regionala och lokala museer, arkiv och bibliotek på cirka 2 miljoner kronor årligen.

Utredningen har tidigare redogjort för de förslag och synpunkter som lämnats av Länsmuseernas samarbetsråd. Utredningens förslag till inrättandet av ett nytt statligt museum går inte på den linje som länsmuseerna förslagit, men det finns goda skäl att skapa hållbara förutsättningar för att ta om hand flera av de aspekter som länsmuseerna lyfter fram. Detta bör ske genom en särskild form av samverkan mellan museet och länsmuseerna, men även med andra relevanta lokala museer, arkiv och bibliotek.

Länsmuseerna tar upp behovet av att hela landets befolkning ges samma förutsättningar att ta del av museiverksamheten. Det finns redan i dag samarbete mellan länsmuseerna och Forum för levande historia, samt med Statens historiska museer vad gäller utställningen ”*Speaking memories*” som turnerar i landet. På motsvarande sätt bör det nya museet om Förintelsen ges möjlighet till samarbete med länsmuseerna om exempelvis vandringsutställningar.

Vidare poängterar länsmuseerna, som nämnts tidigare, att det finns berättelser, vittnesmål, föremål och platser som rör Förintelsen, den judiska befolkningens liv och historia, antisemitism och flyktingmottagandet efter andra världskriget, utspridda i hela landet. Här menar länsmuseerna att de kan genomföra ett lokalt arbete och lyfta fram lokala perspektiv med stor potential att fånga allmänhetens intresse. Denna form av arbete sker i dag på flera håll i Sverige bland annat via det så kallade 27 januari-nätverket. Möjligheten att bygga

vidare på denna nationellt spridda verksamhet lyfts även fram av bland annat Judiska museet i Stockholm.

Utredningen delar uppfattningen att det finns stora möjligheter och en stor nytta med att utveckla existerande regional verksamhet och nationell samverkan för denna. Det föreslagna museet bör ges resurser för att kunna stödja sådant arbete.

Utredningen bedömer att regeringen därför bör avsätta medel för att vidareutveckla en nationell satsning på lokal museiverksamhet som kan avse inventering, dokumentation insamling och konservering samt utställningsverksamhet. Museet bör för detta ändamål ha årliga projektmedel för samverkan med regionala och lokala museer, arkiv och bibliotek på cirka 2 miljoner kronor.

### 7.3.2 Samverkan med Judiska museet

**Förslag:** Museet ska ha i uppdrag att samverka med Stiftelsen Judiska museet i Stockholm. För att möjliggöra samverkan bör anslaget för Stiftelsen Judiska museet utökas med 2 miljoner kronor i nivå.

Judiska museet i Stockholm har i sitt svar till utredningen uppmärksammat att ett museum om Förintelsen behöver beakta redan befintlig verksamhet och att Judiska museet spelar en viktig roll i sammanhanget.

För Judiska museet har Förintelsen varit en central del som museet valt att belysa i sin nya basutställning. Samtidigt har Judiska museet med den nya utställningen strävat efter att bredda bilden av den judiska historien bortom Förintelsen och slår vakt om att den ambitionen kan bibehållas, så att historien om judiskt liv i Sverige inte reduceras till att enbart kretsa kring lärdomarna från Förintelsen.

Ett svenskt museum om Förintelsen riskerar, menar Judiska museet, att bli kontraproduktivt, utan ett betydande judiskt museum. Påståendet underbyggs med hänvisning till att många museer om Förintelsen internationellt ofta inramas av judisk historia, exempelvis Judiska museet i Berlin. Judiska museet konstaterar att det är rimligt att parallellt lyfta fram båda dessa centrala berättelser, den om Förintelsen och den om judisk historia. Judiska museet understryker att ett välfungerande judiskt museum blir än viktigare när ett museum

etableras som mer specifikt är riktat mot att belysa Förintelsen, Förintelsens överlevande och specifika frågor relaterade till svensk historia.

Därför föreslår Judiska museet att utredningen beaktar möjligheter till samverkan mellan de två institutionerna. Det kan röra sig om pedagogiska upplägg, gemensamma utställningar och ett långtgående samarbete vad gäller det museets samlingar. Judiska museet har en samling med material av direkt relevans för det nya museet.

Utredningen delar den farhåga Judiska museet aktualiserar att det finns en risk att etablerandet av ett museum om Förintelsen kan komma att konkurrera med Judiska museet i Stockholm, särskilt om det placeras i samma stad. För att undvika denna typ av problem är en långsiktig samverkan mellan de två institutionerna viktig. Samverkan är även motiverad utifrån den sakkunskap och kompetens som finns vid Judiska museet och som kan komma det nya museet till godo, både under en uppbyggnadsfas, och långsiktigt. Ett uppdrag om särskild samverkan bör skrivas in i bidragsvillkor respektive myndighetens instruktion.

Mot bakgrund av ovanstående föreslår utredningen att anslaget till Stiftelsen Judiska museet utökas. Anslaget ligger i dag på cirka 3 miljoner kronor, varav 1,5 miljoner kronor är tillfälliga och kommer att dras in 2021, vilket innebär att möjligheterna till samverkan med det nya museet blir begränsade. Utredningen föreslår därför att anslaget utökas med 2 miljoner kronor i nivå (vilket innebär att museets anslag kommer att ligga på 3,5 miljoner kronor) för att ge möjlighet till en långsiktigt hållbar samverkan med det föreslagna museet om Förintelsen.

### 7.3.3 Samverkan med universitet eller högskola och romska organisationer

**Förslag:** Det föreslagna museet får i särskilt uppdrag att arbeta med inventering och dokumentation av romska vittnesmål. Projektet bör kunna genomföras i samverkan med lämpligt universitet eller högskola samt romska organisationer i Sverige och relevanta internationella institutioner.

Projektet bör drivas under en treårsperiod och ha en sammanlagd budget på 5 miljoner kronor.

Utredningen har tidigare konstaterat att det råder brist på insamlade vittnesmål och berättelser från romska överlevande i Sverige. Befintliga vittnesmål behöver inventeras och ny insamling är angelägen för att kunna skildra hur romerna föll offer i samband med Förintelsen.

För att möjliggöra en sådan insamling och kunskapsinhämtning krävs en särskild satsning. Denna insats bör förutom att inventera och dokumentera vittnesmål från romer i Sverige, se över behov och möjlighet att samla in eller på annat sätt tillgängliggöra material från andra europeiska länder rörande romers utsatthet under Förintelsen.

Utredningen föreslår att en särskild satsning initieras för detta arbete och att den knyts till det nya museet. Projektgruppen behöver inneha forskarkompetens om insamling och dokumentation av historiskt material och bör kunna samverka med forskare vid ett lämpligt universitet eller en högskola.

Projektet kan förslagsvis initieras genom att regeringen i särskild ordning beslutar om en treårig satsning som finansieras med sammanlagt 5 miljoner kronor och som ges till det nya museet. Museet bör vidare kunna samverka med romska kulturorganisationer i Sverige, samt samarbeta med internationella dokumentationscentra såsom Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma i Tyskland och liknande institutioner i Polen och andra europeiska länder. Projektet bör därtill kunna samarbeta med IHRA.

För att säkerställa samverkan med svenska romska kulturorganisationer bör projektet avsätta medel för att möjliggöra deras medverkan.

## 7.4 Museets forskningsanknytning

Direktiven betonar att museet ska kunna beskriva Förintelsen i en bred historisk kontext och att det därför krävs att en bred dokumentation från krigsåren och vetenskaplig kunskap från en rad discipliner kan användas i verksamheten. Vidare poängteras att det kommer att vara nödvändigt att verksamheten har en stark förankring i aktuell forskning och ges förutsättningar att bidra till kunskapsutveckling på forskningsområdet.

Utredningen anser, som direktivet nämner, att en stark forskningsanknytning är avgörande för att museet ska kunna genomföra sina uppdrag. Utredningen bedömer att detta behöver ske genom att

museet integrerar forskning i sin verksamhet samt startar och upprätthåller en forskningsmiljö och bidrar till forskning på olika nivåer.

Utredningen vill betona att Sverige bör följa exemplen från många internationella museiinstitutioner som arbetar med Förintelsen och liksom dessa lägga stor tonvikt på forskning. Institutioner som HL-Senteret i Oslo, US Holocaust Memorial Museum, samt de israeliska institutionerna Yad Vashem och Massuah är alla på olika sätt kombinerade museum och forskningscentrum. Då Sverige inrättar ett museum om Förintelsen bör detta inte vara mindre kvalificerat i dessa avseenden än internationella motsvarigheter.

### 7.4.1 Forskningens roll i museiverksamhet

Allt museiarbete förstärks genom en tydlig förankring i forskning. Vad menas då med forskning? Forskning är något som främst bedrivs vid universitet och högskolor och därför måste museet ha en etablerad samverkan med ett eller flera lärosäten.

Hur museer använder begreppet forskning varierar. Med en vid tolkning ses forskning som synonymt med kunskapsuppbyggnad i allmänhet och då särskiljs inte forskning vid museer från forskning vid universitet och forskningsinstitut. En sådan tolkning försvagar dock museerna i relation till forskarsamhället i och med att universitet och lärosäten bedömer forskning utifrån att den tillkommit i kollegialt granskade sammanhang.

Det finns därför skäl att urskilja forskning från övrig kunskapsuppbyggande verksamhet. Forskning står för sökande efter ny kunskap baserad på problemformulering, teoretisk förankring och vetenskapliga metoder. Härmed avgränsas också forskningen från den allmänt kunskapsuppbyggande – och lika nödvändiga – museiverksamheten som sker inom ramen för det ordinarie arbetet. Dokumentation, insamling och kunskapsuppbyggande kring samlingarna är alltså inte detsamma som forskning, men kan ingå i forskningsprocessen eller leda till forskning.

Det finns dock stora möjligheter för samverkan mellan forskning och museiverksamhet som kan gynna båda dessa verksamheter. Även om forskning inte är en verksamhet som låter sig inordnas i den löpande museipraktiken är det självklart och nödvändigt att museitjänstemännen ska ha möjlighet att använda och stärka sin vetenskapliga

kompetens inom museets alla verksamhetsområden. Detta kan ske inom forskningsprojekt och genom forskarkontakter i det dagliga arbetet.[5]

Vetenskapligt sett finns inga speciella kriterier för forskning vid museer, men den har vissa kännetecken:

- Genom sina ämnesval är den nära knuten till museiverksamheten i övrigt och till museernas samlingar och insamling. Kopplingen till existerande material och tillförandet av nytt material skapar kontinuitet och långsiktighet och ger unika möjligheter att studera företeelser i tidsperspektiv.
- Kravet på att primärmaterialet ska bevaras och göras allmänt tillgängligt innebär att arbetsmoment som uppordning, katalogisering, renskrift och registrering kan tillkomma. Dessa procedurer är också i sig kunskapsgenererande.
- Museernas breda och mångskiftande kontaktytor gentemot allmänheten är en specifik tillgång för forskningen genom att mötena ständigt genererar nya frågor utifrån vilka forskningsuppgifter kan formuleras. Förmedlingen av forskningsresultaten genom publikationer, utställningar, programverksamhet och andra media är en viktig del av samhällsuppdraget.[6]

Museisamlingar är ett forskningsarkiv som ska vara tillgängligt för alla. Museet bör därför utgöra ett slags kunskapstorg som ska kunna besökas av både forskare och allmänhet. Det innebär att museet även ska kunna samla befintlig forskning och förmedla kontakter med de forskningsmiljöer som finns internationellt. Detta kräver att det finns ett bibliotek och ett arkiv och att föremålssamlingen finns tillgänglig.

[5] Sofia Seifart, ”Med berättelsen i fokus och föremålen på plats”. I: Svanberg, Fredrik, (red) *Forskning vid museer* (Stockholm: Historiska museet, 2011). Se även Birgitta Svensson, ”Styrka genom samverkan” i Björkman, Jenny (red) *Bättre vetande. Ett symposium med anledning av den Hallwylska professurens 90-årsjubileum*. (Stockholm: Nordiska museet 2009).
[6] Se vidare Birgitta Svensson (red), *Föremål för forskning. Trettio forskare om det kulturhistoriska museimaterialets möjligheter*. (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2005).

### 7.4.2 Forskning och insamling

**Bedömning:** Museets insamlingsarbete, dokumentation och utställningsproduktion bör ske i samarbete med forskare.

Museisamlingar utgör en del av samhällets offentliga minne och kulturhistoria. De erbjuder och utmanar till forskning som utvecklar nya metoder och synsätt, samtidigt som forskningen berikar den övriga museiverksamheten med nya perspektiv och frågor kring insamling, bevarande och värde. Museernas samlande måste föregås av en kritisk analys.

I museets insamlingsarbete är forskningen ett viktigt redskap som lägger grunden för en gedigen och kunskapsbaserad verksamhet. Insamlingsarbete bör lämpligen föregås av en systematisk dokumentation och därtill forskning på området och resulterar därefter i en utställning. Mötet mellan universitetsforskning och museernas dokumentationsarbete kan vitalisera såväl forskningen som museernas kunskapsuppbyggnad och insamlingsarbete. Forskningen bör både föregå insamlingsarbetet för att göra nödvändiga avgränsningar och bestämningar och kan avsluta utställningen på ett visst område med en konferens eller en publikation som gör att innehållet i en samling och utställning fördjupas.

### 7.4.3 Bygga en forskningsmiljö och inrätta en professur

**Förslag:** Museet bör ha 4 miljoner som grundmedel för att etablera en forskningsmiljö i samverkan med ett eller flera statliga lärosäten. Forskningsmiljön bör finansieras gemensamt av museet och de samverkande lärosätena.

Ett led i denna samverkan bör vara att en professur inrättas vid ett samverkande lärosäte och att tjänstinnehavaren delar sin tjänst mellan lärosätet och museet och där har en position som forskningschef.

En viktig erfarenhet av att bygga forskningsmiljöer på museer är att forskningen bör ha en tydlig universitetsanknytning, att den som leder forskningen har stor vetenskaplig räckvidd, nationellt och internationellt, samt att man har en god externfinansiering genom samverkan

med universitet och genom beviljade medel från de stora forskningsråden. Det är således av största vikt att museet får tillgång till en professur som innehas av en forskare med betydande internationell kompetens.

Utredningen föreslår att museet bör arbeta för att etablera en gemensamt finansierad forskningsmiljö i samverkan med ett eller flera statliga lärosäten. Museet ska ha medel för att finansiera en grund för denna forskningsmiljö, förslagsvis 4 miljoner kronor, och det eller de externa lärosätena bör bidra med motsvarande medel.

Denna modell har använts av Statens maritima och transporthistoriska museer, vilket är en förebild för utredningens förslag (se vidare avsnitt 7.4.4).

Som en del av forskningsmiljön bör en professur inrättas vid ett samverkande lärosäte. Det bör vidare ingå i den föreslagna professuren att denna tjänst ska vara delad mellan lärosätet och museet, med 50 procent tjänstgöring på båda dessa institutioner.

Den forskare som tillträder professuren bör ha en position som forskningschef vid museet och bland annat arbeta med att söka externa forskningsmedel och fortsätta att utveckla forskningsmiljön. Därtill bör medlen användas till tjänster för postdoktorer och doktorander som kan knytas till museets verksamhet, samt för konferens- och seminarieverksamhet och för publikationer.

Forskningsmiljön bör förläggas vid det aktuella lärosätet men tydligt knytas till museet, genom att seminarier och annan verksamhet kan bedrivas i museets lokaler.

Museet bör i samband med detta även undersöka möjligheten till att inrätta en professur genom privata donationer.

Det finns en särskild styrka i att ha en professor som delar sin tid mellan ett museum och ett universitet. Det innebär ett ömsesidigt berikande där museerna får tillgång till forskarkompetens och utbildningsmöjligheter på universiteten och universiteten i sin tur får tillgång till museets material, och möjligheter att förmedla forskningsrön till en bred allmänhet genom utställningar samt annan förmedling. Genom att seminarier och föreläsningar förläggs till museet får forskare värdefull kontakt med den kunskap som finns hos museets personal samtidigt som personalen får en kompetensutveckling genom att ta del av aktuell forskning.

Museets forskningskoordinator ska bistå i arbetet att etablera och underhålla samverkan mellan museet och lärosätet eller lärosätena, samt för att kommunicera forskarnas arbete såväl inåt i museet som utåt mot allmänheten, genom att anordna seminarier, föreläsningar, workshops etcetera. Utredningen vill här understryka betydelsen av inte bara utbildning utan också bildning av vuxna. Koordinatorn ska även bistå forskarna vid anordnandet av internationella konferenser för att etablera museet i den internationella Förintelseforskningen samt bygga broar mellan museet och dess nationella och internationella partners.

Utredningen har tidigare lyft fram internationella exempel på att kostnader för utbildnings- och forskningsverksamhet vid museer som inriktas på Förintelsen delas mellan kultur- och utbildningsdepartement. Detta framstår som en lyckad väg för att säkerställa finansiering och för att markera att den föreslagna museiinstitutionen i Sverige även innefattar ett forskningscentrum, på samma sätt som liknande internationella museiorganisationer i Norge, Tyskland, USA och Israel. Sverige bör inte inrätta en museiverksamhet som framstår som mindre kvalificerad än jämförbara internationella verksamheter.

Regeringen bör därför överväga om del av museets finansiering kan hämtas från medel som kommer från statsbudgetens utgiftsområde 16 Utbildning och universitetsforskning.

### 7.4.4 Erfarenheter av att bygga forskningsmiljöer

Det finns flera exempel på hur museer samverkat med universitet i uppbyggandet av forskningsmiljöer. På Nordiska museet skapades under 00-talet en sådan miljö där ett tiotal forskningsprojekt med externa forskningsmedel utgjorde en berikande forskningsmiljö. Samtliga projekt var förankrade i museets samlingar. I flera fall ledde forskningen till uppskattade utställningar och publikationer som fördjupade utställningens innehåll.

Parallellt med externfinansierad forskning, drev museet en forskarskola för museianställda.[7] På Nordiska museet fanns också ett par av de postdoktorala tjänster som inrättades inom den så kallade ABM-

[7] Se Otto, Lene & Villstrand, Nils Erik, *Nordiska museets forskarskola: utvärderingsrapport*, (Riksbankens jubileumsfond, Stockholm, 2008).

sektorn för att stärka forskningen på arkiv, bibliotek och museer. Under 00-talet bidrog också Kulturrådet med särskilda forskningsmedel till museer och så småningom kom en större summa till kulturarvsforskning, som initierades av Kulturutredningen, att hamna på Vetenskapsrådet där en särskild beredningsgrupp inrättades. Riksbankens jubileumsfond och Vitterhetsakademien har under åren initierat flera former av forskningsmedel speciellt riktade mot museerna, till exempel ”Samlingarna och forskningen”.[8] I dag har de nämnda satsningarna lett till den breda bidragsformen Digiarv på Vetenskapsrådet. Detta sagt för att visa vilka möjligheter som finns att söka externa medel om man har en stark forskningsmiljö på museet. Men det förutsätter en samverkan med universitet.

Det finns flera andra exempel på hur man kan bygga ovan föreslagna forskningsmiljö, utredningen vill särskilt lyfta fram den senaste som etablerats mellan Stockholms universitet och Statens maritima och transporthistoriska museer, och som ligger till grund för utredningens förslag. Eftersom denna miljö visat sig vara framgångsrik, leder det också till att det blir attraktivt för forskare att söka sig dit, samtidigt som museet får en kompetent personal och en ökad vetenskaplig trovärdighet gentemot allmänheten.[9]

### 7.4.5 Inrätta ett forskningsråd

**Bedömning:** Till museet bör knytas ett forskningsråd med huvudsaklig uppgift att vara ett stöd för museet som forskningsinstitution.

Då museet kan tänkas utgöra den institutionella basen i Sverige för forskning om Förintelsen bör museet inrätta ett forskningsråd som kan samla forskarna inom området och utgöra ett stöd för museet.

[8] Vitterhetsakademien och RJ tillämpade i denna satsning en bredare och mer mångfacetterad definition av begreppet forskning än vanligt. Med programmet ”Samlingarna och forskningen” fokuserade finansiärerna på att finansiera samarbeten mellan minnesinstitutioner och forskningen lärosäten. Avsikten med denna inriktning var att stödja olika typer av insatser som syftar till att göra innehållet i samlingarna känt, tillgängligt och användbart för forskningen. Ett sidoordnat mål för finansiärerna var att förstärka förmedlingen av forskningsbaserat vetande till den intresserade allmänheten.

[9] Stefan Lundblad, ”Att bryta isen mellan universitet och museum. Centrum för maritima studier” i Svanberg, Fredrik, (red) *Forskning vid museer*. (Stockholm, Historiska museet, 2011). Se även Stefan Lundblad, ”Centre for Maritime Studies (CEMAS): A New Hub of Maritime Historical Research in Sweden” i *International Journal of Maritime History* 22(1), (2010).

Rådet ska överblicka, samordna och utveckla kontakter utåt till forskarsamhället nationellt och internationellt. Det ska även utgöra ett forum för diskussion av föreslagna projekt, med hänsyn tagen till aktuell forskning. Rådet bör bestå av interna ledamöter med forskarkompetens från museets olika verksamhetsområden samt externa ledamöter, från både svenska och internationella lärosäten, som tillför flera discipliners forskningsperspektiv.

## 7.5 Internationell samverkan och nätverk

**Bedömning:** Museet bör upprätta internationella samarbeten och delta i arbetet inom IHRA.

Under arbetet med att inrätta museet och under uppbyggnadsfasen bör kunskap inhämtas från utländska museer som förbereder nya permanenta utställningar om Förintelsen.

Som föreslagits i kapitel 5 bör museet bedriva ett internationellt samarbete, bland annat genom medverkan i IHRA. Utredningen har föreslagit att museet övertar det uppdrag som nu ligger på Forum för levande historia (FLH) att företräda Sverige i International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA). Utredningen anser att detta arbete fortsatt bör ske enligt den ordning som nu råder, där UD:s ambassadör för mänskliga rättigheter, demokrati och rättsstatens principer leder den svenska delegationen till IHRA och Kulturdepartementets demokratienhet är instruktionsgivande. Museet bör dock överta FLH:s roll att tillhandahålla experter till den svenska delegationen och delta i de olika arbetsgrupper inom IHRA som är relevanta (se kapitel 2).

Utöver detta ser utredningen stora möjligheter för museet att etablera samarbeten med utländska museer och institutioner som arbetar med kunskap om Förintelsen. Utredningen har i kapitel 3 beskrivet ett antal sådana institutioner varav flera uttryckt att de gärna samarbetar med ett svenskt museum. Därtill bör museets forskningsverksamhet innehålla goda möjligheter till internationella samarbeten. Under arbetet med att inrätta museet och under uppbyggnadsfasen bör kunskap inhämtas från utländska museer som Imperial War Museum i London och National Holocaust Museum i Amsterdam som förbereder nya permanenta utställningar om Förintelsen.

# 8 Konsekvensbeskrivning

## 8.1 Konsekvenser av utredningens förslag

De förslag som lämnats får ekonomiska konsekvenser genom ökade statliga kostnader för det föreslagna museet, vilket till del kräver tillskott av medel och till del kan finansieras genom omfördelningar. Därtill innebär utredningens förslag om viss särskild samverkan mellan museet och andra aktörer ökade statliga kostnader som kräver tillskott av medel. Avsnittet nedan (8.1.1) innehåller en uppskattning av kostnader för de första åren av museets verksamhet, samt en sammanfattning av kostnader för övriga delar som ingår i utredningens förslag.

Om förslagen i ett betänkande har betydelse för vissa särskilt utpekade områden ska dessa konsekvenser anges i betänkandet enligt 15 § kommittéförordningen (1998:1474). Detta gäller för den kommunala självstyrelsen, brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet, för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen.

Utredningen ser inte att förslagen har några direkta konsekvenser i dessa delar. Det föreslagna museet bedöms dock kunna bidra till arbetet med att motverka antisemitism, antiziganism annan rasism och antidemokratiska tendenser i samhället och därmed möjligen stärka det brottsförebyggande arbetet.

Utredningens förslag har framför allt betydelse för de målsättningar som återfinns inom regeringens kulturarvs- och museipolitik och bedöms gå i linje med ambitionerna inom dessa i och med förslaget till ett nytt statligt museum och att detta ska stödja regional och lokal museiverksamhet kopplat till sitt verksamhetsområde. Ut-

redningens förslag om forskningssamverkan bedöms vidare kunna bidra till att forskningen stärks inom områden som relaterar till museets verksamhetsområde.

### 8.1.1 Ekonomiska förslag och uppskattade kostnader

Utredningen har konstaterat att kostnader för museet är svåra att uppskatta i detta läge då dessa påverkas av ett flertal faktorer, bland annat hur verksamheten organiseras, huruvida en ny byggnad ska uppföras för museet och på vilken ort som museet ska placeras. Efter beslut i dessa delar bör därför den organisationskommitté eller myndighet som ges uppdrag att förbereda inrättandet av museet ge specificerade budgetförslag till regeringen. Utredningen har dock uppskattat kostnader, vilka redogjorts för i kapitel 6 och som sammanfattas nedan.

#### Utredningens huvudförslag

Utredningens huvudförslag är att inrätta museet som en ny fristående myndighet. Efter uppbyggnadsfasen beräknas anslaget för myndigheten behöva ligga på 63 miljoner kronor. Förslaget till anslagsnivå baseras på de uppskattade kostnaderna för personalresurser, verksamhets- och driftkostnader, lokalhyra och investeringskostnader samt för forskningsfinansiering och projektmedel.

Utredningen bedömer att museet ska kunna inleda sin verksamhet från och med den 1 januari 2022 och att det sedan kan utvecklas vidare under en uppbyggnadsfas. Under museets första år bör verksamheten kunna fokusera på att införskaffa material till museets samling, upprätta samarbeten samt en forskningssamverkan med ett eller flera statliga lärosäten. Därtill bör museets lokaler iordningställas för publik verksamhet och förberedelser för en basutställning påbörjas. Det innebär att museet under det första året inte kommer att behöva full bemanning vad gäller exempelvis museivärdar och vissa andra personalresurser kopplade till publik verksamhet. Utredningen bedömer att en basutställning kan finnas på plats tidigast under 2023 och att museet först detta år bör vara fullt bemannat. Därför bedömer utredningen att anslaget för myndigheten bör ligga på sammantaget 53 miljoner kronor under 2022, och på 63 miljoner kronor från och med 2023.

Utredningen bedömer att detta bör finansieras genom att regeringen tillskjuter nya medel. I viss mån kan medel överföras från myndigheten Forum för levande historia om regeringen beslutar i enlighet med förslaget om överföring av viss verksamhet från denna myndighet. Utredningen har inte bedömt hur mycket medel det kan röra sig om.

En konsekvens av förslaget är därmed att de uppdrag som rör bland annat information och utbildning om Förintelsen och som nu genomförs av Forum för levande historia samlas i det nya museet. Utredningen bedömer att detta gynnar målgrupperna för museets olika verksamheter. Utredningen menar att regeringen samtidigt förslagsvis kan förändra uppdraget för Forum för levande historia och fokusera detta på att främja och informera om frågor som rör demokrati- och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i samtida utmaningar. Det kvarvarande anslag Forum för levande historia har, efter det att överföring av verksamhet och medel för detta skett, ska vara tillräckligt för att upprätthålla myndigheten och kostnader för lokal, drift och personal med mera.

Givet förslaget får regeringen då två myndigheter som inte överlappar varandra utan i stället kan komplettera varandra.

## Alternativa lösningar

Utredningen har bedömt att två alternativa lösningar finns till huvudförslaget. Om museet inrättas inom en existerande museimyndighet bedömer utredningen att det finns möjlighet till samordningsvinster vad gäller främst administrativ personal samt drifts- och investeringskostnader vilket innebär att kostnaderna blir mindre. Museets uppbyggnadsfas bör i stort ske enligt samma modell som presenterats ovan. Fullt uppbyggt bör museet inordnat i en befintlig museimyndighet ha resursbehov på 54 miljoner kronor.

Troligen kan processen att bygga upp museets verksamhet gå snabbare inom en befintlig museimyndighet, inklusive möjligheten att ge rum för publik verksamhet. Givet att regeringen skulle välja denna lösning uppskattar utredningen att anslaget till den befintliga myndigheten utökas med sammantaget 44 miljoner kronor under 2022, och 54 miljoner kronor från 2023. Detta alternativ bör finansieras,

som vad gäller huvudförslaget, genom att regeringen tillskjuter nya medel.

Om regeringen väljer att gå vidare med alternativet att inrätta museet genom att omorganisera och förändra uppdraget till myndigheten Forum för levande historia, bör myndighetens nuvarande anslag på cirka 49 miljoner kronor användas till den nya museiverksamheten. Myndigheten behöver dock rekrytera ny personal, samt skaffa större publika lokaler med mera. Detta medför att anslaget för den nya institutionen bedöms behöva ligga på minst 63 miljoner kronor från och med 2023 då museet tidigast bedöms kunna vara fullt uppbyggt. Detta förslag kräver dock att effektiviseringar görs inom den befintliga myndigheten som för närvarande bland annat har större personalkostnader än vad som föreslagits för det nya museet. Om regeringen bedömer att myndigheten ska behålla större delen av sin nuvarande verksamhet även om uppdraget förändras och myndigheten omorganiseras kan detta innebära ökade kostnader på cirka 22 miljoner kronor. Den nya organisationen skulle givet detta behöva ett anslag på 71 miljoner kronor.

Detta alternativ finansieras, i huvudsak genom att befintliga medel till Forum för levande historia utnyttjas, samt genom att regeringen tillskjuter nya ytterligare medel på minst 14 miljoner och max 22 miljoner kronor. Ökningen bör ske i steg under 2022 och 2023.

### Kostnader relaterade till förslag om nybyggnation

Utredningen bedömer vidare att regeringen bör låta uppföra en särskild byggnad för museet. För detta ändamål bör ett initialt utredningsuppdrag ges redan 2021 till Statens fastighetsverk att bistå den organisationskommitté eller myndighet som ges uppdrag att förbereda inrättandet av museet. Därefter kan processen att uppföra och färdigställa en ny museibyggnad ta uppemot åtta år. Med tanke på detta behöver de lokaler som museet inhyses ifrån starten ha möjlighet att bedriva verksamhet under åtminstone en åttaårsperiod.

Utredningen bedömer därför att kostnader för hyra och investeringar för museets initiala lokaler behöver vara vältilltagna och har beaktat detta i förslaget på beräkning av museets kostnader och behov av anslagsnivå som presenterats ovan. Under museets första 8 år behöver temporära lokaler anpassas för verksamheten. Detta om-

fattar investeringar i bland annat en basutställning, inventarier, arbetsplatser med mera. Därefter, givet att en ny byggnad uppförs för att husera museet, kommer kostnader för lokalhyran att öka för att täcka byggkostnaden. Lokalhyran för en nybyggd museibyggnad bedöms kunna ligga på cirka 20 miljoner kronor. Därtill behövs återigen investeringar för att iordningställa de nya lokalerna. Utredningen bedömer därmed att lokalkostnaderna ökar med cirka 10 miljoner kronor, utöver de medel som myndigheten redan lägger på lokalkostnader enligt huvudförslaget, då museet flyttar till den uppförda byggnaden, och att museet då behöver ökade anslagsmedel för detta ändamål.

Utredningens förslag om att uppföra en ny byggnad är förenligt med kostnader redan under museets första verksamhetsår. Utredningen har haft dialog med Statens fastighetsverk och har utifrån denna tagit fram en grov uppskattning på vilka kostnader som kan bli aktuella. Planering och uppskattningar av kostnader behöver stämmas av med Statens fastighetsverk efter det att regeringen beslutat i frågan om museet.

Utredningen uppskattar följande kostnader för uppdrag till Statens fastighetsverk: Under 2021 bör ett initialt utredningsuppdrag till Statens fastighetsverk medföra kostnader på 1 miljon kronor. Under 2022 bör uppdrag till Statens fastighetsverk om att ta fram en förstudie medföra kostnader på 5 miljoner kronor. Under 2023 bör en arkitekttävling kunna genomföras vilket medför kostnader på 3 miljoner kronor. Under åren 2024–2025 bör Statens fastighetsverk kunna ta fram ett byggprogram och därefter bör projektering och byggfas kunna genomföras under 2026–2029. Planering och uppskattning av tidsåtgång för dessa olika delar i processen är beroende bland annat av hur regeringen beslutar att gå vidare inför varje del i processen. Kostnaderna för dessa delar i processen bör kunna belasta SFV:s investeringsplan och sedan betalas av via framtida hyreskostnader.

Utredningen har inte kunnat uppskatta vad den totala kostnaden för en ny byggnad kan bli men bedömer, som nämnts, att kostnaden ska kunna täckas av museets framtida hyreskostnader. Olika kostnadsförslag lämnas lämpligen av Statens fastighetsverk efter det att myndigheten fått ett initialt utredningsuppdrag. Det kan finnas möjlighet att processen att uppföra byggnaden kan gå snabbare, men detta är en fråga där Statens fastighetsverk får återkomma, efter det att ett initialt utredningsuppdrag givits myndigheten.

Utredningen bedömer att de initiala kostnaderna för uppdragen som föreslås till Statens fastighetsverk och för en arkitekttävling, på sammantaget 9 miljoner kronor under perioden 2021–2023, bör finansieras genom att regeringen tillskjuter nya medel.

## Övriga förslag

Utredningen har i kapitel 7 lämnat förslag om att museet bör ha medel (2 miljoner kronor) för samverkan med länsmuseer och andra lokala muser, arkiv och bibliotek, samt (4 miljoner kronor) för att finansiera uppbyggnaden av en forskningsmiljö i samverkan med ett eller flera lärosäten. Kostnader för detta ska enligt förslaget täckas av museets anslag och är inräknade i avsnittet ovan.

I samma kapitel lämnar utredningen förslag om en anslagshöjning till Stiftelsen Judiska museet på 2 miljoner kronor i nivå. Anslaget föreslås höjas från och med 2021 för att möjliggöra samverkan med organisationskommittén som ska inrätta det nya museet och därefter med museet.

Utredningen har vidare föreslagit att regeringen fattar ett särskilt beslut om att inleda insamling av berättelser och föremål till museet under 2021 och att organisationskommittén för detta ändamål ska bistås av ett lämpligt museum, samt att insamling ska ske i samverkan med civilsamhällesorganisationer. Förslaget innebär att regeringen finansierar det samverkande museet med 5 miljoner kronor under 2021 för uppdragets genomförande.

Därtill har utredningen föreslagit att regeringen ger museet uppdrag att arbeta med inventering och insamling av romska vittnesmål i samverkan med ett lämpligt universitet eller högskola. Förslaget innebär kostnader på 5 miljoner kronor över en treårsperiod och kan exempelvis finansieras med 1 miljon under 2022, samt med 2 miljoner under 2023 respektive 2024.

Till dessa förslag föreslås att regeringen skjuter till nya medel.

# Referenser


Andersson, Lars M. & Kvist Geverts, Karin (red.), *En problematisk relation?: Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950* (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 2008).

Assmann, Aleida, *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

Bauman, Zygmunt, *Modernity and the Holocaust* (Cambridge: Polity, 1989).

Ben-Naftali, Aya, "Between Memory and Commemoration. Holocaust Survivors' Testimonies as an Educational Theme in Museum. The Eichmann Trial Exhibition" i *From testimony to story: video interviews about Nazi crimes: perspectives and experiences in four countries* (Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft, 2015).

Browning, Christopher, *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York: HarperCollins, 2017).

Bruchfeld, Stéphane och Levine, Paul A., *... om detta må ni berätta ... En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945*. (6., omarb. och utök. uppl., Forum för levande historia 2015).

Bruchfeld, Stéphane, "Är det dags att göra sig av med 'Förintelsen'? Reflektioner kring ett begrepp", i *En problematisk relation. Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*, Lars M. Andersson & Karin Kvist Geverts (red.), (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet, 2008).

Bruchfeld, Stéphane, *Förnekandet av Förintelsen: Nynazistisk historieförfalskning efter Auschwitz* (Stockholm: Svenska komm. mot antisemitism, 1995).

Bundgård Christensen, Claus, Poulsen, Niels Bo, Smith, Peter Scharff & Nygaard, Lars, *Waffen-SS: Europas nazistiske soldater*, (Oslo: Dreyers forlag, 2019).

Deland, Mats, *Purgatorium: Sverige och andra världskrigets förbrytare* (Stockholm: Atlas, 2010).

Friedländer, Saul, *Tredje riket och judarna. Del 1, Förföljelsens år, 1933–1939* (Stockholm: Natur och kultur, 1999), samt *Tredje riket och judarna. Del 2, Utrotningens år, 1939–1945* (Stockholm: Natur & kultur, 2010).

Gilbert, Martin, *The Holocaust* (New York: Henry Holt and Co., 1985).

Greenspan, Hank, *On listening to Holocaust survivors* (Westport, Connecticut: Praeger, 1998).

Hermele, Bernt & Lein, Cato, *Överlevarna: röster från Förintelsen* (Stockholm: Ordfront förlag, 2020).

Hillberg, Raoul, *The Destruction of the European Jews* (Chicago: Quadrangle books, 1961).

Lomfors, Ingrid, *Blind fläck. Minne och glömska kring svenska Röda korsets hjälpinsats i Nazityskland 1945* (Stockholm: Atlantis, 2005).

Lundblad, Stefan, ”Att bryta isen mellan universitet och museum. Centrum för maritima studier”, i Svanberg, Fredrik, (red) *Forskning vid museer* (Stockholm, Historiska museet, 2011).

Lundblad, Stefan, ”Centre for Maritime Studies (CEMAS): A New Hub of Maritime Historical Research in Sweden”, i *International Journal of Maritime History*, 22(1), (2010).

Lööw, Heléne, *Nazismen i Sverige 1924–1979. Pionjärerna, partierna, propagandan*, (Stockholm: Ordfront, 2004).

Lööw, Heléne, *Nazismen i Sverige 1980–1999: den rasistiska undergroundrörelsen* (Stockholm: Ordfront, 2000).

Museum om Förintelsen: Avrapportering av Regeringens uppdrag att redovisa förutsättningarna för att ordna en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer. (Ku 98/1859/Ka), (Stockholm: Historiska museet, 1998).

Otto, Lene & Villstrand, Nils Erik, *Nordiska museets forskarskola: utvärderingsrapport* (Stockholm: Riksbankens jubileumsfond, 2008).

Rajs Lundström, Hanna, *Armarna: lyrik* (Stockholm: 10tal Bok, 2018).

Sarri Krantz, Anna, *Tredje generationens överlevande. En socialantropologisk studie om minne, antisemitism och identitet i spåret av Förintelsen* (Diss. Lund: Lunds universitet, 2018).

Schön, Bosse, *Svenskarna som stred för Hitler* (Stockholm: MånPocket, 2000).

Seifart, Sofia, ”Med berättelsen i fokus och föremålen på plats”, i Svanberg, Fredrik (red), *Forskning vid museer* (Stockholm: Historiska museet, 2011).

Silvennoinen, Oula, ”Comrades-in-Arms. Finnish Volunteers Among the Scandinavian Members of the Waffen-SS”, i *Skandinavien im Zweiten Weltkrieg und die Rettungsaktion Weisse Busse: Ereignisse und Erinnerung*. von Wrochem, O. & Jockheck, L. (red.) (Berlin: Metropol, 2012).

SOU 1999:20. *Sverige och judarnas tillgångar*.

SOU 2001:5. *Forum för levande historia*.

SOU 2020:21. *Holocaust Remembrance and Representation. Documentation from a Research Conference*.

Statskontoret, 2017:8, *Myndighetsanalys av Forum för levande historia*.

Svensson, Birgitta, (red) *Föremål för forskning. Trettio forskare om det kulturhistoriska museimaterialets möjligheter* (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2005).

Svensson, Birgitta, ”Styrka genom samverkan”, i Björkman, Jenny (red) *Bättre vetande. Ett symposium med anledning av den Hallwylska professurens 90-årsjubileum* (Stockholm: Nordiska museet, 2009).

Trus, Helena, *Ett kilo socker. Farmor glömmer aldrig priset på sitt liv* (Stockholm: Norstedts, 2019).

Verständig-Axelius, Natalie *Det var jag som skulle dö* (Stockholm: Natur och Kultur, 2020).

Westberg, Lennart, ”Svenska krigsfrivilliga i tyska Waffen-SS 1941–1945” i *Armémusei årsbok 1984–86* (Stockholm: Armémuseum, 1986).

Åmark, Klas, *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen* (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2011).

Österberg, Oscar, *Uppfattningar om Förintelsen. 20 år efter informationsinsatsen Levande historia*, (Stockholm: Forum för levande historia, 2019).

# Kommittédirektiv 2019:36

## Ett museum om Förintelsen

Beslut vid regeringssammanträde den 4 juli 2019

### Sammanfattning

En särskild utredare ska lämna förslag om hur ett museum för att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen ska inrättas. En utgångspunkt är att berättelser från överlevande med anknytning till Sverige ska stå i centrum för verksamheten.

Utredaren ska

- föreslå inriktning och uppdrag för verksamheten,
- föreslå hur verksamheten ska organiseras,
- bedöma verksamhetens lokalbehov, och
- kartlägga relevanta samarbetsparter.

Uppdraget ska redovisas senast den 31 mars 2020.

### Ett museum för att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen

Det är snart 75 år sedan Nazitysklands största koncentrations- och förintelseläger, Auschwitz-Birkenau, befriades. Det är en tidpunkt att minnas den katastrof som Förintelsen innebar i det europeiska samhällets moderna historia och alla de människor som mördades. Den kommande märkesdagen den 27 januari 2020 påminner också om att de överlevandes skara blir allt glesare. De som överlevde de fasor miljontals judar och andra offer för nazismen utsattes för är snart borta.

Vi som samhälle måste främja utbildning, hågkomst och forskning om Förintelsen för att nya generationer ska kunna lära av vad som skedde. Sverige som land har ett åtagande att aldrig glömma dessa brott.

## Uppdraget att lämna förslag om ett nytt museum

Förintelsen och dess följdverkningar för miljontals människor har efterlämnat djupa spår också i Sverige, även om landet stod utanför själva krigshändelserna. Redan under kriget visste man i breda grupper mycket om vad som pågick, och både under och efter kriget kom flyktingar till vårt land som bar med sig berättelser om vad som skett. Från efterkrigstiden finns en stor mängd vittnesmål från överlevande som kommit till Sverige. Berättelser, skriftliga dokument och föremål har bevarats både vid offentliga institutioner och av privatpersoner. Vid museer, arkiv och bibliotek finns även en omfattande dokumentation av både statens och det svenska civilsamhällets agerande under krigets olika faser.

Myndigheten Forum för levande historia arbetar framgångsrikt för att främja arbetet med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen, men i dag saknas det en museiverksamhet som har till uppgift att genom bl.a. insamling av föremål bevara och förmedla dessa minnen av det historiska skeendet. Bristen på ett samlat nationellt ansvar för att samla in föremål, dokumentera och förmedla kunskap om det historiska skeendet motiverar att det inrättas en ny verksamhet. Hur ett sådant museum ska se ut behöver dock utredas närmare. För det första måste verksamhetens inriktning och uppdrag preciseras. För det andra behöver lämplig organisation övervägas närmare, med särskild hänsyn tagen till betydelsen av att skapa förutsättningar för en dynamisk museiverksamhet som kan utvecklas över tid.

En utgångspunkt för utredarens förslag i dessa olika delar ska vara regeringens politik för museiområdet som den beskrivs i propositionen Kulturarvspolitik (prop. 2016/17:116, särskilt avsnitt 7) och de bestämmelser som finns i museilagen (2017:563). Stockholmsdeklarationen (Deklaration från Stockholms internationella forum om utbildning, hågkomst och forskning om Förintelsen från januari 2000) ska vara en utgångspunkt för museets arbete. Utredaren ska

också beakta att den museiverksamhet som föreslås även, vad gäller politiskt oberoende och självständigt kunskapssökande, ska kunna arbeta i linje med rekommendationerna i International Memorial Museums Charter från 2012 som utfärdats av den mellanstatliga organisationen för hågkomst, forskning och utbildning om Förintelsen, International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA).

*Verksamhetens inriktning och uppdragets utformning*

En utgångspunkt för förslaget om inriktning och uppdrag är att förmedling av berättelser från svenska överlevande från Förintelsen ska stå i centrum för verksamheten. Det innebär bl.a. att museet ska kunna bygga upp en egen samling av föremål, dokument och vittnesmål från svenska överlevande. Det innebär också att museet ska kunna samla den kunskap och information om de överlevandes historia under och efter kriget som i dag finns utspridd på en rad arkiv, bibliotek och museer i landet.

Föreslagen inriktning måste också göra det möjligt att beskriva Förintelsen som sådan i en bred historisk kontext. För att det ska finnas förutsättningar att skildra Förintelsen och nazisternas folkmord i hela dess vidd krävs att en bred dokumentation från krigsåren och vetenskaplig kunskap från en rad discipliner kan användas i verksamheten. För att kunna diskutera orsakerna till det historiska skeendet behöver verksamheten kunna belysa och diskutera bakomliggande utvecklingslinjer i det tidiga 1900-talets samhälle av både ideologisk, sociologisk och ekonomisk art.

Det är även viktigt att verksamhetens uppdrag ger möjlighet att på djupet behandla Sveriges särskilda roll under andra världskriget. Ett svenskt museum på detta område bör ha som en bärande del att behandla Sveriges och svenska medborgares agerande under kriget samt förhållande till Nazityskland och offren för nazisternas politik. Detta är ett område som rymmer ljusa sidor, förknippade med namn som Raoul Wallenberg och Per Anger, och mörka sidor, som oviljan att ta emot både judiska och romska flyktingar. Frågorna berör både den svenska statens agerande och opinioner i samhället.

Det är nödvändigt att verksamheten har en stark förankring i aktuell forskning. Andra världskriget och Förintelsen som historiska forskningsområden är omfattande och nya rön tillkommer ständigt,

både i Sverige och internationellt. Det handlar i detta sammanhang om att skapa en museiverksamhet som har förutsättningar att bidra till denna kunskapsutveckling och som även kan omsätta befintlig kunskap i publik verksamhet och på så sätt bidra till ökad historisk förståelse.

Utredaren ska

- föreslå inriktning för en ny museiverksamhet och hur dess uppdrag ska vara utformat, och
- särskilt beakta vikten av att museet kan beskriva Förintelsen som historiskt skeende i sin helhet samt relationen mellan Sveriges agerande och det större händelseförloppet.

*Verksamhetens organisation och lokalbehov*

När det kommer till organisation av en ny museiverksamhet är det viktigt att utredaren beaktar vikten av att verksamheten får en självständig ställning och en tydlig egen profil. I sammanhanget bör det övervägas om detta bäst sker genom inrättandet av en fristående myndighet, med eller utan värdmyndighet, eller genom att en ny verksamhet tillskapas som en del av en befintlig myndighet, och i sådana fall på vilket sätt (t.ex. genom inrättandet av ett särskilt organ eller ett beslutsorgan). Som en del av inrättandet av en ny organisation, kan utredaren även föreslå överföring av verksamhet i delar eller i sin helhet från befintliga myndigheter. Samtidigt som självständigheten är viktig bör verksamheten även vara av tillräcklig omfattning, både resursmässigt och tematiskt, för att den ska kunna svara upp mot de krav som ställs på en myndighet, bl.a. vad gäller kompetensförsörjning, och kunna vidareutvecklas över tid.

Relaterad till organisationsfrågan är även verksamhetens behov av lokaler. I utredarens uppdrag ingår inte att föreslå i vilka fysiska lokaler verksamheten ska bedrivas eller dess lokalisering. Däremot ska utredaren särskilt beskriva verksamhetens lokalbehov med utgångspunkt i den föreslagna inriktningen. I detta ingår även att bedöma om det är önskvärt att de fysiska lokalerna utformas särskilt för denna verksamhet för att kunna bli en del av dess publika tilltal.

Utredaren ska därför

- föreslå hur museiverksamheten ska organiseras, och
- bedöma verksamhetens lokalbehov.

*Möjliga samarbeten*

Det finns en lång rad institutioner i Sverige, främst museer men även arkiv och bibliotek, som har samlingar som är relevanta för den nya museiverksamheten, t.ex. föremål och dokument från svenska överlevande, om flyktingmottagande under kriget och om svenska relationer med Nazityskland. Det är viktigt att den framtida verksamheten kan utnyttja de samverkansmöjligheter som detta medför.

Det är centralt för det nya museets framgång och legitimitet att det kan etablera goda samarbetsformer med alla de institutioner som redan i dag arbetar med angränsande frågor. Detta gäller även de forskningsmiljöer som finns i landet inriktade på relaterade ämnen. Vidare är det centralt att den nya verksamheten kan etablera internationella nätverk, både på relevanta forskningsfält och med andra museiverksamheter inriktade på Förintelsen.

Utredaren ska därför

- kartlägga relevanta samarbetsparter i Sverige och internationellt, och
- vid behov föreslå särskilda former för sådant samarbete.

## Konsekvensbeskrivningar

Utredaren ska redovisa förslagens konsekvenser för befintlig verksamhet vid andra statliga myndigheter, bl.a. innefattande konsekvenser för personal. Kostnadsberäkningen för den föreslagna museiverksamheten ska särskilt specificera såväl investeringskostnader som löpande kostnader för bl.a. personal och lokaler för en inledande femårsperiod.

### Kontakter och redovisning av uppdraget

Utredaren ska inhämta synpunkter från berörda myndigheter och organisationer, bl.a. Forum för levande historia, Statens historiska museer, Stiftelsen Nordiska museet, Uppsala universitet (Hugo Valentin-centrum), Stiftelsen Judiska Museet i Stockholm, Föreningen Förintelsens Överlevande, Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA), Handikapphistoriska föreningen, Riksförbundet för sexuellt likaberättigande (RFSL) och Raoul Wallenberg Academy. Utredaren ska samråda med judiska och romska organisationer i Sverige.

För att ta till vara bl.a. internationella erfarenheter ska utredaren arrangera en vetenskapligt inriktad konferens med inbjudna forskare från Sverige och sakkunniga från andra länder som tidigare har byggt upp museer om Förintelsen.

Uppdraget ska redovisas senast den 31 mars 2020.

(Kulturdepartementet)

# Samlingar med relevans för ett museum om Förintelsen

Bilagan innehåller svar från de berörda myndigheter och organisationer som redogjorts för i kapitel 3. Utredningen skickade ut en enkät om bland annat vilka samlingar dessa aktörer har eller har kännedom om. Förutom enkätsvaren redogörs för hur dessa aktörer svarat på frågor om behovet av forskningsanknytning och samverkan för det nya museet.

Dessutom innehåller bilagan svar från den kompletterande enkät som skickats till övriga relevanta museer, bland annat länsmuseer och stadsmuseer, Riksarkivet, ett antal universitetsbibliotek, Kungliga biblioteket, Sveriges radio och Riksantikvarieämbetet.[1] Dessa institutioner ombads svara på frågor om vad som finns i deras samlingar som kan ha relevans för utredningen, hur dessa samlingar använts, samt hur de tillfrågade ser på behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen? Bilagan innehåller även uppgifter om samlingar vid Institutet för språk och folkminnen och Statistiska centralbyrån.

I utredningens bilaga 3 finns kompletterande information om befintligt arkivmaterial i svenska myndighetsarkiv, museer, bibliotek, samt organisations- och personarkiv.

[1] Utredningen distribuerade frågeenkäten till länsmuseerna med fick enbart in svar från ett antal av dessa. Det finns därmed behov av ytterligare inventering.

# Museer

## Göteborgs stadsmuseum

Göteborgs stadsmuseum har svarat att de förutom de föremål som listas nedan kan ha fler föremål som kan kopplas till motståndsrörelsen i och med att Stig Roth, tidigare museichef vid Göteborgs historiska museum, var gruppledare för den västsvenska avdelningen M-gruppen inom C-byrån, Försvarsstabens hemliga underrättelsetjänst, som samarbetade med den norska motståndsrörelsen.

### Föremål och bilder direkt eller indirekt kopplade till Förintelsen

- GM: 40 154 Ett täcke från Dresden, kom till Göteborg efter andra världskriget.
- GM: 39 278:1–3 Två fångdräktsjackor och ett par byxor vilka troligen använts i koncentrationsläger. Röd triangel med påsytt P på ena jackan, vilket står för politiska fångar och inte judar. Inlämnad till Emmaus och sedan donerad till oss. Vi har ingen ytterligare proveniens.
- Sedan har vi en judaicasamling, men om man koppla den till förintelsen är osäkert. Den är dock betydande och finns t.o.m. registrerad i Israel som en betydande samling.
- Vi har en del fotografier från fångutväxlingar och då förstås bilder från när överlevare kom till Göteborg med ett av svenska Amerika Liniens fartyg.

Göteborgs stadsmuseum har haft två utställningar kopplade till Förintelsen:

- Förintelsens bortglömda offer 1998. En insändare finns i utställningsarkivet. Troligen en vandringsutställning från ett annat museum.
- Fransson skottar snö. Sverige och förintelsen från Levande historia 2007. Roy Andersson med flera producerade. Vi hade med några egna inslag, bland annat Torgny Segerstedts skrivbord och stol. Vandringsutställning som anpassades till Göteborgs Stadsmuseum.

## Judiska museet

### Vad har ni i era samlingar som kan ha relevans för utredningen?

Det finns mycket i Judiska museet samlingar som är relevant för det nya museet. Det gäller både föremål och arkivalier från den perioden som rör överlevanden men också en större och växande samling som rör det svensk-judiska kulturarvet och relationen mellan Sverige och Nazityskland och det svenska flyktingmottagandet.

### Hur har i så fall dessa samlingar använts?

Det används i dag inom ramen för museets verksamhet, både i utställningsform och inom ramen för ett omfattande samlingsarbete. De kommer också att bli föremål för betydande forskningsinsatser som ett nästa steg i museets utveckling.

En pågående insamling har också genererat många nya och många värdefulla föremål till museets samling som belyser svensk-judisk historia och kultur på ett intressant och utmanande sätt. Det arbetet kommer också att fortsätta med obruten intensitet.

### Behovet av samverkan i Sverige och internationellt, samt behovet av forskningsanknytning

Behovet av samordning är stort, både för att nyttja knappa resurser på ett optimals sätt, dra viktiga lärdom av många års arbete inom detta område och säkerställa att bra och inarbetad verksamhet (som t.ex. Judiska museet) inte utarmas på resurser och publik. Då har man vunnit mycket lite på att etablera ett nytt museum och inte minst riskerar Förintelsen att återigen ta plats som det enda narrativ som sammankopplas med judisk historia och judendom.

Angående forskningsanknytning anser Judiska museet att detta är helt centralt för det nya museet och här finns mycket ny kunskap och pågående forskning att ösa ur. Både ny kunskap som ständigt genereras, museets eget forskningsuppdrag och den tid vi lever i med revisionism och en återkommande politik som leder tankarna till 1930-talet gör att kopplingen till kunskap och vetenskaplighet inte nog kan understrykas.

## Kalmar läns museum

### Vad har ni i era samlingar som kan ha relevans för utredning?

Kalmar läns museum (KLM) har material från Kalmar judiska församling grundad 1887 samt information från Judiska begravningsplatsen i Kalmar intill södra kyrkogården. Vi har också personhistoriska och industrihistoriska arkiv kopplat till judiska familjer.

KLM:s medarbetare Barbro Johnsson är disputerad i etnologi med avhandlingen tyskar i Kalmartrakten. Länsmuseets årsbok 2009.

Vi har fotosamlingar m.m. med tydliga kopplingar till Förintelsen och beredskapssjukhuset i Kalmar (se digitaltmuseum.se).

### Hur har i så fall dessa samlingar använts?

Samlingarna har använts till bland annat kyrkogårdsteaterproduktioner samt kulturhistoriska utredningar och utställningar.

KLM har jobbat med de vita båtarna och överlevande som kom efter kriget. Materialet i form av foton, artiklar, intervjuer m.m. var viktiga delar i utställningen om beredskapstiden som visades härom året på Kalmar läns museum

Vi har gjort många pedagogiska program kring förintelsen t.ex. Anne Franks dagbok, På Flykt, Då och Nu, Spelar Roll, Stämplad mm. Särskilt Spelar Roll har vi utvecklat till mer omfattande utbildningar för vuxengrupper.

### Hur ser ni på behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen?

Vi har ett väl upparbetat kontaktnät med Forum för levande historia och har genomfört många projekt tillsammans med utställningar, pedagogiska program och workshops. Med större resurser skulle KLM kunna göra stora insatser kring förintelsen och genomföra pedagogiska program m.m. för att bygga tolerans och påverka normer och attityder kring antisemitism m.m. Vi vill också jobba mer med de ungdomar från länet som deltar i resorna till t.ex. Auschwitz. KLM planerar även att visa utställningen *Speaking Memories* 2021.

## Kulturen, Kulturhistoriska Föreningen i Södra Sverige

### Vad har ni i era samlingar som kan ha relevans för utredningen?

En samling av föremål och arkivmaterial från koncentrationsläger, framför allt Ravensbrück, skänktes till Kulturen år 2004 av efterlevande till Zygmunt Lakocinski, som samlat in föremålen 1945 när de vita bussarna kom till Sverige. Samlingen deponerades på Kulturen redan 1966.

Samlingen består av drygt 200 föremål som använts och tillverkats i koncentrationsläger. Små, för innehavaren viktiga, föremål som skapats av de material som stod till buds. Dessutom ingår ett antal fångdräkter, fångmärken och ett omfattande arkivmaterial i samlingen.

I Kulturens arkiv finns intervjuer med överlevande och deras släktingar, föremål med anknytning till de vita bussarna samt material från judiska flyktingar. Dessutom innehåller arkivet material från flyktingförläggningar utanför Lund och minnesföremål från senare tid.

Skulpturer, som en tidigare fånge tillverkat senare som ett sätt att bearbeta de traumatiska upplevelserna, utgör ett komplement till samlingen.

### Hur har i så fall dessa samlingar använts?

Samlingarna är permanent utställda i utställningen ”att överleva – röster från Ravensbrück”. Med utställningen som utgångspunkt bedrivs programverksamhet, skolverksamhet och annan form av förmedlingsverksamhet. Vår bedömning är även att samlingarna och utställningen har betydelse för många människor i regionen som är ättlingar till förintelseöverlevare.

## Malmö Museer

### Europeisk minnesplats

Sedan krigsslutet har Malmö Museer varit en plats för hågkomst av Förintelsen och andra världskriget. Då bristen på förläggningar i Malmö blev akut våren 1945, tog dåvarande museichef Ernst Fischer den 27 april ett beslut om att ställa museets lokaler till förfogande.

**Vad har ni i era samlingar som kan ha relevans för utredningen?**

- Vita bussen – en av fem exemplar i världen som fortfarande finns kvar.
- Matpaketsomslag – originalförpackning till de matpaket som flyktingar fick av röda korset. Räddningsaktionen de Vita bussarna fick med sig 6 000 matpaket från Svenska Röda Korset. I varje paket fanns exempelvis buljongtärningar, cigaretter, kex, sylt, torrmjölkspulver, tvålar och sardiner i tomat eller olja. Efter lång tid av hunger åt fångarna ivrigt. Många åt för mycket och för snabbt. Bussarna fick ofta stanna då fångarna inte kunde behålla maten.
- Mindre arkivsamling – gällande krigsfångeutväxlingen 1943–1944 och material från Vita Buss-expeditionen.
- Röda korsets sjuksköterskeuniform – uniformen användes av Gertrud Fröberg, en sjuksköterska tjänstgörande i Vita Bussarna under 1940-talet.
- Körjournal – som beskriver chaufförens Sven Nilssons resa genom Danmark och Tyskland i samband med Folke Bernadottes rödakors-expedition mars–maj 1945.
- Jadwiga Simons skissbok – en skissbok med 52 blyertsteckningar av Jadwiga Simon-Pietkiewicz, teckningarna är studier av fångar i koncentrationslägret Ravensbrück.
- Stefan Janusz kostym – buren i det tyska koncentrationslägret Sachsenhausen (filial Heinkel). Kostymen sydd i lägret. Kom till Trelleborg 1945 i karantän.
- Karta – som chaufförerna fick när de skulle köra de vita bussarna.
- Kors i trä – tillverkat av polska flyktingar och överlämnat som tack till Malmö Museer 1945.
- Inskrivningsliggare – för de först anlända flyktingarna till Malmö Museum april 1945.
- Dokument – yttrande av Malmö Konstnämnd över tävlingsförslag till minnesmärke över den danska flyktingtrafiken på stranden vid Sibbarp.

- Blankett – uppgjord av Dansk Röda Kors för anmälan om saknat bagage.
- Registersupplement – kopia av supplement till register över evakuerade danskar daterad 18/6 1945.
- Register – kopia av register över danskar som överförts till Sverige från tyska koncentrationsläger med angivelse av deras sist kända adress eller datum för deras avresa till Danmark.
- Register – kopia av register över danskar som överförts till Sverige från tyska koncentrationsläger. Angivet namn, födelsedatum och ankomst till Sverige.
- Fotografier – bland annat 13 bilder som visar hur lokalerna var inredda på museet när det användes som flyktingförläggning. Samt fotografier på de vita bussarna och bilder där flyktingar anländer till Malmö Hamn 1945.
- Intervjuer – tre intervjuer med barn till överlevare samt intervju med en överlevare. Personerna hade varit fångar i två koncentrationsläger i Polen samt ett i Tyskland.
- Större målning tillhörande Malmö Konstmuseum – i Malmö Konstmuseums samlingar finns Sven X:et Erixsons monumentala målning ”Flyktingar i Malmö Museum”.

Donationer till samlingarna via upprop 2015

- Akvarell – akvarell på papper, interiör från Malmö Museum 1945. Text på bakstycket: Utspisning i förläggningen / genom lottorna. / Flyktingarna ha fått nya kläder! / 1945 / Målat av en / flykting. / Marinlottornas / förläggning i / Malmö / Museet.
- Minnesalbum – minnesalbum, pappband klätt med grönt papper, pressad dekor med förgyllning och texten Poesi på främre pärmen. Innehåller hälsningar från namngivna flyktingar vid förläggningen på Malmö Museum 1945.
- Fotoalbum – spiralbundet. Huvuddelen av fotografierna dokumenterar flyktingmottagandet 1945 och särskilt förläggningen och människorna på Malmö Museum. Merparten av fotografierna har bildtext.

## Hur har i så fall dessa samlingar använts?

*Utställningar på Malmö Museer*

I maj 2015 öppnade vi tre utställningar på Slottsholmen med kopplingar till händelserna på Museet i anslutning till Krigsslutet 1945 men också med kopplingar till den massiva ström av flyktingar som kom till Malmö just då. En större tillfällig utställning, en basutställning och en utomhusmonter för vita bussen. De tre utställningarna fick samlingsnamnet Välkommen till Sverige. Utställningsproduktionerna var ett samarbete med flera relevanta aktörer i regionen bland andra Malmö stadsarkiv, Länsarkivet, Judiska församlingen i Malmö, Autoimages och Xenofilia.

I samband med produktionen efterlystes berättelser, foton och föremål med koppling till händelserna i regionen under andra världskrigets slut, i ett upprop i Sydsvenskan.

Basutställningen omarbetades med flera tillägg och flyttades till ny utställningslokal och utökades 2018. På webben kan du ta del av livsödena från flyktingarna och de som hjälpte till också digitalt. Du kan också läsa tidningsartiklar om flyktingmottagandet på museet vid krigsslutet 1945. Till utställningen finns det fördjupningsmaterial, bland annat körjournaler från de som körde de vita bussarna, och krigsdagböcker.

I museets trapphall visas också alltjämt KW Gullers foto av flyktingmottagandet 1945.

*Digitalt distribuerad utställning.*

Parallellt med invigningen av utställningen Välkommen till Sverige 2015 producerades även en digitalt distribuerad utställning, anpassad och kostnadsfri för bibliotek och skolor att ladda ner. Sedan starten har omkring 100 institutioner beställt utställningen via Malmö Museers hemsida.

*Utställning Malmö Konstmuseum*

Till Malmö Konstmuseums utställning Migration som öppnade hösten 2019 skannades Jadwiga Simones skissbok som hon i hemlighet målade i under sin fångenskap i Ravensbrück. Skissboken ingår i

Malmö Museers samlingar och visas i utställningen Välkommen till Sverige.

*Pedagogik och programverksamhet.*

Sedan de utställningar som producerades inom ramen för projektet Välkommen till Sverige och öppnades 2015 på Slottsholmen genomför museet årligen en rad pedagogiska visningar och programaktiviteter. I ett samarbete med Skoletjensten Öresund kan de pedagogiska aktiviteterna kombineras med vandringar i Dragör som bokas hos Museum Amager och besök på Dansk Jødisk Museum.

*Publikationer*

Malmö Museer har under åren varit delaktiga i publicering i såväl tidningar, tidskrifter, forskningsrapporter samt böcker gällande Förintelsen. Nedan listas några senare bokpublikationerna.

Utgivet av Malmö Museer,

- Flyktingar på Malmö Museum 1945 – Minnesbilder nedtecknade av Karin Landergren Blomqvist 2002.

Samproduktioner,

- Minnenas Arv – Berättelser om Förintelsen och dess konsekvenser, Anneli Evers, Lena Friblick, Matso Pamucina, Xenofilia 2015.

Övriga bokpublikationer där Malmö Museet bidragit,

- Hoppets Hamn – När överlevarna kom till Sverige, Lars Åberg samt Magnus Gertten, Roos & Tegner förlag,
- Chroniques de Francine R. – Resistante et Déportée, Boris Golzio, Gléant förlag 2018,
- De Hvide Busser – er du (med-)borger, National Museum of Denmark.

*Förintelsens minnesdag*

Malmö Museer är sedan många år med och arrangerar Förintelsens Minnesdag i samarbete med flera aktörer lokalt, regionalt, nationellt och internationellt.

*Forskning*

Museers samlingar används återkommande i forskning. Exempelvis i vårt samarbete med Peter Hore, engelsk historiker. Där blev resultatet en biografi om Mary Lindell med titel ”Lindells List: Saving British and American Women at Ravesbrück” Publicerad i september 2016.

*Samarbeten*

Museet får ofta internationella förfrågningar om vita bussen som sedan 2017 ingår i museets samlingar och visas i en specialbyggd monter utanför Malmöhus slott. Det faktum att Malmö Museer har en av de 5 bevarade vita bussarna ger stor uppmärksamhet och spridningseffekt. Överlevande och anhöriga till de som räddades kontaktar Museet regelbundet för att få ta del av historien och uppleva den autentiska platsen. Även forskare och studenter kontaktar Malmö Museer med anledning av vita bussen.

Den 21 oktober 2019 besökte en delegation från Florida Gold Coast University. Projektansvarig chefen för arkivet Melissa Minds VandeBurgt. De planerar en utställning om befrielsen av Ravensbrück och Vita bussarnas roll i befrielsen. De efterfrågar vår kunskap i frågan och vill gärna låna föremål och foton från museets samlingar med anknytning till vita bussarna.

För att uppmärksamma 75-årsminnet av befrielsen av Ravensbrück kommer ett symposium hållas i Krakow i april 2020. Malmö museer har blivit inbjuden för att hålla ett föredrag om Vita bussarna och vilka insatser Malmö Museer har genomfört för att uppmärksamma räddningsaktionen.

*Samarbete Röda Korset*

Malmö Museer har sedan flera år ett samarbete med Röda Korset Malmö. Gemensamma insatser görs för att utveckla en ny hemsida om räddningsaktionen, hur den organiserades, personalen i räddningsaktionen som chaufförer och befäl, berättelser om vilka som räddades, tidsförloppet från start till avslutning. Det blir första gången som berättelsen om de vita bussarna får en heltäckande beskrivning. Hemsidan, som kommer knytas till Röda Korsets Sverige officiella hemsida kommer lanseras i slutet av 2019.

**Hur ser ni på behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen?**

Malmö stad har vid mer än ett tillfälle blivit porten till frihet för människor på flykt. I Malmö finns i dag över 170 nationaliteter, många har under flera årtionden kommit till Sverige som flyktingar från krig och oroligheter. Dessa historiska återupprepningar visar också på hur viktigt det är att vi håller minnet av Förintelsen vid liv.

Då de överlevande från koncentrationslägren i Tyskland kom till Sverige, stannade de ofta kortare tider på olika platser för att sedan spridas över hela världen. De överlevande och anhöriga som kontaktar oss i dag har inte sällan rest hit från Sydafrika, Australien, Israel och USA. Det är därför självklart och nödvändigt för oss att samarbeta globalt kring frågor om Förintelsen.

Att Malmö Museers historia och samlingar spänner över så vitt skilda kunskapsområden (fotografi, dräkt, fordon, etc.) ger också vid hand att forskning och samarbeten måste ske i dialog med många olika discipliner för att förstå och bevara våra föremål för framtiden.

Vi har flera stora universitet i vår närhet; Lund, Malmö, Köpenhamn. Dessa institutioner är viktiga samarbetspartners i att bevara och utveckla våra kunskaper om Förintelsen.

## Nordiska museet

### Nordiska museets material med direkt anknytning till Förintelsen

*Samlingen Judiska minnen*

Insamlingen bedrevs 1994–1998 som ett projekt vid Nordiska museet. Projektet inriktades mot levnadsskildringar som beskriver erfarenheter från tiden före, under och efter andra världskriget. I samlingen ingår även material från delprojekten Judiska service- och sjukhemmet, Andra generationen, Café 84 – Seniorprojektet. Materialet förvaras i Nordiska museets arkiv och i museets föremålssamling.

- Material: Intervjuer, skrivna levnadsberättelser: Drygt 400 självbiografiska levnadsberättelser från överlevande från Förintelsen. (Utskrivna intervjuer, bandade intervjuer, skriftliga levnadsskildringar, videofilmer).
- Dokument: Drygt 600 däribland ett stort antal brev.
- Fotografier: Drygt 1 600.
- Föremål: Drygt 60. Bland annat pass med J-stämpel, sedlar från ghetton i Europa. Även exempel på slöjd- och terapiarbeten tillkomna efter kriget vid institutioner i Sverige som tog emot överlevande).

### Material med anknytning till nazism i Sverige och förhållanden i Sverige före, under och efter andra världskriget

*Arkiv och föremålssamling*

I museets samlingar finns föremål som på olika sätt belyser nazismen och nazistiska rörelser i Sverige på 1930- och 1940-talen, som nazistiska fanor och ett antal nazistiska rockslagsmärken från olika nazistiska fraktioner och från ett antal nationella nazistiska möten i Sverige under 1930- och 1940-talen.

Delar av ett arkiv som har tillhört den svenske nazistledaren Birger Furugård.

I museets omfattande fotografiska samling finns fotografier som visar nazistiska manifestationer och möten på 1930-talet. Framför allt bland fotografen Gunnar Lundhs omfattande material.

I arkivets omfattande samling av K.W: Gullers fotografier finns ett antal fotografier tagna i samband med att de Vita bussarna anlände till Malmö våren 1945 med överlevande från Förintelsen, samt bilder från flyktingförläggningar. I Gullers fotosamling finns även fotografier som visar flyktingar från Norge som vandrar över gränsen till Sverige under kriget.

*Frågelistor*

I svar på frågor i Nordiska museets frågelistor återfinns ibland uttryck för fördomar mot och nedsättande uttryck gällande judar och romer. Det finns dock ingen särskild frågelista som inriktats mot detta, men fördomar och pejorativa uttryck och begrepp återfinns ibland i svaren på frågelistor som handlar om till exempel handel (Frågelistor Handel och livet på färdvägarna 1927, Marknader och marknadsresor 1933, Skärslipare 1964). Användningen av sådana begrepp och uttryck speglar de fördomar som fanns ute i samhället vid den aktuella tiden. Ett antal av dessa frågelistor har under senare år digitaliserats och finns tillgängliga i museets arkiv. Det är möjligt att göra fritextsökningar i materialet.

Två av museets frågelistor har en direkt anknytning till romer och resande. Frågelistorna besvarades inte av dessa grupper själva utan av museets fasta krets av frågelistbesvarare. Även formuleringen av själva frågorna speglar ibland fördomsfulla uppfattningar eller förutfattade meningar om romer och resande (Frågelistor: Tattare 1942, Zigenare 1946).

## Utredarnas fråga: Hur har i så fall dessa samlingar använts?

*Samlingen Judiska minnen*

Publikationen Judiska minnen – Berättelser från Förintelsen, 2000, red. Britta Johansson, Nordiska museets förlag. Innehåller delar av eller hela levnadsskildringar från nio överlevande. Materialet är häm-

tat från samlingen Judiska minnen. Utgiven av Nordiska museets förlag, 2000.

*Utställningar*

Vad mina ögon sett. Visades på Nordiska museet 1995. Fanns även som webutställning och som vandringsutställning. De vita bussarna. Byggde på Magda Eggens bok med samma titel. Utställningen togs fram av Nordiska museet med anslag från Kulturdepartementet. (Projekt Levande historia). Till utställningen utarbetades en lärarhandledning.

*Utlån*

Nordiska museet lånar ut material ur samlingarna till andra museer. Material från Judiska minnen är för närvarande utlånat till Judiska museet i Stockholm, och till kommande utställning på Forum för Levande Historia, Stockholm.

*Tillgängligt för forskning*

Judiska minnen förvaras i Nordiska museets arkiv. Det är tillgängligt för forskning och har använts av ett antal forskare. Museet har av hänsyn till informanternas integritet och säkerhet upprättat särskilda tillståndsregler för materialet enligt vilka forskare förbinder sig att inte utan tillstånd kontakta informanterna, nämna informanters namn eller publicera fotografier ur samlingen. När man tar del av materialet får man också tillgång till informanternas namn. För att underlätta sökning i materialet har museet utarbetat en särskild, anonymiserad förteckning, som forskare och andra intresserade kan använda sig av som en ingång till materialet.

*Pågående*

I den nya verksamhet och utställning för barn och ungdomar som är under uppbyggnad vid Nordiska museet kommer flykten undan nazismens förföljelser att tas upp. Bland annat genom material ur Judiska minnen.

I utställningen Sápmi – om att vara same i Sverige (2007–) tas rasbiologi i Sverige upp.

## Statens försvarshistoriska museer

### Sammanfattning

1. I Statens försvarshistoriska museers samlingar finns ett stort antal föremål med anknytning till svensk beredskapstid och relationerna till Tyskland. Myndigheten efterfrågar dock mer information för att kunna avgöra vad som är relevant. I samlingarna finns även ett antal föremål med direkt koppling till Förintelsen – däribland material från de vita bussarna samt Raoul Wallenberg.
2. Samlingarna och berättelserna är en helt integrerad del i Armémuseums verksamhet, och utgör även en viktig del i Flygvapenmuseums utbud.
3. Alla museer kräver en stark koppling till forskning för att bedriva sin huvuduppgift på ett trovärdigt sätt. Ett sätt är att i samarbetet med akademin skapa gemensamma forskningscentra. Det är också mycket viktigt att ingå och vara aktiv i befintliga internationella nätverk.

Statens försvarshistoriska museer (SFHM) värdesätter möjligheten att få bidra till utredningen om ett museum om Förintelsen. SFHM:s inriktning innebär att myndigheten ska bidra till en demokratisk samhällsutveckling genom att ge så många som möjligt tillgång till försvarshistorien. Användarna ska ställas i centrum när vi skapar lärande och reflektion i en verksamhet som ska vara, engagerande, nyskapande och trovärdig. Arbetet med Förintelsen vid myndigheten drivs i första hand vid Armémuseum, och är en väl integrerad och viktig del i museets utbud sedan lång tid tillbaka. Armémuseum arbetar med övergripande med frågor om krig och fred, och speglar

särskilt Sveriges historia från 1521 till i dag ur ett konfliktperspektiv – hela tiden med den mänskliga upplevelsen i fokus. En viktig utgångspunkt i arbetet är de brott mot mänskligheten som präglade 1900-talet. SFHM ser därför frågan om ett Förintelsemuseum som mycket angelägen, då vi ser stora möjligheter att ytterligare samverka och förstärka det arbete som vi redan gör på området.

## Vilka föremål finns i SFHM:s samlingar som har relevans för utredningen?

Inom ramen för myndighetens samlingar finns en rad olika föremål som på olika sätt har bärighet på utredningens frågeställning. Inte minst Armémuseum har stora samlingar kopplat till beredskapstid och den svenska historiska kontext mot vilken de svenska erfarenheterna av Förintelsen bör sättas.

Vi har även ett antal föremål som kommer från Nazityskland, eller från verksamhet kopplad till Tyskland under mellankrigstiden och andra världskriget. Det rör allt från uniformer, vapen och medaljer till den tyska örn som satt monterad på den tyska legationen i Stockholm. I Armémuseums stödsamling ingår även fordon som tjänstgjort i Wehrmacht världskriget samt ett fåtal som köptes in till Sverige från Tyskland under andra världskriget, samtliga är för närvarande utställda på Arsenalen i Strängnäs. I flygvapenmuseums samlingar ingår även ett skolflygplan som beställdes från Tyskland i samband med andra världskrigets utbrott. I nuläget är det dock svårt att avgöra exakt vilka av dessa föremål, som uppgår till flera hundra, som har relevans för utredningen, och SFHM efterfrågar mer information om det tänkta museets inriktning för att kunna göra den bedömningen.

När det gäller föremål som har direkt relation till Förintelsen som sådan, är dock antalet föremål något mer begränsat. Emellertid finns bl.a. 70 föremål från Bertil Fröderberg. Han tjänstgjorde som chaufför inom det Svenska Röda kors-detachementet som genomförde räddningsaktionerna med hjälp av de ”Vita bussarna” (föremålsnr. AM.096787 – AM.096857). I Armémuseums arkiv finns även digitala fotografier som Bertil Fröderberg tog med sin egen kamera under räddningsaktionen med de Vita bussarna. Där finns även Fröderbergs anteckningsböcker, brevkorrespondens och annat arkivmaterial som berör Vita bussarnas resor i Tyskland och Polen 1945–1947.

Även en trenchcoat, tillhörig Miklos Magasdi under hans samarbete med Raoul Wallenberg i Budapest 1944 (föremålsnr. AM.085122), bedömer vi vara av stort intresse. Museet har även ett antal föremål och arkivalier deponerade hos sig (bl.a. två pass och en låda med personliga tillhörigheter) som tillhört Raoul Wallenberg.

Museet har även berättelser från tre överlevande från Förintelsen.

## Hur har dessa samlingar använts av SFHM?

Flera av de ovan nämnda föremålen ingår i Armémuseums basutställningar, andra ingår i tillfälliga utställningar – exempelvis kommer den stora tyska örnen finnas med i den tillfälliga utställning om kvinnor i svensk underrättelsetjänst under andra världskriget som öppnar i februari 2020.

En del av de permanenta utställningarna handlar särskilt om Förintelsen och ytterligare en annan del handlar om Raoul Wallenberg och andra personer som var behjälpliga i arbetet med att rädda människor undan Förintelsen. Kopplat till dessa utställningar finns även ett antal visningar för framför allt skolan. I exempelvis visningen ”Sverige, Förintelsen och Raoul Wallenberg” ställs svenska attityder till Nazityskland mot händelserna i Ungern 1944–1945 i centrum. Med utgångspunkt i Raoul Wallenbergs gärning i Budapest förs en diskussion om medmänskliga skyldigheter och den enskilde individens möjligheter att påverka och ta ställning (genomfördes vid cirka 30 tillfällen under 2018).

I visningen ”Främling i folkhemmet” diskuteras hur det moderna välfärdslandet Sverige växer fram med start i 1900-talets början. Nationell identitet, rasism, värderingar och inte minst – folkhemsbygget. Men vad innebar det – gruppen diskuterar vilka som var välkomna och vilka som var ”oönskade” och vad som var ”Svenskt” (genomfördes vid cirka 20 tillfällen under 2018). Men även i Armémuseums mer övergripande skolvisningar som i exempelvis ”Krig och Media”, ”Våldets historia”, ”Historia som vapen” och ”1900-talets historia” används dessa samlingar, berättelser och utställningar extensivt.

I anslutning till minnesdagen av Raoul Wallenbergs försvinnande genomförs dessutom en särskild temavisning på Armémuseum varje år. Den gästas eller hålls varje gång av en av Förintelsens överlevare. Dessutom besöker en grupp gymnasiestudenter från Ungern, till-

sammans med en överlevare från Förintelsen, Armémuseum varje år. Syftet är att under ledning av museets pedagoger diskutera Raoul Wallenberg och Förintelsen. Därutöver ingår ämnet, föremålen och berättelserna ofta i museets program- och visningsutbud som är riktat till vuxna. Det är värt att framhålla att berättelserna och föremålen är en helt integrerad del i Armémuseums basverksamhet sedan flera år. Museet är dessutom representerat i Nationalkommittén för Raoul Wallenberg.

### Hur ser SFHM på behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen?

För att museum ska ha trovärdighet krävs en nära relation till forskningsvärlden, varför vi gör bedömningen att behovet av forskning kopplat till ett museum om Förintelsen är mycket stort. Vår bedömning är dessutom att området ännu är relativt outforskat, framför allt avseende de svenska relationerna till Förintelsen. Detta är något som skulle behöva åtgärdas. I Sverige i dag finns ett antal personer på olika platser som bedriver forskning om Förintelsen, exempelvis vid Hugo Valentin-centrum, men den bedömning SFHM gör att området ytterligare skulle behöva förstärkas. Det bör dock särskilt framhållas att den viktigaste funktionen för ett framtida museum om Förintelsen måste vara den utåtriktade verksamheten, men att denna funktion är beroende av en stark forskarmiljö inom akademin. En viktig del för ett framtida museum är just att utbildnings- och forskarmiljöer inom ämnesområdet skapas och stöds på lång sikt. Och det är förmodligen genom samarbete som detta behov skulle kunna mötas.

En lösning skulle kunna vara att göra på ett liknande sätt som exempelvis de maritima och transporthistoriska museerna gjort tillsammans med Stockholms universitet, att tillsammans bygga upp ett forskningscenter med särskild inriktning på ämnesområdet. Då skulle särskilda utbytestjänster kunna skapas för att främja förståelse och utbyte inom och mellan de olika organisationerna.

Gällande internationella nätverk är det av yttersta vikt att redan befintliga nätverk används och kommer museet till del. Det finns ett antal museer runt om i världen med denna inriktning och dessa ställs ofta inför likartade utmaningar både verksamhetsmässigt och ämnesmässigt. Det är viktigt att ett museum om Förintelsen dessutom har en naturlig och framträdande roll i högtidlighållandet av olika minnes-

dagar kopplade till Förintelsen, inte minst ur ett internationellt perspektiv. Ett museum om Förintelsen bör därför självklart ingå och i vissa fall leda dels olika nätverk kopplade till ämnesområdet för forsknings- och kunskapsutbyte, dels nätverk som rör just olika former av minnesmuseer (inte minst IHRA).

## Statens historiska museer

### Vad har SHM i sina samlingar som kan ha relevans för utredningen?

I de samlingar SHM förvaltar finns en mindre mängd föremål som i bred bemärkelse har bäring på det föreslagna museets verksamhet.

Arkeologiska samlingar; Föremål från flyktingförläggningen på Lovö representerar en faktisk plats och händelse. Det var ett mottagningsläger dit bland annat personer från koncentrationsläger Bergen-Belsen kom när de anlände till Sverige. Runt om i landet fanns minst ett 120-tal liknande läger, som många gånger är dokumenterade i kartor och arkivhandlingar, men ändå ofta helt okända på respektive plats (vilket bland annat omtalas i vittnesmål i USC Shoah Archive). Lovölägret är arkeologiskt undersökt och materialet finns i SHM:s samlingar.

Andra föremål som kan vara av intresse och kan kopplas till den nationalsocialistiska statens vurm för fornnordiska och kanske särskilt vikingatida kulturarv, samt hur dessa användes för att bygga upp en ideologi om övermänniskor och deras stolta historia. Här finns en arkeologihistoria som bland annat innefattar hur nazistiska arkeologer reste till Skandinavien och t.ex. gjorde avgjutningar av svenska hällristningar (några sådana avgjutningar finns i SHM:s samlingar). Andra delar i den historien handlar om hur nazisterna använde det nordiska kulturarvet i politisk propaganda, på affischer, i namnbruk, i krigsterminologi och i inrättande av nya traditioner.

Kulturhistoriska samlingar; I den kulturhistoriska samlingen som är knuten till Livrustkammaren finns en grupp föremål som tillhört Folke Bernadotte och som skänktes till Livrustkammaren efter hans död 1948. Uniformen som han bar i Tyskland 1945 (då han arbetade med de vita bussarna) är för närvarande deponerad i Armémuseum.

På Tumba bruksmuseum finns en pappersmaskin (pm1) som köptes av det tyska företaget Escher Wyss och installerades 1939. Det dröjde fram till 1945 innan maskinen kunde köras som det var tänkt, men det är osäkert om fördröjningen berodde på en direkt koppling till kriget. Vad som däremot är säkert är att Tumba bruk tog emot finska krigsbarn, särskilt från Tervakoski pappersbruk (ett visst utbyte med Tervakoski har funnits under många år). Det finns material i samlingarna angående detta, men hur kopplingarna till Förintelsen ser ut behöver undersökas närmare. Sannolikt är det möjligt att ta fram information genom att gå igenom arkiven för Tumba bruk från perioden 1939–1945. Viss dokumentation kan finnas på SHM, men det mesta torde finnas på Riksarkivet, eller möjligen i Riksbankens arkiv.

För Hallwylska museets och Skokloster slotts räkning kan det finnas stoff gällande familjerna Hallwyls och von Essens politiska ställningstaganden under kriget som kan vara intressanta att utforska. Här har vi dock inte så mycket information i dagsläget, men det vore ett spännande forskningssamarbete.

De samlingar inom SHM som är mest relevanta för ett museum om Förintelsen kan kopplas till Ekonomiska museet. Nedan följer ett antal exempel i urval.

- Sedlar och polletter från koncentrationsläger och ghetton; Mellan 1940 och 1945 introducerade Nazisterna en rad olika ”valutor” som gällde i ghetton och koncentrationsläger i Tyskland, Polen, Tjeckoslovakien och Nederländerna. Varje ”valuta” hade en egen design och gällde bara inom det specifika lägret eller ghettot. I koncentrationslägren kunde valutan användas som betalning till fångar. I ghettona tvingades judarna att växla in sina pengar mot ghetto-valutan, ett sätt för nazisterna att plundra den judiska befolkningen.
- Sedlar utgivna av de allierade trupperna; Inför ockupationen av Tyskland utgav USA, och senare Sovjetunionen, sedlar i tyska mark att användas av de allierade trupperna.
- Tyska armésedlar; Mellan 1942 och 1944 utgav den tyska militärledningen sedlar i valutan reichsmark att användas av de militära trupperna.

- Tyska inflationssedlar 1918–1923; Denna föremålskategori har inte någon direkt koppling till Förintelsen, men illustrerar den hyperinflation som rådde i Tyskland mellan 1918 och 1923 och som kan ha bidragit till Hitlers maktövertagande.
- Medaljer; I samlingarna finns både medaljer som hyllar Hitler och det tredje riket och senare konstmedaljer som bevarar minnet av Förintelsens fasor.
- Sedlar och mynt från tiden och de aktuella länderna; I samlingarna finns en lång rad sedlar och mynt från hela världen som användes vid tiden.

### Hur har i så fall dessa samlingar använts?

Det mest aktuella sammanhanget då samlingar har använts för att berätta om Förintelsen är projektet och utställningen ”Speaking Memories – Förintelsens sista vittnen”. För närmare beskrivning av utställningen, se bilagd skrivelse som redogör för bakgrunden till projektet och det viktiga samarbete SHM haft förmånen att vara delaktiga i.

I övrigt har föremål kopplade till Förintelsen funnits utställda på Kungliga Myntkabinettet och Folke Bernadottes uniform från 1945 är deponerad på Armémuseum.

## Stockholms läns museum

Stockholms läns museum har bara fotografiska samlingar, inga föremålssamlingar, och vi har inget material som rör Förintelsen. Men det finns givetvis kulturmiljöer i vårt län som är knutna till Förintelsen, t.ex. läger för överlevare, som bör inventeras och dokumenteras.

Vi ställer oss också positiva till att samverka och nätverk gällande ett museum om Förintelsen.

## Stockholms stadsmuseum

I Stadsmuseets arkiv och samlingar finns många minnen och föremål som ur olika perspektiv berättar om Stockholms historia, samtid och framtid. Föremålen kan vara tillverkade eller ha brukats i Stockholm eller stockholmsregionen, de kan handla om eller avbilda Stockholm eller ha en upphovsman som varit verksam i staden. De kan också på andra sätt vara relaterade till personer och händelser i Stockholm. Stadsmuseiavdelningen har ett särskilt insamlingsintresse av de kommunala verksamheterna i staden. Samlingen är digitaliserad och finns till stor del finns registrerad i databaser. Under det senaste året har ett omfattande arbete gjorts för att migrera olika databaser till ett och samma digitala verktyg, Adlib. Detta arbete planeras vara klart under 2020. Dock finns inom olika materialkategorier fortfarande oregistrerade samlingar, t.ex. en stor del av det historiska fotografiet. När verktyget är i drift är förväntningen att föremål och arkivhandlingar binds samman så att kontexten till varje enskild handling utökas. Sökingångar som t.ex. person, plats och organisation kommer ge större träffbilder än tidigare. Systemet stödjer användning av mer mångfacetterade (polysemantiska) sökingångar till samlingen. En ”slagning” på föremål som kan knytas till judiskt liv i Stockholm ger i nuläget en lista på ett sextiotal poster.

Stadsmuseet har i likhet med andra museer de senaste åren arbetat för att öka tillgängligheten till samlingarna. Ofta är denna begränsad genom att kontext och beskrivningar i en databas omöjligt motsvarar en samlings alla potentiella frågor. Museet har positiva erfarenheter av samverkan mellan forskare och antikvarier. Genom forskarens tydliga frågeställningar och expertens kunskap om samlingen skapas nya vägar in i samlingen. Genom dessa samarbeten har material i samlingen ”hittats” och forskarens ögon och kunskap har kompletterat informationen om delar av samlingen. Med detta sagt menar vi att det är;

- Svårt att uttala sig om samlingens potential för ett museum för Förintelsen.
- Stadsmuseet har inte ställt ut eller använt samlingar som i någon större utsträckning kan knytas till judiskt liv i Stockholm eller till nazismen.

- Att forskning, samverkan och internationella nätverk är en förutsättning för samlingens användbarhet och att sådana aktiviteter med stor sannolikhet innebär att nu okända historier träder fram.

Under 2020 arbetar Stadsmuseet med samlingen utifrån perspektivet Sveriges nationella minoriteter. I det sammanhanget kommer föremål och arkivhandlingar från såväl judiska som romska stockholmare belysas.

## Sveriges Museer

Riksförbundet Sveriges Museer tar tillvara och driver den svenska museisektorns gemensamma intressen. Vi har fått frågebatteriet från den pågående utredningen och förstått att det är fråga nr 3 som vi kan förväntas komma med svar på: Hur ser ni på behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen?

Forskning, samverkan och internationella nätverk är framgångsfaktorer för museisektorn som helhet. Att koppla dessa till Förintelsen kommer att vara stärkande för en kommande museiinstitution och säkerligen engagera flera av våra medlemsinstitutioner som potentiella samarbetsparter. De krafter som kan sättas igång härigenom kan verka stärkande för hela idén om museer som demokratiska arenor.

Vi vill lyfta fram betydelsen att arbeta med civilsamhällets organisationer, som samlar de närmaste intressenterna, för att bygga förtroende och legitimitet för ett nytt museum. Ett nytt museum med samhällsangeläget tema har dessutom stort behov av väl etablerade relationer med ett universitet som bedriver forskning inom relevanta ämnesområden. Kunskapsuppbyggnad och forskning bör tillgodoses även genom särskilda resurser i samband med bildandet.

Sveriges Museer arbetar för närvarande med ett projekt som handlar om att stärka den svenska museerna som arenor för demokrati. Projektet tar avstamp i museilagen som trädde i kraft 2017 där det i 4 § står ”Ett museum ska utifrån sitt ämnesområde bidra till samhället och dess utveckling genom att främja kunskap, kulturupplevelser och fri åsiktsbildning”. Vi ser hur museer som bygger på fakta och kunskap utifrån sina samlingar är viktiga demokratiska stötte-

pelare, speciellt i det förstärkt polariserade samhället. En styrka för museisektorn är också dess mångfald av museer. Vi företräder cirka 230 medlemsinstitutioner som verkar i alla län och med olika inriktning.

## Världskulturmuseerna

Statens museer för världskultur (SMVK) har av utredningen ombetts att svara på nedanstående tre frågor.

### Vad har ni i era samlingar som kan ha relevans för utredningen?

I Världskulturmuseerna föremålssamling finns få objekt som har anknytning till Förintelsen. Däremot finns ett fåtal föremål myndigheten förvaltar som tillhör Sven Hedins Stiftelse med anknytning till Hitler och Nazi-Tyskland.

I Världskulturmuseernas arkivsamling finns få objekt som har anknytning till Förintelsen. Däremot finns korrespondens mellan museipersonal och forskare i Europa under perioden 1933–1945. Bland annat finns korrespondens mellan museipersonal och judiska forskare som berättar att de har ”pensionerats” från sina tjänster vid olika institutioner i exempelvis Österrike och Tyskland.

I Världskulturmuseernas biblioteksamling finns få objekt som har anknytning till Förintelsen. En bok har till dags dato återfunnits som såldes av den judiske bokhandlaren Martin Breslauer i Berlin 1933 till den svenske forskaren Sigvald Linné. Forskning kring försäljningen och huruvida den var en så kallad forced sale pågår (i enlighet med Washington-principerna och Terezin-deklarationen). Även Johan Gunnar Anderssons bok från 1938 ”Under brinnande krig” och hans radioföredrag i frågan kan vara intressant.

### Hur har i så fall dessa samlingar använts?

Samlingarnas relation till Förintelsen har berörts i mycket liten utsträckning på Världskulturmuseerna. Samlingarnas relation till rasbiologi och idéer kring människotyper har däremot belysts i flera utställningar, bland annat vandringsutställningen (O)Mänskligt i sam-

arbete med Forum för levande historia och Riksutställningar, basutställningen Mjöberg – skelettsamlaren samt i utställningen Maadtoe. Myndigheten har även lånat ut föremål till Historiska museets utställning History Unfolds.

### Hur ser ni på behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen?

Världskulturmuseerna bedriver en verksamhet som ständigt berör frågor om kolonialism, rasism och människovärde. Detta arbete sker hela tiden i dialog med det omgivande samhället, nationellt och internationellt. Bland annat har vi genomfört nära samarbeten med Forum för levande historia som på mycket ändamålsenligt sätt bidrar till Världskulturmuseernas verksamhet inom ramen för sitt uppdrag, inte minst när det gäller att utveckla pedagogiska projekt mot skolan. Vad gäller förståelsen för myndighetens samlingars uppkomst är behovet av internationella nätverk stort, i synnerhet i relation till Washington-principerna och Terezin-deklarationen.

## Värmlands Museum

### Vad har ni i era samlingar som kan ha relevans för utredningen?

Värmlands Museum har en kista med innehåll kopplat till den svenske nationalsocialistledaren Birger Furugård. Bland annat innehåller den en röd fasadflagga med ett blå-gult hakkors. Därutöver finns på Värmlands Museum lite utställningsmaterial i form av några av de uppförstorade bilderna från Roy Anderssons utställning Fransson skottar snö. Ursprungligen skänktes hela utställningen till Värmlands Museum men stora delar av utställningen återtogs senare för att återanvändas i nya utställningsprojekt.

Vi har fått tagit del av historien efter överlevande Alice Klein, judinna från Ungern, och fått fotografera material med anknytning till Förintelsen, i form av en resväska med innehåll.

Kulturmiljöer i Karlstad med relevans är judiska kyrkogården och Herrhagsskolan. Den 9 maj 1945 tog andra världskriget slut i Europa. Den 26 juli 1945 kl. 13.24 kom krigets verkliga ansikte närmare Karlstad. Då anlände till Herrhagsskolan den första gruppen av cirka

300 kvinnliga överlevande från koncentrationslägret Bergen-Belsen utanför Hannover. Totalt ankom cirka 300 kvinnor, varav merparten var polska judinnor, från barn till gamlingar. De var inte bara utmärglade utan också sjuka, oftast i tuberkulos och tyfus. Många fick köras i ambulans upp till Herrhagsskolan. Herrhagsskolan hade under kriget varit förberett som beredskapssjukhus. På några dagar omvandlades skolan till sjukhus, ett högt staket med taggtråd sattes upp runt skolan och sängar och sjukvårdsutrustning placerades ut. Eleverna fick gå i andra skolor. Sverige åtog sig att ta emot cirka 27 000 flyktingar. Det var några av dessa som den 26 juli 1945 kl. 13.24 anlände till Karlstad i järnvägståg Karlstadsborna flockades runt skolan: av nyfikenhet, av medlidande, för att pröva sin skoltyska, för att träffa flickor. NWT och Karlstads-Tidningen ordnade insamlingar. De som mötte de intagna gjorde det på egen risk – tuberkulos var fortfarande en dödlig sjukdom i 1940-talets Sverige.

Herrhagsskolan var flyktingsjukhus i sex månader. Av de drygt 300 polska judinnorna dog ett femtontal som finns begravda på den judiska begravningsplatsen i Karlstad. Kanske 15 till 20 kan ha stannat i staden längre eller kortare tid efter sjukhuset. 1946 fördes de flesta vidare till konvalescenthem i Sverige. Att återvända hem var för de flesta omöjligt: familjen fanns oftast inte längre, bostaden hade plundrats och övertagits av andra, nya gränser gjorde att hemstaden kanske hamnat i ett annat land. Det gällde att leta efter anhöriga överallt. Dagpenningen för en ung flicka var 25 till 50 öre. För en krona kunde man via Röda Korset söka efter t.ex. sin far, för ytterligare fyra dagars sparade slantar kunde man söka efter sin mor. Många hittade ändå till slut någon släkting eller bekant. Vi vet t.ex. att en av kvinnorna hamnade i Brasilien där hon skrev en bok om sitt liv. Mer finns att läsa om detta i Christer Mattssons bok Till Herrhagen klockan 13.24.

Även andra ställen i Värmland tjänade som mottagningsplatser, t.ex. Mölnbacka.

Övrigt: Birger Furugård är begravd i Årjäng (fortfarande färska blommor på graven). Herman Lundborg, chef för Rasbiologiska institutet, kom från Väse.

### Hur har i så fall dessa samlingar använts?

Kistan och några föremål har visats i samband med att utställningen Fransson skottar snö visade på Värmlands Museum 2008. Dessförinnan ingick fasadflaggan i Riksutställningars utställningsprojekt Svåra saker, år 2000. Ett par föremål ur kistan finns nu utställda i Värmlands Museums basutställning om Värmlands historia.

Alice Klein, nämnd i ovanstående svar, finns med i vår permanenta utställning Värmlandsliv.

### Hur ser ni på behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen?

Vi ser ett behov av att ett samlat grepp tas om frågor som: Vad finns i Sverige, vad saknas. Kan det kompletteras? Hur ska detta kulturarv bevaras, förvaltas och tillgängliggöras? Hur kan säkerhetsfrågor kring materialet hanteras?

För övrigt se Länsmuseernas samarbetsråds yttrande: ”det behövs någon form av samordnade funktion på nationell nivå. Funktionen kan behövas för att koordinera det regionala arbetet, bygga nätverk, stå för en nationell kunskapsinhämtning, ha överblick över relevanta föremål i museernas samlingar, initiera och producera gemensamma utställningar med mera. Vi tror även att en sådan funktion skulle vara lämplig för att initiera forskning och stå för deltagande i internationella nätverk om Förintelsen”.

## Arkiv

### Malmö Stadsarkiv

### Sammanfattning

Stadsarkivet innehåller en rad olika arkiv med handlingar, fotografier och i vissa fall föremål som rör flyktingar. Handlingarna har uppkommit såväl genom olika myndigheters handlingar under tiden som genom privatpersoners egna handlingar och insamlingar.

### Lista över arkiv med innehåll rörande förintelsen/det judiska i Malmö under 2 vk

- Mosaiska/Judiska församlingen i Malmö (1873–1986) (22,6 hm)
- Polismyndigheten i Malmö (Utlänningsdossierer)
- Kriminalpolisen i Malmö (Register över inkommande under 2 vk, passagerarlistor)
- Bertil Bergströms samling, (förare av en av vita bussarna)
- Informationsgruppen – Förintelsens ögonvittnen
- Harry Rubinsteins arkiv
- Ingeborg Johannessons samling – Flyktingströmmen genom Malmö 1943–1945
- Einar Hansens arkiv
- Kyrkoarkiv – insprängda handlingar
- Fotosamlingarna
- Minns du – berätta insamlingen (intervjuer samt inskickat material)
- Hälsovårdsnämndens arkiv (Fartyget Homberg)
- Stadsarkivets ämbetsarkiv (Släktutredningar och arierintyg, som begärts av Malmöbor som bodde eller skulle gifta sig i Tyskland)
- Rådhusrätten om spionrättegångar (tyska spioner) under kriget
- Inez Nilssons efterlämnade papper (fotografier på kz-fångar som anländer till museet).

### Användningsområde

Samlingarna används för att hjälpa människor från hela världen att spåra sina judiska släktingar. Samlingarna används även av forskare i våra läsesalar samt i vår arkivpedagogiska verksamhet.

Arkiven har varit underlag till en lång rad av böcker och filmer om förintelsen. Under de senaste åren så har Stadsarkivet gett ut boken På gränsen mellan krig och fred, minnesbilder från Malmö 1939–1945, utgiven av Malmö stadsarkiv 2015.

## Behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen?

Förintelsens ondska var unik och därför kan förintelsen aldrig jämföras med andra folkmord eller händelser, men för att förstå förintelsen måste vi också förstå att den inte uppstod i ett vakuum. De människor som själva upplevde Förintelsens ondska håller nu på att lämna oss, forskningen är nödvändig för att utöka och sprida vår kunskap. Förintelsen berör människor på alla kontinenter och måste beforskas i ett internationellt perspektiv och från många olika forskningsvinklar – ingen enskild forskningsdisciplin äger frågan.

Trots att vi har forskat kring Förintelsen i mer än 70 år så är det mycket som vi inte har haft möjlighet att forska kring förrän nu. En lång rad av faktorer har samverkat till att utöka det tillgängliga källmaterialet, bland dessa faktorer ingår murens fall, det påföljande uppöppnandet av ryska och östeuropeiska arkiv och att sekretessgränserna har börjat att löpa ut i de redan tillgängliga arkiven. En viktig konsekvens av att dessa arkiv har öppnats är att perspektivet på Förintelsen har förändrats från att vara tyskcentrerat till allmän europeiskt. Detta ställer också större krav på internationell samverkan och samarbete kring forskning, källorna till studier kring förintelsen – i både arkiv, museer och bibliotek – finns spridda över hela världen och på en rad av olika språk.

Omfattande digitalisering har skapat enorma digitala arkiv lätt tillgängliga för forskare från hela världen (t.ex. European Holocaust Research Infrastructure eller United States Holocaust Memorial Museum). Förhoppning är att digitalisering och AI kommer att skapa nya möjligheter att sammanställa och bedriva nya former av forskning.

Genom att studera och tala kring Förintelsen minneshåller vi de som försvann i den och motverkar vi att något liknande ska ske i framtiden. I en tid när antisemitismen åter växer, nynazistiska rörelser demonstrerar på gatorna och antalet repressiva stater ökar måste vi tala om det som hände så att det aldrig kan upprepas.

Avslutningsvis så vill stadsarkivet alltid samarbeta med alla relevanta organisationer och skulle varmt se fram mot ett nytt museum i Malmö med fokus på Förintelsen.

## Riksarkivet

### Riksarkivets bestånd

Vad gäller Riksarkivets bestånd inom ämnet ber myndigheten att få hänvisa till dokumentet Källor till Förintelsens historia i svenska arkiv. En kommenterad sammanställning av svenskt arkivmaterial av relevans för utredningen och för ett framtida museum, författad av fil dr Pontus Rudberg.[2] Av den framgår tydligt vilka arkivbestånd av relevans för utredningen som finns hos Riksarkivet (och även vad som finns på andra ställen). Redogörelsen har skickats in till Utredningen av Pontus Rudberg i december 2019, men bifogas även detta svar. I övrigt hänvisar Riksarkivet till arkivguiden *Källor till invandringens historia* (Hallberg 2017).

### Användningen av bestånden

Riksarkivet kan konstatera att materialen används flitigt, både av akademiska forskare och av släktforskare. Dessa kommer både från Sverige och från andra länder.

### Behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk

Som arkivmyndighet har Riksarkivet ingen särskild åsikt kring ”behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen”. Däremot ser myndigheten att detta är ett aktivt forskningsfält. Riksarkivet har därför beslutat att göra en särskild insatsför att bistå forskningen inom detta ämnesområde. Under 2020 författar myndigheten en särskild arkivguide till judisk historia i Sverige, vilket också berör Förintelsens historia. Arbetet leds av fil. Dr. Carl Henrik Carlsson och bekostas dels av Torsten och Ragnar Söderbergs stiftelse, dels av myndighetens interna FoU-medel. Riksarkivet har också under 2018 och 2019 på uppdrag av Holocaust Memorial Museum i Washington digitaliserat utvalda delar av Judiska församlingen i Stockholms arkiv.

[2] Se bilaga 3.

# Bibliotek

## Göteborgs universitetsbibliotek

Universitetsbiblioteket har gjort en inventering av biblioteket utifrån frågan från utredningen, följande kom fram (sökbart via www.alvin-portal.org):

- Ingenjör Moritz Gutmanns (1900–1980) arkiv. Gutmann flydde till Sverige i samband med nazismen i Tyskland och bodde sedan i Sverige fram till sin död.
- Vidare finns en del korrespondens och annat relaterat till fysikern Marietta Blau (1894–1970).
- Samt fysikern Elisabeth Rona (1891–1981).

Bägge var verksamma vid Radiuminstitutet i Wien och flydde sedan undan nazisterna, men hade kontakt med Sverige och svenska forskare. Båda ovannämnda material har använts av utländska vetenskapshistoriker.

Det skulle kunna finnas mer av intresse, men det är svårt att söka fram utan att ha förfrågningar som är mer preciserade, t.ex. med namn. Därifrån är det naturligt att gå vidare till de andra frågorna.

- Universitetsbibliotekets samlingar anropas just utifrån behov av specifik information, vi finns där som en resurs som kan tas i anspråk, men vad de används till (annat än främst inom forskning och högre undervisning) är vi vanligtvis inte involverade i, eller ”för bok” på.
- Det är lätt att ställa sig positiv till initiativ som fortsätter att motverka antisemitism (eller andra rasistiska uttryck naturligtvis) genom att forska kring och hålla minnet levande. Och beslutar vi i Sverige att skapa någon ny institution kring detta så är vår roll som ett stort universitetsbibliotek att så att säga finnas där och kunna tillhandhålla material ur våra samlingar.

Komplettering från KvinnSam;

- En kapsel med brev och dikter från Nelly Sachs till Emilia Fogelklou, men det är fotokopior (Emilia Fogelklous samling, A1:63a:2).

- Karin Westman Bergs arkiv. Tillsammans med sin man startade hon Internationella studenthjälpen i Uppsala 1939 (hon var sekreterare under tre år). Föreningen arbetade med att stödja judiska studenter och hjälpa judiska flyktingar undan förföljelse.
- Arkivet efter Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet, IKFF har material rörande andra världskriget och fredsarbetet där.
- Lise Meitners samling. Framstående fysiker inom radioaktivitet och kärnfysik. Hon var av judisk börd och tvingades fly Österrike 1938. Via Holland och Niels Bohr i Köpenhamn kom hon till Sverige där hon erbjöds arbete vid Nobelinstitutet. (Det finns även spridda brev från Lise Meitner i andra arkiv, t.ex. Kerstin Kleins arkiv).

## Kungliga biblioteket

Kungliga biblioteket har en särställning bland landets forskningsbibliotek. I stället för att bygga upp sina samlingar kring en fast och strikt förståelse av ämneskunskaper riktar KB sin förvärvsstrategi på samhälleliga drivkrafter. Dessa belyser invecklade kulturella skeenden och lyfter fram människans delaktighet i dessa processer. Genom att tillhandahålla ett brett och ofta disparat spektrum av källor såväl innebördsmässigt som materiellt utgör KB:s samlingar med sina olika plattformar ett unikt laboratorium i vilket idéernas framväxt, deras explosiva kraft och följdverkningar träder fram i dagsljuset även bortom skriftvärldens gränser. Detta gäller även frågor som rör Förintelsen.

På KB samspelar olika materialtyper och kulturbärare med varandra. Biblioteket tillhandahåller opinionsbildarnas handskrivna källor, upplyser om skriftens betydelse när idéer övergår till handling ofta med hjälp av efemära publikationer och är ett laboratorium för hur filmen och annat audiovisuellt material har påverkat landets politiska landskap.

KB:s rika tryckta samlingar presenterar en djup bild av nazismens rötter i 1800-talets idéer om folkgruppernas särart och den wilhelminska nationalismen. De svenska samlingarna berättar om hur nazistiska idéer hittade en grogrund i Sverige under mellankrigstiden och hur Sverige anpassade sig till den nya verkligheten.

Samtidsmaterialet vittnar om hur förintelsebegreppet har bibehållit sitt värde och sin aktualitet för det sena 1900-talets och tidiga 2000-talets politiska och kulturella topografi. Vart annars om inte till KB ska man gå för att samtidigt bekanta sig med den tyska filmmyndigheten UFA:s enorma inflytande på trettiotalets Sverige och bläddra i till synes små klisterlappar med högerextremistiska slagord av den typ som än i dag kan uppenbara sig obemärkt på publika platser?

KB är hemvisten för det officiella och inofficiella, för det uthålliga och det tillfälliga, för det utforskande och publiknära, för det analoga och digitala.

## Lunds universitetsbibliotek

Universitetsbiblioteket vid Lunds universitet har en rad samlingar som kan vara av relevans för utredningen. Som ett pliktbibliotek med ett bevarandeuppdrag så återfinns i universitetsbibliotekets samlingar allt i Sverige tryckt material. För utredningen relevant material kan här återfinnas tryckt litteratur under andra världskriget men även småtryck från såväl protyska som antinazistiska organisationer i Sverige. Materialet är dock inte ordnat tematiskt och vi kan därför inte i detalj redogöra innehållet utan att genomföra en fullständig inventering av innehållet i samlingarna under de aktuella åren. Detta är något som tyvärr inte är möjligt på grund av samlingarnas omfång.

Utöver det tryckta materialet så har universitetsbiblioteket även en rad specialsamlingar och personarkiv som kan vara av intresse för utredningen. Främst rör det sig här om bibliotekets Ravensbrücksamling, se nedan, men det finns även en rad andra samlingar som kan vara aktuella i sammanhanget. I dessa samlingar, oftast personarkiv, finns korrespondens, dagböcker, manuskript, fotografier och i vissa fall även trycksaker. Tyvärr så uppstår här samma problematik som gäller rörande bibliotekets tryckta samlingar, dvs. det är omöjligt att avgöra vilka samlingar som innehåller material rörande förintelsen utan att genomföra en fullständig inventering av samtliga arkivsamlingar. I dagsläget har universitetsbiblioteket strax under 1 300 personarkiv på totalt cirka 4 000 hyllmeter. Vi har dock försökt identifiera några av de arkiv där material som eventuellt kan vara av intresse för utredningens frågeställningar och fortsatta arbete.

- Hugo Odebergs arkiv. Här är det främst vol. II: 50, Riksföreningen Sverige-Tyskland. Medlemsmatrikel. som efterfrågas av forskare.
- Tage Forsells arkiv. Här finns en rad tryck och tidningar från den danska motståndsrörelsen under den tyska ockupationen. Det finns även litteratur som ansågs olaglig av ockupationsmakten samt inspelade samtal med Tage Forsell.
- Handlingar rörande Bokinsamlingen för krigsfångar under Andra världskriget.
- Erik Rooths arkiv.
- Hans Friedrich Bluncks arkiv.
- Johannes Lindbloms arkiv.
- Fredrik Böös arkiv.
- Karl Olivecronas arkiv.
- Gottfrid och Lizzie Carlssons arkiv.
- Gustaf Petréns arkiv.
- Efraim Liljeqvists arkiv.
- Sture Bolins arkiv.
- Edvard Magnus Rodhes arkiv och brevsamling.
- Herman Nilsson-Ehles arkiv.
- Karl Gustav Ossiannilssons arkiv.
- Ragnar Josephsons arkiv.
- Gustaf Auléns arkiv.
- Zygmunt Lakocinskis arkiv.
- Svensk-tyska akademiska förbundet i Lunds arkiv, finns tyvärr inte i Alvin men det kommer snart en fullständig förteckning. En äldre förteckning finns i bibliotekets handskriftskatalog, under Sällskap; (förbundet). Här finns korrespondens och utklipp rörande förbundets föredragsverksamhet fram till 1939.

## UB:s Ravensbrück-arkiv

Zygmunt Lakocinskis (1905–1987) privata arkiv är väldokumenterat på UB i Lund. En noggrann arkivförteckning finns tillgänglig på svenska. Materialet omfattar Zygmunt Lakocinskis verksamhet i Sverige sedan 1934 då han anställdes som polsk lektor vid Lunds universitet. Utbildad konsthistoriker vid Jagiellonska universitetet i Krakow, Lakocinski utökade sin verksamhet i Sverige genom att förmedla kontakten mellan polska konstnärer, bosatta och verksamma i Polen, och svenska gallerister, i synnerhet i södra Sverige. I arkivet återfinns historiskt material i form av tidningsartiklar från lokalpressen. Under tidsperioden 1934–1939 hade Lakocinskis verksamhet i Sverige en tydlig kulturell prägel. Vändpunkten i Lakocinskis karriär kom i september 1939 när Polen invaderades av Nazityskland. Lakocinski återvände inte till det krigsdrabbade hemlandet utan stannade kvar i Sverige där han dokumenterade Nazitysklands aggressiva politik riktad mot polska medborgare. Genom insamling av tidningsartiklar, publicerade i den svenska och tyskspråkiga pressen, påbörjade Lakocinski en omfattande världsbevakning för den i Londonbaserade polska exilregeringens räkning. Resultatet av Lakocinskis dåvarande världsbevakning finns i UB:s arkiv som onekligen utgör ett lämpligt forskningsmaterial för både akademiskt skolade forskare och släktforskare. Under krisperioden var Lakocinski engagerad i olika polska föreningar som bl.a. Polenhjälpen, vars huvuduppdrag var att samla in både ekonomiska medel och begagnade kläder för de behövande i Polen.

Arkivmaterialet beträffande Polska Källinstitutet (1945–1972) är väl förtecknat på engelska och tillgängligt i databasen ALVIN. Arkivets huvuddel består av 512 djupa intervjuer, varav hälften finns i engelsk översättning. Intervjuerna genomfördes under perioden 1945–1946 med f.d. koncentrationslägerfångar som evakuerades till Sverige med Svenska Röda Korsets ”vita bussar” våren 1945.

Förutom intervjuer innehåller arkivet handgjorda läroböcker, skrivna i smyg av Ravensbrück-kvinnor. Läroböckerna användes i samband med den hemliga undervisning som bedrevs i lägret för att utbilda de unga polska kvinnor som på grund av andra världskrigets utbrott aldrig blev klara med sin gymnasieutbildning.

Arkivet innehåller även kopior av tyska transportlistor, en samling svartvita fotografier från krigsåren, såväl hemlig som legal brevväxling mellan de evakuerade till Sverige koncentrationslägerfångarna och deras släktingar i hemlandet, dokumentation beträffande fångarnas första tid i Sverige, listor av tillfälliga flyktingförläggningar i Sverige, brevväxling mellan Zygmunt Lakocinskis arbetsgrupp och f.d. koncentrationslägerfångar samt diverse organisationer och myndigheter.

Teckningar gjorda av den polska konstnärinnan Jadwiga Simon Pietkiewicz, som under krigsåren var politisk fånge i Ravensbrück och ritade sina medfångar i olika vardagssituationer, har genom åren lånats ut till flera svenska institutioner som bl.a. Forum för levande historia och Kulturhuset i Borås. Pietkiewicz teckningar har även efterfrågats av både polska och amerikanska museer och institutioner.

Den mest relevanta delen av Polska Källinstitutets arkiv digitaliserades och tillgängliggjordes hösten 2017. Sedan dess har intresset för arkivmaterialet ökat enormt. Utav 250 000 poster registrerade och offentliggjorda i databasen ALVIN utgör Polska Källinstitutets arkiv 10 % av samtliga elektroniska besök.

Materialet har visserligen använts av engelska, svenska, tyska och polska forskare, men det är framför allt släktforskare bosatta i engelskspråkiga länder med USA i spetsen som regelbundet efterfrågar de handlingar som Zygmunt Lakocinskis arbetsgrupp samlat in under sin verksamma tid.

### Behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk

Flera polska föreningar och organisationer har visat intresse för UB:s Ravensbrück-arkiv och efterfrågat möjligheten för ett internationellt samarbete.

## Stockholms universitetsbibliotek

Biblioteket har endast besvarat den första frågan i bilagan, detta genom en sökning i Libris databas (svenska forskningsbiblioteks och några folkbiblioteks gemensamma databas) om vad som finns under ämnesordet Förintelsen (554 poster) samt under klassifikation (338 pos-

ter) i detta ämne. Till detta tillkommer e-publikationer och material i databaser.

En bättre helhetsbild av vad som finns i Sverige bedöms att Kungliga biblioteket kan ge. Flera angränsande ämnen bör också undersökas, t.ex. rasism.

Utredningens kontakt på universitetsbiblioteket, bibliotekarie Tomas Kertész, framhävde att han under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet bl.a. katalogiserade Judiska bibliotekets i Stockholm sammanhållna samling om Förintelsen och att denna stora samling borde vara av intresse. Kertész meddelade även att det i hans egen privata samling om judarna i Jászberény, Ungern, finns föremål, personliga berättelser och cirka ett tusen fotografier, de flesta från mellankrigstiden. 5 personer i denna samling har svensk anknytning.

## Uppsala universitetsbibliotek

Biblioteket vill särskilt lyfta fram vissa arkiv i UUB:s samlingar som är av relevans för utredningen om ett museum om Förintelsen. Dessa är följande:

- Gunhild Tegens arkiv med material till boken De dödsdömda vittna inkl. underlag för Pia-Kristina Gardes bok De dödsdömda vittnar – 60 år senare.
- Tyska legationens klipparkiv om Tysklandsbilden i svensk press under kriget.
- Tanja Schulz forskningsmaterial rörande Raoul Wallenbergs minne.
- I Uppsala universitets arkiv (UUA) finns även Raoul Wallenbergprojektets arkiv, jfr länk inkl. utförlig arkivbeskrivning i pdf-form.

Angående behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk gällande ett museum om Förintelsen ställer sig UUB positivt till samverkan i dessa frågor. Material i samlingarna i UUB är tillgängligt för forskning och studier på plats. Lån till utställningar är likaledes möjliga, i enlighet med gällande rutin.

## Övriga myndigheter och institutioner

### Forum för levande historia

**Vad har ni i era samlingar som kan ha relevans för utredningen?**

Forum för levande historia (FLH) har en relativt stor samling av vittnesmål i olika format. Vi har en webbsida som kartlägger var i Sverige man finner samlingar av vittnesmål om Förintelsen.

Redan under kommittétiden (Kommittén för levande historia) samlades ett 100-tal intervjuer in som gav vittnesmål från överlevande som kom till Sverige i samband med krigsslutet. Denna samling innehåller också ett stort antal vittnesmål från andra svenskars minnen med stark koppling till Förintelsen, exempelvis sjuksköterskor som tog emot överlevande, barnflyktingar, chaufförer för de Vita bussarna, politiskt aktiva studenter, präster med mera. Alla dessa vittnesmål, tillsammans med vittnesmål som samlats in därefter utgör en viktig resurs i FLH:s arbete med utbildningsmaterial. Vidare har myndigheten en webbsida med syfte att vara en guide för alla som söker efter vittnesmål eller samlingar av vittnesmål från Förintelsen.

FLH har sett ett behov av att samla olika institutioners arkiv/samlingar med vittnesmål och göra det mer överblickbart för pedagoger och forskare. Detta är ett arbete som pågår och resultatet finns på myndighetens hemsida.

**Hur har i så fall dessa samlingar använts?**

Vi har i olika projekt, utställningar och pedagogiska workshoppar använt oss av vittnesmål för att förmedla kunskap om Förintelsens historia. Vi har också tagit fram särskilt pedagogiskt material för arbete med vittnesmål i klassrummet.

För en närmare presentation av detta arbete samt redogörelse för verksamheten vid Forum för levande historia se kapitel 3.

### Behovet av samverkan i Sverige och internationellt

Att arbeta med Förintelsens historia kräver ett internationellt samarbete och kontakter med andra Holocaust institutioner. I Sverige finns flera aktörer som skulle beröras av museets verksamhet. Museet behöver samverka med dessa liksom med institutioner i många andra länder.

I direktiven nämns att det finns en lång rad institutioner i Sverige, främst museer men även arkiv och bibliotek, som har samlingar som är relevanta för ett museum om Förintelsen, t.ex. föremål och dokument från överlevande, om flyktingmottagande under kriget och om svenska relationer med Nazityskland. Det är viktigt att den framtida verksamheten kan utnyttja de samverkansmöjligheter som detta medför.

### Behovet av forskningsanknytning

Att arbetet ska bedrivas på vetenskaplig grund bör vara en självklarhet. För FLH har det fungerat väl att samverka med forskarsamhället, men det skulle finnas många vinster med att ha forskare närmare knutna till verksamheten genom affiliation. Kopplingen till Hugo Valentin Center vid Uppsala Universitet skulle behöva utredas ytterligare.

Med 16 års erfarenhet av verksamheten ser vi att en klar skiljelinje mellan forskning och övrig verksamhet inte är möjlig och inte heller är något vi rekommenderar. Myndigheten har under senare år i allt högre grad initierat undersökningar och producerat rapporter i nära samarbete med forskningssamhället.

## Institutet för språk och folkminnen

### Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala

Inom ramarna för Projektet Judiskt vardagsliv (2011–2016) samlades det in material om upplevelser och erfarenheter av att leva som jude eller judiskt i Sverige i det förflutna och i nutid. Samlingen innehåller inspelade intervjuer med utskrifter, fotografier, skrivna svar på frågelistor, foldrar med mera.

På arkivet finns även inspelade och utskrivna intervjuer om antisemitism och antisemitiska yttringar bland unga vuxna (18–30 år) med judiskt ursprung, utförda på uppdrag av Integrationsverket 2005.

## Riksantikvarieämbetet

I riksantikvarieämbetets arkiv finns inga separata arkiv eller särskilda serier i frågan men det finns material i vissa personarkiv (t.ex. Carl Curman och Adolf Schücks arkiv) som rör flyktingfrågor under andra världskriget, främst kopplade till de baltiska staterna. Det kan även finnas kopplingar i andra personarkiv.

I vår topografiska serie förkommer information med koppling till den tyska legationen rörande t.ex. besök, förfrågningar om att använda kulturmiljöer men informationen är utspridd och det krävs omfattande efterforskningar för att gå igenom materialet (serien omfattar cirka 1 500 hyllmeter).

## Segerstedtinstitutet

### Har ni, eller har ni information om, samlingar och privata föremål som kan ha relevans för utredningen?

Några egna samlingar har inte Segerstedtinstitutet. Däremot har vi kontakter med enskilda vars privata föremål kan vara av intresse för det planerade museet samt att vi har kunskaper om artefakter med koppling till Sverige som finns i andra museers samlingar.

### Hur ser ni på de delar som ingår i våra direktiv rörande behovet av samverkan i Sverige och internationellt?

Med avseende på den universalisering minnet av Förintelsen genomgått sedan 1990-talet, med potential att utmana ontologiska föreställningar om socialt liv och samhällets konstitution, samt det faktum att internationella och transnationella rörelser i dessa minnesförändringar är påtagliga, är internationell samverkan förmodligen nödvändig för att museet ska vara relevant. Om någon av de mest framträdande internationella institutionerna ska nämnas i sammanhanget är det Yad Vashem, som bör vara en given partner med vilken man

bör söka etablera formaliserad kontinuerlig samverkan (se nedan). En sådan samverkan ger fördelar ur flera aspekter, inte minst gällande utbildning av museets personal och utställningsexpertis.

Nationellt bör samverkan kännetecknas av en öppenhet mot framför allt lokala arkiv och samlingar.

### Hur ser ni på de delar som ingår i våra direktiv rörande behovet av forskningsanknytning?

Forskning om Förintelsen kännetecknas av de många akademiska discipliner som är involverade, de många nationella förankringarna samt internationella perspektiv. Till detta kommer den moraliska dimension som långt ifrån all historisk forskning har att härbärgera. Ett utbildningsvetenskapligt perspektiv, vilket är Segerstedtinstitutets forskningsanknytning till Förintelsen, kan illustrera Förintelsens mångdimensionella kraft; Förintelsen är den enda historiska händelse som givit upphov till ett eget internationellt utbildningsvetenskapligt forskningsfält, Teaching and Learning about the Holocaust (TLH).

Museet bör således ha nära kontakter med akademiska institutioner som bedriver forskning relaterat till Förintelsen. Med hänsyn tagen till den plats Förintelsen har i det offentliga rummet är det särskilt viktigt att dessa kontakter säkrar museets vetenskapliga precision och anseende; rimligen kommer dynamiska och svårförutsedda mediala debatter att genereras av museets utställningar, inte minst eftersom Förintelsen instrumentaliseras politiskt.

## Statistiska centralbyrån

I SCB:s internationella samling finns ett ganska stort antal av tyska publikationer, bl.a. från tiden före och under Förintelsen som, enligt uppgift lär vara tämligen unikt material. SCB:s internationella samling av Officiell statistik är omfattande och kommer i samband med att myndigheten flyttar att tas över av Uppsala Universitetsbibliotek.

### Sveriges Radio Förvaltning AB

#### Dokumentarkivet

Dokumentarkivet vid Sveriges Radio Förvaltnings AB är centralarkiv för skriftligt material för Sveriges Television, Sveriges Radio och Sveriges Utbildningsradio med dotterbolag och föregångare. Arkivet omfattar handlingar från 1925 och fram till i dag, men det enda som i våra samlingar möjligen kan ha relevans till Förintelsen är förekomsten av enstaka manuskript till program om antisemitismen. Vad avser användande av sparade program för forskning hänvisar SR till https://www.kb.se/besok-och-anvand/hitta-i-huset/audiovisuella-medier.html.

## Organisationer och församlingar

### Föreningen Förintelsens Överlevande

#### Finns det samlingar?

Föreningen Förintelsens Överlevande (FFÖ) är övertygande om att det finns gott om dokument och artefakter som skulle kunna överlämnas till ett framtida museum hemma hos överlevande eller hos barn till överlevande. Men redan i dag finns det dokumentsamlingar på många håll i Sverige, i riksarkivet och på landsarkivet i Lund t.ex. Judiska släktforskningsföreningen har också nyligen initierat ett samarbete med Judiska Församlingen om att samla in dokument från överlevande. Det finns också dokument från svenska överlevande samlade i Yad Vashem i Jerusalem. FFÖ hjälper gärna till i ett arbete att samla in dokument och artefakter hos överlevande, men tror att det är viktigt att det arbetet kan komma igång så snart som möjligt.

Det finns också många olika arkiv och samlingar med skriftliga eller inspelade vittnesmål av överlevande som tog sig till Sverige; Nordiska museet, Forum för levande historia, UR, Poddinspelningar, Sveriges Radios arkiv med flera. FFÖ har ett 20-tal vittnesmål inspelade på video.

### Samverkan i Sverige och internationellt samt forskningsanknytning

Vi ser det som mycket viktigt att museet har en tät samverkan med andra institutioner som arbetar inom samma område. Det kan gälla akademiska institutioner så som Hugo Valentin centrum vid Uppsala universitet, Segerstedtinstitutet vid Göteborgs universitet, liksom internationella akademiska institutioner så som Shoa foundation vid UCS och Yad Vashem i Jerusalem. Forum för Levande Historia, Svenska Kommittén mot Antisemitism, Judiska Museet, Raoul Wallenberg Academy, IHR är också naturliga samverkansorganisationer.

Vi ser det som helt centralt att museet har sin utgångspunkt i etablerad historieforskning kring Förintelsen och den unika händelse i vår moderna historia som Förintelsen utgör. Detta ska vara en väsentlig del av uppdragsbeskrivningen. Michael Marrus, en framstående forskare i ämnet har uttryckt som; ”Get the history right”, och det tror vi är en bra utgångspunkt. Förintelsen är en svårfattbar och fruktansvärt, men helt avgörande händelse för det Sveriges och det Europas vi lever i i dag och då är det viktigt att kunna angripa detta ämne på ett så objektivt och sakligt, vetenskapligt sätt som möjligt.

## Handikapphistoriska föreningen

### Material kopplat till Förintelsen

Livsvillkor för personer med funktionsnedsättning och deras historia har sällan berättats och när det har gjorts så har det varit utifrån majoritetssamhällets perspektiv. Detta var en av anledningarna till att föreningen bildades och det har varit föreningens målsättning att lyfta dessa perspektiv.

Genom vårt och andra som föreningar och forskares arbete ser vi att funktionshinderperspektivet har blivit aktuellt inom exempelvis museer på ett helt annat sätt än för bara 15 år sedan. Med det sagt så innebär det att det finns material som inte har “kommit” till kännedom för oss. Detta såg vi inte minst i projektet HAIKU där vi samlade in livsberättelser från personer med funktionsnedsättning. En fördjupning och dokumentation av olika livsvillkor kom fram på ett nytt sätt. Det skulle behövas göra en särskild satsning inom området och därför är det svårt att veta vilken omfattning av material det

finns i Sverige i dag gällande erfarenheter från personer med funktionsnedsättning kopplat till Förintelsen.

Vår tidigare vice ordförande Karl Grunewald (barnpsykiatriker, professor och medicinalråd på Socialstyrelsen) höll ett tal på Förintelsens minnesdag den 27 januari 2007 som biläggs. Grunewald faktagranskade bland annat i första skedet en del texter som finns publicerade på Forum för levande historias hemsida om Aktion T4.

Relevant material kan finnas kopplat till steriliseringslagen i Sverige, samt medicinskt material som rör synen på handikappade och andra relaterade frågor. Exempel kan hämtas från bl.a. boken Den svenska blindvårdens uppkomst och utveckling – Gustaf Ek (1938).

## Judiska Centralrådet

### Har vi eller har vi information om samlingar och privata föremål som kan ha relevans för utredningen?

Judiska församlingar har omfattande arkiv med relevant information från åren runt förintelsen. Holocaust Memorial Museum i Washington tillsammans med Yad Vashem i Israel håller förnäravarande på att digitalisera Judiska församlingen i Stockholms arkiv då det är innehåller mycket intressant kunskap om förintelsen.

Vi känner även till att det finns enskilda personer, som har objekt, fotografier och dokument sparade.

### Behovet av samverkan i Sverige och internationellt samt behovet av forskningsanknytning

Vi anser att museet, förutom att koordinera och samarbeta med forskningsinstitutioner och relevanta museer, världen över, även bör bygga relationer med internationella organisationer, inte minst judiska organisationer, som har till uppdrag att tillvarata de överlevandes minnen och berättelser.

## Judiska Församlingen i Malmö

### Innehåll i våra samlingar som kan ha relevans för utredningen

Judiska Församlingen i Malmös arkiv, som omfattar åren 1873–1986 finns hos Malmö Stadsarkiv. Arkivet omfattar uppgifter om de judar som anlände till Mosaiska/Judiska Församlingens upptagningsområde både före, under och efter Förintelsen. Här finns protokoll och anteckningar som skulle kunna vara relevanta för att kartlägga de enskilda öden och eventuella sociala, kurativa utmaningar som församlingen ställdes inför när de överlevande anlände. Här hänvisar vi även till Malmö Stadsarkiv samt till det svar de skickat till er. Även Judiska kulturföreningen 1945 som är knuten till Judiska Församlingen och som grundades 1946 av överlevande under namnet Föreningen 1945 års räddade judar har överlämnat dokument, brev och annat relevant underlag till Malmö Stadsarkiv. Utöver detta har enskilda församlingsmedlemmar efterlämnade brev, anteckningar, ev. dagböcker, foton och annat material som föräldrarna sparat från tiden vid ankomsten till Sverige. En del har material, till exempel bilder, från förkrigstiden.

### Hur våra samlingar i så fall använts

Här hänvisar vi till Malmö Stadsarkiv som bland annat hjälper forskare och människor från hela världen att hitta judiska släktingar som anlänt till Malmö. Judiska Församlingen har ett gott samarbete med Malmö Stadsarkiv. Många av dem som söker anförvanter börjar med att kontakta Judiska Församlingen Malmö. Vi hänvisar dem sedan till de mycket kunniga arkivarierna på stadsarkivet.

### Vår syn på behovet av forskning, samverkan och internationella nätverk för ett museum om Förintelsen

Det finns fortfarande mycket material om de överlevande som är outforskat. En infallsvinkel skulle kunna vara ökad forskning kring hur integrationen i det svenska samhället fungerade. Jämfört med exempelvis övriga europeiska länder. Även framåtsyftande forskning vore av intresse. Judiska församlingen Malmö har haft ett inledande samtal med Malmö universitet angående ett eventuellt forsknings-

projekt om antisemitism i regionen. Vi anser att museet, förutom att koordinera och samarbete med forskningsinstitutioner och relevanta museer, världen över, även bör bygga relationer med internationella organisationer, inte minst judiska organisationer, som har till uppdrag att tillvarata de överlevandes minnen och berättelser. (Se även svar från Judiska centralrådet.)

## Judisk kultur i Sverige

Judisk kultur har initierat och genomfört flera programverksamheter kopplade till Förintelsen, såsom: internationella symposier, seminarier, workshops, filmvisningar, konserter och installationer. Nyligen initierade och samproducerade Judisk kultur utställningen: *Speaking Memories – Förintelsens sista vittnen*, i samarbete med Historiska museet, inklusive installationen *Dimensions in Testimony* (DiT). Utställningen har innehållit eller gett tillgång till flera olika former av material:

- USC Shoah-stiftelsens arkiv (som innehåller över 55 000 vittnesmål om förintelser från Förintelsen och överlevande av andra grymheter),
- installationen Dimensions in Testimony (DiT),
- artefakter lånade från Auschwitz-Birkenau State Museum,
- en kortfilm som rör de judiska flyktingarna som anlände till Sverige efter världskriget.

Judisk kultur anser att utställningens olika komponenter bör bli grunden för det framtida Förintelsemuseet i Sverige. Kopplat till utställningen har Judisk kultur anordnat seminarier, workshops och annan programverksamhet.

## Raoul Wallenberg Academy

### Har ni, eller har ni information om, samlingar och privata föremål som kan ha relevans för utredningen?

RWA har föremål som tillhört Raoul Wallenberg och saker som hänt efter hans försvinnande – medaljer, skulpturer etc. Det finns också mycket material både på Riksarkivet, KB, UD och Arkitekturmuseum. Det finns en del depositioner världen över samt på Armémuseum och i Riksdagen. Det finns även föremål i privat ägo. Allt detta är främst avsett till ett RWC.

Det finns föremål som Raoul fick i Ungern, t.ex. ett julklappsalbum målat av judar han hjälpt. Det finns också föremål från andra som gjort gott i Ungern som blivit donerat till familjeföreningen, RWFA.

### Behovet av samverkan i Sverige och internationellt

Detta tror vi är helt avgörande. Sveriges del i förintelsen är liten. Det vore bra om museet kan problematisera kring t.ex. stämpeln ”J” i pass, utlämning, icke mottagning men även diskutera mottagning av judar genom Danmark, Folke Bernadotte och de vita bussarna, räddningsaktioner genom Raoul Wallenberg och Per Anger etc.

Här ser vi möjlighet till många samarbeten. Framför allt ett förintelsemuseum, ett RWC och FLH som skulle kunna bli en treenighet med tyngd både i Sverige och internationellt. Dessa enheter anser vi borde vara lokaliserade i Stockholm. Huvudstaden. För att försvara demokratin anser vi att en närhet till riksdagen vore av vikt samt att det ger tyngd åt verksamheten samt närheten till varandra i denna treenighet. Vi skulle också se möjligheter till samarbete med Dag Hammarskjöld Foundation, Harald Edelstam Prize, Raoul Wallenberg Institutet, Gilel Storch Award etc.

De stora museerna – Yad Vashem, Holocaust museum i flertal länder och städer, Auschwitz, Terezinstadt och olika museer i t.ex. Berlin är kanske mer av relevans för kunskap om själva Förintelsen. Dessa vore bra om museet/centret kunde ha utbyte med. Vi har genom förstudien för ett RWC varit i samspråk med ytterligare andra länder för att påvisa om vikten av förebilder, t.ex. Mahatma Gandhi, Nelson Mandela, Rosa Parks etc. och de skulle vara väldigt intresserade av ett

samarbete. Dessa förebilder bedömer vi vara mycket viktiga i arbetet att skapa en vilja att agera och därmed uppfylla syftets del att förintelsen aldrig får ske igen.

### Behovet av forskningsanknytning?

Detta är viktigt, det finns fortfarande mycket att forska kring när det gäller förintelsen. För ett RWC ser vi vikt av att fortsätta forska kring Raouls öde och från RWA:s sida finns ett intresse av att forska kring empati, civilkurage och ”bystanders” t.ex.

## RFSL – Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners och queeras rättigheter

### Har ni, eller har ni information om, samlingar och privata föremål som kan ha relevans för utredningen?

Nej. RFSL har dock ett arkiv. Om det skulle kunna finnas handlingar där med koppling till Förintelsen är något vi har anledning att undersöka.

### Har ni samverkat med museer eller deltagit i utbildningsinsatser som rör minnet av Förintelsen?

Nej, inte på förbundsnivå. Det är möjligt att samarbete eller deltagande i utbildningsinsatser kan ha skett från någon av våra avdelningars sida.

## Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA)

SKMA samarbetar med en rad nationella och internationella utbildnings- och forskningscentra, till exempel Hugo Valentin-centrum vid Uppsala universitet, lärarutbildningen vid Karlstad universitet, Malmö stad, samt institutioner i Polen, Nederländerna Ukraina, Ungern och med Yad Vashem i Israel. SKMA samarbetar kontinuerligt med Forum för levande historia och den antirasistiska organisationen EXPO.

SKMA har arkivmaterial med relevans för ett museum om Förintelsen, handlingar från Lisellska huset, som SKMA överlämnat till Riksarkivet och som organisationen kan bevilja tillstånd till. Arkivet innehåller register som den svenske Nazisten Erik Walles upprättade över judar och politiska motståndare i Sverige kring 1940.

## Zikaron

### Samlingar och privata föremål med relevans för utredningen?

Föreningen Zikaron meddelar att många av de överlevandena eller deras familjer har dokument som visar på exempelvis inresetillstånd i Sverige eller liknande, dessutom har ett fåtal bilder från innan Förintelsen på deras familjer. Allt detta torde vara av relevans för museet. Det finns också en hel del litteratur från överlevande som kan vara intressant för museet att arkivera.

### Behovet av samverkan och forskningsanknytning

Vi ser det som viktigt att det finns ett nära samarbete med andra organisationer som arbetar för att Förintelsens minne ska bevaras såsom Forum för Levande Historia, Svenska kommittén mot antisemitism och Zikaron. Därför bör en grupp för samverkan sättas upp som bör inkludera museet. Dessutom kan internationell samverkan med andra Förintelsemuseer och i synnerhet Yad Vashem i Israel stärka det svenska museet. Det anses positivt om museet är à jour med den senaste forskningen, men det är viktigt att museet fokuserar på de personliga ödena.

# Källor till Förintelsens historia i svenska arkiv

## En kommenterad sammanställning av svenskt arkivmaterial av relevans för utredningen och för ett framtida museum

*Pontus Rudberg*

Pontus Rudberg är historiker och forskare anställd vid Hugo Valentin Centrum, Uppsala Universitet. Han disputerade 2015 på en avhandling om svenska judars respons på Förintelsen och arbetar för närvarande på ett forskningsprojekt om mottagandet av överlevande efter Förintelsen i Sverige. Rudberg leder även ett projekt som syftar till att kartlägga källor till judisk historia i svenska arkiv. Han är, tillsammans med Johannes Heuman, redaktör för antologin *Early Holocaust Memory in Sweden* (Palgrave 2020).

### Inledning

Även om de nazistiska judeförföljelserna och folkmordet på Europas judar inte skedde i Sverige råder det ingen brist på källor till Förintelsens historia i svenska arkiv, bibliotek och museer.[1] Däremot har ingen institution haft till uppgift att samla sådant material i en samling. Arkivhandlingar och andra typer av källor är därför spridda i svenska myndighetsarkiv, organisations- och personarkiv.

[1] I redogörelsen behandlas begreppet Förintelsen i enlighet med den s.k. Stockholmsdeklarationen som synonymt med begreppet Shoah, dvs. som en benämning på det av Nazityskland och dess allierades förföljelser av, och folkmordet på Europas judar 1933–1945.

Svenska myndigheters arkiv innehåller handlingar som kan berätta både vilken information som fanns om judarnas situation i olika stadier av de nazistiska förföljelserna och folkmordet på Europas judar, samt hur olika aktörer agerade i förhållande till dessa händelser. Här finns också källor om mottagandet och behandlingen av flyktingar och överlevande. Vidare finns flyktingarnas och de överlevandes egna redogörelser i t.ex. förhör och ansökningshandlingar i myndighetsarkiven.

De svenska judiska församlingarnas arkiv innehåller handlingar som kan åskådliggöra vad svenska judar hade tillgång till för information om de nazistiska förföljelserna av judarna i Europa och Förintelsen, samt hur de agerade i relation till dessa händelser. Det finns också ett stort antal andra (judiska och icke-judiska) organisationer som på ett eller annat sätt kom i beröring med händelserna i Europa och/eller med flyktingar och överlevande, bland annat genom hjälpverksamhet.

Redogörelsen nedan är inte fullständig utan innehåller endast ett urval av några av de arkiv som har viktiga handlingar om Förintelsen i sina samlingar. Den inkluderar endast befintliga arkiv och samlingar som är tillgängliga genom arkivinstitutioner i Sverige. Sannolikt finns även källor spridda i regionala och lokala arkiv och museer. Det finns också samlingar och enskilda arkivhandlingar i privat ägo som inte är tillgängliga genom någon arkivinstitution. Dessa arkiv är emellertid inte överblickbara eftersom en systematisk kartläggning saknas.

I vissa fall beror det på att ägarna upplever att de inte har någonstans att vända sig för att få materialet omhändertaget utan att riskera att det i ett senare skede gallras eller förstörs. Föreningen för Förintelsens Överlevande och flera privatpersoner har efterfrågat en institution dit privatpersoner kan vända sig för att skänka eller deponera privata arkiv och samlingar. För att få en överblick över dessa privata samlingar skulle en inventering genom allmänt eller riktat upprop behöva göras.

Det finns även arkivhandlingar och andra typer av källmaterial i utländska arkiv som rör olika aspekter av svenska relationer till Nazityskland och Förintelsen, samt vittnesmål från flyktingar och överlevande från Förintelsen som vistats i Sverige under och efter Förintelsen. I Yad Vashems vittnesmålssamlingar finns exempelvis vittnesmål från överlevande som kom till Sverige med de Vita bussarna samt från personer som flydde till Sverige från Danmark i

oktober 1943, men som sedan vidarevandrade till Israel. Här finns även arkivmaterial ordnat per land. I Jerusalem har även Central Zionist Archives material, delvis på svenska, om olika aspekter av Sverige och Förintelsen. I USA har American Jewish Archives i Cincinnati, Ohio, Center for Jewish History och JDC Archives i New York, samt US Holocaust Memorial Museum (USHMM) i Washington DC arkivhandlingar med upplysningar om Sverige. På USHMM finns även insamlingar av vittnesmål som nyligen gjorts av Judiska Museet och av journalisten och författaren Berndt Hermele.

Informationen i redogörelsen nedan är inhämtad från arkivguider, beståndsöversikter, arkivförteckningar, Riksarkivets Nationella Arkivdatabas (NAD), Digitalt museum, samt tidigare forskning.

## Myndighetsarkiv

### Statens Utlänningskommission (Riksarkivet Marieberg)

Statens Utlänningskommissions (SUK) arkiv innehåller arkivhandlingar med information om i princip alla utlänningar som vistats i Sverige under tiden för Nazitysklands förföljelser och Förintelsen samt om överlevande från Förintelsen som kom till Sverige i krigets slutskede och efter kriget. Handlingarna finns i Riksarkivet (Marieberg) om personen fått svenskt medborgarskap eller avlidit i Sverige före 1971, eller om personen lämnat Sverige före 1972 utan att ha blivit svensk medborgare. Om personen var kvar i Sverige som icke-svensk medborgare 1971/72 finns handlingarna fortfarande hos Migrationsverket i Norrköping.

Förteckning finns i NAD och personalen på forskarexpeditionen på Riksarkivet Marieberg har tillgång till ett register över persondossier.

#### *Kanslibyrån och Hemliga arkivet*

Här finns uppgifter om flyktingar och överlevande såsom namnlistor, persondossier (centraldossierer, kontrolldossier och inresedossier) inresekort och polisförhörsuppgifter.

För varje individ lades det upp en eller flera dossierer med handlingar om inresetillstånd (viseringsdossierer, före 1944 förda av UD) och om uppehålls- och arbetstillstånd (centraldossierer) med ansökningar, polisrapporter, inlämnade utländska identitetspapper (om personen fått svenskt främlingspass) m.m.

*Kontrollbyråns efterforskningsavdelning*

Innehåller namnlistor över Röda korsets och UNRRA:s transporter; särskilda förteckningar över polska och danska medborgare samt judar (dubbletter i Svenska Röda korset, Riksarkivet Arninge).

*Passbyrån*

Här finns 66 volymer med inresekort för utlänningar som anlände till Sverige med Röda Korsets och UNRRA:s transporter, anteckningar om svensk lägerplacering, utresa m.m. uppdelade i tre sviter: flyktingar som 1946 var kvar i Sverige, register över avlidna 1945–1946, utresta flyktingar ordnade efter nationalitet och polisförhörsuppgifter för flyktingar utan centraldossier. Blev personen kvar i Sverige längre tid, lade man upp centraldossier på samma sätt som för övriga utlänningar i landet. Här finns även viseringsansökningar från danska, norska och holländska rödakorsflyktingar m.fl. för vilka det inte finns inresekort.

*Sociala byråns arkiv*

Innehåller förteckningar och handlingar över läger, förläggningar och vårdinstitutioner där överlevande från Förintelsen placerades efter ankomsten till Sverige. För mottagandet av barn bland 1945 års räddade, se t.ex. F3 Handlingar rörande barn, som bland annat innehåller handlingar angående TBC-sjuka barn.

*Andra världskrigets lägerarkiv*

Arkiven efter de utlänningsläger som drevs av Statens utlänningskommission har ett omfång på 74 hyllmeter och är ordnade lägervis efter namnen på 111 läger samt en serie med tio volymer med handlingar rörande olika mindre läger. Exempelvis finns bland serierna med de namngivna lägren åtta volymer om Doverstorp, 13 volymer om Robertshöjd I och II, 23 volymer om Rosöga och fyra volymer om Skatås. Här finns förteckningar och kortregister över vilka flyktingar och överlevande som fanns i lägren, med uppgifter om bl.a. nationalitet, ålder, ankomst och avresa.

## Civilförsvarsstyrelsens arkiv (Krigsarkivet)

Civilförsvarsstyrelsen inrättades 1 oktober 1944 och hade till uppgift att utöva den centrala ledningen av civilförsvaret i riket. Myndigheten kom att få ansvaret för organiseringen av det initiala mottagandet av överlevande från koncentrationsläger som kom till Sverige i krigets slutskede och efter kriget.

I arkivets D-serie finns register över flyktingar (och överlevande) och i serien F7 finns ett stort antal handlingar angående mottagandet och det initiala omhändertagandet av överlevande från koncentrationsläger i Nazityskland som kom till Sverige 1945. Här finns även uppgifter om förhållandena i de olika förläggningarna och sjukhusen i Sverige och om de överlevandes fysiska och psykiska tillstånd m.m.

## Utrikesdepartementet, 1920 års dossiersystem (Riksarkivet Marieberg och Arninge)

I Utrikesdepartementets arkiv finns källor som kan användas för att undersöka och/eller åskådliggöra t.ex. vilken information om Förintelsen som fanns i Sverige samt svenska konsulära tjänstemäns behandling av judar som försökte ta sig till Sverige. Här finns även handlingar som rör svensk hjälpverksamhet och räddningsaktioner för judar under Förintelsen.

Förteckning finns i forskarexpedition på Riksarkivet Marieberg och är sökbart i NAD.

*HP 1 Beskickningsarkiven (Riksarkivet Arninge)*

Beskickningsarkiven från Sveriges olika beskickningar i utlandet innehåller diplomatrapporter som bland annat rapporterar om de nazistiska judeförföljelserna och Förintelsen. Historikern Olof Bortz har nyligen undersökt vad svenska diplomater rapporterade om Förintelsen. Forskningen presenteras i den kommande (2020, kommande) artikeln ”Swedish Diplomats and knowledge of the Holocaust: 1933 to 1943”. I artikeln finns uppgifter om vilka av de undersökta beskickningarna som rapporterade om Förintelsen och vad som rapporterades.

I dessa arkiv finns handlingar från de svenska beskickningarna i exempelvis Berlin, Wien, Prag och Budapest.

*HP 21 Frågor rörande nationella minoriteters ställning (Riksarkivet Marieberg)*

Redogörelser för judars (och andra minoriteters) situation i olika länder i Europa. Serien är ordnad landsvis. Den innehåller PM och korrespondens, tryck.

*HP 21I Judefrågan. Hjälp åt flyktingar. Allmänt (Riksarkivet Marieberg)*

Serien innehåller åtta dossierakter med arkivhandlingar med koppling till judarnas situation i Europa och dess konsekvenser från perioden 1933–1952. Handlingarna finns även på mikrofilm.

*HP 39 Stormaktskriget 1939–1945 (Riksarkivet Marieberg)*

D Humanitär hjälpverksamhet.

Volymerna HP 1586–1627 för åren 1939–1951 är ordnade efter länder. I serien finns bl.a. dokument som belyser olika organisationers hjälpsändningar till ghetton och koncentrationsläger i Tyskland och av Tyskland ockuperade länder.

*HP 39 D/Norge (vol. HP 1618–1619) (Riksarkivet Marieberg)*

Dossiern innehåller handlingar med koppling till Folke Bernadottes och Svenska Röda Korsets aktioner med de så kallade Vita bussarna 1945. Här finns korrespondens och viktiga rapporter om räddningsaktionen och de föregående förhandlingarna.

## Socialstyrelsens arkiv (Riksarkivet Marieberg)

Socialstyrelsen med dess underavdelningar hade ansvar för utländska medborgares uppehållstillstånd och arbetstillstånd under tiden för Nazisternas judeförföljelser och Förintelsen. Styrelsens arkiv finns på Riksarkivet i Marieberg och en förteckning finns i NAD.

*Byrån för sociala ärenden i allmänhet: utlänningsärenden (Riksarkivet Marieberg)*

Här finns protokoll, skrivelser, rapporter och korrespondens som rör flyktingar och andra utlänningar fram till 1939. F-serien innehåller persondossier över utländska medborgare, däribland flyktingar från Nazityskland.

*Hemliga arkivet: utlänningsärenden (Riksarkivet Marieberg)*

Arkivet består av de hemliga arkiven från Socialstyrelsens byråer för utlänningsärenden (1:a, 6:e och avdelningen för utlänningsförläggningar). Här finns uppgifter som belyser svenska myndigheters behandling av judiska flyktingar, både generellt och enskilda persondossier.

*Socialstyrelsen Utlänningsbyrån (Riksarkivet Marieberg)*

Utlänningsbyrån bildades 1938 och var högsta myndighet då det gällde utlänningars rätt att vistas i Sverige och övervakning av dessa.

I serien D finns register och i serien F:I finns persondossier över flyktingar i Sverige under perioden 1938–1944. I B-serierna finns även byråns skrivelser, rapporter och PM. E-serierna innehåller bl.a. korrespondens om ansökningar om flyktingars uppehållstillstånd och visering.

### Medicinalstyrelsens arkiv (Riksarkivet Marieberg)

I Medicinalstyrelsens arkiv finns bland annat handlingar rörande vården av överlevande från koncentrationslägren som kom till Sverige 1945 genom Röda Korsets och genom den så kallade UNRRA-aktionen. Här finns handlingar som rör patienter, sjukhus, förläggningar och personal.

Arkivförteckning finns i NAD.

#### *1945 års flyktingsjukvård*

I serien D: 2 finns läkarkort över överlevande (16 vol.), handlingar från vissa utlänningsförläggningar och beredskapssjukhus (9 vol.), patientliggare och patientrullor från olika beredskapssjukhus (21 volymer). I E2 b finns exempelvis handlingar från Lärbro sjukhus som var avsett för utländska manliga TBC-sjuka flyktingar. (Se även Ingeborg Herlitz arkiv i denna redogörelse.)

I serien F1 finns sjukjournaler ordnade efter sjukhus och därinom alfabetiskt på patientens namn (112 volymer). I Diverseakten F3: 1 återfinns förutom personalkort, förteckningar, cirkulärskrivelser, promemorior, korrespondens rörande avlidna flyktingars kvarlåtenskap, diagnosförteckningar från Vrigstadshemmet och Kummelnäs, förläggningsjournaler från Böö herrgård, rapporter från Målilla sanatorium. Vidare finns rapporter från Solhem sjukhus, Krönbaden, Ekolsund, Skårby gård, Mälarbaden, Stråssa, Lövsätra, Viggbyholm och Utlänningskommissionen, samt uppgifter om flyktingars ankomst och avresa.

### Justitiedepartementets arkiv

I serierna E1 A och E1 B finns konseljakter som innehåller de s.k. medborgarskapsakterna, det vill säga ansökningar om svenskt medborgarskap med anslutna handlingar. Alla flyktingar från förföljelser och överlevande från Förintelsen som sedermera blivit svenska medborgare har en medborgarskapsakt i Justitiedepartementets arkiv. Förutom ansökningar och besked om medborgarskap innehåller akterna all annan dokumentation som departementet ansett relevant i beslutet. Här finns kortfattade ”vittnesmål” i form av redogörelser för vad personerna upplevt, återgivna i polisens förhörsrapporter, levnadsbeskrivningar och intyg m.m.

## Regionala myndigheters arkiv

### Länsstyrelsen i Malmöhus län, civilförsvarssektionen (Landsarkivet i Lund)

29 kortlådor med över 20 000 registerkort över flyktingar, 1944–1946, 16 kortlådor med fotografier samt andra handlingar ang. flyktingar (registerkorten upprättades på flyktingförläggningar i Sydsverige och samsorterades senare på Länsstyrelsen i Malmöhus län).

### Malmö Stadsarkiv

Arkivet ”Flykten över sundet” innehåller bland annat personlistor, intervjumaterial och bilder. ”Hoppets hamn” är ett arkiv över alla som kom fram till 1946, passagerarlistor från vita bussarna med mera. Arkivets passagerarlistor för åren 1943–1945 är ofta den enda dokumentationen som finns över var flyktingar och överlevande ursprungligen kom ifrån och är ett internationellt unikt material.

*Kriminalpolisen i Malmö (Malmö Stadsarkiv)*

I arkivserien finns bl.a. förteckningar och protokoll från förhör med överlevande från koncentrationslägren som kom med olika båttransporterna till Malmö hamn 1945.

### Göteborgs kommun. Göteborgs stads kurator för statslösa flyktingar. (Regionarkivet i Göteborg)

Här finns bland annat 1 529 persondossier i 16 volymer. Dossiéerna innehåller uppgifter om bl.a. flyktingar och överlevande efter Förintelsen som kom till Sverige och vistades i Göteborg 1937–1947. En volym innehåller även cirkulär och vägledningar för behandling av flyktingar från myndigheterna och en volym innehåller korrespondens.

## Statliga utredningars arkiv

### Parlamentariska undersökningskommittén ang. flyktingärenden och säkerhetstjänst (Sandlerkommissionen). YK 984. (Riksarkivet Marieberg)

Innehåller arkivhandlingar från perioden 1945–1947. I serien med signum F: 2 finns 390 akter som innehåller anmälningar och andra dokument med upplysningar om flyktingärenden som anmälts av hjälporganisationer och privatpersoner för att de blivit felaktigt behandlade av myndigheterna då de försökt komma till, eller få stanna i, Sverige som flyktingar. En del av dessa, men inte alla, var judar. Ett diarium över akterna finns i volym C: 1. Ett urval av de anmälda fallen finns sammanfattade i anonymiserad form i SOU 1946:36. Bland akterna finns flera uppmärksammade fall.

### Kommittén for levande historia, YK 5252 (Riksarkivet Marieberg)

Innehåller arkivhandlingar från 2001. Den omfattar 40 arkivvolymer. Bland annat finns här 94 video- och ljudband från intervjuer med överlevande och andra, som genomfördes inom ramen för kommitténs dokumentationsprojekt.

### Kommittén Forum för Levande Historia med Projekt Levande Historia, YK 6047 (Riksarkivet Marieberg)

Innehåller arkivhandlingar från perioden 1997–2000 ordnade i 34 volymer. Arkivet består av Projekt Levande historia (vol. 1–16) och Kommittén Forum för Levande historia (Ku 1999:9) (vol. 17–32). Här finns kartläggning av vittnesmål inför genomförandet av dokumentationsprojekt (vol. 13), ett stort antal pressklipp och videoband.

## Universitetens arkiv och samlingar

### Uppsala Universitet, Universitetsbiblioteket: Handskriftsavdelningen

*Gunhild Tegens samling*

Samarbetskommittén för demokratiskt uppbyggnadsarbete, SDU, bildades i januari 1944 och var verksam till 1951. Den ägnade sig åt demokratiskt uppbyggnadsarbete och flyktinghjälp. Ledande företrädare var Einar Tegen, Alva Myrdal, Kerstin Hellner, Elsa Björkman-Goldschmidt, Henry Peter Matthis, Per Nyström. Dessutom deltog flera tyska politiska flyktingar i arbetet. SDU tog i maj 1945 initiativet till ett omfattande dokumentationsprojekt, som syftade till att systematiskt kartlägga de överlevandes erfarenheter. Projektet resulterade i boken *De dödsdömda vittnar* (1945), skriven av författaren Gunhild Tegen. Hennes samling innehåller korrespondens, dagböcker, manuskript och pressklipp m.m. I arkivet finns bl.a. material från dokumentationsprojektet. Bland annat finns här intervjuer och cirka 200 enkäter som är ifyllda av överlevande från koncentrationslägren. Tillsammans ger intervjuerna och enkätsvaren detaljerade upplysningar om allt från deportation till ”selektionsprocessen”, vardagsliv i olika typer av läger, levnadsförhållanden i barackerna, mat, förtryck, beskrivningar av det s.k. ”Zigenarlägret” i Auschwitz, Sonderkommandos arbete, gaskammarna, med mera. De ger sammantaget en bild av hela Förintelseprocessen.

Mellan åren 1980 och 2004 gjorde författaren Pia-Kristina Garde en uppföljning av projektet och sökte upp de personer som intervjuats 1945. Hennes arbete resulterade i boken *De dödsdömda vittnar. 60 år senare* (2004), ny upplaga 2008 med titeln *Mina föräldrars kärlek*. En del av Gardes material förvaras i kopior i Gunhild Tegens

arkiv. De är också tillgängliga digitalt via Forum för levande historias hemsida. Originalhandlingarna, som inkluderar korrespondens och en fullständig dokumentation, finns hos United States Holocaust memorial Museum, USHMM: https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn516033.

*Raoul Wallenbergs arkiv*

Arkivet innehåller intervjuer gjorda 1989–1991 med personer som har anknytning till räddningsaktionen i Budapest 1944–1945. Bland annat finns en intervju med Per Anger från 1990.

## Lunds Universitet, Universitetsbiblioteket

*Lakocinskiarkivet/Röster från Ravensbrück*

Den polske lektorn vid Lunds universitet, Zygmunt Łakociński (d. 1987) tog tillsammans med historikern Sture Bolin initiativet till att bilda en arbetsgrupp som skulle dokumentera de f.d. lägerfångarnas upplevelser. Svenska staten finansierade verksamheten som fick namnet Utrikespolitiska institutets polska arbetsgrupp i Lund och pågick oktober 1945–1946. De f.d. fångarna berättade i intervjuer om sina upplevelser. Arkivet, som bl.a. innehåller dessa vittnesprotokoll, finns i dag på UB i Lund.

Arkivet, som till största delen är på polska, innehåller bland annat 500 handskrivna anteckningar från omfattande intervjuer. De intervjuade berättar inte bara om Ravensbrück och dess satellitläger utan också om andra läger som Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau, Flossenburg, Gross-Rosen, Majdanek, Neuengamme, Auschwitz, Sachsenhausen och Stutthof. Det finns också berättelser om långvariga vistelser i fängelser och arbets- och straffläger för politiska fångar. Några handlar om läger i Norge. Ungefär 13 % av de intervjuade var judar.

Här finns även material från koncentrationsläger som fångarna hade med sig när de kom till Sverige, som antecknings- och dagböcker, tankeböcker, dikter, fotografier, ritningar, teckningar och namnlistor. Arkivet innehåller också handlingar rörande arbetsgruppens dokumentationsarbete.

Delar av samlingen finns på Kulturen i Lund. Materialet översätts kontinuerligt och görs löpande tillgängligt on-line:

http://www.ub.lu.se/witnessing-genocide

Se även Paul Rudnys presentation av arkivet:

http://www3.ub.lu.se/ravensbruck/piz-presentation.pdf

Arkivet är förtecknat av Paul Rudny. Förteckningen är tillgänglig on-line:

http://www3.ub.lu.se/ravensbruck/piz-innnehall.pdf

## Organisationsarkiv

### Svenska Röda Korset (Riksarkivet Arninge)

I Svenska Röda korsets arkiv finns handlingar dels om organisationens inblandning i hjälpsändningar till judar i Nazityskland och ockuperade länder, dels om expeditionen med de vita bussarna och förhandlingarna i anslutning till denna.

En förteckning över Svenska Röda Korsets arkiv finns i NAD.

*Svenska Röda korsets arkiv I*

*Överstyrelsen (06)*

Volymen F1a:207 innehåller en förteckning över personal som deltog i SRK:s hjälpaktion till förmån för i Tyskland internerade norrmän och danskar, daterad 16/10 1945, dnr 3961/45, dossierkod VII F), 222, 223, 481, 506, 506a (här ingår bl.a. förteckning på personal, ej komplett samt en karta över transportrutter), 507a, 508–512, 550 (Innehåller korrespondens).

*Folke Bernadottes arkiv (21)*

Bl.a. volym 2 (här ingår förteckning över personal) och 33 (här ingår namnlista över personer som räddades med hjälp av Röda Korsets transporter). Listorna är inte fullständiga.

## Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB)

ARAB har flera organisationsarkiv med spridda handlingar rörande judiska flyktingar från Nazityskland och överlevande efter Förintelsen, även om organisationerna inte varit inriktade särskilt på hjälp till judar. Se t.ex. Arbetarrörelsens flyktinghjälp (nedan).

### *Arbetarrörelsens flyktinghjälp*

Serien E/1/12 innehåller korrespondens med Matteotti-kommittén i Köpenhamn, flyktingkommittéerna i Oslo och Helsingfors angående inresa och stöd till tyska och sudet-tyska flyktingar 1938–1944, samt med socialdemokratiska flyktingshjälporganisationer m.m. i Frankrike, Storbritannien, Schweiz, Ungern, Österrike, Belgien och Polen 1938–1939. En del av de flyktingar som organisationen korresponderade med och om var judar. I arkivet finns även persondossier i 54 volymer från perioden 1933–1961, några av dessa innehåller handlingar om judiska flyktingar i Sverige.

Förteckning finns på ARAB och online i arkivkatalogen: https://arkivkatalog.arbark.se

## Ukrainska sällskapet i Sverige (Riksarkivet Marieberg)

I Ukrainska sällskapets arkiv finns vittnesmål om Förintelsen, bl.a. i följande volym:

F 4 Ljudinspelningar rörande I. Wanczyckyjs, W. Bretans, M. Radejkos och B. Skobowitsh-Okolots personliga upplevelser under andra världskriget. Inspelningarna finns på 12 kassettband (12 x 90 min). Inspelningarna är på ukrainska och gjorda 1989-03-10–11. De innehåller vittnesberättelser om bland annat antisemitismen i Ukraina, livet Lembergs ghetto, koncentrationsläger och ”dödsmarscher”.

En förteckning över hela arkivet finns i NAD.

## De judiska församlingarnas arkiv

Samtliga av de mosaiska (judiska) församlingarna i Sverige bedrev olika former av hjälparbete för judiska offer för judeförföljelserna i Nazityskland och överlevande efter Förintelsen. Redogörelsen in-

kluderar endast de tre största församlingarna, de i Stockholm Göteborg och Malmö, men de mindre församlingarna har också arkivhandlingar rörande Förintelsen och hjälpverksamheten i sina respektive samlingar.

## Judiska församlingen i Stockholms arkiv (Riksarkivet Arninge)

Mosaiska (Judiska) församlingen i Stockholm var Sveriges största judiska församling vid tiden för Förintelsen.[2] Organisationen företrädde medlemmarna och i vissa fall även andra judiska församlingar i Sverige i kontakten med myndigheterna ibland annat i frågor som gällde mottagande och omhändertagande av judiska flyktingar i Sverige. Arkivet innehåller handlingar från församlingens underavdelningar och utskott, samt arkiv från organisationer, stiftelser, företag och personer knutna till församlingen. Handlingarna i arkivet kan användas för att studera eller visa svenska judars reaktioner och agerande i förhållande till Förintelsen, svensk-judisk hjälpverksamhet. I arkivet finns även korrespondens med utländska judiska organisationer och privatpersoner i Tyskland och i länder ockuperade av Tyskland och dess allierade samt i övriga världen. Vissa av dessa brevväxlingar ger inblick i judarnas situation på olika platser i Europa under olika faser av de nazistiska förföljelserna och folkmordet. Arkivförteckning med utförlig översikt finns i NAD samt i pärmar på Riksarkivet i Arninge.

### *Huvudarkivet*

Huvudarkivet innehåller bland annat församlingsfullmäktige och föreståndarkollegiets handlingar. Protokollserierna (A1–3) innehåller bland annat spridda uppgifter om församlingens respons på judars situation samt beslut om olika former av hjälpverksamhet. Serien med församlingens tidskrifter (B4 a) innehåller bland annat församlingens medlemstidning Församlingsblad för Mosaiska församlingen i Stockholm som från 1940 regelbundet rapporterade om judarnas situation i Europa och om församlingens hjälpverksamhet.

Serien D 2 a innehåller fem volymer alfabetiskt ordnade registerkort över ”1945 års räddade” och senare invandrade judar (1945–1962). Registerkorten innehåller uppgifter om personernas namn,

[2] Informationen om Judiska församlingen i Stockholms arkiv är huvudsakligen hämtad från NAD.

födelseår och -ort, nationalitet, eventuella barn, make, maka, datum när personen blivit svensk medborgare, bostadsadresser och datum samt personens vistelseort 1965.

Korrespondensserien (E Inkomna handlingar) innehåller brev från personer och organisationer i Nazityskland. Här finns bland annat ett stort antal brev från judar i Europa där de beskriver sin desperata situation och frågar om möjligheterna att söka tillflykt i Sverige.

F serien (ämnesordnade handlingar) innehåller också uppgifter om Förintelsen. F1 c 3 exempelvis innehåller korrespondens och handlingar angående ett försök att rädda historikern Simon Dubnow, som mördades i Lettland under Förintelsen. I samma volym finns ett antal protokoll från möten i den svenska sektionen av den internationella judiska organisationen World Jewish Congress under hösten 1944 och våren 1945, där hjälp- och räddningsverksamhet för judar diskuterades.

I serien finns även volymen F19: 1 rörande ungerska judar (1944–1960). I volymen finns församlingens korrespondens rörande enskilda ungerska judar 1944 samt kopior av UD:s PM inklusive Raoul Wallenbergs rapporter, samt korrespondens. I två volymer med signum F21 finns handlingar rörande den lettisk-judiske affärsmannen och aktivisten Gilel Storch och dennes verksamhet för att försöka rädda judar under Förintelsen samt att organisera hjälpsändningar till judar i koncentrationsläger i Tyskland i krigets slutskede.

### *Hjälpkommitténs arkiv*

Församlingens hjälp- och räddningsarbete för nazismens offer skedde under åren 1933–1940 genom en särskild hjälpkommitté, som 1941 ombildades till den nyupprättade Flyktingsektionen inom församlingens ordinarie understödsnämnd. I Hjälpkommittén var församlingens föreståndare och två rabbiner ledamöter.

I Hjälpkommitténs arkiv finns kommitténs och några av dess underavdelningars handlingar, men vissa protokoll, samtliga persondossierer och annan icke kronologiskt ordnad korrespondens har förts till Flyktingsektionens arkiv (se nedan). Arkivet från Barnavdelningen, inrättad 1938, har förtecknats som ett separat arkiv tillsammans med handlingarna från Flyktingsektionens barnavdelning (t.o.m. 1948).

Vissa handlingar från Hjälpkommittén och Flyktingsektionen återfinns också i andra arkiv, till exempel i överrabbinen Marcus Ehrenpreis arkiv. Korrespondens och spridda handlingar 1938–1945 ur Hjälpkommitténs samt Flyktingsektionens arkiv finns på mikrofilm i serie K 4 i Bild och fotosamlingen.

I protokollserien A 1 finns bland annat Hjälpkommitténs protokoll mellan åren 1933 och 1940, Understödsavdelningens protokoll mellan 1937 och 1940, Inresekommitténs protokoll mellan 1938–17/3 1940. Här finns även ett koncept till protokoll vid sammanträde den 13 januari 1940 med representanterna för Mosaiska församlingens i Stockholm hjälpkommitté och ledarna från internatskolan för judiska flyktingbarn Landschulheim Kristinehov. I serien A 2 finns utkast till protokoll och underlag inför sammanträden från perioden 1933–1940.

I arkivets korrespondensserie (E) återfinns brevväxling med privatpersoner och organisationer. Hjälporganisationer och församlingar i Tyskland och av Tyskland ockuperade länder samt med utländska hjälporganisationer om hjälpverksamheten. Serien innehåller även korrespondens med svenska myndigheter inkluderande ansökningar/yttranden till Socialstyrelsen, meddelanden från Socialstyrelsen och Utrikesdepartementet. Volymen F4: 1 innehåller särskilt viktiga handlingar, PM och rapporter om Hjälpkommitténs verksamhet.

*Flyktingsektionens arkiv*

Vid årsskiftet 1940/1941 ombildades den sedan 1933 verksamma Hjälpkommittén till ett särskilt församlingsorgan, Flyktingsektionen, inom församlingens understödsnämnd. Flyktingsektionen bestod av församlingens föreståndare och två rabbiner samt fyra andra ledamöter. Sektionen hade till en början två avdelningar, emigrations- och understödsavdelningen samt barnavdelningen.

I början av 1945 tillsatte församlingens fullmäktige en ”Kommitté för utlands- och efterkrigshjälp”, som i sin tur tillsatte ett arbetsutskott, under vilken två avdelningar sorterade: Jointavdelningen, som hade till uppgift att bistå hjälporganisationen American Jewish Joint Distribution Committee (Joint) i dess upphandling av förnödenheter i Sverige för dess efterkrigshjälp, och registreringsavdelningen, som hade till uppgift att registrera flyktingar och överlev-

ande, samt efterforska deras anhöriga. I slutet av 1946 upplöstes denna kommitté och dess arbetsuppgifter ställdes direkt under flyktingsektionen.

Efter krigsslutet tillsatte flyktingsektionen ett särskilt arbetsutskott med uppgift att lämna bistånd åt de så kallade 1945 års räddade. Snart tillsattes också ett särskilt stipendieutskott, som hade att lämna yrkesutbildningshjälp, till de överlevande, och ett specialutskott, som hade att lämna stöd i religiöst hänseende. Huvudsakligen för verksamheten för de överlevande utökades flyktingsektionens personal med ett antal kuratorer.

Vid årsskiftet 1945/1946 inrättades en särskild transmigrationskommitté (Transmigrationsavdelningen) för att handlägga ärenden om tillfällig invandring till Sverige i första hand av anhöriga till flyktingar samt personer som yrkesutbildades i Sverige i väntan på vidarevandring.

Under 1946 ökade ärendena rörande emigrationen från Sverige av de under 1945 ankomna räddade från koncentrationslägren. En särskild emigrationsavdelning upprättades.

Under 1948 inrättade flyktingsektionen en byrå för juridisk information, vilken hade till uppgift att lämna rättshjälp, huvudsakligen i form av bevakning av rätt till egendom i utlandet. Under slutet av 1953 öppnades en rättshjälpsbyrå för att biträda dem som hade ersättningsanspråk på Förbundsrepubliken Tyskland i enlighet med den nya tyska lagen om ersättningsplikt åt nazismens offer.

Den 1 oktober 1948 omorganiserades flyktinghjälpens administration. Verksamheten för ankomna före 1945, och också barnavdelningens ärenden om före 1945 ankomna barn, överfördes till understödsnämndens allmänna sektion. Registreringsavdelningens uppgifter fördes till flyktingsektionens avdelning för inkomna från och med år 1945.

1956 omorganiserades understödsnämnden, till vilken flyktingsektionen hörde. Flyktingsektionen kom därvid att ändra namn till Andra socialsektionen, medan nämndens allmänna sektion blev Första socialsektionen.

Arkivet benämnt Flyktingsektionen omfattar tiden från 1941 till 1972, då en stor omorganisation inom församlingen ägde rum. I arkivet ingår en del handlingar alltsedan Hjälpkommitténs inrättande 1933, även om denna har en separat arkivförteckning. I Flyktingsektionens arkiv ingår främst handlingar från sektionens över-

gripande verksamhet och från verksamheten för understöd till flyktingar, till stor del bedriven av församlingens kuratorer. Arkivets persondossierer om understöd omfattar tiden fram till 1980, det vill säga även efter omorganisationen 1972.

I arkivet ingår också handlingar rörande verksamheten för de före 1945 ankomna flyktingarna (främst persondossierer) även efter det att handläggningen 1948 överfördes till understödsnämndens allmänna sektion, jämför Fattigvårdsnämndens arkiv.

De delar av flyktingsektionen som fått separata arkivförteckningar är Barnavdelningen 1938–1948, Registreringsavdelningen 1944–1948, Kommittén för utlands- och efterkrigshjälp, Jointavdelningen 1945–1946, Emigrationsavdelningen (1945)1946–1956(1966), Avdelningen för immigration och transmigration samt Judiska Transmigrationskommittén 1946–1950-talets början, Juridiska byrån 1948–1953 samt URO-byrån för rättshjälp 1953–1975.

Handlingar från flyktingsektionens verksamhet ingår också i Huvudarkivet, eftersom bland andra församlingsdirektören David Köpniwsky också var handläggare av sektionens ärenden. Hans 1951 gjorda sammanställning om församlingens hjälpverksamhet för flyktingar (”Några ord och siffror om Mosaiska församlingens i Stockholm flyktinghjälp under åren 1933–1950”) ingår i sektionens arkiv, volym F 4 A:10.

Korrespondens och spridda handlingar 1938–1945 ur Hjälpkommitténs samt Flyktingsektionens arkiv finns på mikrofilm i serie K 4 i Bild och fotosamlingen (SE/RA/730128/10/K/K 4).

I serien D i Flyktingsektionens arkiv finns ett register i två volymer över flyktingar, ankomna före 1945 (1940–1942), ett register över flyktingar och överlevande som erhållit understöd från församlingen både före och efter 1945, samt register över understöd och lån till transmigranter under perioden 1946–1955 (4 vol.). I E-serien finns bland annat korrespondens och handlingar angående flyktingar från Danmark 1943–1947 (11 vol.) samt från Finland och Norge 1943–1948 (6 vol.) Korrespondensen från de socialkuratorer som arbetade med den sociala omvårdnaden om flyktingar och överlevande finns i flera serier. Exempelvis finns kuratorernas korrespondens från åren 1945–1956 i 35 volymer sorterad efter namn. Dessutom finns persondossierer om inrese- och uppehållstillstånd, understöd, emigrationsärenden m.m. mellan åren 1935 och 1947.

*Barnavdelningen*

Barnavdelningen var en särskild avdelning av Hjälpkommittén för Tysklands judar som ansvarade för placering och omvårdnad av de barn som kom till Sverige genom den så kallade barnkvoten som Mosaiska församlingen i Stockholms företrädare hade förhandlat fram med svenska myndigheter och regeringen i slutet av 1938. 1941 överfördes barnavdelningen med övriga Hjälpkommittén till Flyktingsektionen. Arkivet omfattar handlingar från 1938 till oktober 1948, då avdelningen upphörde. Arkivets korrespondensserie (E), innehåller korrespondens med vårdnadshavare i Sverige och kvarvarande föräldrar i främst Tyskland och Österrike. Här finns även ett kortregister över flyktingbarn, ankomna före 1945, samt ett över barnen bland ”1945-års räddade”. Arkivet innehåller integritetskänslig information och särskilda villkor gäller för att få tillgång till handlingarna.

*Registreringsavdelningen*

Arkivet innehåller listor och kartotek som upprättats i arbetet med att efterforska och registrera deporterade judar (bl.a. i syfte att kunna skicka hjälpsändningar) samt överlevande efter Förintelsen. Här finns 19 volymer med register över efterforskade (deporterade) judar i Tyskland eller tyskockuperade länder 1944–1945, ett fyra volymer stort register över judar i Theresienstadt 1944–1945, ett motsvarande register i två volymer över judiska fångar i Bergen-Belsen 1944–1945 samt en volym med register över fångar i mindre läger 1944–1945.

Här finns ett kartotek över 1945 års räddade samt förteckningar i 18 volymer över överlevande judar i skilda länder 1945–1947, ifyllda registreringsblanketter för flyktingar 1945–1947 samt en omfattande korrespondens i efterforskningsärenden med amerikanska hjälporganisationer (Joint och HIAS) från perioden 1944–1948.

*Avdelningen för immigration och transmigration och Judiska Transmigrationskommitten*

Denna avdelning ansvarade för immigrations- och emigrationsärenden för de judiska överlevande som kom inom ramen för en särskild transmigrationskvot som inrättats 1945. Arkivet innehåller bland annat ett kortregister över transmigranter och anhöriga under perioden 1946–1948, samt persondossier för inreseärenden mellan åren 1945 och 1950.

*Emigrationsavdelningen*

Avdelningen bistod flyktingar och överlevande att emigrera vidare till ”tredje land”. Arkivet innehåller uppgifter om vart Förintelseflyktingar och -överlevande reste och hur emigrationen organiserades. Arkivet innehåller personregister till handlagda ärenden 1946–1962 i 8 volymer. Här finns även en enkät till 1945 års räddade om emigrationsplaner med mera 1946, frågeformulär om önskat emigrationsmål, korrespondens med Hias och andra utländska hjälporganisationer som delfinansierade den judiska vidarevandringen från Sverige, samt 336 volymer persondossier i emigrationsärenden från 1945 till 1960-talet.

*Juridiska byrån*

Juridiska byrån, erbjöd rättshjälp för flyktingar och överlevande som sökte restitution för stulen och förlorad egendom från andra länder. Arkivet innehåller personakter från 1947 till 1954 uppdelade på ”allmänna” ärenden” (21 vol.) och ärenden angående egendom i Polen (13 vol.). I arkivet finns även ett kortregister till personakterna.

*URO-byrån för rättshjälp*

URO-byrån var en svensk avdelning av den internationella rättshjälpsbyrån United Restitution Office (Organisation) och hade till uppgift att erbjuda rättshjälp till personer som sökte skadestånd, ersättning eller restitution från Västtyskland och andra länder för brott som begåtts mot dem av den Nazityska regimen. Arkivet innehåller ett kortregister till skadeståndsärenden 1953–1975 samt över 600 per-

sondossierer med flera tusen skadeståndsärenden under perioden 1953–1975.

Skadeståndshandlingarna innehåller både standardiserade personuppgifter om klienterna, som ålder, kön, ursprung, religionstillhörighet samt uppgifter om de brott de utsatts för av den nazistiska regimen i Tyskland. Ansökningarna innehåller även av sökandena författade vittnesmål om de brott de utsatts för. Dessa skildringar är utförliga men ofta väldigt sakliga och kärnfulla då de är präglade av den juridiska process de är tillkomna i. I akterna finns olika former av stödjande dokumentation, vittnesmål, intyg osv. Dessutom finns en omfattande korrespondens mellan rättshjälpsbyråns personal och klienterna.

Arkivet innehåller integritetskänslig information och särskilda villkor gäller för att få tillgång till handlingarna.

### *Arbetskommittén för hjälp åt Polens judar, Arbetskommittén för hjälp åt Europas judar samt Judiska barns räddning*

Arbetskommittén för hjälp åt Polens och Europas judar var juridiskt och ekonomiskt fristående men till församlingen knutna hjälporganisationer inriktad på att sända materiell hjälp till judar i det av Tyskland ockuperade Polen, samt senare även till judar i övriga Europa. De två arkiven innehåller korrespondens med utländska hjälporganisationer, privatpersoner och företag angående organiseringen av hjälpsändningar till judar i ghetton och koncentrationsläger. Här finns brev från polska privatpersoner och organisationer som beskriver den desperata situationen för judarna i Polen och övriga Europa. En motsvarande organisation fanns för hjälpsändningar och annan hjälpverksamhet särskilt inriktad på barn: Arbetskommittén för Judiska barns räddning. Även den kommittén har ett eget arkiv med motsvarande typ av handlingar. Här finns uppgifter om hjälpsändningar till bland annat barnhem, flyktingläger och koncentrationsläger i Sydfrankrike.

## Judiska församlingen i Göteborg (Regionarkivet i Göteborg)

Judiska församlingens i Göteborg arkiv innehåller handlingar om den hjälpverksamhet för judiska flyktingar och överlevande som Mosaiska församlingen Göteborgs och judiska hjälporganisationer i Göteborg bedrev under och efter tiden för de nazistiska förföljelserna och Förintelsen. Precis som i Stockholmsförsamlingens arkiv finns ett stort antal arkivhandlingar som relaterar till Förintelsen. Församlingens hjälpkommitté (se serien Judiska hjälpfonden) innehåller korrespondens, rapporter och räkenskaper från hjälpverksamheten för flyktingar från Nazityskland.

Israelitiska sjukvårds- och begravningssällskapets arkiv innehåller handlingar om hur tidigare koncentrationslägerfångar som dog efter ankomsten till Sverige hanterades och begravdes.

I serien Handlingar angående koncentrationslägrens offer, länskommitténs handlingar, finns handlingar som rör mottagandet, rehabilitering och annan hjälp för överlevande från Nazityskland. Här finns PM och korrespondens med myndigheter, institutioner som förläggningar och sjukhus och hjälporganisationer. Även i den allmänna ”huvudserien” finns handlingar som berör hjälpverksamhet för Förintelsens offer, flyktingar och överlevande.

Fullständig förteckning till församlingens arkiv finns hos Regionarkivet i Göteborg.

## Judiska församlingen i Malmö (Malmö Stadsarkiv)

Precis som sina motsvarigheter i Stockholm och Göteborg hade Mosaiska församlingen i Malmö en omfattande hjälpverksamhet för flyktingar från Nazityskland och av Tyskland ockuperade länder samt för överlevande efter Förintelsen. I församlingsarkivets korrespondensserie, J VI Korrespondens angående hjälp till flyktingar och behövande, finns 33 volymer med korrespondens från perioden 1933–1953 som innehåller upplysningar om flyktingar och överlevande. Handlingar finns även spridda i JII, Ämnesordnade handlingar, samt i andra arkivserier.

Arkivförteckning finns i NAD.

### Svensk kyrkans arkiv, Uppsala

Svenska kyrkans arkiv innehåller en rad arkiv som innehåller källor om kyrkan, dess organisationer och enskilda företrädare i förhållande till Förintelsen. Här finns bland annat Svenska Israelsmissionens (SIM) arkiv. SIM bedrev flyktinghjälp och annan räddningsverksamhet för judar och konverterade judar i Wien under perioden från Tysklands annektering av Österrike till 1941 då Gestapo förbjöd organisationen.

Arkivförteckning finns hos Svenska kyrkan i Uppsala.

## Museiarkiv

### Armémuseums arkiv

I Armémuseums arkiv finns digitala fotografier som Bertil Fröderberg tog med sin egen kamera under räddningsaktionen med de Vita bussarna. Där finns även Fröderbergs anteckningsböcker, brevkorrespondens och annat arkivmaterial som berör resorna med Svenska Röda korsdetachementet i Tyskland och Polen 1945–1947.

### Nordiska museets arkiv

Nordiska museet har flera arkiv och samlingar med berättelser och handlingar som rör Förintelsen.

*I Förintelsens närhet 2000*

Samlingen tillkom genom insamling under år 2000. Materialet innehåller intervjuer med två kvinnor om deras uppväxt och upplevelser under andra världskriget i Polen och i Auschwitz under vintern 1941/1942, samt om livet i Sverige efter krigets slut. Utskrifter av intervjuerna, fotografier, samt kartor över platserna som förekommer i intervjuerna ingår också i samlingen.

*Judiska minnen*

Projektet Judiska minnen pågick 1994–1998 vid Nordiska museet och resulterade i en rik och omfattande samling om judiskt liv under 1900-talet. Samlingen består av över 400 levnadsberättelser samt intervjuer på kassettband och videor, fotografier och originalhandlingar. Bland handlingarna kan nämnas dagböcker och brevsamlingar; de cirka 1 600 fotografierna kommer från de medverkandes egna familjealbum. Här skildras det judiska livet i olika byar och städer i Europa, kulturer som helt utplånades under Förintelsen.

Förteckning finns på Nordiska museets arkiv.

*Halina Neujahrs arkiv*

Arkivet tillkom 2007 och omfattar perioden kring 1930 fram till Halina Neujahrs bortgång år 2006. Det innehåller framför allt hennes egna upplevelser från ghettot i Warszawa och tiden i Sverige i form av föredrag och tidningsartiklar samt dokumentärfilmen ”In Memoriam” med Halina Neujahr, där hon berättar om sitt liv i Warszawas ghetto och förflyttningen till koncentrationsläger. Dokumentären är producerad av Centralfilm för Föreningen Förintelsens Överlevande. Arkivet innehåller vidare tidningsartiklar, ljudband, videoband och fotografier från första tiden i Sverige.

Arkivförteckning finns i Nordiska museets arkiv.

*Ruth Jacobssons arkiv*

Konsertpianisten Ruth Jacobsons arkiv inkom till Nordiska museets arkiv 2007 och 2010, men omfattar tiden 1935–1945 och innehåller bland annat hennes egna anteckningar om hennes fångenskap koncentrationsläger.

*K W Gullers arkiv*

Karl Werner Edmund (KW) Gullers (1916–1998) var en internationellt uppmärksammad svensk fotograf. Hans arkiv innehåller ett stort antal reportagebilder som visar överlevande som ankom till bland annat Malmö hamn och deras första tid i Sverige. En del av bilderna

användes i svenska veckotidningar och samlingen har använts som illustrationer i böcker och utställningar.

Arkivet är oförtecknat.

## Judiska museet i Stockholm

Arkivet är i skrivande ännu inte förtecknat men en lista över de olika arkivserierna finns på museet. JM har flera personarkiv med källor till Förintelsens historia. Här följer några exempel:

### *Esther Lamms personarkiv*

2 volymer (pärmar). Psykiatrikern Esther Lamm (1913–1989) arbetade på ett sjukhus som upprättades i Sigtuna för att hysa och vårda en grupp kvinnor som anlände till Frihamnen i Stockholm 1945 med fartyget SS Kastelholm. Hennes arkiv innehåller intervjuer och Rohrschack-tester med analyser av kvinnornas psykiska tillstånd utförda av Lamm samt fotografier av kvinnorna och deras vårdare.

### *Hans Michaelis samling*

Wilhelm Michaelis papper. Flyktinghjälp, feriebarn. Korrespondens med socialstyrelsen m.m. Wilhelm Michaelis papper ingår i sonen Hans Michaelis samling. Här finns även enskilda dokument som härrör från Sophie Michaelis verksamhet inom Mosaiska församlingen i Stockholms flyktinghjälp.

Wilhelm Michaeli var en tysk-judisk rättsexpert i exil i Stockholm. Han var sedan 1938 anställd av Mosaiska församlingen där han arbetade i flera olika organ för flyktinghjälp, bland annat invandringskommittén i Hjälpkommittén för Tysklands judar, Flyktingsektionen, Arbetsutskottet för Hjälp åt Polens (sedermera Europas) judar, Emigrationskommittén, och URO-byrån. Sophie Michaeli var verksam i mottagandet av tysk-judiska feriebarn på somrarna i Sverige under perioden 1930–1938 och blev 1939 föreståndare för det judiska pojkhemmet Tullgarn i Uppsala.

*Chaim och Fanny Werbels papper*

Innehåller ett gift äldre pars, Chaim och Fanny Werbel, tyska pass med ”J-stämplar”. Paret Werbel hade flytt från Österrike till Sverige 1938. Då paret inte fick sin ansökan om uppehållstillstånd godkänd trots att de hade nära släkt i Sverige och garantier för sitt uppehälle, reste de vidare och hamnade så småningom i Shanghai. Fanny Werbel överlevde inte fångenskapen i Shanghais ghetto, men maken återvände efter kriget till Stockholm för att återförenas med bland andra sin dotter. Makarna Werbels centraldossier finns i SUK:s arkiv.

## Malmö museers arkiv

Malmö museers arkiv har flera mindre samlingar och enskilda volymer med källmaterial som berör Förintelsen. Exempelvis finns i arkivet en mindre samling med material från Vita Buss-expeditionen. Här finns även chaufförен Sven Nilssons körjournal från resan genom Danmark och Tyskland i samband med Folke Bernadottes rödakors-expedition mars–maj 1945. Vidare finns i samlingarna en skissbok med 52 blyertsteckningar av Jadwiga Simon-Pietkiewicz, av fångar i Ravensbrück, en inskrivningsliggare för de först anlända flyktingarna till Malmö Museum april 1945, samt ett stort antal kopior av register av till Sverige anlända flyktingar från Danmark 1943 och överlevande 1945. Museet har även ett stort antal fotografier från mottagandet av de överlevande i Malmö hamn och på Malmö museum samt ett fåtal intervjuer med överlevande.

## Bohusläns museum

*S14UM Kulturhistoriska samlingen*

Här finns bland annat ett skrivblock (föremålsnummer: UM032489) som bevarats som ett minne av de patienter som vårdades på beredskapssjukhuset Margaretegärdeskolan i Uddevalla sommaren 1945. Våren och sommaren 1945 gjordes skolan om till beredskapssjukhus för överlevande från Nazitysklands koncentrationsläger. De vita bussarna anlände till Malmö och härifrån förlades de nyanlända ut i olika delar av landet. Tvåhundra av förintelsens överlevande kom till Uddevalla där Margretegärdeskolan tömdes på elever och skolbänkar

och klassrummen byggdes om med skärmväggar så att ett klassrum blev flera mindre rum, tillfälligt omgjorda till sjukhussalar. Givarens mamma, Margareta Carlsson (1908–1964), arbetade där som biträde. Givaren har antecknat: ”Namn på koncentrationslägerfångar som kom till Uddevalla sommaren 1945. Min mamma arbetade som biträde på beredskapssjukhuset som var beläget i Margaretegärdeskolan. Dom kom troligen med dom Vita bussarna.” Till skrivblocket hör också UM032488 Bordsduk och en samling svartvita fotografier av personal och patienter utanför Margaretsgärdeskolan, UMFA55586. Givaren berättar att hans mamma höll kontakt med flera av patienterna i många år. En av kvinnorna, född i Polen, gifte sig och bildade familj i Uddevalla.

## Person- och företagsarkiv

### Ingeborg Herlitz' privatarkiv (Riksarkivet Marieberg)

Ingeborg Herlitz (1898–1982) var kurator verksam inom vården av före detta koncentrationslägerfångar vid Lärbro sjukhus på Gotland 1945–1946. Sammanlagt vårdades ungefär 500 tidigare koncentrationslägerfångar i Lärbro.

Ingeborg Herlitz privatarkiv består av fyra kartonger (vol. 1–4) och innehåller till största delen hennes korrespondens med före detta koncentrationslägerfångar men även korrespondens med andra kuratorer och med myndigheter angående de överlevande samt anteckningar och PM. I ett kuvert finns även teckningar och minnessaker som Herlitz fått av de överlevande. Breven är på svenska, tyska, franska och engelska.

Förteckning finns i NAD och i forskarexpeditionen på Riksarkivet Marieberg.

(Se även: Andersson, Magdalena, ”De f.d. koncentrationslägerfångarna vid Lärbro Krigssjukhus. Ett svenskt flyktingmottagande”, Visby: Högskolan på Gotland, 2007. Opublicerad D-uppsats i historia; Kerstin Hulter Åsberg ”Krigssjukhuset på Gotland en tillflykt för krigets offer”, i *Läkartidningen* 41/2004.)

## Gunnar Josephsons personarkiv (Riksarkivet Marieberg)

Gunnar Josephson (1889–1972) var föreståndare i Mosaiska (judiska) församlingen i Stockholm från början av 1930-talet till 1960-talet. Arkivet består av en kartong med korrespondens, bland annat med ärkebiskopen Erling Eidem om dennes respons på deportationerna av de norska judarna.

I volymen finns även korrespondens med och om den tysk-judiske flyktingarbetaren i exil i London Salomon Adler-Rudel (1894–1975) och dennes räddningsverksamhet i Sverige, samt med den tysk-judiske juristen i exil, Hans Schäffer (1886–1967). Även Josephsons kritiska reflektioner med anledning av ett möte 1933 om judisk assimilation som strategi för att undgå antisemitism finns i denna volym.

## Hollanderbolagen (Riksarkivet Marieberg)

Arkivet innehåller Fritz Hollanders (1915–2004) efterlämnade handlingar och innehåller både privata handlingar och handlingar från de olika bolag och organisationer som Hollander var verksam i. Hollander var engagerad i Svenska Sektionen av World Jewish Congress och deltog i arbetet med att skicka ett stort antal försändelser med mat till judiska fångar i koncentrationsläger under krigets slutskede. Hollander var även involverad i mottagandet av de danska judarna som flydde till Sverige 1943 samt i mottagandet och omhändertagandet av de överlevande judar som kom till Sverige 1945. 1961 blev Hollander ordförande för Mosaiska församlingen i Stockholm. De privata handlingarna finns förtecknade i serie Ö 1, medan handlingarna rörande judiska organisationer samt Mosaiska församlingen i Stockholm finns förtecknade i serie Ö 2. Serierna innehåller bland annat korrespondens med judiska organisationer om hjälpverksamhet för judiska flyktingar och överlevande efter Förintelsen.

En förteckning över arkivet har upprättats av Benito Peix Geldart och finns i NAD.

### Jacob Ettlingers arkiv (Riksarkivet Marieberg)

Jacob Ettlinger (1880–1952) arkiv består totalt av fyra hyllmeter. Mest intressant för ett museum om Förintelsen är antagligen serie nummer 3: Jacob Ettlingers ”privata” pärmar 1932–1952. Serien består av 27 volymer i kartonger. Här finns bl.a. alfabetiskt ordnad korrespondens som innehåller uppgifter från överlevande efter krig och läger, listor på eftersökta anförvanter och vänner genom Röda Korset och andra hjälporganisationer, samt listor på överlevande. Vidare finns dokument som behandlar Ettlingers arbete med hjälpsändningar till tyska koncentrationsläger däribland till Bergen-Belsen, där hans egen syster mördades. Även enskilda handlingar i andra serier (framför allt serierna 1, 5 och 6) har beröring med Förintelsen.

### Folke Bernadottes, greve av Wisborg, arkiv (Riksarkivet i Marieberg)

Folke Bernadotte af Wisborg (1895–1948) var arméofficer, rödakorsledare och diplomat, ansvarig för Röda korsets räddningsaktion med de Vita bussarna 1945. Arkivet innehåller (i volym 1) bl.a. Folke Bernadottes fickalmanackor från 1944–1945 med anteckningar om Röda kors-aktionen samt anteckningsblock med anteckningar om möten i Berlin under tiden för förhandlingarna i anslutning till (mars–april 1945) aktionen.

### Generalkonsul Olof Herman Lamms arkiv (Stadsarkivet i Stockholm)

Olof Lamm (1887–1967) var en svensk-judisk affärsman och f.d. generalkonsul i New York som under engagerade sig i hjälpverksamhet för judar i Nazityskland samt i efterkrigshjälpen för flyktingar och överlevande efter Förintelsen. Lamms arkiv finns tillgängligt på Stadsarkivet i Stockholm och finns förtecknat i NAD.

A. Korrespondens

Korrespondens med andra svenska judar och icke-judar där antisemitismen, judeförföljelserna och massakrer mot judar diskuteras.

B. Ämnesordnade handlingar

Här finns bl.a. volymer om flykting- och efterkrigshjälp samt om Stigbo barnhem för judiska flyktingbarn, som drevs av Lamms hustru, Signe Lamm.

### Anna Lindhagens samling (Stadsarkivet i Stockholm)

Anna Lindhagen (1870–1941), socialdemokratisk politiker, kvinnosaks- och flyktingaktivist, var verksam i flera organisationer som engagerade sig i flyktinghjälp och hjälpverksamhet för judar i Nazityskland, däribland Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet (IKFF). I serien Brev och andra handlingar finns fyra volymer (28–32) med Handlingar ang. Internationella Kvinnoförbundet för Fred och Frihet (IKFF). 1917–1941. En volym innehållande Handlingar angående Föreningen Rädda Barnen 1920–39, samt flera volymer med handlingar från andra flyktinghjälpkommittéer med spridda handlingar angående judiska flyktingar i Sverige.

### Advokat Ernst Baburgers arkiv (Riksarkivet Arninge)

Även advokaten Dr. Ernst Baburger (1902–1981) var medlem i Emigranten-Selbsthilfe, och engagerad i organisationens rättshjälpsverksamhet. Arkivet innehåller bland annat advokatverksamhetens klientakter årsvis ordnade för perioden 1946–1983. Bland dessa akter finns skadeståndsakter från judiska överlevande som sökte så kallad *Wiedergutmachung*. Arkivförteckning saknas, men anteckningar på volymerna ger god vägledning om innehållet i dem. Ansökning om tillstånd att ta del av arkivet granskas av Riksarkivet.

### Advokatfirman Julius Hepners arkiv (Riksarkivet Arninge)

Den tysk-judiske advokaten Dr. Julius Hepner (1886–1973) ledde ett arbetsutskott för rättshjälp för nazismens offer i den judiska självhjälpsorganisationen Emigranten-Selbsthilfe i Stockholm. Advokatfirman Julius Hepners arkiv innehåller klientakter från offer för Nazitysklands judeförföljelser och Förintelsen som firman bistod när de sökte skadestånd, så kallad *Wiedergutmachung*, från Västtysk-

land. Arkivförteckning saknas men klientakterna är i bokstavsordning A–Z. I arkivet finns även korrespondensserier angående *Wiedergutmachung* och andra handlingar.

### Elias Joelsons samling (Riksarkivet Arninge)

Elias Joelson (1887–1961) var född i ryska Kurland och kom till Sverige under Första världskriget. Hans person- och släktarkiv om två volymer innehåller korrespondens och andra arkivhandlingar som vittnar om Joelsons släktingars skilda öden under Förintelsen. Förteckning finns i NAD.

## Litteratur

Carlsson, Carl Henrik, ”Jacob Ettlinger – kein typisch deutscher Jude in Schweden”, i Andersson, Lars M, Glöckner, Olaf, Müssener, Helmut & Roos, Lena (eds.), *Deutschsprachige jüdische Emigration nach Schweden*, Berlin: De Gruyter 2017.

Frohnert, Pär, ”Swedish Refugee Relief NGOs in the Shadow of Nazi Germany: Possibilities and Restraints in ‘the People’s Home’ ”, *Journal of Migration History* 5, 2, s. 277–303.

Frohnert, Pär, ”Social-democratic solidarity: The Labour Movement Refugee Relief, refugees and the Swedish state, 1933–45”, i Frohnert & Byström (red.), *Reaching a state of hope: Refugees, immigrants and the Swedish welfare state, 1930–2000*, Lund: Nordic Academic Press 2013.

Garde, Pia-Kristina, De dödsdömda vittnar. 60 år senare, Bromma: Megilla 2004.

Gottfarb, Inga, *Den livsfarliga glömskan*, Höganäs: Wiken, 1986.

Hallberg, Lars, *Källor till invandringens historia 1840–2000,* Stockholm: Riksarkivet, 2017.

Hansson, Svante, *Flykt och överlevnad – flyktingverksamhet i Mosaiska Församlingen i Stockholm 1933–1950*, Stockholm: Hillelförlaget 2004.

Heuman, Johannes & Rudberg, Pontus, *Early Holocaust Memory in Sweden*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2020.

Hulter Åsberg, Kerstin, ”Krigssjukhuset på Gotland en tillflykt för krigets offer”, i *Läkartidningen* 41, 2004.

Johansson, Britta (red.), *Judiska minnen. Berättelser från Förintelsen*, Stockholm: Nordiska museet, 2000.

Koblik, Steven, *The Stones Cry out: Sweden's Response to the Persecution of the Jews 1933–1945*, New York: Holocaust Library, 1988.

Kvist Geverts, Karin, *Ett främmande element i nationen. Svensk flyktingpolitik och de judiska flyktingarna 1938–1944*, Uppsala: Uppsala Universitet 2008.

Levine, Paul A., *From Indifference to Activism: Swedish Diplomacy and the Holocaust; 1938–1944*, Uppsala: Uppsala Universitet 1996.

Lomfors, Ingrid, *Blind fläck. Minne och glömska kring svenska Röda korsets hjälpinsats i Nazityskland 1945*, Stockholm: Atlantis, 2005.

Lomfors, Ingrid, *Förlorad barndom – återvunnet liv. De judiska flyktingbarnen från Nazityskland*, Göteborg, 1996.

Müssener, Helmut, *Exil in Schweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933*, München: Hanser 1974.

Müssener, Helmut & Wilhelmus, Wolfgang, *Stettin, Lublin, Stockholm – Elsa Meyring: aus dem Leben einer deutschen Nichtarierin im zwanzigsten Jahrhundert*, Rostock Ingo Koch Verlag 2014.

Nordlund, Sven, *Affärer som vanligt. Ariseringen i Sverige 1933–1945*, Lund: Sekel Bokförlag/Isell & Jinert, 2009.

Persson, Sune, *”Vi åker till Sverige”: de vita bussarna 1945*, Rimbo: Fischer & Co, 2005.

Rudberg, Pontus, *The Swedish Jews and the Holocaust*, Abingdon & New York: Routledge 2017.

Szulc, Artur, *Röster som aldrig tystnar. Tredje rikets offer berättar*, Stockholm: Prisma, 2005.

Tardell, Rolf, *Kvinnorna i Ravensbrück. Vittnen berättar*, Stockholm: Ekerlids förlag, 2018.

Thor Tureby, Malin, ”Svenskjudiska liv. Levnadsberättelser i skuggan av Förintelsen” i *Svenska Landsmål och svenskt folkliv. Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik och kulturhistoria* 141, 2018, 117–145.

Åmark, Klas, *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2011.

# PM om museum om Förintelsen 1998 och 2019

*Lars-Eric Jönsson*

Lars-Eric Jönsson är professor i etnologi vid Lunds universitet. Hans forskning rör bland annat kulturarvens roll i samhället och kulturhistoriska perspektiv på normalitet och avvikelse. 1998–2001 var han sekreterare i Utredningen av förutsättningarna för att ordna en permanent utställning om Förintelsen (Ku98/162/Ka), Steriliseringsutredningen (S 1997:14, dir. 1997:100) och Delegationen för industrisamhällets kulturarv (Ku 1999:06, dir. 1999:60).

## Inledning

20 maj 1998 samlades en utredningsgrupp på Historiska museet i Stockholm för ett första möte. Gruppens uppdrag var att utreda ”förutsättningarna för att ordna en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer” (Ku98/162/Ka). Drygt 20 år senare, 20 oktober 2019, möttes den särskilda utredaren, sekretariatet och experterna i utredningen ”Ett museum om Förintelsen” (Ku 2019:01) första gången i utredningsavdelningens lokaler på Garnisonen i Stockholm. Utredningens uppgift är, kortfattat, att ”lämna förslag om hur ett museum för att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen ska inrättas” (dir. 2019:36).

Uppgifterna kan i förstone tyckas tämligen lika och ytligt sett påminner de starkt om varandra. Nu och då var främlingsfientlighet, antisemitism och rasism företeelser vars utbredning föranledde statsministrarna Göran Persson och Stefan Löfven att ta initiativ som alltså delvis kom till uttryck i de två utredningarna. Samtidigt är det uppenbart att samhällskontexterna vid dessa tidpunkter skiljer sig åt

i flera avseenden och att sådana skillnader har konsekvenser för hur man kan förstå initiativen. Dessa skillnader och likheter är utgångspunkten för denna promemoria. Syftet med den är att sätta 2019 års utredning i perspektiv och utveckla en kontextualiserad förståelse av den. Detta ska göras genom att använda 1998 års utredning och sammanhang, samt åren som följde, som resonansbotten.

Frågorna som ska besvaras är:

- Vilka problem var utgångspunkten för statsministerinitiativet 1998 och hur beskrevs dessa?
- På vilket sätt avsågs initiativet lösa problemen? Det vill säga, hur kopplades Förintelsen till den egna samtiden? På vilket sätt avsågs historien vara verksam i nuet?
- Vilka skillnader och likheter kan iakttas mellan 1998 och 2019 års utredningar och de sammanhang de omgavs/omges av? Vad kan vi lära oss av sådana skillnader och likheter?

För att besvara dessa frågor ska jag beskriva och analysera 1998 års utredning med avseende på den rapport som lämnades till regeringen och de minnesanteckningar jag har kvar sedan min funktion som sekreterare i utredningen. Svaren på frågorna kommer också att ges genom ett försök att kontextualisera 1998 års utredning. Det är uppenbart att denna del av promemorian inte kan ha ambitionen att vara heltäckande, framför allt beroende på mitt uppdrags begränsade omfång. Vill man läsa om hur Förintelsen har aktualiserats i diskussioner om nutida antisemitism, rasism och främlingsfientlighet finns det annan litteratur att ta del av. Jag ska återkomma till några titlar nedan.

Som källor använder jag utöver 1998 års rapport och minnesanteckningar även litteratur, massmedialt material från svensk dagspress samt relevant offentligt tryck som regeringsförklaringar, propositioner, utredningsdirektiv och -betänkanden.

# 1998 års rapport

## En permanent utställning

29 januari 1998 gav regeringen i uppdrag åt Folkens museum etnografiska, Naturhistoriska riksmuseet, Nordiska museet, Statens historiska museer, Statens konstmuseer och Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet samt Riksutställningar att inom ramarna för projektet *Kulturarv för alla*[1] ”redovisa förutsättningarna för att ordna en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer” (Ku98/162/Ka). Utredningsgruppen leddes av dåvarande överintendenten på Statens historiska museer, Jane Cederqvist, och bestod i övrigt av Stefan Bohman, avdelningschef på Nordiska museet, Erik Hofrén, professor på Arbetets museum, Ingrid Lomfors, sekreterare för Kommissionen för judiska tillgångar, Inga Lundström, Statens historiska museum, Göran Rosenberg, chefredaktör på Moderna Tider, Claes Wahlöö, stadsantikvarie på Kulturen i Lund samt Lotten Zetterström, projektledare på Göteborgs museer. Jag hade själv rollen som sekreterare.

Utredningen hade sitt första möte i maj och lämnade sin rapport i början av september 1998. Ett par år tidigare, 1995, hade Statens historiska museer fått i uppdrag att utarbeta ett handlingsprogram mot främlingsfientlighet och rasism.[2] Detta uppdrag hade bland annat avknoppats i projektet *Kulturarv för alla*, som omfattade de institutioner som 1998 dessutom hade fått uppdraget om den permanenta utställningen. Till förutsättningarna för utredningen hörde också projektet *Levande historia*.

I regeringsförklaringen i september 1997 menade statsminister Göran Persson att mångfald var en styrka för Sverige och att lika rättigheter ”oavsett etnisk, kulturell och religiös bakgrund” var grundläggande aspekter ”i arbetet för ett jämlikt och humant samhälle”. Härpå följde två meningar om att nazisternas systematiska mördande av ”judar och oliktänkande” kunde betraktas som en symbol för demokratins bräcklighet samt att en ”bred informationsinsats om förintelsen” skulle initieras under hösten (Regeringsförklaring 16 sep-

[1] *Kulturarv för alla*, *Regeringens prop. 1996/97:3*, Kulturpolitik.
[2] *Kunskap som kraft. Handlingsprogram för hur museerna med sitt arbete kan motverka främlingsfientlighet och rasism* (Ds 1996:74).

tember 1997). Informationsinsatsen som avsågs var publiceringen av boken *… om detta må ni berätta* (Bruchfeld & Levine 1998).[3]

Regeringsförklaringen och de ovan nämnda uppdragen utgjorde ett slags konkret startsträcka för 1998 års utredning.

## Teman 1998

Vilka teman var centrala i rapporten från 1998 och de diskussioner som fördes i utredningsgruppen? Av de ovan nämnda regeringsinitiativen att döma är det uppenbart att 1990-talet innebar flera försök att koppla historia med nutid. Vad gick att lära av Förintelsen? Hur och i vilka syften kunde erfarenheterna av den användas? 1997 års regeringsförklaring gav ett kort svar. Genom att lära oss mer om Förintelsen skulle också vår egen tids demokrati befordras liksom ett humant och jämlikt samhälle. 1998 års utredning utvecklade detta i sin rapport. Humanism och demokrati nämndes som målen, rasism och främlingsfientlighet det som skulle motverkas (1998:7). Man anslöt sig då också till de uppdrag som alla statsfinansierade museer hade. Fokuseringen på just Förintelsen motiverades av omfattningen, systematiken och effektiviteten i folkmordet. Vad i denna historiskt unika händelse gjorde människor till bödlar? Till offer? Utredningsgruppen var enig om att Förintelsen var en unik händelse men att den som sådan inte kunde isoleras från sitt sammanhang, från uppfattningar om till exempel ras, eugenik, demokrati och relationen mellan individ och samhälle.

Denna diskussion om det unika och de generella förutsättningarna var långt ifrån begränsad till utredningen utan pågick, och pågår fortfarande, såväl i det offentliga samtalet som inom historieforskningen. En liknande diskussion som var aktuell då 1998 och nu 2019 är frågan om vad begreppet Förintelsen omfattar. 1998 års utredning undvek att ta explicit ställning men nämnde judar, romer, psykiskt sjuka och handikappade samt politiska dissidenter i ett avsnitt där befintlig forskning kommenterades. I de första minnesanteckningarna kommer detta ställningstagande tydligare till uttryck: Förintel-

[3] Författare var Stéphane Bruchfeld och Paul A. Levine. Boken distribuerades gratis till svenska hushåll och kan för närvarande, 2019, laddas ned digitalt via *Forum för levande historias* hemsida: https://www.levandehistoria.se/material/om-detta-ma-ni-beratta.

sen borde inte framställas som uteslutande riktad mot judar utan också mot de ovan nämnda grupperna (minnesanteckningar 980520).[4]

Sveriges roll, motstånd och brist på motstånd belystes särskilt i rapporten. Då som nu betonades vikten av enskilda vittnesmål om erfarenheter som inte bara handlade om offer och förövare utan också om människovärde, civilkurage och moral (1998:10). Sammanfattningsvis fanns det helt enkelt lärdomar att dra från Förintelsen, dels från händelsen i sig, dels från Sveriges roll som bystander och kollaboratör eller som fristad och motståndsficka.

Hur skulle detta gå till? Hur skulle lärdomarna kommuniceras? I utredningens uppdrag låg alltså att föreslå hur en permanent utställning om Förintelsen kunde ordnas. Gruppen valde att tolka detta som att en ”särskild enhet”, det vill säga ett museum, borde inrättas. I minnesanteckningarna från utredningsmötena framgår att det var Erik Hofrén som föreslog begreppet museum. Hofrén hade varit både initiativtagare till och chef för Arbetets museum i Norrköping, en museiinstitution som bland annat karakteriserades av frånvaron av samlingar och en tydlig vilja att vara opinionsdrivande. Av utredningsgruppen uppfattades det som två eftersträvansvärda egenskaper (möjliga anledningar till varför det var så diskuteras nedan under rubriken *Efter 1998*).

Ordet kunskapscentrum förekommer också i minnesanteckningarna. Men begreppet museum valdes alltså, efter viss diskussion, delvis för att det samlade verksamheter som redan tidigt diskuterades som programaktiviteter, dokumentationsverksamhet och forskningsanknytning. Och även om inte alla ledamöter tyckte att museibegreppet var det bästa var det framför allt från andra museer som jämförelseobjekt hämtades. I augusti menade Jane Cederquist dessutom (minnesanteckningar 980821) att Statsrådsberedningen hade uttryckt en vilja att etablera ett museum. I slutändan användes dock ”kunskapscentrum” som ord för verksamheten, till exempel i den följande regeringsförklaringen hösten 1998: ”ett permanent kunskapscentrum för utbildning, forskning och hågkomst av Förintelsen” (Regeringsförklaring 6 oktober 1998), vilket förebådade *Forum för levande historia*, vars utredning också sjösattes följande år (dir. 1999:75) under ledning av dåvarande generalsekreteraren för Svenska Kyrkan och den erfarne utredaren Sören Ekström. I slutbetänkandet från

[4] Frågan om förintelsebegreppets omfattning är fortfarande stor och ges olika svar. För en bra genomlysning av begreppets omfattning och betydelser se Bruchfeld 2008.

utredningen (SOU 2001:5) talades också om ”kunskapscentrum”. Det övergripande målet för detta skulle vara att ”stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde” (2001:5:28). Detta skulle göras med utgångspunkt i Förintelsen (2001:5:28, dir. 1999:75). Myndigheten *Forum för levande historia* inrättades 2003, inte som ett museum utan snarare just som ett kunskapscentrum.

En annan fråga som diskuterades handlade om målgruppen för museet. 1998 var skolungdomar särskilt i fokus. En väsentlig anledning till att statsministern hade lyft frågan om Förintelsen var att han hade uppfattat att en undersökning (Lange et. al. 1997) hade visat att av 8 000 skolungdomar var en tredjedel tveksamma inför eller förnekade att Förintelsen var ett historiskt faktum. Hur sådana siffror skulle uppfattas kom att diskuteras men statsministern läste och förstod dem som en uppmaning att agera mot främlingsfientlighet och rasism (Persson 2007:46). I ett vidare perspektiv skulle undersökningen och den efterföljande debatten kunna betraktas som crescendot på en längre diskussion om den svenska befolkningens, i synnerhet dess ungdoms, befarade så kallade historielöshet.[5] Det var därför inte konstigt att lärare och skolungdom identifierades i utredningen som en särskild målgrupp vid sidan om en bred allmänhet. Särskilda verksamheter, inte minst pedagogiska, borde riktas till skolungdom.[6]

Vad var det som skulle uppnås med utställningen eller museet? Primärt var museets uppgift att förmedla kunskap om Förintelsen i sig, genomförandet av den liksom dess förhistoria och efterspel samt vilken roll Sverige spelade. Utredningen gav särskild emfas åt individuella öden och berättelser, såväl offers som bödlars. Vad fick den enskilda människan att begå bestialiska handlingar? Hur kunde ett offers öde beskrivas? Vad fick människor att göra motstånd? Svaren på sådana frågor avsågs underlätta kopplingen mellan historia och nutid. Via individuella öden satta i sina historiska sammanhang skulle nutida människor kunna ställas inför möjliga tänkta vägval om civilkurage, moral, tolerans och människovärde. Inte minst de två senare begreppen var centrala i utredningen. Framför allt tolerans, uppfattades som viktigt och diskuterades. Här fanns, menade utredningen, kopplingen mellan historia och nutid, eller transfereffekten som histo-

[5] Under 1990-talet sjösattes flera satsningar med sikte på denna bristande historiemedvetenhet. Vid sidan av *Levande historia* var kanske *Den svenska historien* (1993) det mest framträdande exemplet (se vidare Jönsson 2017:116 ff.).
[6] Utredningen genomförde därför en särskild träff med Skolverket och Historielärarnas förening.

rikern Klas-Göran Karlsson valde att benämna den något överdrivna övertygelsen om att ondska skulle kunna bemästras med information och upplysning i allmänhet och historia i synnerhet (Almqvist & Glans 2001:323).

De föreslagna metoderna för hur förmedlingen skulle gå till var kortfattat

- Utställningar
- Lärarutbildning
- Faktarum för egen kunskapssökning
- Programverksamhet med debatter och föredrag
- Kunskapsuppbyggnad, dokumentation, didaktik
- Nätverk.

Det är inte förvånande utan snarare måhända självklart att förslaget i hög grad byggde på just förmedling och hur denna skulle gå till. Även om vi talade om och föreslog ett museum var det en institution utan egna föremålssamlingar vi såg framför oss. Rapporten talade om faktarum med tillgång till arkiv, bibliotek och digitala informationsteknologier. Kontakten med forskning och egen dokumentation nämndes som integrerade delar av det tänkta museet, inte nödvändigtvis enbart inom den egna ramen utan också i samarbete med till exempel universitetsinstitutioner. Likafullt undveks frågan om vilka egna samlingar som skulle kunna finnas i museet. I minnesanteckningarna framstår alltså Arbetets museum som förebildligt, ett museum utan egna samlingar. Utöver ovanstående diskuterades också lokaliseringsfrågan. Den ingick inte i uppdraget och syns heller inte i rapporten men diskuterades ändå på mötena. I huvudsak aktualiserades två alternativ: Stockholm och Göteborg.

## 1998 års rapport i kontext

1990-talet var händelserikt och starkt präglat av Berlinmurens fall 1989 och dess konsekvenser. Inom det här uppdraget är det förstås omöjligt att fördjupa sig alltför mycket i dessa händelser. För att förstå 1998 års utredning och rapport och därmed kunna dra några lär-

domar av den är det ändå värt att försöka koppla den till de mest uppenbara sammanhangen i vilka den tillkom. Dessa sammanhang återfinns på olika nivåer och sträcker sig från kulturarvsbegreppets förändringar till mer allmänna samhällsförändringar i Europa efter 1990. De sammanhang jag kommer att ta upp är följande.

- Kulturarv – begreppet och politiken
- Den befarade historielösheten och de statliga satsningarna
- Nynazismen och högerextremismen
- Främlingsfientligheten och rasismen, antisemitismen och antiziganismen
- Uppgörelserna med det moderna projektet, Sveriges ställning under andra världskriget
- Det nya Europa.

## Kulturarv – begreppet och politiken

I rapporten användes begreppet kulturarv dels i hänvisningen till projektet *Kulturarv för alla*, dels som en neutral benämning på sektorn där museer, kulturmiljövård och arkiv ingick. Vid den här tiden och i det här sammanhanget skulle jag vilja påstå att kulturarv framför allt var ett administrativt begrepp som användes för att beskriva ett politikområde.

I kulturarvsutredningens slutbetänkande SOU 1996:128 hänvisades till Svenska Akademiens ordbok och Viktor Rydbergs definition från 1887: ”vad ett folk o.d. i fråga om andlig kultur övertagit från tidigare generationer” och att det under 1990-talet hade kommit att användas som samlingsbegrepp för kulturmiljövård, museer och arkiv (SOU 1996:128:365). I regeringens proposition *Kulturpolitik* 1996/97:3 menade regeringen något lakoniskt att ”Kulturarvet omfattar den fysiska kulturmiljön liksom de konstnärliga uttrycksformerna och språket.” (1996/1997:3:29). Det vill säga, det var politikområdet och vad som ingick i det som bildade utgångspunkt för definitionen. Dock pekade regeringen också på att arvet var en del av ”vår samtid”. Härigenom knöts det förflutna till den egna samtiden. Man menade dessutom att ”kulturarvet” kunde användas i olika syften och att det bar på möjliga såväl klass- som könsskillnader (1996/1997:3:29 f.).

I ett mer utvecklat definitionsförsök hävdade regeringen att kulturarvet var en del ”vår kulturella helhet och identitet” och ansågs kunna ”spegla samhället och människors historia i en mångfald av uttrycksformer och spår” (1996/1997:3:126 f.). Regeringen pekade också på att företeelser blev kulturarv men också att det bara var delar av kulturarvet som lyftes fram medan andra delar glömdes bort.

Den här promemorian är inte platsen för att reda ut kulturarvsbegreppets historia och karaktär. I propositionen från 1996/97 kan vi dock konstatera en något vacklande och motsägelsefull hållning till begreppet. Kulturarv var både en kategori som en företeelse kunde bli del av och något som fanns runt om oss i vardagen likväl som på våra särskilt för ändamålet inrättade institutioner. Intrycket av 1990-talets kulturpolitiska perspektiv på kulturarv är dubbelt. Det föreföll i en del sammanhang vara en oproblematisk etikett som framför allt beskrev det nykomponerade politikområdet bestående av arkiv, kulturmiljövård och museer. I andra sammanhang, som i 1996/97 års proposition, beskrevs det som en öppen kategori som fanns mitt ibland oss, i vardagen, på institutionerna, öppen för förhandling och användning i olika syften.

Just det senare, användbarheten, fångades av begreppet aspektpolitik som handlade om hur kultur i allmänhet och kulturarv i synnerhet kunde samspela med, vara en aspekt av, andra politikområden. 2007 års kulturutredning menade i sitt slutbetänkande (2009:16, Grundanalys) att samspelet borde utvecklas mellan kultur och andra samhällsområden som utbildning, näringsliv, hälso- och sjukvården, miljöområdet och regional ekonomi (2009:16:20, Grundanalys). Denna viljeyttring var en fortsättning på en utveckling från 1990-talet då just aspektpolitik blev ett allt viktigare begrepp, inte minst för synen på vilken roll kulturarv och historia kunde spela i samtiden som till exempel tillväxtmotor och terapeutiskt hjälpmedel.

Uppmärksamheten på och engagemanget i Förintelsen kan inte enbart sättas i samband med motarbetandet av antisemitism, rasism och främlingsfientlighet. Under 1990-talet fördes också diskussioner om klass, kön, etnicitet och representativitet i kulturarvet. Vilka grupper var starkt respektive svagt representerade? Vilkas historiska berättelser fann stöd i kulturarvet, på museer, i kulturmiljöer och i arkiv? Och vilka gjorde det inte? Denna diskussion om representation påminde starkt om det som numera ofta benämns identitetspolitik. Särskilt relevant i det här sammanhanget är frågan i vilken

omfattning etniska grupper var representerade i kulturarvsinstitutionerna (se t.ex. prop. 2016/17:116:46 ff.). Man talade om ”olika gruppers kulturarv” (prop. 1998/99:114:30).

Oavsett hur begreppet kulturarv definierades är det uppenbart att det förnyade synen på hur det förflutna kunde göras verksamt i samtiden. Begreppet och dess konsekvenser väckte dessutom snabbt forskningens intresse. Parallellt med att det introducerades som ett samlande begrepp blev det tidigt också ett undersökningsobjekt för forskningen och ingick sedermera också i beskrivande titlar på högskoleutbildningar (se Jönsson 2017:14 f.).

Denna process som både var kulturarvspolitisk och vetenskaplig såväl klargjorde som komplicerade bilden av vad kulturarv var och är som begrepp och praktik. I 2016/17-års kulturarvsproposition definierades det som ”spår och uttryck från det förflutna som tillskrivs värde och används i samtiden” (2016/17:116:57). Bortsett från den något oklara syftningen är det tydligt hur begreppet förlades till nutiden och att det dessutom hade potentialen att komma till användning.

## Den befarade historielösheten och de statliga satsningarna

Överhuvudtaget var 1990-talet ett årtionde med intensiva diskussioner om just historia. Den nya generationen nazisters uppenbart osanna versioner av andra världskrigets historia var en sak. En annan var en befarad svag medvetenhet hos skolungdomar om historia i allmänhet och Förintelsen i synnerhet.

Den ovan nämnda undersökningen hur svenska skolungdomar såg på Förintelsen var ett konkret uttryck för den befarade historielösheten. Göran Perssons initiativ till *Levande historia* sprang i grunden ur uppfattningen att i synnerhet ungdomar hade för dåliga kunskaper i historia. I andra sammanhang beskrevs problemet som mer allmänt och knutet till vår samtid snarare än en specifik åldersgrupp. 1993 möttes farhågorna med utställningsprojektet *Den svenska historien*. Projektet var inte fokuserat på Europas moderna historia utan snarare på Sveriges historia med syftet att skapa nationell gemenskap, ett nationellt ”vi” (Jönsson 2017:117)[7].

[7] *Den svenska historien* skulle dessutom följas upp med projektet *Framtidstro* (1999) som dels sökte koppla ihop historia och framtid, dels var en del i ett statligt uppmärksammande av millennieskiftet.

Vid den här tiden var dessutom historierevisionism ett begrepp som fick stor uppmärksamhet. Själva begreppet kan ju hänvisa till i stort sett vilken revision av historien som helst. Politisk historierevisionism brukar emellertid förstås som en medveten justering av historieskrivningen för att passa till ett särskilt politiskt projekt. På 1990-talet användes begreppet oftast ytterligare något mer specifikt och avsåg historieskrivning som förnekade eller ställde sig kritisk till om Förintelsen överhuvudtaget hade ägt rum och med utgångspunkten att den vedertagna historien var ett resultat av en judisk konspiration. Sådana uppfattningar hade luftats tidigare men kom upp på den massmediala och politiska dagordningen med särskild kraft på 1990-talet. David Irving och Robert Faurisson var två av de internationellt mest kända revisionisterna (jfr Bruchfeld 1995). På svensk botten var Ahmed Rami och hans Radio Islam en välkänd arena för förintelseförnekare (se Karlsson 2015, Lööw 2000:315 ff., 2016:64).

Vid sidan av initiativ som *Levande historia* riktade specifikt till ungdomar och som fokuserade Förintelsen tog staten ytterligare initiativ till kulturarvsprojekt. Förutom de ovan nämnda bör satsningarna *Industrisamhällets kulturarv* (1999–2002), *Agenda kulturarv* (2002–2003) och *Storstadssatsningen* (1999–2004) nämnas[8]. Till skillnad från projekt som *Den svenska historien* och *Levande historia* var dessa satsningar, snarare än befarad historielöshet, upptagna med identitet och representationsfrågor (se Jönsson 2017:120 f.). Framför allt det senare – social representation i kulturarvet – var en aspekt som diskuterades och undersöktes under åren kring millennieskiftet. Hur var museernas samlingar beskaffade? Vilka sociala klasser återspeglade kulturmiljöerna? Vilka och vilkas berättelser fann stöd i samlingarna? Vilka lämnades utanför?

Om å ena sidan det svenska moderna projektet tycktes, vilket många hävdade, ha skapat ett samhälle präglat av historielöshet, kunde dessa statliga satsningar också ses som ett tecken på tilltron till den moderna välfärdsstatens förmåga att förändra människor, i det här fallet människors förhållningssätt till det förflutna. Vi kunde och borde lära oss av det förflutna i syfte att skapa en ljusare och bättre framtid.

[8] Storstadssatsningen omfattade långt ifrån endast ett kulturarvsprojekt utan var en satsning på att minska segregationen och främja den ekonomiska utvecklingen i det som benämndes utsatta områden i de tre storstäderna Göteborg, Malmö och Stockholm.

## Nynazismen

En väsentlig aspekt av den befarade historielösheten kretsade kring den alltmer närvarande nynazismen i Sverige och hur den tog sig uttryck. Historikern Heléne Lööw menar i sina böcker om Nazismen i Sverige (2000, 2016) att 1980- och 1990-talen inte innebar att attityder som antisemitism, antiziganism, rasism eller främlingsfientlighet genomgick några större förändringar. Snarare verkar de vara trögrörliga över tid. Skillnaden under dessa decennier var, menar Lööw, att människor började agera, handla i enlighet med sina övertygelser. Protester mot moskébyggen och attentat mot flyktingförläggningar är exempel på sådana aktioner (Lööw 2016:10).

1990-talet var dessutom ett årtionde när vit-maktrörelsen nådde offentligheten (Lööw 2016:48). Unga män i militärkläder syntes på offentliga platser och begick grova våldsbrott med rasideologiska förtecken[9]. Lööw menar att identiteten som nationalsocialist i efterkrigstidens Sverige fram till 1990-talet var förknippat med social stigmatisering och utanförskap. I denna generation var det få som framträdde öppet med sina åsikter. De var anonyma, uppträdde under falska namn och tog emot partipost i anonyma kuvert. På 1980- och 1990-talen förändrades detta. De svenska aktivisterna var sällan socialt utslagna, om de inte var arbetslösa hade de vanliga arbeten eller studerade. På fritiden umgicks de dock uteslutande med likasinnade (Lööw 2000:253 f.).

> Detta är en annan rörelse än den traditionella bilden av kvarvarande nationalsocialistiska grupperingar. De gamla männen som håller möten i undanskymda lokaler och tidningarna för en äldre publik byttes i ett slag ut mot unga vältränade män med vapen i hand, revolutionär kamp och stark gemenskap. (Lööw 2016:49)

De ovan nämnda förintelseförnekarna och historierevisionisterna David Irving och Robert Faurisson var viktiga referenspunkter i diskussionen om kopplingen mellan nynazismen och uppfattningen om de historiska perspektivens svaga ställning. Eller rättare sagt, diskussionen handlade både om svag historiemedvetenhet hos människor i allmänhet och högerextremistiska aktörers användning av his-

[9] Nynazismen kom konkret både utredningen och Historiska museet nära 1998 när den amerikanska fotografen Donald Maders omdiskuterade och hårt kritiserade utställning revs ner av en grupp nynazister. Utställningen ingick i kulturhuvudstadsåret och hängde på Historiska museet. Kritiken mot fotografierna som ansågs vara barnpornografiska var utbredd och knappast begränsad till nynazisterna.

toria i politiska syften. Historia, och i tilltagande grad kulturarv, var både ett politiskt slagträ och ett slagfält, i Sverige kanske som tydligast illustrerat med kravallerna i framför allt Lund och Stockholm i samband med Karl XII:s dödsdag 30 november (jfr Brink Pinto & Pries 2013).

## Uppgörelserna med det moderna projektet, Sveriges ställning under andra världskriget

Trots talet om historielöshet framstår 1990-talet som ett decennium där historien framträder och diskuteras i många olika sammanhang väldigt ofta och mycket intensivt. Det är också påfallande hur staten kom att engagera sig i historiska frågor. Det handlade inte endast om de ovan nämnda satsningarna på historia och kulturarv. Staten, som med undantag för åren 1991–1994, framför allt företräddes av socialdemokratin, spelade också en viktig roll i delvis självreflexiva uppgörelser med folkhemmets och välfärdssamhällets historia.

I det här sammanhanget fick frågan om det så kallade naziguldet stor uppmärksamhet. Guldet hade förfogats av Sveriges Riksbank och dess ursprung stod delvis att finna i av Tyskland ockuperade länder och förföljda och mördade judiska människor (SOU 1998:96). På vilket sätt var Sverige delaktigt i detta? Hur skulle en återupprättelse kunna ske? En statlig kommission tillsattes (dir. 1997:31) för att söka svaren på frågorna som inte bara handlade om vart guldet hade tagit vägen utan också om hur Sverige hade förhållit sig till Förintelsen och andra världskriget i vidare bemärkelse. Det visade sig svårt att spåra guldet men kommissionen menade att guldaffärerna med Tyskland under kriget visserligen var en del av neutralitetspolitiken men borde ha ifrågasatts när misstankarna om stölder och konfiskationer stod uppenbara.

1997 publicerades en serie artiklar i Dagens Nyheter av journalisten Maciej Zaremba som hävdade att 63 000 personer hade tvångssteriliserats i Sverige mellan 1935 och 1974[10]. Zaremba menade att det var ett socialdemokratiskt projekt. Associationerna till Tredje riket föreföll uppenbara liksom att denna historia hade varit bortträngd men nu skulle upp på bordet. Få, om ens några av artikelseriens avslöjanden var emellertid några nyheter. Inte minst idé-

[10] Serien inleddes under rubriken ”Rasren i välfärden. Folkhemmets förträngda arv”. (DN 1997 08 20).

historikern Gunnar Brobergs och historikern Mattias Tydéns bok *Oönskade i Folkhemmet* hade 1991 gett en grundläggande men långt ifrån lika uppmärksammad genomlysning av frågan. Men 1997 var alltså tiden mogen för en uppgörelse.

1997 tillsattes en statlig utredning om steriliseringspolitiken och dess praktiker (dir. 1997:100). Utredningen föreslog att en ersättning till personer som steriliserats mot sin vilja eller på någon annans initiativ skulle utgå med 175 000 kronor. Utöver ersättningsfrågan var huvudresultatet från utredningen en historisk belysning som pekade på de juridiska, vetenskapliga och politiska förutsättningarna liksom de konsekvenser politiken fick för enskilda människor. Utredningen nyanserade hur steriliseringslagstiftningen hade genomförts i praktiken. Efter en undersökning av personakterna kunde konstateras hur cirka hälften av de steriliserade individerna hade underkastats formellt eller informellt tvång eller tvingande villkor. Utredningen konstaterade också att merparten av alla de kvinnor som steriliserades under tvång var underpriviligierade och levde under små omständigheter. Att genomdriva steriliseringar av sådana kvinnor motiverades i hög grad snarare med hänsyn till kommunal ekonomi än de rashygieniska överväganden som låg till grund för lagstiftningen (SOU 2000:20).

En tredje händelse som gavs stor medial uppmärksamhet var de så kallade kariesexperimenten på sinnesslöanstalten Vipeholm i Lund i vilka intagna patienter utan samtycke tvingades delta i kliniska odontologiska försök 1945–1955. Experimenten var ett uppenbart forskningsetiskt haveri, vilket knappast uppmärksammades i samtiden men med all rätt kritiserades senare för bristen på forskningsetiska överväganden (Eriksson & Månsson 1990). 1999 kom ytterligare ”avslöjanden” om Vipeholm som gick ut på ett påstått eutanasiprojekt under andra världskriget, ett påstående som grundades i uppgifter om ökad dödlighet bland de intagna på anstalten. Kopplingarna till Tredje riket föreföll uppenbara, vilket kastade ytterligare en skugga över det svenska folkhemsprojektet[11].

[11] Se t.ex. ”Svårskötta idioter” fick svälta ihjäl. I: DN 1999 02 20. Historikern Malin Arvidsson menar i sin avhandling om ”statlig gottgörelse för ofrivillig sterilisering och vanvård av omhändertagna barn” hur 1990-talet innebar en snabb ökning av historiska ”gottgörelser” (Arvidsson 2016:38). Begreppet ”gottgörelser” pekar mot en aspekt av denna koppling mellan nutid och förflutenhet, en aspekt som framför allt avser statens relation till de drabbade. Det besläktade begreppet ”uppgörelse” är den andra sidan av myntet som snarare riktar intresset mot samhället och staten och inte minst det moderna projektet vilket ibland benämns folk-

### Det nya Europa

Det är svårt att se 1990-talets upptagenhet av historia och kulturarv utan att sätta den i relation till decenniets dramatiska händelseutveckling i Europa. Murens fall 1989 och Sovjetunionens upplösning liksom bildandet av Europeiska unionen 1993 fick en rad följdverkningar. Utifrån ett kulturarvsperspektiv hade de jugoslaviska krigen stor betydelse för hur vi i Europa skulle komma att se på nation, historia och kulturarv. Etniska rensningar och massavrättningar och bombningarna av Dubrovnik och Sarajevo där inte minst bibliotek och kulturhistoriska miljöer och artefakter var målet gav nation, historia och kulturarv nya laddningar. Ännu tydligare och farligare än på hemmaplan framträdde historia och kulturarv som slagträ och slagfält.

Här finns en intressant rörelse mellan å ena sidan Europaprojektets strävan att lämna nationsbegreppet till förmån för det europagemensamma och det regionala, å andra sidan de forna öststaternas nyvunna frihet och omladdning av respektive nationella projekt. Dessa dubbla riktningar yttrade sig i ett allt större intresse för den europeiska, gemensamma historien – under 1990-talet var det framför allt Europarådet som drev dessa perspektiv – och ett slags renovering av de nationella berättelserna. Som farligast kom den europeiska nynationalismen till uttryck på Balkan där ny(gamla) gränser ritades om och etniska rensningar genomfördes, genom såväl påtvingade folkomflyttningar som massavrättningar.

## Efter 1998

### Museum eller kunskapscentrum?

Ovanstående beskriver en skissartad resonanslåda till utredningen om en permanent utställning om Förintelsen i Sverige. När rapporten hade överlämnats till kulturdepartementet vidtog förberedelserna för ytterligare en utredning som hade till uppgift att utreda ”etablerandet av ett Forum för Levande historia” (dir. 1999:75). Redan i regeringsförklaringen 1998 talade statsministern om ett ”kunskapscentrum”, ett uttryck som alltså förebådade den nya myndigheten.

hemmet eller välfärdssamhället och som i allt väsentligt kopplades till det statsbärande socialdemokratiska partiet. Se också Andersson & Tydén (red.) 2007.

Även i utredningens slutbetänkande (SOU 2001:5) talades om ett ”kunskapscentrum”. Det skulle vara ett nationellt centrum för demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter. Dess övergripande mål skulle vara att ”stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde” (2001:5:28), vilket skulle göras med utgångspunkt i Förintelsen. Dessa viljeyttringar var också centrala i utredningsdirektiven (dir. 1999:75).

*Forum för Levande historia* var, skrev utredningen, en ”helt ny typ av organisation”.

> Det är inte ett museum, inte en skola, inte en högskola, inte ett bibliotek, inte ett arkiv, inte en biograf, inte ett kulturhus och inte ett informationsprojekt, men däremot en fruktbar blandning av komponenter från alla dessa verksamheter. (2001:5:12)

Museibegreppet hade alltså lämnats därhän, vilket kan uppfattas som en mindre fråga men som i det här sammanhanget ändå pockar på viss uppmärksamhet. I 2019 års direktiv (dir. 2019:36) tas ordet museum för givet, delvis som ett komplement till *Forum för levande historia*, delvis för att i huvuduppgifterna ingår att samla in och bevara minnen och föremål. Även om inslagen i den vid millennieskiftet helt nya organisationen skulle kunna peka mot inrättandet av ett museum var det alltså begreppet kunskapscentrum som bäst verkade rama in verksamheterna. I 2001 års tilläggsdirektiv till utredningen inför *Forum för Levande historia* angavs följande.

> Den nya myndighetens verksamhet skall syfta till att stärka människors vilja att aktivt verka för alla människors lika värde. Den skall främja arbete med, diskussion om och reflexion över demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter i samtiden utifrån historiska perspektiv, från Förintelsen och från svensk nutidshistoria. Verksamheten skall också, beroende på sammanhang, kunna knyta an till andra brott mot mänskligheten. (dir. 2001:118)

Möjligen uppfattades syftet med Forum som alltför instrumentellt för att passa för ett museum. Alla de institutioner – skola, bibliotek, arkiv, biograf et cetera – som det nya kunskapscentrumet *inte*, enligt utredningen, skulle vara skulle emellertid kunna användas för beskrivningen av just ett museum. Det kan finnas många anledningar till att man beslöt sig för ett kunskapscentrum. Jag tror inte att det bör förstås som en etikett vars anknytning till innehållet var godtycklig. Jag skulle tro att kunskapscentrum låg bättre i tiden efter-

som både museum och kulturarv uppfattades som en aning besvärliga begrepp. Museum riskerade att låta gammalt, lite mossigt och ofarligt. Samtidigt var museerna satta under lupp. De framstod å ena sidan som institutioner som förändrades långsamt och med stora, kostnadskrävande åtaganden framför allt avseende samlingarna. Å andra sidan pågick en rörelse i museifältet som hade tydliga självreflexiva inslag. Hur presenterades det förflutna på museerna? Vilka sociala grupper representerades (och inte) i museernas samlingar och utställningar?

Kulturarv var fortfarande, trots den intensiva lanseringen på 1990-talet, tämligen löst i kanterna. Vad betydde ordet egentligen? Varken forskningen eller regeringen kunde, som ovan antytts, ge entydiga svar. Och kunde verkligen Förintelsen sägas vara del i vårt svenska kulturarv? Vid närmare eftertanke föreföll det tveksamt. Kulturarvsbegreppet var en porös och öppen kategori vars definition och innehåll inte var klarlagt. Samtidigt var det tveksamt för många om kulturarv kunde sägas omfatta mänskliga katastrofer och misslyckanden. Det fanns röster som hävdade att kulturarv borde vara om inte uppbyggligt så i alla fall en värdeneutral avspegling av det förflutna.[12] Utgångspunkten för regeringsinitiativet hade ju heller inte varit samlingarna och berättelserna utan skolungdomars befarade okunskap. *Forum för levande historia* var i denna mening ett informationsprojekt. Kulturarvsaspekten och förslaget om att inrätta ett museum var långt ifrån en självklarhet.

Detta informationsprojekt var alltså inget kulturarvsprojekt utan handlade snarare just om historia. Som sådant, som ett slags historie(didaktiskt)projekt, var regeringsinitiativet föremål för kritik, i hög grad uttalad av historiker. Lundahistorikern Klas-Göran Karlsson menade att *Levande historia* var ett så kallat politiskt historiebruk som inte var förenligt med vetenskaplighet och att det politiska slog

> igenom i det bristande intresset att inplacera förintelsehistorien i en större historisk kontext och att diskutera den kognitiva och moraliska begränsningen i den angivna ansatsen att angripa nutida svenska samhällsproblem med hjälp av Förintelsen, vilket tenderar att reducera nu-

[12] Riksutställningars projekt *Svåra saker* 1999–2000 är ett bra exempel på ett tidstypiskt museioch utställningsprojekt. Det handlade om möjligheten att berätta om och ställa ut föremål som handlade om svåra, farliga, besvärliga, misslyckade företeelser (se Björklund & Silvén 2006, Jönsson 2017:6, Jönsson & Svensson 2005). För en analys av kulturarv, museiutställningar och kulturarvsdebatter se Svensson 2014.

> tida rasism och nynazism till ett informationsproblem. (Almqvist & Glans (red.) 2001:323)

Framför allt framträdde de politiska syftena, menade Karlsson, genom att den sovjetiska terrorn hade lämnats utanför projektet. Han tolkade också 1990-talets intresse för Förintelsen som ett sätt för Sverige att närma sig Europa (Almqvist & Glans (red.) 2001:323). Karlssons kollega Kim Salomon ställde 1999 frågan varför Förintelsen helt plötsligt hade blivit så aktuell efter år av tystnad, en fråga som dock inte besvarades. Salomon menade att man talade högt om ”Torgny Segerstedt och Raoul Wallenberg men tystare om det nazistiska medlöperiet” och anslöt därmed också till 1990-talets historiska uppgörelser. Nazismens brott riskerade att bli allt mer obegripliga om man fokuserade på allt som gjordes för att hjälpa judarna medan den egna antisemitismen och nazismen nonchalerades (SvD 1999 06 06).

Staten borde inte lägga sig i historisk forskning och information. Ett upprop 2008 mot ”Statlig kampanjhistoria” skrevs under av 400 forskare från humaniora och samhällsvetenskaperna (Selling 2010:273). Under rubriken ”Historieskrivningens frihet hotad” anknöt Lennart Andersson Palm (2009a) till en liknande diskussion i Frankrike och EU om kriminalisering av förnekande eller förringande av folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser (Andersson Palm 2009a:248). Andersson Palm riktade också kritik mot *Forum för levande historia* som uppfattades som ”direkt regeringsstyrd och starkt ideologiserad” (2009a:249). Andersson Palm såg faran framför sig och avslutade: ”I morgon kan det vara politikerna och inte vi som skriver historien.” (2009a:250).

Oavsett giltigheten i de argument som framfördes är det bestående intrycket att historikerna så att säga ägde frågan. Parallellt med den partipolitiska kritiken från de borgerliga partierna var det historiker som drev kritiken från akademin mot regeringsinitiativet.[13] Samtidigt utvecklades också en kritisk ståndpunkt från vänster som tog utgångspunkt i den samtida konflikten mellan Palestina och Israel. Med regeringsskiftet 2006 kom *Forum för levande historia* att ges ett vidgat uppdrag; från Förintelsen till att också omfatta ett

[13] Gerner och Karlsson deltog med bland andra dåvarande utrikesministern Carl Bildt dessutom i grundandet av den näringslivsfinansierade organisationen ”Upplysning om kommunismen” 2007 (Selling 2010:274).

antikommunistiskt perspektiv byggt på det som Selling benämner ”totalitarismtesen” (Selling 2010:277).[14]

Mina minnesbilder är att vi som arbetade med och/eller forskade om kulturarv inte fullt ut kopplade vår egen syn på kulturarv till den europeiska utvecklingen och striden om historien. Kulturarvsbegreppet hade påkallat ett forskningsintresse men var ännu inte satt fullt ut i politisk kontext, eventuellt och paradoxalt nog beroende på att det från början var så nära relaterat till det politiska. Två av samtidens mest inflytelserika forskare, David Lowenthal och Barbara Kirschenblatt-Gimblet, gjorde flera goda iakttagelser om och analyser av begreppet och dess praktiker. Lowenthal (1998) menade att kulturarv borde förstås som något som förtydligar förflutenheter för att få dem att sammanflätas med nutida ändamål (Lowenthal 1998:XV). Kirschenblatt-Gimblet argumenterade i *Destination Culture* (1999) också att begreppet hörde till nuet, snarare än det förflutna, och att det var nära kopplat till turismindustrin och museers utställningspraktiker (Kirschenblatt-Gimblett 1998:149 ff.). Men diskussionen om forskningsfrihet handlade inte om kulturarv, delvis beroende på att det inte var ett akademiskt ämne jämförbart med till exempel historia.[15]

## 2019 års utredning

Att sätta 1998 års utredning i relief till 2019 års initiativ till ett museum om Förintelsen synliggör vissa betydelsefulla förändringar i samhället och i kulturarvspolitiken. En uppenbar men lika fullt viktig förändring är att de dryga tjugo åren som har gått mellan de båda utredningarna har inneburit att det finns allt färre levande vittnen till Förintelsen. Det var bråttom att samla in vittnesmål 1998 och det har också gjorts flera insamlingsinsatser. 2019 är det med viss självklarhet ännu mer brådskande att genomföra nya intervjuer med vittnen.

Både 1998 och 2019 års initiativ hade antisemitism, rasism och främlingsfientlighet som utgångspunkter. I flera avseenden är de trögrörliga fenomen. De går att känna igen i historien. Men de förändras inte i alla avseenden långsamt. Under de drygt 20 år som har gått

[14] Frågan om Förintelsens unicitet och jämförbarhet kom också till uttryck i en diskussion mellan historiker om ordet skulle stavas med gement eller versalt F (se Andersson 2003, Gerner & Karlsson 2003).
[15] Det pågick visserligen en diskussion om politisk styrning av museer och kulturarv (se Svensson 2014) men inte i relation till Förintelsen och Levande historia.

mellan de två utredningarna har till exempel nazism och politisk extremhöger förändrats, inte minst på det sätt och på vilka arenor de kommer till uttryck. Mitt intryck är att det som då kallades nynazism hade sina främsta arenor på gator och torg, i det offentliga rummet, i vilket man marscherade, slogs och i största allmänhet utvecklade sitt hat mot det demokratiska samhället. Det var i hög grad yngre män med rakade skallar, bomberjackor och skor med stålhätta som i uniformslik gestalt gav högerextremismen ett ansikte.

2019 tar högerextremismen delvis tagit nya former. I stora delar av Europa finns den representerad i parlamenten. Vår tids sociala medier medger också att förhållandevis små grupperingar snabbt kan kommunicera inbördes men också brett med sin omgivning. Det är en stor skillnad jämfört med 1990-talet då de rasideologiska rörelserna i huvudsak använde traditionella massmedier, affischer och klistermärken (!) för komma i kontakt med ungdomar (Lööw 2000:177). Heléne Lööw (2016) pekar också på hur antisemitiska, antiziganistiska och antimuslimska rörelser vuxit sig starka efter 2015. Dessa rörelser skiftar i storlek men omfattar hot, trakasserier och våld. Aktörerna är av olika slag, de är organiserade och oorganiserade, lokala och nationella och har skiftande historiska bakgrunder. 2019 är antisemitism dessutom inte endast knuten till rasideologi. Den är också starkt kopplad till konflikterna i Mellanöstern. Flera antisemitiska aktioner har sprungit ur islamistiska grupper. Det är en utveckling som måste beaktas och bearbetas.

Samtidigt som dessa förändringar har skett har alltså *Forum för levande historia* varit verksamt sedan 2003. År 2000 erkände Sverige också fem nationella minoriteter – judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar – vilket bland annat medför skydd mot diskriminering på grund av etnicitet och tillhörighet till nationell minoritet. För ett museum om Förintelsen och Sverige är det givetvis viktiga förutsättningar att ta hänsyn till. Även om antisemitism och antiziganism finns, har förändrats och i vissa avseenden utvecklats förefaller det som om medvetenheten om rasism, främlingsfientlighet och diskriminering mot såväl judar och romer som andra etniska grupper har ökat.[16] Trots sådana insatser är det emellertid svårt att påstå att denna medvetenhet och kunskap har lett till minskad rasism och främlingsfientlighet.

[16] För kunskapen om diskrimineringen mot romer hade Diskrimineringsombudsmannens rapport Diskriminering av Romer i Sverige (2004) stor betydelse.

Kulturarvsbegreppet kan nog sägas ha stabiliserats sedan 1990-talet. Ovan har antytts hur begreppet har förståtts på olika sätt och varit öppet för olika användningar. Den senaste kulturarvspropositionens definition – ”spår och uttryck från det förflutna som tillskrivs värde och används i samtiden” (prop. 2016/2017:116: 57) – är det rakaste och minst komplicerade försöket hittills från regeringen att definiera begreppet, vilket dels är klargörande, dels pekar mot dess komplexitet och vilka politiska och samtida aspekter det bär på.

Kanske är det ändå ordet museum som mest uppenbart har fått en omladdning de senaste åren. Från att ha varit politiskt oproblematiska institutioner påbörjades under 1990-talet en genomlysning av museerna som då bland annat kom till uttryck i en diskussion om museiverksamhetens förutsättningar till exempel avseende tillkomsten av samlingar och därmed förknippade sociala representationer. I dag löper motsvarande diskussion i termer av identitetspolitik. Betydelsen av kulturarv för identitetsskapande processer har undersökts av en växande kulturarvsforskning. Många museer har erkänt och till och med bejakat sin plats i sådana processer. Men kulturarvens roll i identitetspolitiska processer är långt ifrån oomtvistade och har även i Sverige, under senare år, skapat hittills okända spänningar och debatter i kulturpolitiken i allmänhet och kulturarvspolitiken i synnerhet. I dag är det inte möjligt att inrätta ett nytt museum utan att ta hänsyn till hur det kulturarvspolitiska landskapet ser ut. I Sverige har förändringen av detta landskap en viktig grund i erfarenheterna från de ovan nämnda jugoslaviska krigen men också inhemska kulturpolitiska rörelser som framför allt har att göra med Sverigedemokraternas entré i kulturpolitiken. Om kultur tidigare kunde uppfattas som ett tämligen oskyldigt politikområde befinner det sig i dag i den politiska debattens mitt. Brännande teman som främlingsfientlighet och rasism, vi och dem, mitt och ditt, tillhörighet och utanförskap har kommit att prägla väsentliga delar av kulturdebatten, en debatt som har haft det goda med sig att det inte längre är möjligt att betrakta kultur eller kulturarv som något opolitiskt, oskyldigt gott.

Instrumentaliseringen av kulturarv har fortsatt utvecklas, eller den är åtminstone inte i avtagande, vilket bekräftas av den senaste kulturpropositionen (prop. 2009/10:3). Kultur och kulturarv kan användas inom en rad andra politikområden som miljö, ekonomi, demokrati, hälso- och sjukvård. Oavsett hur man förhåller sig till denna utveckling är det i dag viktigare än någonsin att vara medveten

om denna potentiella instrumentalisering och vad den kan tänkas medföra. Kulturarv är användbart för en mängd olika syften som per definition inte är ”goda” eller pekar i någon särskild politisk riktning. Detsamma gäller givetvis tanken om Förintelsen som kulturarv. Det är svårt att tänka sig ett sådant kulturarv som uppbyggligt. Men likväl är det så vi ser på det, som något som ska få oss att bli bättre människor.

I dag pågår en stor diskussion om vad ett museum ska och kan vara, för vem och i vilka syfte (jfr Zetterström Geschwind 2017). Med lärdomarna från 1990-talet och hur historia och kulturarv i allt högre grad är verksamt i konstruktionen av kollektiva identiteter har museer blivit en plats för konflikter och debatter där inte minst identitetspolitiska argument förs fram. 2017 fick vi dessutom en museilag som i allt väsentligt ansluter till Icoms[17] museidefinition. Ett museum är enligt lagen

> en institution som är öppen för allmänheten och som förvärvar, bevarar, undersöker, förmedlar och ställer ut materiella och immateriella vittnesbörd om människan och människans omvärld. (SFS 2017:563, 2 §)

Lagen talar om att främja kunskap, fri åsiktsbildning, kulturupplevelser, vilket inte utesluter en instrumentalisering av kulturarv men heller inte uttalat bejakar den. I stället öppnas här ett utrymme för vad ett museum kan vara, mellan å ena sidan en aspektpolitisk kulturarvsinstitution som avses vara nyttig för andra ändamål utöver sig själv och, å andra sidan, en institution som främjar just kunskap, kulturupplevelser och fri åsiktsbildning.

## Avslutande reflexioner

Inte minst i samband med minnesdagen 27 januari 2020 av Auschwitz befrielse blev det tydligt hur Förintelsen är och har varit en del av internationell storpolitik. Detta slags politisering är en uppenbar instrumentalisering. Politiska viljeyttringar, krav och argument formuleras med Förintelsen och andra världskriget som mer eller mindre uppenbara fonder. 2020 kunde det handla om Israel Palestina-konflikten eller om Polens medverkan i Förintelsen. Sådan instrumentalisering måste sorgfälligt undvikas av ett svenskt museum om Förintelsen. Den bör

[17] International Council of Museums är knutet till FN-organisationen UNESCO. Icoms museidefinition är i skrivande stund under diskussion och kan komma att justeras.

i stället problematiseras av museet. Den bör lyftas fram, visas upp och analyseras som ett av de mest uppenbara exemplen på hur historia är verksamt i vår egen tid. Förintelsen kan inte förstås utan att ta hänsyn till dess historiska förutsättningar. Men den kan heller inte förstås, i dag, utan att ta hänsyn till vad som hände efter 1945 och hur Förintelsen har kommit att användas i olika politiska syften.

Politisering är det mest uppenbara uttrycket för instrumentalisering av kulturarv och historia. En väsentlig del av denna PM har kretsat kring en politisk vilja att lära sig av Förintelsen. Det är inte fel utan en given utgångspunkt. Däremot är det min övertygelse att pedagogiseringen av historia och kulturarv måste komma i andra hand. Forskning och kunskapsutveckling om det förflutna bör inte ta omedelbart sikte på hur kunskap ska pedagogiseras. I denna mening bör forskning och kunskapsutveckling få utvecklas i frihet med god distans till hur den i en framtid eventuellt ska användas i pedagogiska och förmedlande syften.

I detta avseende påkallar begreppet kulturarv särskild uppmärksamhet. Jag har ovan lyft fram den vedertagna uppfattningen om hur kulturarv är knutet till nutiden och hur täta bindningar det har till det som jag har kallat instrumentalisering, Med den utgångspunkten är det min mening att begreppet kulturarv inte är helt nödvändigt för att beskriva museets verksamhet. Framför allt är alltså ordets koppling till politiska ändamål besvärlig. Utredningsdirektiven talar heller inte om Förintelsen som kulturarv, vilket utredningen borde ta fasta på. Jag tror inte att ordet kan eller bör undvikas helt. Det är numera alltför inarbetat och taget för givet. Men beskrivningen och definitionen av vad ett museum om Förintelsen och Sverige ska vara behöver heller inte använda kulturarv som ett centralt och återkommande begrepp.

Jag har ovan behandlat fler likheter och skillnader med avseende på 1998 års utredning och 2019 års. En skillnad som inte har nämnts är sammansättningen av de två utredningsgrupperna. Helt kort kan sägas att 1998 var vi få som hade forskarbakgrund. 2019 består utredningens expertgrupp och sekretariat i väsentliga delar av forskare, inte endast historiker utan också etnologer och idéhistoriker. Den särskilda utredaren är dessutom forskare och etnolog. Tillsammans med författare, journalister och representanter för de judiska respektive romska grupperna har vi en sammansättning som kan förstås som en viljeyttring från regeringen. Jag uppfattar det som att det

civila samhällets representanter i samverkan med forskarvärlden är en central del av, inte bara utredningen, utan också den motor som ska driva museet framåt. Jag vill åtminstone gärna se det så, det vill säga att museets verksamhet byggs upp av en stark relation mellan institutionen, civilsamhället och forskningen.

Slutligen, det förintelsebegrepp som flertalet forskare använder avser folkmordet på judar. För ett svenskt museum om Förintelsen är det alltför begränsat och måste antingen breddas eller kompletteras med de andra folk- respektive massmord som omfattades av den nazistiska folkmordspolitiken.

## Referenser

### Arkiv

Minnesanteckningar från möten med utredningsgruppen med uppgift att utreda ”förutsättningarna för att ordna en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer”. (Ku98/162/Ka) (i författarens ägo):

980505

980520

980609

980817

980821

980825

### Litteratur

Almqvist, Kurt & Glans, Kay (red.) 2001. *Den svenska framgångssagan?* Stockholm: Fischer & Co.

Andersson, Lars M 2003. ”Att moralisera över det moraliska historiebruket”. I: Historisk tidskrift 123:2.

Andersson, Lars M. & Kvist Geverts, Karin (red.) 2008. *En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*. Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitet.

Andersson, Lars M. & Tydén, Mattias (red.) 2007. *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*. Stockholm: Dialogos.

Andersson Palm, Lennart 2009a. ”Historieskrivningen frihet hotad”. I: Historisk tidskrift 129:2.

Andersson Palm, Lennart 2009b. ”Politisk historia i regeringsregi”. I: Historisk tidskrift 129:4.

Arvidsson, Malin 2016. *Att ersätta det oersättliga. Statlig gottgörelse för ofrivillig sterilisering och vanvård av omhändertagna barn*. Bjärnum: Bokpro.

Bauman, Zygmunt 1991. *Auschwitz och det moderna samhället*. Göteborg: Daidalos.

Björklund, Anders & Silvén, Eva (red.) 2006. *Svåra saker. Ting och berättelser som upprör och berör*. Stockholm: Nordiska museet.

Brink Pinto, Andrés & Pries, Johan 2013. 30 november. *Kampen om Lund*. Lund: Pluribus.

Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias 1991. *Oönskade i Folkhemmet*. Stockholm: Gidlund.

Browning, Christopher R. 1998. *Helt vanliga män. Reservbataljon 101 och den slutliga lösningen i Polen*. Stockholm: Norstedts.

Bruchfeld, Stéphane 1995. *Förnekandet av förintelsen. Nynazistisk historieförfalskning efter Auschwitz*. Stockholm: Svenska kommittén mot antisemitism.

Bruchfeld, Stéphane 2008. ”Är det dags att göra sig av med ’Förintelsen’? Reflektioner kring ett begrepp”. I: Andersson, Lars M. & Kvist Geverts, Karin (red.) 2008. *En problematisk relation? Flyktingpolitik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*. Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitet.

Bruchfeld, Stéphane & Levine, Paul A. 1998. *… om detta må ni berätta … En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945*. Stockholm: Regeringskansliet.

Eriksson, B-E & Månsson, Per 1990. *Den goda tanken. Om etik och moral i forskning om människor*. Allmänna förlaget. Stockholm 1990.

Gerner, Kristian & Karlsson, Klas-Göran 2003. ”Förintelsen – i historien eller över Historien”. I: Historisk tidskrift 132:2.

Jönsson, Lars-Eric 1998. ”Förintelsen och Sverige. Om ett museum”. I: RIG, Kulturhistorisk tidskrift 1998:4.

Jönsson, Lars-Eric (red.) 2017. *Politiska projekt, osäkra kulturarv. Kampanjer och förhandlingar i det sena 1900-talets Sverige och Europa*. Lund: Lund Studies in Arts and Cultural Sciences.

Jönsson, Lars-Eric & Svensson, Birgitta 2005. *I industrisamhällets slagskugga. Om problematiska kulturarv*. Stockholm: Carlssons.

Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (eds.) 2006. *The Holocaust on Post-War Battlefields. Genocide as Historical Culture*. Lund: Sekel.

Karlsson, Maria 2015. *Cultures of denial. Comparing Holocaust and Armenian genocide denial*. Lund: Historiska institutionen, Lunds universitet.

Kirschenblatt-Gimblett, Barbara 1998. *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: University of California Press.

Lange, Anders et. al. 1997. *Utsatthet för etniskt och politiskt relaterat våld m.m., spridning av rasistisk och antirasistisk propaganda samt attityder till demokratin m.m. bland skolelever*. Stockholm: Centrum för invandringsforskning (CEIFO).

Lowenthal, David 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lööw, Heléne 2000. *Nazismen i Sverige 1980–1999. Den rasistiska undergroundrörelsen: Musiken, myterna, riterna*. Stockholm: Ordfront förlag.

Lööw, Heléne 2016. *Nazismen i Sverige 2000–2014*. Stockholm: Ordfront förlag.

Persson, Göran 2007. *Min väg, mina val*. Stockholm: Bonniers.

Sands, Philippe 2018. *Vägen till Nürnberg. En berättelse om familjehemligheter, folkmord och rättvisa*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Selling, Jan 2010. ”Ideologisk kamp om Levande historia”. I: Historisk tidskrift 130:2.

Svensson, Carl-Johan 2014. *Festligt, folkligt, fullsatt. Offentlig debatt om Historiska museets publika verksamhet från Den Svenska Historien till Sveriges Historia. Jönköping*: Högskolan i Jönköping.

Zetterström Geschwind, Britta 2017. *Publika museirum. Materialiseringar av demokratiska ideal på Statens historiska museum 1943–2010*. Stockholm: Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.

Åmark, Klas 2016. *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande nazismen, Nazityskland och Förintelsen*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

## Offentligt tryck

Betänkande av Kulturutredningen. *Förnyelseprogram*. SOU 2009:16.

Betänkande av Kulturutredningen. *Grundanalys*. SOU 2009:16.

Betänkande av 1997 års steriliseringsutredning. *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935–1975. Historisk belysning, kartläggning, intervjuer.* SOU 2000:20.

*Diskriminering av Romer i Sverige. Rapport från DO:s projekt åren 2002 och 2003 om åtgärder för att förebygga och motverka etnisk diskriminering av Romer*. 2004. Stockholm: Ombudsmannen mot etnisk diskriminering.

Forum för Levande historia. Dir. 1999:75. Beslut vid regeringssammanträde den 30 september 1999.

*Forum för levande historia. Slutbetänkande av Kommittén Forum för Levande historia.* SOU 2001:5.

Förordning (2007:1197) med instruktion för Forum för levande historia. Stockholm: Regeringskansliet.

Kommission om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget. Dir. 1997:31. Beslut vid regeringssammanträde den 13 februari 1997.

Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål. Regeringens proposition 1989/99:114. Stockholm.

Kulturarvspolitik. Regeringens proposition 2016/17:116. Stockholm.

*Kunskap som kraft. Handlingsprogram för hur museerna med sitt arbete kan motverka främlingsfientlighet och rasism*. Ds 1996:74.

Museilag (SFS 2017:563).

Museum om Förintelsen. Avrapportering av Regeringens uppdrag att redovisa förutsättningarna för att ordna en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer. 980902. (Ku98/162/Ka). Stockholm: Historiska museet.

*Naziguldet och Riksbanken. Interimrapport från Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget.* SOU 1998:96.

Regeringens proposition 1996/97:3. Kulturpolitik.

Regeringens proposition 2009/10:3. Tid för Kultur.

Regeringsförklaring 16 september 1997. https://www.regeringen.se/49b6b5/contentassets/5b40ba7c343842af92799b641d6a98a6/regeringsforklaringen-16-september-1997 (hämtad 2019 11 13).

Regeringsförklaring 6 oktober 1998. https://www.regeringen.se/49b6b5/contentassets/f88fb7ba54484314b0df471a9d76d029/regeringsforklaringen-6-oktober-1998 (hämtad 2019 10 27).

Regeringsförklaring 21 januari 2019. https://www.regeringen.se/tal/20192/01/regeringsforklaringen-den-21-januari-2019/ (hämtad 2019 10 21).

*Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn. Slutbetänkande av Kulturarvsutredningen*. Stockholm 1996. SOU 1996:128.

Steriliseringar. Dir. 1997:100. Stockholm: Socialdepartementet.

Tilläggsdirektiv till kommittén Levande historia (Ku 2001:1) för etablering av Forum för Levande historia. Dir. 2001:118. Stockholm: Kulturdepartementet.

## Dagstidningar

”Förintelsen kan få museum”. I: DN 1998 09 05. (hämtad 2019 11 01).

”Ny storm kring kulturutställning”. I: SvD 1998 07 23. (hämtad 2019 10 31).

”Okunniga tvivlar om Förintelsen”. I: SvD 1997 06 13. (hämtad 2019 12 17).

”Rasren i välfärden. Folkhemmets förträngda arv”. I: DN 1997 08 20. (hämtad 2019 11 01).

”Regeringen vill skapa Förintelsemuseum”. I: SvD 1998 06 11. (hämtad 2019 10 31).

”Spekulativa skenprovokationer”. I: SvD 1998 05 23. (hämtad 2019 10 31).

”Statsministern blåser till strid mot antisemitismen – ’Det är osvenskt’ ” (hämtad 2019 10 29).

”Svårskötta idioter” fick svälta ihjäl. I: DN 1999 02 20. (hämtad 2019 11 20).

”Är vi idag alltför fokuserade på Holocaust?” I: SvD 1999 06 06. (hämtad 2019 10 28).

## Övrigt

Icoms museidefinition. http://icomsweden.se/aktuellt/icoms-museidefinition/ (hämtad 2019 12 12).

# Förteckning över deltagare vid utredningens forskarseminarier och internationella konferens

Den 9 december 2019 genomförde utredningen ett seminarium i utredningens lokaler i Garnisonen i Stockholm med forskare verksamma i Sverige som arbetar med ämnen som rör Förintelsen. Vid seminariet deltog:[1]

Lars M. Andersson, lektor i historia, Uppsala universitet,
Anders Blomqvist, forskare, HVC, Uppsala universitet,
Mikael Byström, docent i historia, Uppsala universitet,
Mats Deland, docent i ekonomisk historia, Södertörns högskola,
Pär Frohnert, docent i historia, Stockholms universitet,
Lars-Eric Jönsson, professor i etnologi, Lunds universitet,
Rebecka Katz Thor, fil. dr. i estetik, Södertörns högskola,
Andrej Kotljarchuk, docent i historia, Södertörns högskola,
Victoria Martinez, doktorand i historia, Linköpings universitet,
Henrik Rosengren, docent i historia, Lunds universitet,
Pontus Rudberg, postdoktor i historia, HVC, Uppsala universitet,
Julia Sahlström, doktorand i historia, Stockholms universitet,
Tanja Schult, docent och lektor i konstvetenskap, Stockholms universitet,
Malin Thor Tureby, biträdande professor i historia, Linköpings universitet,

[1] Följande anmälde förhinder: Tomislav Dulic, docent i historia, HVC, Uppsala universitet, Lars Hansson, fil.dr. i historia, Göteborgs universitet, Roland Kostic, docent i Freds- och konfliktforskning, HVC, Uppsala universitet, Kristin Thompson Wagrell, doktorand i historia, Campus Norrköping.

Mattias Tydén, docent i historia, Stockholms universitet,
Ylva Wibaeus, universitetslektor HSD, Stockholms universitet, och
Oscar Österberg, fil.dr. i historia, Forum för levande historia.

Den 9 januari var utredningen medarrangör av ett seminarium vid Institutionen för kulturvetenskaper vid Lunds universitet. Vid seminariet deltog:

Lars-Eric Jönsson, professor i etnologi, Lunds universitet,
Birgitta Svensson, särskild utredare,
Max Liljefors, professor i konsthistoria och visuella studier, Lunds universitet,
Björn Magnusson-Staaf, docent i arkeologi och museologi, Lunds universitet,
Ulf Zander professor i historia, Lunds universitet,
Kulturen i Lund,
Kultur Skåne,
Malmö museer,
Regionmuseet Kristianstad,
Folklivsarkivet i Lund,
Stadsarkivet i Malmö,
representanter för romska organisationer i Malmö, samt
forskare och studenter vid Lunds universitet.

Dessutom har utredningen träffat eller fått in synpunkter från enskilda forskare och experter, däribland:

Andrej Kotljarchuk, docent i historia, Södertörns högskola,
Matthew Kott, fil.dr. i historia, Institutet för Rysslands- och Eurasienstudier, Uppsala universitet,
Mikael Shainkman (f.d. Tossavainen), fil.dr. i historia, tidigare Yad Vashem, Israel,
Mats Deland, docent i ekonomisk historia, Södertörns högskola,
Pontus Rudberg, postdoktor i historia, HVC, Uppsala universitet,
Mark Klamberg, professor i internationell rätt, Stockholms universitet,

Lars Hansson, fil.dr. i historia, Göteborgs universitet,
Ester Pollack, professor i Journalistik och media, Stockholms universitet,
Stéphane Bruchfeld, idéhistoriker, Uppsala universitet, samt
Eva Fried, Internationell samordnare, Forum för levande historia.

Vid forskningskonferensen den 12–13 februari 2020 i Stockholm (se utredningens antologi) deltog följande:

Alexandra Folkeryd, Kulturdepartementet,
Anders Blomqvist, Uppsala universitet,
Andrea Pető, Central European University, Ungern,
Andrej Kotljarchuk, Södertörns högskola,
Birgitta Svensson, särskild utredare,
Boaz Cohen, Western Gallilee College, Israel,
Bodil Sundén, Forum för levande historia,
Britt-Marie Herdevall, Föreningen Förintelsens Överlevande,
Caroline Källner, Forum för levande historia,
Cecilia Ahlberg, Raoul Wallenberg Academy,
Cecilie Felicia Stokholm Banke, DIIS, Denmark,
Christer Mattsson, Göteborgs universitet,
Christian Berg, HL-Senteret, Norway,
Christina Gamstorp, Judiska museet,
David Marwell, formerly Museum of Jewish Heritage, USA,
David Neuman, Judiska museet,
Diana Chafik, Handikapphistoriska föreningen,
Elisabeth Åsbrink, Författare,
Erika Aronowitsch, Forum för levande historia,
Eva Fried, Forum för levande historia,
Fred Taikon, È Romani Glinda,
Frida Schatz, Paideia,
Gerth Svensson, Raoul Wallenberg Academy,
Gregory Kwiek, Romano Paso och Haninge kommun,
Guri Hjeltnes, HL-Senteret, Norway,
Hania Rosenberg, Föreningen Förintelsens Överlevande,

Hank Greenspan, University of Michigan, USA (via länk),
Hanna Mühlrad, Föreningen Förintelsens Överlevande,
Harry Pommert, Föreningen Förintelsens Överlevande,
Ingrid Lomfors, Forum för levande historia,
Isak Reichel, Judiska centralrådet,
Izabela Dahl, Örebro universitet,
Jakob Kihlberg, Kulturdepartementet,
Janne Laursen, Dansk Jødisk Museum, Danmark,
Johannes Heuman, Jönköping University,
Julia Sahlström, Stockholms universitet,
Karin Kvist Geverts, Utredningen,
Kathrine Hauptmann, Historiska museet,
Klas Åmark, Stockholms universitet,
Kristin Thompson Wagrell, Linköpings universitet,
Lars Hansson, Göteborgs universitet,
Lars M Andersson, Uppsala universitet,
Lars-Eric Jönsson, Lunds universitet,
Lena Jersenius, SKMA,
Lena Mirow, Utbildningsdepartementet,
Lina Sjöquist, Robert Weil Family Foundation,
Lizzie Oved Scheja, Judisk Kultur i Sverige,
Lukasz Gorniok, Paideia,
Magnus Hagberg, Statens försvarshistoriska museer,
Malin Thor Tureby, Linköpings universitet,
Mathan Ravid, SKMA,
Mats Deland, Södertörns högskola,
Matthew Kott, Uppsala universitet,
Mia Kuritzén Löwengart, Utredningen,
Niclas Järvklo, Utredningen,
Oscar Österberg, Forum för levande historia,
Paul Salmons, formerly IWM and University College London,
Petra Mårselius, Utbildningsdepartementet,
Pontus Rudberg, Uppsala universitet,
Rebecca Krus, Utbildningsdepartementet,

Rebecka Katz Thor, Södertörns högskola,
Richelle Budd Caplan, Yad Vashem, Israel,
Sanne Houby-Nielsen, Nordiska museet,
Stefan Lundblad, Armémuseum,
Stéphane Bruchfeld, Uppsala universitet,
Susanne Nylund Skog, Institutet för språk och folkminnen,
Sylwia Szymanska Smolkin, Uppsala universitet,
Tommy Ringart, Föreningen Förintelsens Överlevande,
Ulf Zander, Lunds universitet,
Victoria Martinez, Linköpings universitet,
Yael Fried, Judiska museet, samt
Yigal Cohen, Ghetto Fighter's House Museum, Israel.

# Statens offentliga utredningar 2020

## Kronologisk förteckning

1. Översyn av yrket personlig assistent – ett viktigt yrke som förtjänar bra villkor. S.
2. Skärpta regler om utländska månggiften. Ju.
3. Hållbar slamhantering. M.
4. Vägen till en klimatpositiv framtid. M.
5. Fler ruttjänster och höjt tak för rutavdraget. Fi.
6. En begriplig och trygg sjukförsäkring med plats för rehabilitering. S.
7. Brott mot djur – Skärpta straff och ett mer effektivt sanktionssystem. N.
8. Starkare kommuner – med kapacitet att klara välfärdsuppdraget. Fi.
9. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2020. Steg för steg. Var står vi? Vart går vi? M.
10. Stärkt lokalt åtgärdsarbete – att nå målet Ingen övergödning. M.
11. Kompletterande bestämmelser till EU:s förordning om utländska direktinvesteringar. Ju.
12. Nya kapitaltäckningsregler för värdepappersbolag. Fi.
13. Att kriminalisera överträdelser av EU-förordningar. N.
14. Framtidens teknik i omsorgens tjänst. S.
15. Strukturförändring och investering i hälso- och sjukvården – lärdomar från exemplet NKS. S.
16. Ett effektivare regelverk för utlänningsärenden med säkerhetsaspekter. Ju.
17. Grönt sparande. Fi.
18. Framtidens järnvägsunderhåll. I.
19. God och nära vård. En reform för ett hållbart hälso- och sjukvårdssystem. S.
20. Skatt på modet – för att få bort skadliga kemikalier. Fi.
21. Sveriges museum om Förintelsen. + Holocaust Remembrance and Representation. Documentation from a Research Conference. Ku.

# Statens offentliga utredningar 2020

## Systematisk förteckning


**Finansdepartementet**

Fler ruttjänster och höjt tak för rutavdraget. [5]

Starkare kommuner – med kapacitet att klara välfärdsuppdraget. [8]

Nya kapitaltäckningsregler för värdepappersbolag. [12]

Grönt sparande. [17]

Skatt på modet – för att få bort skadliga kemikalier. [20]

**Infrastrukturdepartementet**

Framtidens järnvägsunderhåll. [18]

**Justitiedepartementet**

Skärpta regler om utländska månggiften. [2]

Kompletterande bestämmelser till EU:s förordning om utländska direktinvesteringar. [11]

Ett effektivare regelverk för utlänningsärenden med säkerhetsaspekter. [16]

**Kulturdepartementet**

Sveriges museum om Förintelsen. + Holocaust Remembrance and Representation. Documentation from a Research Conference. [21]

**Miljödepartementet**

Hållbar slamhantering. [3]

Vägen till en klimatpositiv framtid. [4]

Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2020. Steg för steg. Var står vi? Vart går vi? [9]

Stärkt lokalt åtgärdsarbete – att nå målet Ingen övergödning. [10]

**Näringsdepartementet**

Brott mot djur – Skärpta straff och ett mer effektivt sanktionssystem. [7]

Att kriminalisera överträdelser av EU-förordningar. [13]

**Socialdepartementet**

Översyn av yrket personlig assistent – ett viktigt yrke som förtjänar bra villkor. [1]

En begriplig och trygg sjukförsäkring med plats för rehabilitering. [6]

Framtidens teknik i omsorgens tjänst. [14]

Strukturförändring och investering i hälso- och sjukvården – lärdomar från exemplet NKS. [15]

God och nära vård. En reform för ett hållbart hälso- och sjukvårdssystem. [19]